

ELTE Jogi Kari Tudomány 21.
Sorozatszerkesztő: VARGA ISTVÁN

Szerkesztette
Bányai Ferenc – Nagypál Szabolcs

Közvetítés és vitarendezés a jogi és a vallási kultúrákban

X

Budapest, 2014

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001256187

© A szerzők, 2014

© Bányai Ferenc, Nagypál Szabolcs (szerk.), 2014

ISBN 978-963-312-202-0

ISSN 2060 9361

X270320

www.eotvoskiado.hu

Felelős kiadó: Hunyady András ügyvezető igazgató

Felelős szerkesztő: Pál Dániel Levente

Kiadói szerkesztő: Gaborják Ádám

Szakszerkesztők: Borsos-Szabó Ágnes és Bérci Ildikó

Tördelés: ElektroPress Stúdió

Borítótér: Csele Kmotrik Ildikó

Nyomda: Multiszolg Bt.

Tartalom

A viták kezelésének és rendezésének kulturái a vallásokban és a jogrendszerekben.....	7
<i>Nagypál Szabolcs – Bányai Ferenc</i>	

I. KULTÚRÁK ÉS KÖZVETÍTÉS A VISZÁLYOKBAN 21

A Titanic második útja: A kultúrák különbségeinek jelentősége a viszálykezelésben.....	23
<i>Bányai Ferenc</i>	
Kötéltánc világok között: Kultúraközi mediáció a facilitatívól a narratív megközelítésig	37
<i>Kertész Tibor</i>	
A mediáció és a (kereskedelmi) választottbíráskodás kulturális gyökerei és fejlődésük néhány kérdése	47
<i>Horváth Éva</i>	
A bírósági közvetítés Kínában, Japánban és a nyugati kultúrkörben	61
<i>Gyulavári Ágnes</i>	
A viszálykezelés kulturális háttérföltételei	75
<i>Bányai Ferenc</i>	

II. VISZÁLYKEZELÉS ÉS VALLÁS 91

An Existential Challenge: Martin Buber on the Responsibility of the Religious Individual in Situations of Conflict	93
<i>Peter Šajda</i>	
A közvetítés és a szelíd viszálykezelés a keresztény hagyományban	101
<i>Nagypál Szabolcs</i>	
Nem hivatalos igazságszolgáltatás az iszlám világában	119
<i>Galgóczi István</i>	
Viszálykezelés a hindu vallási és jogi kultúrában: Elvek és történelmi példák	133
<i>Tornóczy Gusztáv (Govardhana dász)</i>	
Viszálykezelés a buddhizmusban	145
<i>Cser Zoltán</i>	

III. VISZÁLYKEZELÉS ÉS JOGTUDOMÁNY	155
Az érzelmek jelentősége a bűnözésben és a bűnözéskezelésben	157
Kerecsi Klára	
A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység kihívásai	185
Barabás A. Tünde	
Alternatív vitarendezés az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága és más nemzetközi szervezetek gyermekeket érintő ajánlásaiban	197
Herczog Mária	
Az államközi viszályok és a nemzetközi jog	209
Kardos Gábor	
A választottbíráskodás elfogadottságának alakulása Magyarországon: Privatizált bíráskodás és állami érdekek	217
Varga István	

A viták kezelésének és rendezésének kultúrái a vallásokban és a jogrendszerekben

Nagypál Szabolcs – Bányai Ferenc

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Állam- és Jogtudományi Karának (ÁJK) Filozófia Tanszéke, valamint a pannonhalmi Békés Gellért Ökumenikus Intézet (BGÖI) egész napos tudományos összeövetelt rendezett 2011 novemberében Budapesten, mégpedig az ELTE ÁJK Aula Magnájában. A találkozót a vitarendezésnek a szokásos bírói úttól eltérő, másfajta megoldásait igyekezett körüljárni az egyes jogi és a különböző világvallási kultúrákban, és mind a Tudomány Napja rendezvénysorozathoz, mind pedig az Európai Léptékkal a Tudásért – ELTE kutatóegyetemi terven belül az ELTE ÁJK és az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Bölcsészettudományi karának (BTK) közös, negyedik alprojektjéhez illeszkedett, amely a *Kultúrák közötti párbeszéd* nevet viselte. Az előadássorozat közvetlen értelemben vett előzményének egy 2009-es kari megbeszélés tekinthető,¹ amelyről annak idején beszámoltunk,² és amely kari kiadványként kötet alakban is megjelent.³

A rendezvény iránt rendkívül komoly érdeklődés mutatkozott, mind az előadókkal folytatott különböző előzetes egyeztetések során, mind pedig maga a hallgatóság részéről. Az ELTE ÁJK Egyetem téri díszterme teljesen megtelt, a hallgatók pedig igen határozott tetszésüket és nagyrabecsülésüket fejezték ki a kiemelten színvonalas előadások meghallgatása után. Az összeövetelt megtisztelte a jelenlétével többek között Karácsony András egyetemi tanár és stratégiai rektorhelyettes, aki a napirendet megnyitotta; az ELTE ÁJK Filozófia Tanszékének a vezetője és három oktatója pedig egy-egy ülés vezetését vállalta. Elengedhetetlen anyagi és erkölcsi támogatásáért és a segítségéért külön köszönet illeti az ELTE ÁJK-t és annak a dékánját, Király Miklóst; az ELTE ÁJK Filozófia Tanszékét, különösen

¹ Vallási élmény, tapasztalat és megértés jogtudományi, bölcséleti és teológiai szempontból (ELTE ÁJK, 2009. november 6–7.).

² NAGYPÁL Szabolcs – BÁNYAI Ferenc: Vallási élmény, tapasztalat és megértés jogtudományi, bölcséleti és teológiai szempontból: Beszámoló az ELTE ÁJK Filozófia Tanszéke által szervezett kari tudományos konferenciáról. In *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*. Budapest, 2009. 175–186. o.

³ BÁNYAI Ferenc – NAGYPÁL Szabolcs – BAKOS Gergely (szerk.): *A vallási tapasztalat megértése: Jog, bölcsélet, teológia*. Budapest, 2010. (Bibliotheca Iuridica. Acta Congressuum 16.)

annak a vezetőjét, Cs. Kiss Lajost, továbbá egyes munkatársait és demonstrátorait; valamint természetesen a pannonhalmi Békés Gellért Ökumenikus Intézetet (BGÖI), főként annak vezetőjét, Várszegi Asztrik püspököt és pannonhalmi főapátot. Őszintén reméljük, hogy tudományos megbeszélésünknek közösségi élményt és tapasztalatát egyre fokozódó megértés is kíséri a résztvevőkben és az összzejövetel nyomán kiadott kötetnek az olvasóiban.

Egyfelől a szerzők a szelíd viszálykezelésnek a helyét veszik szemügyre a magyar(országi) jogrendszerben, mégpedig az egyes családjogi, jogszociológiai, büntetőjogi és büntető eljárásjogi, továbbá kriminológiai, polgári jogi és nemzetközi jogi szempontokból, elsősorban a két legelterjedtebb és legnépszerűbb megvalósulási alakzatára, vagyis a közvetítésre és a választottbíráskodásra összpontosítva. Másfelől a szerzők a szelíd viszálykezelésnek a különféle kulturális és vallási hagyományait vizsgálják, ismertetik és elemzik; ráadásul nemzetközi távlatot ad a kötetnek egy angol nyelvű általános bölcséleti tanulmány, amelyet a Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének egy munkatársa írt, kitérve a viszálykezelésre a zsidó vallásban és a bölcséletben. Ezután a kereszténység és az iszlám, valamint a két nagy keleti vallás, a hinduizmus és a buddhizmus képviselői osztják meg a meglátásaikat a kérdéskörrel kapcsolatban. A jelen kötet egyszerre szolgálja a másfajta vitarendezési hozzáállások és módszerek jobb és alaposabb magyarországi megismerésének és beágyazódásának a segítését, valamint a vallásközi és kultúraközi párbeszédnek a közép-európai meggyökereztetését.

I. A kulturális háttér szerepe a viszályok rendezésében

Jelen kötetünk három nagyobb fejezetből áll, és összesen mintegy tizenöt, a kérdéssel foglalkozó tanulmányt tartalmaz. Az első fejezet a különböző kulturális hátterek szerepét és befolyását vizsgálja a viszályok rendezésében és megfelelő kezelésében. A kötet második fejezete a másfajta, szelíd viszálykezelés különféle jogi megoldásait és hagyományos módszereit tekinti át a nagyobb világvallásokban. Végül pedig a harmadik fejezet a viszálykezelés átfogó kérdésének a rendszertani helyét és egyes elterjedtebb fölfogásait kutatja a jogtudományon belül.

A kötet első darabja, Bányai Ferenc (egyetemi docens, ELTE ÁJK, Filozófia Tanszék, majd Jog- és Társadalomelméleti Tanszék) tanulmánya bevezeti az olvasót a kultúra és a kulturális jellemzők leírásának és a kultúrák közötti lehetséges összeütközéseknek az általános kérdéseibe, mintegy keretet adva a későbbiekben részletesen kifejtett tanulmányoknak. *A Titanic második útja* metaforikus cím már utal arra, hogy a kultúrák különbségeinek milyen súlyos következményei lehetnek, és a viszályaik kezelése milyen keretek mentén válik lehetségessé. Korunkban

elkerülhetetlen, hogy találkozzunk a kultúrák sokféleségével. A világháló, a mobiltelefon, a televízió és az írott sajtó mindenki számára hozzáférhetővé teszi a Föld legtávolabbi pontjain történetek szinte azonnali ismeretét, a személyek elérését, a hozzáférést a legkülönbözőbb hagyományokhoz, így a kultúrák képzeletbeli találkozása mindennapos valósággá vált. Emellett az anyagi valóságban is létrejöhet találkozás a Föld szinte bármely pontján a különböző kultúrából származó emberek között. A közlekedési módok bővülése és az eszközök fejlődése a távolságokból korábban adódó nehézségeket mára szinte teljesen eltüntette. A hivatali kiküldetés során, a külszolgalatban végzett munkában, a turistaúton, a más országból származók idelátogatása alkalmával, vagy akár egy országon belül a réteggkultúrák találkozásakor elkerülhetetlenül szembesülünk a kultúrák sokszínűségével. E tanulmány a kultúrának az adott emberi közösséggel és a természeti környezettel fennálló szoros kapcsolatából kiindulva mutatja be azon elemeket, amelyek alapján egy kultúrát hagyományosan jellemezni szokás. A Kelet és a Nyugat kulturális ellentétének, az európaiság és az uniós államok néhány megfontolásra érdemes kérdésének bemutatása után az újabb, tudományos igényű vizsgálódásokon alapuló szempontrendszert foglalja össze az írás. A kultúrákat egyaránt jellemző vonásokból kiindulva érzékelteti a hagyományos kultúrafölfogások nehézségeit, valamint azt, hogy ezek milyen módon járulhatnak hozzá a kultúrák közötti viszályok kialakulásához, illetve mennyibe akadályozzák azok megfelelő kezelését. Mindebből kiviláglik, hogy a mindennapi, az üzleti és a szakmai kapcsolatokban az üzenetek cseréje számos sajátossággal telítődik az adott kultúrából. Ezek megfelelő kezeléséhez elengedhetetlen a jelentős különbségek fölismerése és tudatosítása, az ezek alapján végbemenő közléscsere és cselekvés.

A szelíd viszálykezelésnek az egyik fajtája a választottbíráskodás (*arbitratio*). Horváth Éva (címzetes egyetemi tanár, PPKE JÁK) a tanulmányában rámutat arra, hogy a választottbíráskodásnak és a közvetítésnek legalább kettőezeröttszáz évesek a kulturális gyökerei. Ázsiában a konfucianizmus és a taoizmus rendkívül nagy hatással volt a pereskedést kerülni igyekvő vitarendezésnek a megszilárdulására, minthogy e kultúrák és civilizációk hajlottak a közösségi és az egyéni viszályoknak a békés rendezésére. Konfuciusz avagy Kung-Fu-ce, vagy más néven Kung mester (Kr. e. 551–479) az életművében az összhangot és a hűséget hirdette, vagyis hogy az erkölcsileg magasabb szinten álló személy irányítson, illetve hogy a társadalom és az emberi közösség alapja lehetőleg a kölcsönös bizalom legyen. Lao-ce vagy Lao mester (Kr. e. 565–476) a taoista *Az út és az erény könyvében* (*Tao te king*) a társadalmi és a közéleti újítások szükségessége és elengedhetetlensége mellett tört lándzsát, továbbá a keleti kultúra hagyományához igazodó természetjognak a vezető szerepe mellett is kiállt. A közvetítő számára megszabta azt, hogy úgy irányítson, hogy közben szolgáljon is; amennyiben kell, tudjon hallgatni, és ne hogy valamilyen okból kifolyólag a felek fölött állónak érezze magát. Az ázsiai felek perbeli

helyzete manapság nagyrészt ezen szabályok és előírások alapján áll. Az önálló, illetve a kereskedelmi jogviták nagyobb területén a világi bíraskodásnak a középkorban többféle megnyilvánulási alakja volt, ezért a különböző népszokások, és különösen a céhek bevett gyakorlata méltán az újkori kereskedelmi választottbíráskodás egyik előképeinek is tekinthető. A 10. és 11. században a céhek, a *gildek* és a *hanzák* bizonyos ügyeiket maguk ítélték meg. A tizenegyedik században Flandria grófja az istenítélet és a párbaj helyett inkább az esküdtbíráskodást ajánlotta. További, hasonló nemzetközi előképeknek tekinthetők a „poros lábúaknak” (*pieds poudrés*, avagy *piepowders*) a választottbíráskodása, vagy éppen a kereskedelmi jognak (*ius mercatoria*) a kezdeti lépései. Magyarországi példák lehetnek Árpádházi I. István királynak (1000–1038) a második határozata; a vadászbíróknak a szervezete; Erdélyben, Székelyudvarhelyt a céheknek az eljárása; illetve 1703-tól Székesfehérvárott a királyi kiváltságlevéllel biztosított vásárbíráskodás; ez utóbbinak kezdetben még bizonyos igazgatási feladatai és büntető hatáskörei is voltak. A kereskedelmi választottbíráskodás a második világháborút követően jobban előtérbe került; ennek azonban a nemzetközi közéletnek a szintjén akadályát jelentette a kialakuló hidegháborús légkör. Gazdasági szinten a kereskedelmi kapcsolatoknak a kényszere mindennek az elfogadtatása irányába hatott, ámde ezt általánosságban mégis nehezítette és némileg akadályozta is a bizalomhiány. A jogegységesítés és a jogösszehangolás több lépcsőben történt meg: az 1958-as esztendőben megkötött New York-i Egyezményt a külföldi választottbírószági ítéleteknek az elismeréséről és végrehajtásáról az 1961-es esztendőből származó Genfi Európai Egyezmény követte, amely a kereskedelmi választottbíráskodásról rendelkezett. 1976-ban megalkották az UNCITRAL-nak a Választottbírószági Mintaszabályzatát, majd 1985-ben az UNCITRAL-nak azon Mintatörvényét, amely a nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodással foglalkozik, végül 2002-ben az UNCITRAL-nak azon Mintatörvényét, amelynek kérdésköre a nemzetközi kereskedelmi egyeztetés.

Egyre inkább világméretűvé váló Földünkön Kertész Tibor (közvetítő, Partners Hungary Alapítvány) tanulmánya szerint semmi nem maradhatott érintetlen a kultúrák egymásra hatásától: a világméretűvé válás hosszú folyamata során mindenféleképpen egyre többször kerülünk kapcsolatba más kultúrákkal és eltérő szokásokkal, és szembesülünk azzal is, amit Konfuciusz annak idején így fogalmazott meg: „az emberek egyformák; éppen csak a szokásaik különböznek nagyon”. Mára már az üzleti és a gazdasági életben is egyértelmű lett az, ami a világvárosok közegében már eléggé régóta tudható és közismert volt: igazából a városok nem váltak olvasztótégelyekké. Éppen így, az üzleti életben és a kereskedelemben sem igaz, hogy a vezetők ugyanúgy gondolkodnának a világon mindenütt és mindenkor. És hasonlóképpen, egyáltalán nem igaz ama megállapítás sem, amely szerint a mérnökök ugyanúgy oldanak meg kihívásokat és nehézségeket a világon mindenhol és minden időben. A kulturális sajátosságok mélyen áthatják és meg is határozzák

a kortárs vállalatok vezetését és egyes munkafolyamatait, és jelentős hatással vannak e szereplőknek a viszálykezeléssel kapcsolatos hozzáállására és a magatartására is. Amennyiben Konfuciusznak mégis igaza van, és az emberek egyformák, akkor állíthatjuk, hogy a másik ember iránti tisztelet például egy általánosan elfogadott érték az újkori társadalmakban. De amennyiben igaza van abban is, hogy az emberek a szokásaikban nagyon különböznek, akkor azt is méltán föltételezhetjük, hogy a tisztelet fogalma mást és mást jelent az egyes kultúrákban; illetve hogy a másik ember iránti tiszteletet fölmutatása kultúránként, közösségenként és egyénenként is nagyon eltérő módokon lehetséges. Nagy kérdés tehát az, hogy mi történik valójában akkor, amennyiben olyan kultúrák kerülnek összeütközésbe egymással a munkahelyeken vagy egy nagy világváros környezetében és a szomszédságaiban, amelyek mást és mást értenek a *tisztelet* pontos fogalmán. Mindenféleképpen meggondolandó az, hogy miként kezelhető egy viszály, amennyiben még az alapfogalmakról is egészen mást és mást gondolunk, és bár a tisztelet is nagyon lényeges, mégis mindenkinek másképpen fontos. Így kezdődik meg a kötéltánc a két kultúra között, amely mára a viszálykezelésnek és a közvetítésnek az alapfogalmait, a folyamatát és az egyes iskoláit sem hagyhatta érintetlenül. A szerző különböző gyakorlati példákon keresztül mutatja be, érzékelteti és teszi kézzelfoghatóvá a közvetítői eljárásokban megjelenő jelentősebb módszertani változásokat, az elősegítő közvetítéstől az átalakító fölfogáson át egészen az elbeszélő szemléletig, amely utóbbi a közvetítésnek a kidolgozott módszerét pontosan a kulturális különbségeknek a figyelembevételével gazdagította.

Abban valószínűleg csaknem mindenki egyetérthet, hogy maga a közvetítés és általában véve is a különböző szelíd viszálykezelő eljárások egyáltalán nem a jogi eljárások helyett, hanem éppenséggel maga a jog mellett és azt kellőképpen kiegészítve nyújtanak eltérő, másfajta módot és ezáltal sokszor több lehetőséget is valamely fölmerülő viszálynak a megadott és távlati rendezésére, fejt ki Gyulavári Ágnes (egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK, Jogszociológia Tanszék) a tanulmányában. Például jogszociológiai szempontból mindenféleképpen rendkívül izgalmas a kétfajta viszálykezelő rendszernek a széles körű egymásra hatása és sokszor az összefonódása, amit különösen jól szemléltet és mutat be többek között a bírósági eljárásnak és a közvetítésnek a bonyolult viszonya, illetve a perbeli bírónak és a közvetítőknek a különböző fajtájú és szintű együttműködése. A bírósági eljárás és a peren kívüli közvetítés viszonyának a történeti alakulását és kibontakozását szemügyre véve és vizsgálva elsősorban az állapítható meg, hogy az euroatlanti, nyugati társadalmakban és közösségekben egyértelműen fokozódik a közvetítésnek a figyelembevétele és az alkalmazása, valamint a lehetőségeinek a fölhasználása a bíróság elé került ügyek megbeszélésében és megoldásában. Ez egyrészt a bíraskodásnak és közvetítéses viszályoldásnak a különböző fajtájú párosításai révén valósul meg, másrészt pedig e folyamat azon irányba is halad, hogy lassanként kezdi átalakítani

magát a bíraskodást is a bírói szerepek és a tárgyalásmódszerek rugalmasabbá válásával, természetesen minden esetben a jog által szigorúan kijelölt korlátokon belül, azokat messzemenően tiszteletben tartva. Az ázsiai, távol-keleti országokban viszont – elsősorban például Kínában, valamint Japánban –, ahol a viszályok kezelésének a kulturálisan beágyazott uralkodó útja egészen a legutóbbi időkig a bíróságokon is maga a közvetítés volt, a jog kezdi elfoglalni a nyugati társadalmakra is jellemző helyét és szerepét, és pontosan ez alakít ki egy egészen újfajta viszonyt a bíraskodásnak és a közvetítésnek a jogintézményei között.

Bányai Ferencnek a kötetünkben található második tanulmánya szorosan az előző írásának a gondolatmenetét követi, és a viszálykezelés kulturális háttérföltételeivel foglalkozik. A megélenkülő kutatások során különböző új szempontok merültek föl a kulturális különbségek jelentőségét illetően. Ezek közé tartozik az üzenetszere, a kulturális háttérből adódó eltérések vizsgálata, valamint a felek között fokozatosan kibontakozó közléscsere egyes rétegeinek a megkülönböztetése. Egészen más jelentést hordozhat ugyanis például a testbeszéd és az arcjáték az egyes népek és nemzetek között, márpedig ez döntő módon kihat a találkozásuk minőségére és félreértés-mentességére. A nyelv a kulturális önazonosságunk egyik igen lényeges eleme és összetevője, amely egész világlátásunkat és a másokkal fennálló emberi kapcsolatainkat is nagymértékben meghatározza. A nyelvek lefordításának és a tolmácsolásának a szükségessége fölhívja a figyelmünket a kultúrák eredendő másságával és idegenségével járó veszélyekre, a kihívásokra és az esélyekre, amelyek ha nem is állnak teljesen az útjában, azért számottevően megnehezítik a kölcsönös megismerést. A közléscserét folytató feleknek általános érvénnyel tartózkodniuk kell attól, hogy a másikat önkéntelenül is valamilyen föltételezett csoportba sorolják be, vagy valamilyen meghatározott értékosztályozásba szorítsák, ezáltal pedig hasonlóképpen óvakodniuk kell az előítéletek csapdáitól. Mindezen szempontok szükségessé teszik a kultúrák közti közvetítés különböző módszereinek és eljárásainak az alkalmazását, amelyek során a következő viselkedési szabályokat be kell tartaniuk mind a feleknek, mind pedig természetesen a közvetítőnek. Ilyen szabályok lehetnek például, hogy tiszteljük a másik embert; hogy tartjuk észben azt, hogy a közléseink bizonyos hatást váltanak ki, és ezáltal válasza is ösztönözik: hogy mindig vegyük tekintetbe a közöttünk fennálló kulturális különbségeket; hogy keressünk hasonlóságokat és kapcsolódási pontokat a tőlünk különböző kultúrákhoz; valamint hogy fogadjuk el azt, hogy mindig felelősek vagyunk a saját viselkedésünkért.

II. A szelíd viszálykezelés jogi megoldásai és módszerei a világvallásokban

A Németországban született, zsidó származású és vallású bölcselelő és vallástudós, a nagyhatású és nagy jelentőségű Martin Buber (1878–1965) azon meghatározó európai gondolkodók közé tartozik, akik igen jelentősen befolyásolták a huszadik századnak, valamint legalább annyira a huszonegyedik századnak a szellemi és a lelkeségi színterét. Legismertebbnek és legnépszerűbbnek tekinthető hozzájárulása a bölcselettörténethez és az emberiség gondolkodásához nagyívű párbeszéd-elmélete, amely erőteljes ihletet jelent minden egyes elméletalkotó és a világot megérteni akaró ember számára, még a kérdéskörünkben, vagyis a viszálymegelőzés és a szelíd viszálykezelés területén is. Peter Šajdának (tudományos főmunkatárs, Szlovák Tudományos Akadémia, Filozófiai Intézet) a kötetben egyetlenként nem magyar, hanem angol nyelvű vallásbölcseleti tanulmánya Martin Bubernek az elkötelezett és vallásos emberre vonatkozó gondolataival és az ezzel kapcsolatos érvelésével foglalkozik, illetve a viszálynak, a vitának, a nézeteltérésnek és az összekülönbözésnek a fölmerülő helyzeteiben ezen egyéneknek a felelősségével, ami az egész személyiséget és a teljes létezését mozgásba és lendületbe hozza. Mindennek érdekében az írás szerzője elsősorban Martin Buber kibontakozó szellemi fejlődésére összpontosított, mindig nyomatékosan aláhúzva a huszadik század két legjelentősebb és egyben legborzalmasabb viszályhelyzetére, vagyis az egész földgolyót lángba borító két világháborúra adott válaszait és az azok kapcsán megfogalmazott gondolatait. A híres és nagy hatású bölcselelő életmű két nagyobb szakaszra bontható, mégpedig a párbeszéd-gondolkodói fordulat előtti, valamint a párbeszéd-váltás után kidolgozott szakaszokra. Mindezek nyomán egyre inkább világossá válik az olvasók számára, hogy Martin Buber pontosan mit is értett a vallási élménynek a vallástudományi fogalmán, valamint hogy személyes istenkapcsolata miként befolyásolta egy vallási hagyomány iránt elkötelezett embernek az erkölcsi és a társadalmi felelősségéről kidolgozott elképzeléseit és a fölfogását.

A keresztény valláson belül is léteznek természetesen szelíd viszálykezelési módszerek és eljárások, még ha a történelem folyamán maguk a keresztény hívők nem is mindig élték meg föltétlenül e magas eszményt a gyakorlati életükben és a magatartásuk során. Nagypál Szabolcs (egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK, Filozófia Tanszék, majd Jog- és Társadalomelméleti Tanszék) a tanulmányában először is a kérdéskör szentírási alapjaival foglalkozik, ahol a vallásalapító Mózes, a megváltó Jézus Krisztus, sőt akár minden egyes ember is közvetítő (görög nyelven *meszítész*, latin nyelven pedig *mediator*) vagy éppen békéltető (görög nyelven *eirénopoiósz*, latin nyelven pedig *pacificus*) lehet. A római katolikus teológia pedig még néha (Szűz) Máriát, Jézus Krisztus édesanyját is kitünteti e megtisztelő címmel (latin nyelven,

nőnemben *Mediatrice*). A közösségi viszálykezelést általánosságban véve is az ítékezéssel szembeni meglehetősen bizalmatlanság, a mások számára a végtelenszeres megbocsátásnak a kíváncsága, valamint egy négyfokozatú rendszer jellemzi az újszövetségi Szentírásban (*Máté evangéliuma* 18,15–17: a négy szemközti közvetlen tárgyalás, a közvetített párbeszéd, a közösségi párbeszédkör, valamint a kapcsolat zárójelezésének az egyes lépései), amit Nursiai (Szent) Benedek (480–547) is megismételt szerzetesi *Regulájában*. A vallástörténeti példák közül kiemelendő az, hogy a zsidó vallásjogban mind a közvetítés, mind pedig a választottbíráskodás főszabályként szerepel, és elsőbbséget is élvez a bírói úttal szemben. A magyar vallási alapú jogi kultúrában már I. (Szent) István király törvényeiben is megjelent a közbenjáró jogintézménye. A huszadik században a Nobel-békedíjas Desmond Tutu (1931–) dél-afrikai anglikán püspöknek a vezetésével és irányításával kidolgozott *Igazság és Kiengesztelődés Bizottság* (*Truth and Reconciliation Committee*, TRC) szellemisége jelentett rendkívül figyelemre méltó kísérletet az emberi csoportok közötti közösségteremtést célzó, egyszersmind történelmi léptékű viszálykezelésre. A békeegyházak (különösen a mennoniták és a kvékerek felekezete), amelyek az erőszakmentesség elvének fő képviselői a kereszténységen belül, kulcsszerepet játszottak a közvetítés jogintézményének az angolszász jogrendszeren belüli, később pedig az egész világon való elterjedésében és a kibontakozó diadalútjában. A szentszéki diplomácia új önértelmezése, különösen a második vatikáni zsinat (1962–1965) után szintén a nemzetközi jogi közvetítői szerepet erősítette. Legalább három nagyobb elméleti fölfogás létezik arra vonatkozóan, hogy mi a párbeszédsegítő közvetítési folyamatnak a célkitűzése: egyesek szerint az eredményesség, mások szerint a kölcsönös megelégedettség, és vannak olyanok is, akiknek az a véleménye, hogy e cél éppenséggel az átalakítás volna. Ez utóbbi, vagyis az átalakulás végbemehet személyes és a közösségi szinten egyaránt, és hatékonyan hozzájárulhat nemcsak a résztvevő közösségek és a vallások, hanem a tágabb értelemben vett környezet párbeszédes átalakulásához is, így a közvetítéssel elősegített párbeszédnek mindenféleképpen *kultúrateremtő* ereje van, akár világméreteken is.

Az ember Keleten is és Nyugaton is, egyaránt és egyféléképpen, emberi lény; éppen ezért nap mint nap, méghozzá akár évtizedeken át is zavarba és ellentmondásba kerülhet egyrészt önmagával, másrészt pedig a szűkebb és a tágabb környezetével is. Természetesen minden egyes kicsiny, jelentéktelen, apró-cseprő ügyért és célért még senki sem fog rögvést a bíróságra rohanni, hanem igyekszik majd azt önállóan, egyedül, vagy a környezetében élő, ismerősnek tekinthető másoktól segítséget és támogatást kérve megoldani. A muszlim igazságszolgáltatásnak a leglényegesebb és kulcsfontosságú alapja a *saría*: e fogalommal és a mögötte lévő gazdag tartalommal kapcsolatban sajnos a korunkban rengeteg a zavar és a félreértés – ahogyan arra Galgóczi Istvánnak (doktorandusz, NKE HHK, Hadtudományi Doktori Iskola) a tanulmánya rámutat. A szónak a szakavatott magyarázata és megfelelő kifejtése

egyben alkalmas módon lehetőséget is teremt bizonyos fogalmak körülírására és meghatározására, valamint az iszlám hagyománynak az elhelyezésére az egyistenhívő nagy világvallások között. Rendkívül nehéz és bonyolult azonban igényes és átfogó képet festeni a muszlim világ egész igazságszolgáltatási rendszeréről, mivel hatalmas területről beszélünk, ahol a különféle népek, a használt nyelvek és az egyes népszokások keveredtek, és manapság is éppen annyira keverednek egymással; és természetesen a vallások is hatnak egymásra: a siiták és a szunniták, a keresztény és a zsidó kisebbségek az iszlám világában, és napjainkban a muszlim kisebbségek Európában és Amerikában is. A valós tényeket nehezíti, hogy a kívülállók sokszor nem is tudják, hogy amelyik jogalkotást az iszlám világában látják és érzékelik, az vajon ténylegesen az iszlám szerinti-e, vagy korántsem az. Fölmerülhet ehelyütt a kérdés, hogy pontosan hol is húzódik a határvonal a nagy, intézményesen megszervezett vallások, valamint a helyi, elterjedt népszokások között; és egyáltalán: mikor kell egy vitás ügyet hivatalosan is intézményes, jogi útra terelni.

A védikus, indiai, hindu jogi kultúrának az alapját és a kiindulópontját a *Dharma Sásztra* nevű szöveg jelenti, amely nem egyetlen mű, hanem több irodalmi alkotás együttesen. E művek fő alapelveit és a mindennapi, a hétköznapi életre adott különféle gyakorlati tanácsait vizsgálja a viszálykezelés szempontjából Tornóczky Gusztáv (Govardhana dász) (tanársegéd, BHF), kitérve a *Dharma Sásztra* szent iratnak a védikus társadalmi és közösségi életet és magatartásmódokat befolyásoló szerepére is. A hindu vallási kultúra viszálykezelésének irányadó és átültetendő elveit és gyakorlati alkalmazásának egyes területeit a védikus szent iratok alapján mutatja be és elemzi; magát a viszálykezelést pedig két lényeges történelmi példával szemlélteti. A *Mahábhárata* című történelmi eposzban leírt, igen magas erkölcsiséget mutató cselekményben Krisna maga megy valamifajta békekövetségbe egy kitörni készülő háború előtt, amelyet szeretne a felek közötti megegyezés útján a lehetőségek szerint megakadályozni. Itt Krisnának a viszálykezelési indítékát és az alkalmazott módszerét vizsgálhatjuk, és egy istenhívők és istentagadók között létrejött és elmérgesedett viszályt látunk magunk előtt. A középkor nagy *vaisnava* (vagyis Krisna-hívő) szentje, Csajjtanya Maháprabhu (1486–1534) szintén összetűzésbe került a valláshirdetése közben a terület más vallású, mégpedig muszlim vezetőjével. A válaszát, az azt követő gyakorlati lépéseit, végül pedig a személyes, szemtől szembe végbement találkozását kísérhetjük figyelemmel, egészen a muszlim vezetővel megkötött békés megegyezésig – itt tehát a szerző egy vallások között fennálló viszályt vizsgált. Kiemelt fontossága miatt külön kérdéskörként foglalkozik az azonos hindu hagyományt követő hívek és gyakorlók közötti viszálykezelésnek a gyakorlati tanácsaival. Itt az egyes *vaisnava* hittársak közötti benső viszálykezelés kapcsán és ürügyén mutathatók be az egyes szentírásoknak a viszálymegelőzésre, illetve a kialakult viszálynak az utólagos kezelésére vonatkozó iránymutatásai.

A buddhizmusnak az egyes vallási és életvezetési tanításaiban és előírásaiban a leglényegesebb szempont mindig a saját, belső ösvényünk járása és követése, fejtí ki a tanulmányában Cser Zoltán (rektorhelyettes, TKBF). A viszálykezelés kifejlesztett és alkalmazott módszereiben is éppen ezért alapvetően a belső, a személyes lelki és szellemi fejlődést segítő, azt serkentő és előmozdító módszerek alkalmazása révén nyílik mód és lehetőség a külső viszályok kezelésére, rendezésére és megoldására. Buddha (Gautama Sziddhárta) (Kr. e. 563–483) az első ismert tanításában a létezésünk természetét és mibenlétét kibillentséggként írta le, ami elsősorban azt jelenti, hogy önmagában a létezésünk is viszályokkal terhelt, de e viták és viszályok csakis addig létezhetnek, ameddig azokat egy őket kiváltó és nekik megfelelő indítókönntartja és táplálja. A lényeges és döntő hatást kifejtő indítókönntartók több szinten és több vonatkozásban is értelmezhetők, a legmélyebb rétegekben azonban mindig az ember bensejében rejtőző tévedést találjuk: mégpedig a kitartó ragaszkodást a léthez vagy a személyes énhez. A buddhizmus módszerei a fönti két indítókönntartnak a gyökeres megszüntetését és könyörtelen megsemmisítését tűzik ki célul maguk elé, így azoknak az összes nagyobb következményei, ideértve különösen is a viszályokat és a nézeteltéréseket, megszűnnek, eltűnnek és elenyésznek. A viszálykezelés tehát alapvetően ezen oksági viszonyoknak a fölismerésétől, valamint a belső világunknak a megfelelő kezelésétől, továbbá az erőszakmentes nem-ártás és az önuralom elveinek a következetes és kitartó alkalmazásától függ. Természetesen ennek a külső vetületeiről és a vonatkozásairól is szót ejt a szerző, hiszen a közösségi életben az egyik legsúlyosabb és legmesszebbmenő következményekkel járó véteknek a *szanghában*, vagyis a szerzetesek, illetve a gyakorlók közösségében keltett megosztás és viszálykeltés számított és számít. E vétekről a szent iratok úgy nyilatkoznak, hogy ez egyike az öt azonnali következményekkel járó tettnek, amely a halál után közvetlenül egyfajta pokoli létformát eredményez.

III. A viszálykezelés kérdésének helye a jogtudományban

Kerecsi Klárának (egyetemi tanár, ELTE ÁJK, Kriminológia Tanszék) a kötetünkben közölt bűnügytudományi, kriminológiai tanulmánya a bűnözésben és annak kezelésében vizsgálja a különböző emberi érzelmek és érzések szerepét és jelentőségét, valamint azoknak bizonyos kulturális és társadalomlélektani vonatkozásait. Egy immáron elkövetett bűncselekménynek a társadalmi kezelése élhet, ugyanakkor vissza is élhet a különböző érzelmekkel, föl is korbácsolhat számos kisebb vagy nagyobb mélységű indulatot, ám éppenséggel ki is használhatja a társadalom erkölcsi fölháborodásának és indulati fölbolydulásának érzelmi kifejezőerejét. A tettesnek és az áldozatnak a változatos érzelmei körbeveszik, körülölelik és át- meg

átszövik a bűnügyek életvilágát és vonatkozásrendszerét, mindezeknek azonban jogi és emellett jogtudományi jelentőségük is van és lehet. A hozzáállás és a viszonyulás az érzelmeinkhez az emberiség hosszú és fordultatos történetében természetesen már eddig is rendkívül jelentős változásokon ment át, beleértve a jobbra csak láthatatlanul létező, valamint a meg is nyilvánuló közösségi érzelmeket. Az igazságszolgáltatásnak a sokszor túllontúl is hosszúra nyúló és igen szövevényes folyamata szégyenérzetet kelt a tettesben, sokszor viszont magában az áldozatban is, aki adott esetben talán vétkesnek és bűnösnek is érezheti magát. A büntetőeljárásnak, illetve az azt követő különféle büntetés-végrehajtási cselekményeknek a legtöbbször van bevallott vagy éppen be nem vallott megszegényítő szerepük is. A bűncselekmény megtörténte és annak üldözése mély és súlyos válságba sodorhatja mind a tettest, mind pedig az áldozatot; a válságok belső kezelésében és megfelelő földolgozásában pedig a különböző egyéni és közösségi szertartásoknak a segítsége igen sokat jelenthet. Az említett szertartások is alá vannak azonban vetve az értelmezéseknek és a dolgok történetiségének; közülük a legjelentősebbek pedig kiemelten a visszafogadásnak és a megtisztulásnak az egyes szertartásai.

A büntetőjogi közvetítői eljárás 2007 eleje, vagyis január elseje óta alkalmazható a büntetőügyekben Magyarországon, aminek a tapasztalatairól és a fölmerülő nehézségeiről Barabás Andrea Tünde (osztályvezető, OKRI) írt tanulmányt. Ezen eljárás, amelynek a célja korántsem a büntetéssel kapcsolatos elvárások során olyan gyakran hangoztatott megtorlás, és a tettarányosságnak az elvétől is meglehetősen távol áll, éppen ezért jelenleg az egyik legvitatottabb intézménye a büntetőeljárás rendszerünknek. Vannak, akik az eljárás töretlen híveiként az újkori büntetőjog megváltó eszméjét látják benne. Az ellenzői ezzel szemben a szigorú törvényesség elvén működő jogrendszerünkben mind a mai napig valamifajta idegen testként szemlélik, ami szerintük meglehetősen idegen a magyar jogi gondolkodástól, a jogalkalmazói szemlélettől, vagy akár az egyszerű sértetti lelkülettől, ami sokunkhoz esetleg olyan közel áll. Tény, hogy a közvetítés merőben eltér az eddig megismert hagyományos büntetésektől, és alkalmazása sem éppen a megszokott módon történik. Sarkalatos pontja éppen a sértett szerepének alapos vizsgálata és újraértelmezése. A közvetítői eljárásban ugyanis – a hagyományosan alkalmazott büntetőeszközökkel szemben – valamilyen értelemben egyenrangú félnek számít a sértett. A közvetítés lehetősége a bűncselekménynek egy olyan értelmezésén alapul, hogy annak lényege a felek közötti viszály. A sértett helyzetének rendezését, a fönnálló helyzet a cselekmény által megzavart egyensúlyának helyreállítását az elkövető végzi el, a közvetlen érintetteknek, vagyis a sértettnek és az elkövetőnek a döntése alapján. A 2007-es esztendő óta mind gyakrabban alkalmazzák a közvetítést, és a részt vevő felek nagy többsége örömmel és meglelégedéssel fogadja az ügyének a megoldását illetően módszerrel. Továbbra is élnek azonban valamelyes kételyek a jogalkalmazókban az egész eljárást illetően, és az ország különböző

területein e bizalmatlanság és tartózkodás szépen meg is mutatkozik az ügyek számának az alakulásában. A nagy kérdés tehát, hogy mennyire alkalmas eszköze a közvetítés a büntetőjogi válaszadások széles tárházának. Fölmerül azon ellenvetés is, hogy valóban segít-e a sértettnek, vagy inkább egy újabb fájdalmas megpróbáltatást jelent az újabb találkozás a tettessel. Megfontolandó ezenkívül, hogy komolyan veszi-e az elkövető az egyezséget, vagy csak a büntetés alóli kibújárásra használja föl. E téren érdemes volna tudni azt is, hogy valóban jogosak-e a megfogalmazott bírálatok és a kifejezett főntartások. El kell döntenünk, hogy merre haladjunk tovább: vajon támogassuk, vagy sokkal inkább szűkítsük-e a helyreállító igazságszolgáltatásnak a kereteit most, a huszonegyedik század második évtizedében.

A szelíd viszálykezelés különféle módszerei – amint arra Herczog Mária (egyetemi docens, EKTF, Szociálpedagógia Tanszék) a tanulmányában rámutat – egészen a kilencvenes évek elejétől hangsúlyosan is megjelentek a különböző nemzetközi ajánlásokban, amelyek a gyerekeket érintő egyes élethelyzeteknek és nehézségeknek a megoldását szolgálják. A tettes és az áldozat közötti közvetítés, a helyreállító igazságszolgáltatás, valamint a csoportos viszálykezelése különféle alakzatai nemcsak a felnőttek közötti vitarendezést, hanem a felnőttek és a gyermekek, valamint a gyermekek és a gyermekek között főnnálló viszályoknak, a károkozások jóvátételének, valamint a más jellegű válsághelyzeteknek a megoldását is elősegítik. Ezért is kiemelkedő jelentőségű, hogy azon nemzetközi szervezetek, amelyek alapvető hatást gyakorolnak a jogszabályoknak és a jogalkalmazásnak, a szemléletváltásoknak, illetve a képzéseknek a változására, erőteljesen szorgalmazzák a különféle másfajta vitarendezési lehetőségek és alakzatok elterjesztését és általánossá válását. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Gyermekjogi Egyezménye – amely a világon a legszélesebb körben aláírt emberjogi eszköz – alkalmazásának az elősegítését szolgálják mindig a záró észrevételek, amelyeket a Gyermekjogi Bizottság fogalmaz meg, mégpedig az országjelentések tanulmányozását, illetve a tagországokkal folytatott párbeszédet követően. E záró észrevételek sorában gyakran hívják föl a figyelmet a szelíd viszálykezelésnek a szükségességére és a hasznosságára, mivel a gyermeki jogok érvényesítése és érvényesülése során kiemelt jelentősége van a gyermekek meghallgatásának is. Hasonlóképpen, lényeges szerepe van a véleményük és legfőbb érdekeik figyelembevételének, a szoros kapcsolattartásnak a családtagjaikkal, a családi és az iskolai viták békés rendezésének, illetve a törvénnyel összeütközésbe kerülő vagy áldozattá váló gyermekek esetében a helyreállítás esélyének is. A Gyermekjogi Bizottság átfogó magyarázataiban szintén kiemelt figyelmet szentel a szelíd viszálykezelés lehetőségének, aminek éppen azért van nagy jelentősége, mert e magyarázatok szolgálnak a különböző cikkelyek jobb megértéséül. Az Európa Tanács (ET) és az Európai Bizottság (EB) ugyancsak kitüntetett szerepet szán a szelíd viszálykezelésnek a gyermekek szempontjából, legutóbb például éppen a gyermekbarát igazságszolgáltatás megerősítésének a szorgalmazásával. Ez

részben a családi és a gyermekelhelyezési nehézségek, másrészt pedig a büntető igazságszolgáltatással és az erőszakkal találkozó gyermekek számára nyújt rendkívül fontos lehetőséget, mégpedig a jó minták elsajátításának a biztosítására.

A jogi vetület minden nemzetközi viszálynak szükségszerű és elengedhetetlen része Kardos Gábor (tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE ÁJK, Nemzetközi Jogi Tanszék) szerint, anélkül persze, hogy annak bármilyen értelemben a lényegét adná. Az érintett államok maguk is hatalmi és politikai, illetve gazdasági viszályoknak tekintik a vitáikat, amelyeket a saját érdekeik szerint szeretnének rendezni, és ehhez keresnek adott esetben nemzetközi jogi érveket. A nemzetközi jog nyelvként szolgál a felek között, azon kell kifejezniük az érdekeiket. A nemzetközi jogi vetület legalább is részben módszertanivá oldhatja a vitát. Emellett, mivel a jog, és így a nemzetközi jog lényege is sok tekintetben nem más, mint a különféle párbeszédes folyamatok értelmezése, a nemzetközi jog a jogszerű és a jogszerűtlen kettős rejtjele alkalmazásával hozzájárul a mögöttes viszály rendezéséhez, érvelő megbeszélés útján. Amennyiben a vita bírói szerv elé kerül, akkor a döntés az esetek túlnyomó többségében a főnnálló nemzetközi jogi helyzet alapján születik meg. Amennyiben a vitát diplomáciai úton próbálják meg rendezni – például a felek közötti közvetlen tárgyalás vagy közvetítés révén –, akkor a nemzetközi jog más szerepet játszik. Ezen esetekben a vitaalap a kiindulópont szerepét tölti be, illetve érveket szállít a felek álláspontjának igazolására: a megoldásban ez csupán az egyik tényező a gazdasági, közéleti, tekintélyi és egyéb szempontok mellett. Az államok általában előnyben részesítik a viszályok diplomáciai rendezését a bírói megoldással szemben. Szemügyre kell vennünk, hogy milyen okai vannak a nemzetközi jog alapján döntő, független és pártatlan intézményekkel szembeni gyanakvásnak. Elsősorban talán az, hogy a döntés fölötti ellenőrzés átengedését az államok a hatalmuk csökkenéseként értelmezik, ugyanis ezen úton számukra a döntés nemcsak tárgyilagossá, hanem többnyire befolyásolhatatlanná válik. A nemzetközi jog döntő szerepet kap, és a bírói eljárás a vitát kiszakítja a részes államok összetett viszonyrendszeréből. Az is fontos, hogy a nemzetközi viszályok diplomáciai rendezése mindig lehetőséget nyújt arra, hogy a kialakult megoldást mindkét fél kormányzata győzelemként mutassa be a hazai közvéleménynek. Egy bíróság, még ha igyekszik is salamoni döntést hozni, mindenképpen győztest és vesztest teremt, és ez belpolitikailag kockázatos lehet az államok számára. A viszálykezelés másik – a tárgyalás melletti – fő diplomáciai formája, a közvetítés esetében pedig az ilyen szerepet játszó nagyhatalom biztosítókat adhat a rendezés szilárdságának megerősítésére, és szolgáltatásokat nyújthat a feleknek, amelyek kiegyenlítik a megegyezésből eredő esetleges veszteségeket. Mindezeket egy bírói ítélet nem nyújthatja. Ugyanakkor a hosszúra nyúló hidegháború befejeződése óta föllendülés tapasztalható a bírói vitarendezést illetően, ami nem annyira a félelem csökkenésével magyarázható a rendezés fölötti ellenőrzés

elvesztésétől, mint inkább a joguralom eszméje iránti nemzetközi szintű elköteleződés fölmutatásának szándékával függ össze.

A különböző kereskedelmi választottbíróságoknak a jelenlegi elfogadottsága és alkalmazása elsősorban azon lényeges körülménytől függ – elemzi a tanulmányában Varga István (dékánhelyettes, tanszékvezető egyetemi docens, ELTE ÁJK, Polgári Eljárásjogi Tanszék) –, hogy az állam mennyiben és milyen mértékben fogadja el, hogy a választottbíróságok igenis szerves részei a kortárs igazságszolgáltatás rendszerének, és hogy milyen szerepet és feladatot szán nekik mindebben. Az állam vonatkozó hozzáállása leginkább két szinten és területen érhető tetten. A legelső szint ezek közül a jogalkotásnak a szintje, amelynek során az állam meghatározza mindazon jogi ügyeket, amelyekben a választottbírósági eljárásnak egyáltalán helye van, illetve mindezzel együtt az állami bíróságok fölmerülő beavatkozásának a lehetséges köreit. A második, utolsó szint pedig a jogalkalmazás szintje, vagyis az állami bíróságoknak a választottbíróságokat érintő tárgykörökkel kapcsolatos különböző döntéseinek a nagyobb, átfogóbb halmaza. A jogalkotási szint vizsgálatának keretében szemügyre vehetjük az Országgyűlés T/4276. számú törvényjavaslatát, illetve annak a választottbíróságokat is érintő egyes jelentősebb kedvezőtlen hatásait. A jogalkalmazási szint keretében pedig vizsgálat alá vonhatjuk a Legfelsőbb Bíróság (LB) BH 2003, 506. számú, valamint egy, a közelmúltban meghozott választottbírósági ítéletet érvénytelenítő döntését (*Ablon*). Továbbá mélyebben is érdemes bemutatnunk, értelmeznünk és értékelnünk a magyar Alkotmánybíróságnak (AB) a választottbíróságokkal kapcsolatos, eddig igen következetesen alkalmazott, egyszersmind erősen vitatható szemléletét is. A vizsgálatok alapján megállapítható azon jogalkotási és jogalkalmazási irányultság, amely a választottbírósági jogosítványok megnyirbálására irányul: márpedig e kérdésben jelentős szemléletváltásra van szükség. Ennek gyökere ugyanis azon meglehetősen atyáskodó szemlélet, amely a választottbíróságok jogi elismertségét korántsem a felek önrendelkezési jogából, hanem inkább az állam engedélyéből vezeti le.

I. Kultúrák és közvetítés a viszályokban

A Titanic második útja: a kultúrák különbségeinek jelentősége a viszálykezelésben

Bányai Ferenc

A Titanic óceánjáró mintegy száz évvel ezelőtt indult első és egyben utolsó útjára. Az elsüllyeszthetetlennek kikiáltott csodahajó jégheggyel ütközött. Ennek lehetőségével számolnia kellett volna a kapitánynak és legénységének, de sem a sebesség, sem az útvonal megválasztásában nem voltak erre tekintettel, ehhez járultak a rossz látási viszonyok, és mindez tragédiához vezetett. Írásunk címe fikció, üzenete metaforikus. Mi lett volna, ha a Titanic „megúsza” volna az ütközést, és kapott volna még egy esélyt? A körülmények felelősségteljes tudatosítása és tapasztalat birtokában a kapitány bizonyára komolyan vette volna a veszélyt, és immáron biztonsággal révbe érhetett volna.

A címválasztás a sajtó és a filmvilág révén jól ismert eseményre utalással a viszálykezelést a veszélyes vizeken hajózáshoz hasonlítja. Írásunk néhány közkeletű fölfogás újragondolására ösztönzi az olvasót, valamint olyan új szempontokra irányítja a figyelmet, amelyek hozzájárulhatnak a kultúrák közötti összeütközési lehetőségek tudatosításához és a súrlódási felületek alaposabb föltérképezéséhez. Az előzetes fölkészülés, az elfogulatlan odafigyelés, az érintettek alapérdekeinek fölismerése nagyban segítheti az összeütközések megfelelő kezelését és a már kialakult viszályok elmérgesedésének megakadályozását.

I. A kultúra mint jéghegy

Egy kultúra egésze a külső szemlélő számára túlnyomórészt rejtve marad: ami belőle látszik, az csak elenyészően kis rész, olyasmi, mint a jéghegy csúcsa.¹ Ami egy másik kultúrából származónak első látásra szembeötlik: a nyelv, az épületek,

¹ A jéghegy hasonlat forrása: ROSINSKI, Philip: *Coaching across Cultures*. London, 2010. 23. o. A hajózás és a hajótörés képe megjelenik bölcséleti vizsgálódásokban is: „Az ember a szárazföldön él, és itt alkotja meg intézményeit. Ámde élete folyását a maga teljességében mégis szívesen ragadja meg a vakmerő »tengerre száll« metaforával (...) A mások tengeri szerencsétlenségét néző térbéli távolsága átalakul a maga hajótörésére emlékező ember időbeli távolságává”. BLUMENBERG, Hans: *Hajótörés nézővel: Metaforológiai tanulmányok* (KIRÁLY Edit ford.). Budapest, 2006. 7., 60. o.

az ételek, a piac, a divat, a művészet, az emlékművek; ámde mindezek csak fölszíni megjelenései, jelképei az adott kultúra mélyebb rétegeinek. Miként az úszó jéghegynek is csak hozzávetőleg azon egytizede látszik, amely a fölszín fölé magasodik, akként a kultúrának is lényegesen kisebb része az, ami azonnal szembetűnik.

Ezzel szemben a jéghegy víz alá merülő 9/10-e a fiatalkori szocializáció során olyan mélyen rögzül egyéniségünkben, hogy annak még saját anyakultúránk esetében sem vagyunk tudatában egészen addig, amíg nem szembesülünk egy eltérő, idegen kultúrával. A hasonlatot továbbgondolva, miként az úszó jéghegy nem látható, de a láthatónál jóval nagyobb része jelenti az igazi veszélyt a hajók számára, akként a kultúrák találkozásakor is veszélyforrás a kultúrák azon jelentős része, amely nem rögtön ötlik szemünkbe, mert ha nem számolunk vele, a kultúrák közötti megértés és kíváncsi együttműködés könnyen „léket kaphat”.

II. Ember és kultúra

E vizsgálódás a kultúrával foglalkozó szakirodalom két megállapításából indul ki. Egyrészt a továbbiakban a kultúra és civilizáció fogalmait rokon értelmű kifejezés-ként használok, és hivatkozásaim is azon szerzők műveire utalnak, akik e fogalmakat felcserélhetőnek tekintették. Másrészt elfogadom, hogy a társas és egyéni tevékenységeknek, képességeknek vannak olyan területei, amelyek a mégoly eltérő közösségekben is egyaránt megtalálhatóak. Minden ismert emberi közösség használna szabályrendszerre épülő nyelvet, rendelkezik valamilyen családszerkezettel, értékekkel, a közösségi együttélés szabályaival, a hatalomgyakorlás elfogadott módjával, vallással, művészettel, a közösség szempontjából lényeges ismeretek megőrzésének igényével és eszközeivel. Ezen alapvető és közös jellemzőket nevezi a társadalomtudomány „kulturális univerzálék”-nak.² Vagyis a kultúrák elemei, összetevői azonosak, de tartalmuk, súlyuk az adott kultúrában lényeges eltéréseket mutat.

A kultúra és civilizáció egyidős az emberrel, a kultúra teszi az embert emberre. A neves történész és a nemzetközi kapcsolatok elismert elemzője, Huntington nagyhatású könyvében a történelemelméletben korunk kihívásaira tekintettel szemléletváltást szorgalmaz. Amellett érvel, hogy a korábbi vizsgálati szempontokat tegyük félre, és az emberiség, elsősorban a Nyugat történelmét és a jövőre vonatkozó kilátásait kizárólag a civilizációk alapján mérlegeljük és ítéljük meg. Meggyőződése, hogy maga az emberi történelem sem más, mint a kultúrák (civilizációk) története. Ha van fejlődés az emberiség tekintetében, az kizárólag a civilizációk

által írható le: „A történelem folyamán a civilizációk nyújtották a legtágabb azonosulási kereteket az emberek számára”.³

A kultúra nemzedékről nemzedékre öröklődik, tanult készség és világlátás, jelképeken alapul, mozgásban van, változik, lendületes, egységbe foglalt rendszer. Az első különös figyelmet igénylő tény, amellyel a kultúra mibenlétének vizsgálatakor találkozunk, hogy bár az emberi élet teljességét áthatja a kultúra, jelentősebb hányadában mégis rejtve marad, a tudatos cselekvés során mintegy kívül kerül a látóterünkön. Ha mégis tudatosítjuk egy-egy darabkáját, rögvessz szembekerülünk a másik nehézséggel, azzal, hogy a születésünk óta elsajátított és megélt kultúránkon nehéz változtatnunk. A számunkra adott kultúrát sajátunkként vesszük, életünk kiszakíthatatlan, szerves részeként éljük meg. Ezenkívül az „ember kizárólag a kultúra közegén keresztül képes értelmesen cselekedni és kapcsolatot teremteni másokkal. (...) Megbocsáthatatlan tévedés úgy cselekedni, mintha az ember független volna házától, városától, technikájától vagy nyelvétől”.⁴

III. Természet és kultúra

A kultúra nem hagyja érintetlenül a természeti adottságokat. Az emberiség története során életének új keretét hozta létre: a kultúrát. A kultúra mint ember alkotta, mesterséges környezet meghatározza az emberi létet, kihat mind a viszonyunkra a természethez, mind magára az emberi természetre. Az ember kultúrájával maga hozza létre mesterséges környezetét, amelyben él, az őt körülvevő természetet pedig lehetőségei szerint átalakítja. Sokat árul el egy kultúráról az általa kialakított mesterséges környezet és a természeti adottságokhoz való viszonya. Egy kultúra biztos tájékozódási pontot és állandó támaszt kínál a hozzá tartozóknak, ha a szabályrendszere összhangban van az általa meghatározott értékekkel. A mégoly különböző kultúrák egyaránt alapvető értéknek tekintik az emberi életet, amelynek fönntartása történetileg adott természeti körülmények között zajlik. Egy-egy kultúrában az adott közösség túlélése és kultúrája szempontjából nagy jelentőségre tehet szert valamely természeti tényező. Ez jelentheti a tengert, amelynek kihívásaival Németsalföldön az ott lakók emberemlékezet óta harcolnak vagy a sivatagot egyes afrikai és közép-amerikai népeknél, a lavinát és hegyeket a svájciak, a kegyetlen hideget a szibériaiak számára.⁵

³ HUNTINGTON, Samuel: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* (PUSZTA Dóra, GECSÉNYI Györgyi, GÁZSITY Milla ford.). Budapest, 1999. 48. o.

⁴ HALL, Edward: *Rejtett dimenziók* (FALVAY Mihály ford.). Budapest, 1987. 251. o.

⁵ TROMPENAARS, Fons – HAMPDEN-TURNER, Charles: *Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Business*. London, 1998. 23. o.

² GIDDENS, Anthony: *Szociológia* (BABARCY Eszter, NAGY Miklós, NAGY Zsolt, TÓTH László ford.). Budapest, 1995. 68. o.

Egy kultúra természetéhez való viszonya az általános életszemléletét fejezi ki. Az e szempont alapján képzett első csoportba tartozók megkülönböztető jegye annak föltételezése, hogy a természet egy magasabb rendű, örök létezőtől ered, s ezért az ilyen kultúrák a békés együttélésre és összhangra törekcsenek a természettel, a közösség magát a természet részének tekinti. Ezekre leginkább jellemző a külső biztonságra törekvés, a „kívülről irányítottság”. A másik jellegzetes csoportba ama kultúrák kerülnek az elemzésben, amelyek az embert följebbvalónak érzik az adott természeti környezeténél, és kultúrájuk mintegy a természet ellenében működik és hat. Hősies kísérleteket tesznek a természeti adottságok megváltoztatására, saját felsőbbrendűségüket is bizonyítandó, folytonosan a „lehetetlen” kísérlik meg, folyókat terelnek el, rettentő méretű vízierőműveket építenek, a legmagasabb hegyek csúcsait és az óceánok legmélyét is el akarják érni. Az ide sorolt kultúrák képviselői a saját sorsuk urai akarnak lenni, jellemzőjük a „belső irányítottság”.⁶

IV. Kultúra és kultúrák

A határozott névelővel, egyes számban használt kultúra szó kimondva-kimondatlanul valamely kultúra általános érvényét, kizárólagos voltát sugallja. Ilyen kiindulásból egy adott kultúra szempontjából tekintik a többi, s így azok a viszonyítási pontként vett kultúrához képest értelmeződnek, amely többnyire elvárja tőlük, hogy igazodjanak hozzá, ha méltóak kívánnak lenni a kultúra minősítésre. Ekként azokat úgy tekintik, hogy a teljesen kulturálatlan állapottól az egyre kulturáltabb szint felé közelítenek. Az egész földkerekség ilyen módon egyetemes, egynemű kultúráként értékelése mára már több mint kérdéses. A kultúra szó többes számú használatát szemléletváltás hívta életre, korunkban pedig már olyan új jelenségek is megjelentek a vizsgálatokban, mint a kultúrához alkalmazkodás (akkulturáció), a kultúrába ágyazódás (inkulturáció), a kulturális megütközés (sokk), a kultúra-köziség (interkulturalitás) és a sokkultúrájúság (multikulturalitás).

A tárgyakban és anyanyelvekben azonnal észlelhető különbségeken túlmenően az egyes kultúrák eltérnek egymástól többek között olyan alapvető dolgokban is, hogy mit tartanak az adott kultúrában kellemes időjárásnak, gazdagságnak, szépnek, nagy távolságnak, vagy éppen udvariasnak. A különböző kultúrákban igen különböző, veszélyes beszédtemák, kerülendő cselekedetek, tabuk fordulnak elő, és csak néhányuk közös minden mai kultúrában. Ezek a kultúrákban a közösség életét szabályozó rendszer lényeges alkotóelemei, figyelembevételük kötelező az adott kultúrában.⁷

⁶ Uo. 141–152. o.

⁷ Hidas Judit: *Interkulturális kommunikáció*. Budapest, 2004. 127–131. o.

A kultúrák közti eltérések jelentkeznek már olyan alapvető dologban, mint az anyagi valóság érzékelése és lelki tartalommal fölruházása, így e különbségek nem megfelelő vagy hiányzó ismerete komoly összeütközések forrása lehet. Jó közérzetünk, biztonságérzetünk, együttműködési készségünk, hangulatunk nagyban függ attól, hogy egy másik kultúrával találkozáva mennyire ismerik el mások az anyagi térrel kapcsolatos, saját kultúránkban tanult és megszokott beállítottságunkat. A bizalmas és a személyes távolság tiszteletben tartása alapvetően lényeges mindenkinek, ennek megsértése érthetően vált ki nemkívánatos hatásokat. Az előbbi a meghitt, legszemélyesebb tér, az utóbbi a testünk által uralt terület határán belüli érintkezéseinket öleli föl. A társasági távolság (210–360 cm) a hivatalos ügyek megtárgyalására szolgál, ez az adott kulturális közösségre általánosan érvényes szabályok terepe. A nyilvános távolság az egymástól ennél is távolabb lévő egyének személyes vonatkozásokat mellőző kapcsolatainak tere. Az egyes övezetek nagysága az adott kereteken belül eltérő lehet, de általános szabály, hogy az azokban folytatható kapcsolatok fajtáit nem ildomos keverni, például a hivatalos és a személyes viselkedésre adott kereteket. A tér érzékelése, valamint kezelése kultúrához kötött, és ez szorosan kapcsolódik az életvitelhez, az adott közösség értékosztályozásaihoz.⁸

A kultúrák közötti különbségek nemcsak a térhez, hanem az időhöz fűződő viszony tekintetében is jelentkeznek. A kultúrák az időről alkotott alapvető elképzelésük, az életvitelben megnyilvánuló időkezelés alapján az egyszínű, illetve a sokszínű csoportba rendezhetőek. Az első csoportba sorolt kultúrákra jellemző, hogy az időt egyenes vonalúnak tekintik, és úgy kezelik, mint ami eleve adott egységekre oszlik, s ezeket az egységeket mérni, szervezni, beosztani lehet. Vezérelvük eltervezett időrend szerint élni, egy-egy időszakra egy meghatározott tevékenységet előirányozva, s ezt aztán szokásszerűen követik. Lényeges számukra a szervezethez, az idő kézben tartása, gazdaságos kihasználása. A pontosság alapvető követelmény, az idő a kötelezettségek alapja, sőt az időt szinte erkölcsi értékkel is fölruházzák. Kapcsolataikban rövid időszakokra, a közeljövőre összpontosítanak. A térben az egyes emberek és önmaguk, az időben pedig az egyes tevékenységek elkülönítése a fő szervezőelv. A tevékenység, a munka ideje elhatárolódik a lazítástól, a szabadidőtől.

A kultúrák e csoportjába sorolják az észak-amerikai és az észak-európai országokat. A második csoportba tartozó (sokszínű) kultúrákra jellemző, hogy az időt körkörösnek tekintik, egyszerre több dolgot végeznek egyidejűleg, a jövőre vonatkozó terveiket rugalmasan kezelik, és emberi kapcsolataikban hosszabb távra tekintenek. A határidők nem uralják az életüket, az időbeli pontosságot nem ruházzák föl egyfajta emberek fölötti értékmérővel, a munkatevékenység ideje nem különül el olyan élesen a magánéletre szánt időtől, mint az első csoport esetében. E második

⁸ HALL: *Rejtett dimenziók*. 166–174. o.; illetve SAMOVAR, Larry A. – PORTER, Richard E. – McDANIEL, Edwin R.: *Communication between Cultures*. Boston, 2010. 269–280. o.

csoportba sorolják például a dél-európai országokat.⁹ A kulturális különbségek most vázolt – ilyen alapvető osztályok mentén, mint a tér és az idő – megragadási kísérletei kezdetben és sokáig a közvetlen személyes megfigyelések általánosításait használták föl, azokat törekedtek összegezni, elméleti hozadékaikat hasznosítani.

V. Kelet és Nyugat

Az előzőekben hivatkoztunk Huntington figyelmeztetésére, miszerint a fejlődés és az emberiség jövőbeli kilátásainak elemzése csak a civilizációk különbségeinek tekintetbevételével történhetik. Szerinte ugyanakkor nem helytálló a széles körben elterjedt, szinte magától értetődő kettősség, amellyel az emberiség kultúráit csoportokba rendezik. A nyugati és keleti fajtájú kultúrák elhatárolása önkényes, mivel nincs tekintettel arra, hogy a japán, a kínai, a hindu, a muszlim és az afrikai civilizáció mind-mind alapvetően különbözik egymástól a vallás, a társadalmi szerkezet, az intézmények és a meghatározó értékek tekintetében. Szerinte mindannak az egysége, amit nem-nyugatinak nevezhetünk, és általában a Kelet–Nyugat szembenállás nem egyéb a Nyugat teremtette mítosznál.¹⁰

Maga a „Kelet” fogalma a „Nyugat” mesterséges szóalkotása. Európaiak alkoták és alakították e fogalmat, melyben szerepet kapott a nem-európai kultúrákhoz viszonyított európaiságtudat, emellett a romantikus elvágódás és a történeti érdeklődés, illetve a közéleti érdek és a hatalmi viszonyok alakulása. A Kelet történetileg nézve ugyanakkor hatott is a Nyugatra: egyrészt magának a nyugati kultúrának a nyelvi és vallási gyökerei keletről származnak, másrészt később az európaiakról különböző érték- és életfölfogás képe és egyfajta hivatkozási alap a Kelet lett.

A Keletről kialakított kép mint látszólagos valóság az egyes nyugati kultúrák számára sem ugyanazt jelenti. A franciák és britek hagyományosan főleg a „mesés Kelet”-re gondolnak, Indiára vagy a földrajzilag a Közép-Keleten található és az európaiak számára évszázadok óta ismert országokra, kultúrákra. Az észak-amerikaiak „Kelet”-hez kötődő képzeleti természetszerűleg nem rendelkeznek ilyen hosszú múlttal, és számukra a „Kelet” az európai gondolkodástól eltérően inkább a Távol-Keletet jelenti, elsősorban Japánt és Kínát.

A Keletet vizsgáló nyugati tudományt attól függetlenül hozták létre, hogy mit jelent a „keletiek” számára a „Kelet” kultúrája, illetve hogy az önmagában ténylegesen

⁹ HALL, Edward: *The Silent Language*. New York, 1959. 178. o.; TROMPENAARS – HAMPDEN-TURNER: *Riding the Waves of Culture*. 120–137. o.; HALL kutatásaira építve az első csoportba tartozókat egymásra következő időfölfogású kultúráknak, a másodikba soroltakat egyidejű időfölfogású kultúráknak nevezi.

¹⁰ HUNTINGTON: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. 34. o.

létezik-e, és ha igen, akkor milyen. Mindenesetre a Kelet ekként létrehozott fogalma aztán lassacskán önálló létet nyert, az ide sorolt kultúrákról, emberekről származó újabb ismeretek már a keletkutatás (orientalizmus) szűrőjén keresztül jutottak el a nyugati átlagemberhez, de a kutatók is alapvetően e Kelet-képhez igazodtak. Mindezek gátolják a Kelethez sorolt kultúrák közti lényeges különbségek tudatosítását és az elfogulatlan megismerést.¹¹

VI. Euroatlanti kultúra

A Nyugat kultúrtörténetileg kialakult fogalmába időnként beleértik nemcsak az európaiakat, hanem az észak-amerikaiakat is, e jelentéstartalommal használatos az euroatlanti kultúra kifejezés. Ez azonban a sok hasonló jellemvonásra figyelve lényeges különbségekről nem vesz tudomást, amelyek azonban a különböző kultúrából származók találkozásakor nézeteltérések és összeütközések forrásai lehetnek. A ma uralkodó észak-amerikai kulturális minták történetileg a nyugat-európaiban gyökereznek, majd néhány megkülönböztető jellegzetesség kialakult az idők folyamán, manapság pedig erős hatás érvényesül, hogy e különbségek például az üzleti életben, a közéletben, a filmiparban csökkenjenek, és egységes minták kerülnek előtérbe. Példaként ehelyütt a közléscsere és viselkedés brit, illetve az észak-amerikai kultúrában megszokott és másokkal szemben is elvárt módjainak néhány vonását említjük. Kulturális azonosságot és közösséget teremthet az adott népcsoport, esetleg az ország nyelve, ha pedig több országban is ugyanazon nyelvet beszélnek, akkor az adott országban alkotott új szavak, rétegnyelvi elemek, a kiejtés, a hangképzés, a hanglejtés (amerikai, ausztrál, illetve brit angol) tölthet be ilyen szerepet.

A pusztán nyelvészeti szempontból azonosnak minősíthető nyelv az idő múlásával egyre több különbséget termel, hiszen a nyelvben megmutatkozik a különbség, amely az azt beszélők, használók gondolkodásában, életvitelében, értékrendjében eleve megvolt. Amint a hagyományosan Bernard Shaw-nak tulajdonított szállóige tartja: az „amerikaiakat az angoloktól leginkább a közös nyelv különbözteti meg”. A nyelvben is tetten érhető különbségek a világhoz való eltérő viszonyulásban is megmutatkoznak. Európai szemmel az amerikaiakat szinte szorongatja az idő, lehetőleg mindent megterveznek, és szoros időbeosztással élnek, ellenben a térrel hanyagul, pazarlóan bánnak, a személyes teret nagyvonalúan kezelik, nem merev határokkal, a magánteret hajlandók megosztani, ugyanakkor a különböző tevékenységeiknél ragaszkodnak a fölségterületükhöz. Ha egy európai egyedül szeretne lenni a gondolataival, azt egy amerikai barátságtalan lépésnek értékeli, kirekesztésnek, ha nem áll

¹¹ SAID, Edward: *Orientalizmus* (PÉRI Benedek ford.). Budapest, 2000.

a másik állandó készenlétben a társalgásra. A munkahelyeken a közösségi szellemet erősítendő az ajtókat nyitva tartják, és ezt elvárják az idegenektől is, széküket szabadon mozgatják a helyzet függvényében.

Nagy-Britanniában döntően a társadalmi ranglétra határozza meg az emberek hovatarozását, az amerikaiaknak inkább az otthon és a munkahely címe árulkodó valakinek a társadalmi értékrendbe sorolásánál. Míg az amerikaiak számára a szomszédos lakhelyből magától értetődően adódik egyfajta életközösség is, addig a britek számára ez elfogadhatatlan, a magánélet tiszteletben tartása ezt fölülírja; ha szomszédok közt létrejön valamilyen közösség, akkor a hasonló társadalmi helyzetből és nem a közellakás tényéből adódik. A hagyományos amerikai nyíltság folyománya a brit léptékkal mért hangos beszéd is, amelyet a hagyományaihoz ragaszkodó brit tolakodónak érezhet; az amerikai bizonyos ütem szerint váltogatja a szemkapcsolatot és a másfelé nézést, viszont a hagyományos brit egy bizonyos távolságot tartva, figyelmesen, állhatatosan nézi beszélgetőtársát, ahogy megtanulta, és ez éppen a másik iránti megtisztelő figyelem jele, nem pedig vizsgálódás.¹²

VII. A Nyugat és az európai kultúrák

Gyakran találkozni olyan kijelentésekkel, amelyek az európai, a nyugati és az európai uniós kultúrát szinte rokon értelműnek tekintik. Ehelyütt a kérdést egyébként megillető mélység és részletesség mellőzésével csak egy-két szempontra irányítjuk a figyelmet. Európát nyelvi és ezáltal kulturális tekintetben nem jeleníti meg teljességgel az Európai Unió (EU), hiszen az előbbi hatvanhét nyelvből áll, míg az utóbbiban huszonegy tartozik annak hivatalos nyelvei közé. Az unió egységet jelent, de nyelvi tekintetben nincs egység, az egyes tagállamok szövegeit a főbb uniós nyelvekre le kell fordítani és viszont, hogy a közléscsere egyáltalán eljárási értelemben lehetővé váljék. A közös nyelv helyett az unió egységes nyelve – némi ironiával szólva – maga a fordítás. Az Európai Parlament nyelvi kérdésekre a költségvetésnek mintegy egyharmadát költi, a nyelvi közvetítés költségei is közel hétszázmillió eurót tesznek ki. Az EU-munkanyelvek számának csökkentése ugyan költségcsökkentéssel járhatna, de ennek határt szab a tagországok azonosságtudata, a nyelvei iránti elvárt tisztelet, amelyek az uniós demokrácia elvének szerves részei.

A következőkben a nyugati kultúra két, történetileg jelentős szereplőjének, a németnek és a franciának néhány sajátos elemét említjük, majd az európai kultúra finomszerkezetének összehasonlító vizsgálatokkal való fölmérését foglaljuk össze. Arra szolgáltatnak ezek bizonyítékot, hogy a mindennapi életben és

a világszemléletben olyan, többnyire nem tudatosított eltérések vannak, amelyek természetszerűen összeütközések forrásai lehetnek a tágabb értelemben vett európai és a vele kapcsolatba kerülő kultúrák között.

A németek a róluk kialakított általános vélekedés szerint rendszeretők, a szabályokat tisztelik és másokkal is betartatják. A rendszeretet megnyilvánul a saját életter kialakításában is, hagyományosan érvényesültek a lakóter és a munkahely kialakításának a mindenkire és minden esetre érvényes előírásai. A németek az őket közvetlenül körülvevő teret mintegy a maguk meghosszabbításának tekintik, magánéletük terét még fogság idején is megkísérlik megőrizni, a mindennapi életben pedig családi körben és hivatalban zárt ajtóval szándékoznak a nem kívánatos betolakodást maguktól távol tartani. A személyesnek tekintett tér sérthetetlen, az ajtó a védőkorlátnak, sorompónak a jelképe ilyen összefüggésben. Szállodai szobákban és magánházakban hagyományosan kettős ajtót építettek ilyen megfontolásból. Az alakiságok a kötelező, mindenkit megillető udvariasságot ugyanúgy szolgálják, mint a távolságtartást, a magánélet és a hivatali élet egyértelmű elválasztását. A pontos időbeosztás szintén a rend alapvető elvének megnyilvánulása, és ha valaki a megbeszélt időpontot munkamegbeszélésen vagy tudományos összeövetelen nem tartja be, máris nem veszik komolyan, olyan hátránnyal indul, amelyet szinte lehetetlen ledolgoznia; a német vonatok menetrendjét is kínos pontossággal ellenőrzik. A német vezetési eszmény a tekintélyre, a szervezett, intézményesen is biztosított ellenőrzésre épül, a vezetettekkel szembeni elvárások világosak és számon kérhetőek. A német munkaerő jellegzetesen csapatjátékos. A dolgok intézésének meghatározott sorrendje van; amivel foglalkoznak, arra összpontosítanak, hiszen mindennek megvan a maga ideje, ezért rá is szánják az általuk szükségesnek vélt időt, a mindennapi életben a tevékenységek végzése is rendszeresen ismétlődő időpontokhoz kötött.¹³

A franciák ezzel szemben egyidejűleg több tevékenységet is végeznek párhuzamosan, és életük üteme a gyorsaságot részesíti előnyben. A franciák térszemlélete központiségelvű, ez mutatkozik meg a térképeken, a városok és a falvak összeköttetéseiben, az út- és a vasúthálózatban, a városaik szerkezetében (gondoljunk például Párizsra, a Diadalívtól sugárirányban, egyenlő szögben kiinduló főutakra) éppúgy, mint a hivatali helyiségek beosztásában. A főnök szobája rendszerint az adott tér központi jelentőségű helyén van, vezetői mivoltát nem illik kétségbe vonni, a vezetési stílus tekintélyelvű. Az üzleti életben nem kedvelik a bizonytalanságot; az állásfoglalásokat, elkötelezettségeket írásban kívánják meg. Ugyanakkor munkavállalóként egyénieskedésre hajlanak. Térigényükben szerénynek mutatkoznak, a hivatalok, nyilvános helyiségek és az otthonaik viszonylag zsúfoltak, a tér iránti igényüket a természetben élik ki. A szűkösebb helyhasználattal is összefüggően az érintkezésük, közléscseréjük közvetlen, szemtől szemben zajlik a beszélgetés.

¹² TROMPENAARS – HAMPDEN-TURNER: *Riding the Waves of Culture*. 221–238. o.; HALL: *Rejtett dimenziók*.

¹³ HALL, Edward T. – HALL, Mildred Reed: *Understanding Cultural Differences*. Boston, 1990. 35–83. o.

Nyelvükben és társas érintkezésükben választékosságra törekszenek, kedvelik a közvetett jelentést, az átvitt értelmű utalásokat. A művészet és a tudás hagyományosan magasra értékelődik szemükben, képi kultúrájuk kifinomult, a hirdetéseik fogva tartják a tekintetet. Az illendő viselkedést elvárják, értékelik az illemnek kifogástalan megfelelést.¹⁴

Négy hullámban lefolytatott vizsgálatokkal elemezték az európai országok életét és az ott lakók világszemléletét meghatározó értékeket, hátrányos beállítódásokat, valamint azt, hogy ezek vezethetnek-e a közléscsere zavaraihoz, viszályhoz. Az első vizsgálat tizenhat országra terjedt ki, 1981 és 1984 közt zajlott, és az *European Values Systems Study Group* (EVSSG) végezte. A következő fölmérés 1990 és 1993 között a német *Institut für Demoskopie* intézet irányításával már nemcsak huszonhét európai ország, hanem az Amerikai Egyesült Államok és Kanada kultúrájának értékeit, jellemzőit is fel kívánta mérni a felnőtt lakosság körében. Az 1999-ben végzett *European Values Study* (EVS) személyes beszélgetések segítségével végzett fölmérésében a kérdőívek fő kérdéskörei a vallás, az erkölcs, a közélet, a munka világa, a pihenés és az elsődleges közösségi kapcsolatok voltak. A 2008-ban kezdődő negyedik kutatás negyvenhét ország hetvenezer adatszolgáltatójára terjedt ki, és már nemcsak a szűkebb értelemben vett európai értékeket vizsgálta, hanem kiterjedt Oroszországra, Montenegróra, Izlandra, Ciprusra, Azerbajdzsánra, Örményországra és Törökországra is, így nemcsak az európaiságra elsődlegesen hatást gyakorló kultúrákat, vagy a véle kapcsolatba került nemzetek életfölfogását törekedett föltárni, hanem egyfajta összehasonlító kultúraelméletnek is alapjául szolgálhat.¹⁵

VIII. A kulturális jellemzők mérése

A kulturális különbségek empirikus adatokon alapuló megjelenítése és értékelése terén folyó kutatásoknak Hofstede adott nagy ösztönzést mára már klasszikusnak számító munkájában. A holland kutató a hetvenes évek elején Földünk különböző kultúráiból származó, százezernél több IBM-munkatárstól gyűjtött be adatokat. Azt kutatta, hogy a gondolkozást és viselkedést a saját kultúra által meghatározó értékek, mint egyfajta emberi szoftver milyen módon határozzák meg, és ez miként

¹⁴ A centrális elrendezés Párizs esetében Georges-Eugène Haussmann nagyszabású terveinek megvalósításával lett olyan meghatározó a városképre. Lásd http://en.wikipedia.org/wiki/Haussmann's_renovation_of_Paris (A letöltés ideje: 2015. július 25.); HALL-HALL: *Understanding Cultural Differences*. 87–135. o.

¹⁵ A kutatásokról és a kapott fölmérési eredményekről részletes tájékoztatást ad a következő honlap: <http://www.europeanvaluesstudy.eu> (A letöltés ideje: 2015. július 25.)

írható le az általa kidolgozott skálán. A megkérdezettektől az iránt tudakozódott, miként vélekednek a hatalmi távolság, a bizonytalanságkerülés, az egyén-, illetve közösségközpontúság, a nőies vagy férfias jelleg és a jövőkép kérdéseiben.¹⁶

A hatalmi távolságra vonatkozó kérdések azt mérik, hogy az egyenlőtlenség mennyiben és milyen alakban fogadható el egy adott országban vagy kultúrában. A nagy hatalmi távolságot elfogadók esetében alapérték a társadalmi rang iránti tisztelet, az irányítás egyértelmű alá-fölé rendeltségen alapul. Az embereket alapvetően az különbözteti meg, hogy hatalommal rendelkeznek, vagy pedig alárendeltek. Akinek hatalma van, annak van igaza is, a szervezetben a hatalom központi, és kevesek kezében összpontosul, akik utasítanak, a többieknek pedig nincs lényegi beleszólása az irányításba, a vezetés inkább utasítás. Jelentősek a vagyoni és a jövedelmi különbségek, a családban a szülő, az iskolában a tanár tekintélynek számít, a gyerek akkor beszél, ha kérdezik. A kevesebb hatalommal rendelkezők („alattvalók”) függenek a hatalmasabbaktól. A gazdasági, társadalmi különbségek „hajlamosak” öröklődni. A beszéd halk, udvarias, kíváncsiak az alakosságok nemcsak a beszédben, hanem a társadalmi érintkezésben is.

A kis hatalmi távolságú kultúrákban az egyenlőtlenséget a lehető legkisebb szükségesre szorítják, az embereknek egyenlő jogokat biztosítanak, a függőséget kölcsönösnek veszik a magasabb és alacsonyabb társadalmi helyzetben lévők között. A többpártrendszer fogadják el, együttműködésre törekszenek, a hatalmat a többség gyakorolja, a szervezetekben a vezető munkatársként tekint a többiekre, kikéri a véleményüket is. Nincsenek előjogok, a családban egyenrangú félként kezelik a gyerekeket, az iskolában pedig a diákokat. A rangsorban elfoglalt hely csak szerepmegosztás, a magasabb beosztásban lévők kisebb hatalmúnak mutatják magukat, mint amilyenek valójában. A beszélgetésben bárki, bármikor „viheti a szót”, és szabadon beszélnek bárkivel, ha úgy tetszik, visszaszólnak, nem kedvelik az alakosságokat, nem udvariaskodnak, és a viszályukat kibeszélik.

Az egyén-, illetve közösségközpontúságot az határozza meg, hogy az adott kultúrában az emberek általános érvénnyel mit helyeznek előtérbe, viszály esetén minek adják az elsőbbséget. Az egyént előtérbe helyező kultúrában az egyéni jogokat hangsúlyozzák, az egyének közötti versengést támogatják. Úgy vélik, ha az egyén érdeke kielégül, ezáltal minden további nélkül a közösség is kielégül, hiszen a közösség egyénből áll, és nem valamiféle magasabbrendű létező. Az üzleti életben a változatosságot értékelik, érzelmileg nem elkötelezettek a szervezet iránt, aki többet kínál, ahhoz pártolnak. Az egyén maga gondoskodik magáról, gondolkodásában önállóság nyilvánul meg, mindenki önmagáért felel, az önbecsülés pedig nagy érték.

¹⁶ HOFSTEDE, Gert Jan – PEDERSEN, Paul B. – HOFSTEDE, Geert: *Exploring Culture: Exercises, Stories and Synthetic Cultures*. London, 2002.

A közösségi kultúrákban az egyén számíthat a munkahelyi és családi támogatásra, a közösség érdekét tartja szem előtt, ezért áldozatokat is vállal, még a munkahelyi közösséggel szemben is érzelmileg elkötelezett. E kultúrákban általános meggyőződés, hogy a közösség szükségleteinek kielégítése az egyéni igények kielégítését is biztosítja. Közösségre összpontosító társadalmakban a saját csoport összetartása erős, ezért lényeges a többiek ítélete, a becsület.

A férfias vagy nőies jellemzőket mutató kultúrákat aszerint különböztetik meg, hogy a győzni akarást vagy a másokról (főleg a gyöngébbekről, hátrányos helyzetűekről) gondoskodást tekintik fontosnak. A *férfias* kultúra alapelemei az anyagi értelemben vett siker és fejlődés, törekvés arra, ami nagyobb, gyorsabb, mert az a jobb. Iskolában, munkában, sportban hibázni számukra borzalmasnak számít. A legjobbnak elismert egyén hozza meg a szabályokat. „Azért élnek, hogy dolgozzanak.” E viselkedési minták és értékek a gazdasági életben is megmutatkoznak. Az itt honos gazdasági társaság férfiasnak tekintett értékeket vall, és főleg férfiakat alkalmaz vezetőként, illetve a női vezetők is igazodnak a férfias viselkedésmintához. A férfiatól azt várják el, hogy határozottak, törekvők, kemények legyenek, a nők a bájaikat fegyverként használják. Közlépcsőjükben a szóbeliség uralkodik, a közvetlen szemkapcsolatot keresik, hangosak, a viszályukat harccal döntik el, a taglejtéseik élénkek, hajlamosak bírálni, kedvelik a versengést. A siker jele a társadalmi megbecsültség és a vagyon.

A *nőies* kultúra alapelemei: a gondoskodás mellett a megőrzés (a természeti környezet, az öröklött értékek), az életminőség hangsúlyos, az egyszerűség, a szerénység, a halk beszéd, a beleérzés általános elvárás. Beszélgetés során nem emelik föl a hangjukat, kedvelik a csevegést, a barátságos hangnemet. Ami kicsi vagy lassú, az számukra egyben szép is. A viszályokat tárgyalás és megegyezés révén oldják meg, az emberi kapcsolatok itt alapértéknek számítanak.¹⁷ Az egyenlőség, az egyenlő esélyek és a közösségvállalás egyaránt érvényesülnek a munkában és a tanulásban. A közösség türelmes és engedékeny, ugyanakkor kerülnek a kirívó teljesítményeket, és a kivételes emberek háttérbe szorulnak. A két nemmel szembeni elvárás nem annyira ellentétes, mint a férfias fajtájú kultúrákban, viszont e kultúrákban lényegesen nagyobb a hajlandóság a nők sikerességének biztosítására. A veszteséket pátolgatják, sajnálatra, könnyöretre hajlamosak, és a versengést nem keresik. A siker jele számukra az emberi kapcsolatok minősége és nem a hatalom vagy a vagyon nagysága.

¹⁷ Az emberi kapcsolatokat tisztelő viszálykezelést elemzi az alábbi tanulmány: NAGYPÁL Szabolcs: A közvetítés (mediáció) jogelmélete: Résztvevők és célrendszer a viszálykezelés során. In *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*. Tomus XLVII. Budapest, 2010. 171–202. o.

A kultúrákat aszerint is csoportosíthatjuk, hogy alapvető követelménynek tartják-e a *bizonyosságot*. Amely kultúrák igen, azokban úgy vélik, hogy ami eltérő, az veszélyes. A szabályok nagyon fontosak, még akkor is, ha sohasem működtek, csak az ismerős kockázatokat vállalják, a nem ismerteket kerülnek. Merev tabuik vannak arról, hogy mi rossz, piszkos és illetlen. Úgy tartják, hogy az „idő pénz”. Szemükben csak egy igazság van, és annak ők vannak birtokában, ezért gyorsan ítéleznek a dolgokról és emberekről. A vállalatoknál és intézményeikben uralkodnak az írásban rögzített szabályok, a szertartásszerű magatartásformák. A viszályokat kerülnek, mert fenyegetésnek tekintik; ha feszültek, az másokra is átragad, kívülre vezetnek le a feszültségeiket, az érzelmeiket kimutatják. Nagyra becsülik a szakértőket és a szakosodást, vég nélkül képesek érvelni, a kezüket használják a taglejtéseikhez, de a testi érintést kerülnek.

Van azonban a kultúráknak egy ettől eltérő csoportja, amelyhez tartozók a *bizonytalanságot* az előbbieknél lényegesen jobban tűrik, mert az élet természetes részének tekintik, a viszályokat és a versengést elfogadják. Itt fontos a kutató szellem, a földerítés, megtűrik a szokatlan és új eszméket, a megszokottól lényegesen eltérő magatartást. Ami különböző, azt érdekesnek tekintik. Az erőszakosságot és az érzelmeiket az ilyen kultúrákban illik palástolni. A kényelem számukra természetes állapot, akkor dolgoznak keményen, ha az indokolt. A kevés törvényt és szabályt elégségesnek tartják, mert kétség esetén a józan ész mindig hivatkozási alap számukra. A beszédjükben közvetlenebbek, szinte nem ismernek tabukat, nincsenek megingathatatlan alapelveik. A képtelenségnek tűnő kijelentéseket is eltűrik, gyakorlatiasan és nem elvont erkölcsi szempontok szerint ítéleznek. Nyugodtak, a napot úgy veszik, ahogy jön.¹⁸

Hofstede megközelítése a kulturális ismereteinket tartalmilag gazdagító eredményei és eredeti látásmódja mellett azért is érdemel külön figyelmet, mert rávilágít a korábbi megkülönböztetések hiányosságaira. Jóllehet az egyénre hangsúlyt fektető kultúrák csoportjába euroatlanti kultúrák képviselői kerültek (Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Ausztrália, Kanada, Hollandia), leképezvén a „nyugati” hozzáállás gyakran hangoztatott egyik jellemzőjét, az egyéb szempontok mégis azt mutatták, hogy a hagyományos Kelet–Nyugat szembeállítás mégsem egyértelmű. A férfias viselkedés túlsúlya ugyanis vizsgálatuk szerint egyaránt jellemzi például Japánt, Venezuelát, Svájcot és Olaszországot. A kiszámítható viselkedés, a biztos ismeretek, az időbeosztás és a hosszabb távú jövőkép szerint jellemzett bizonytalanság osztályába kerülő országok csoportjába kerültek, szintén a hagyományos szemléletmódot megcáfolva, Dánia, Írország és Svédország mellett Szingapúr és Hongkong. A gazdasági sikerességet pedig a „Kelet” országai közötti különbségek

¹⁸ MINKOV, Michael – HOFSTEDE, Gert Jan – HOFSTEDE, Geert: *Software of the Mind: Intercultural Cooperation and its Importance for Survival*. New York – London, 2010.

alapján, ázsiai kultúrákon belül elemezték és egyfajta konfucianizmusként határozták meg.

A Hofstede által kidolgozott vizsgálati szempontokat fölhasználva és kiegészítve a kultúrák közötti különbségek minél árnyaltabb föltárása és azok gyakorlati alkalmazhatósága érdekében 1993 és 2000 között másfél száz kutató bevonásával folyt a GLOBE-kutatás (*Global Leadership and Organizational Behaviour Effectiveness*). Az eredetileg az adott kultúra egyéni, illetve közösségi jellegét föltáró szempont az újabb fölmérésben kiegészült a kisközösségekhez (család, munkahely) kötődés jellegének vizsgálatával. A kutatók kérdőíveik segítségével azt is megkísérelték kézzelfoghatóvá tenni, hogy egy adott kultúra tagjai mennyire együttműködők és együttérzők társaikkal, milyen föltételek mellett hajlamosak másokon segíteni, illetve a saját érdekeiket mások rovására érvényesíteni. A kultúrák „nőies és férfias” jellemzőinek föltárása mellett a fölmérés arra is kiterjedt, hogy mennyiben van hajlandóság és tényleges lehetőség az adott közösségben a nemek közötti társadalmi megbecsültség, elvárások és egyenlő mérce szerinti megítélésére.¹⁹

E tanulmány a kultúrának az adott emberi közösséggel és a természeti környezettel fönálló szoros kapcsolatából kiindulva mutatta be azon elemeket, amelyek alapján egy kultúrát hagyományosan jellemezni szokás. A kultúrákat egyaránt jellemző vonásokból kiindulva érzékeltette a hagyományos kultúrafölfogások nehézségeit, és azt, hogy ezek milyen módon járulhatnak hozzá a kultúrák közötti viszályok kialakulásához. A kialakult és lehetséges viszályforrások fölismerése lehetővé teszi azok megfelelő kezelését. Ehhez pedig elengedhetetlen a jelentős különbségek tudatosítása, valamint az ezek alapján meghatározott közléscsere és cselekvés.

Kötéltánc világok között: kultúraközi mediáció a facilitatívól a narratív megközelítésig

Kertész Tibor

Előadásom címével a kissé sejtelmesen hangzó „kötéltánc világok között” címet választottam,¹ hiszen – amikor kultúrák közötti mediációról (közvetítésről) beszélünk – talán nem is lehetne jobb címet megnevezni, mint azt, amit a transzformatív mediáció bécsi mestere, Ed Watzke szemelt ki a könyve címéül.² Valóban így lehet érezni talán, miközben mediálunk (közvetítünk), mintha két világ között kellene egyensúlyt teremtenünk, mintha két életfölfogás, két életszemlélet állna egymással szemben.³

Veszélyes kötéltánc ez, hiszen mellé lehet nyúlni, lehet tévesen lépni, rossz szakmai döntéseket hozni, és ilyenkor le lehet zuhanni ama bizonyos kötélről, magunkkal rántva az ügyfeleinket is. De vajon így volt-e ez mindig? Így tekintettünk-e mindig a mediációra? Mindig elvárás volt-e a mediátortól (közvetítőtől), hogy egyensúlyt teremtsen a világok között? Ha nem, miért, és mikor nem? Ha igen, miért igen? Hogyan változott a fölfogás erről, és hogyan hatották át a mediáció módszerét a kulturális megfontolások? Erre keresem a választ a következőkben.

I. A mediáció kezdetei

Nem egyszerű meghatározni, hogy egy szakma mikor kezdődött el. Mindenesetre néha mediátorhallgatók szakdolgozataiban, illetve a szakirodalomban is azzal találkozunk, hogy már a korai keresztények és az ősi kultúrák is alkalmazták a mediáció módszerét. A történeti megközelítés nagy divat Európában, és bár bizonyos, hogy az alternatív vitarendezésnek messzire nyúlnak a gyökerei, a mediációról

¹⁹ House, Robert: *Culture, Leadership and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies*. USA, California, 2004.

¹ A könyv eredeti kiadása: WATZKE, Ed: *Äquilibristischer Tanz zwischen Welten: Auf dem Weg zu einer transgressiven Mediation*. Mönchengladbach, 1997.

² A könyv legújabb kiadása: WATZKE, Ed: *Äquilibristischer Tanz zwischen Welten: Neue Methoden professioneller Konfliktmediation*. Mönchengladbach, 2000.

³ A könyv magyarul is olvasható: WATZKE, Ed: *A világok közötti egyensúlyteremtés tánca transzgresszív mediációval* (CSERES Judit – KAPOSVÁRI Anikó ford.). Budapest, 2006.

mint önálló módszerről nem beszélhetünk az 1960-as évekig. Nem térek ki tehát az alternatív vitarendezés hagyományaira, pusztán a mediációról lesz szó.

1. AZ AMERIKAI ISKOLA: A FACILITATÍV MEDIÁCIÓ

Az 1970-es évek közepéig a mediáció egyenlő volt ama megközelítéssel, amelyet ma facilitatív (elősegítő) mediációként ír le a szakirodalom. Az akkori megközelítésben a mediátor főadata, szerepe az volt, hogy olyan helyzetet teremtsen, amelyben a felek a lehető leggyorsabban és leghatékonyabban, de saját maguk jutnak el a döntésig, és konfliktusukat (viszályukat) megállapodással zárják le.

A facilitatív mediátor a felek kommunikációjának elősegítésén dolgozik azáltal, hogy kérdéseket tesz föl, széleskörűen föltárja a vitás kérdést, elősegíti, hogy a vitázó felek a kérdéssel kapcsolatos nézőpontjaikat megoszthassák egymással. A kommunikáció javítása és a felek álláspontjainak megismerése föltételezi azt is, hogy a felek a mediáció során a lehető legtöbb időt töltsék együttes tárgyalással.

Mivel tehát a facilitatív mediációs (közvetítési) megközelítés szerint a mediáció egyszerűen egy „asszisztált tárgyalás” döntésképes felek között, így – ahogy egy üzleti tárgyaláson sem – a mediáción nincs helye az érzelmeknek. A facilitatív mediáció nem dolgozza föl a konfliktus kapcsán keletkező érzelmeket, nem bátorítja azok kifejezését, csak ama kivételes esetben, ha valamilyen érzelmi helyzet egyértelműen akadályozza a megállapodás létrehozását.

A facilitatív mediáció egyértelműen az amerikai kultúra szülötte, és ama föltételezésből indul ki, hogy az emberek alapvetően önállóak, kommunikatívak, érzelmeiket és gondolataikat magabiztosan fejezik ki. Mivel a közöttük lévő kapcsolatról azt föltételezzük, hogy jellemzően felületes, így nincs is szükség az érzelmek földolgozására. Mondhatnánk, hogy az amerikai szlogen, *get to the point* (térj a tárgyra) jellemzi e mediációs megközelítést. A facilitatív mediáció egyébként pedig széleskörűen érzéketlen a kulturális különbségekre.

2. AZ EVALUATÍV MEDIÁCIÓ

Az evaluatív (kiértékelő) mediáció a *get to the point*-szemlélet szélső értéke, ugyanis itt nem várjuk el a felektől, hogy maguk dolgozzanak meg a megállapodásért. Az eredménye egy erősen megoldásra irányuló, a kulturális különbségekre teljesen érzéketlen, ugyanakkor nagyon gyors mediációs folyamat.

Az *evaluatív mediáció* kifejezés hallatán sejthetjük, hogy e megközelítés mód valamiféle „értékeléssel”, véleményformálással lesz kapcsolatos. E megközelítésben ugyanis a mediátor a vitatott kérdés elismert szakértője. Nem csupán

a konfliktuskezelés (viszálykezelés) szakértője lesz, hanem az adott ügyfajtában nagyon is jártas, a felek által elfogadott és fölkért szakember.

Az evaluatív mediátorok saját szerepüket akként fogják meghatározni, hogy az adott ügyben, amelyben fölkérést kaptak, véleményt fognak formálni, tanácsot adnak, végső esetben pedig akár – nem kötelező erejű – döntést is hoznak. Az evaluatív mediátor tehát a saját szakmai tapasztalatai alapján vezeti a feleket, és tanácsadással, véleménye megosztásával segíti a megállapodás megkötését.

3. AZ ÉRZELMEK ÚJRAFÖLFEDEZÉSE: A TRANSZFORMATÍV MEDIÁCIÓ

A mediáció további fejlődését az határozta meg, hogy fölismerték a korábbi két megközelítés korlátait, mégpedig azt, hogy nem mindenki ugyanolyan mértékben magabiztos; és hogy az érzelmek nem zárhatóak ki a konfliktuskezelés folyamatából. Az elnevezése az elméletet megalkotó mediátoroktól származik,⁴ akik 1994-ben megjelent könyvükben ismertették az elképzelést.⁵ A szemlélet alapja az, hogy a felek közötti viszony javítása és átalakítása vezet el a konfliktus megoldásához. A hangsúly a felek közötti konstruktív interakción van, amely a közöttük lévő kapcsolatot és kommunikációt javíthatja. A transzformatív (átalakító) mediáció hangsúlya nem elsősorban a megoldás megtalálásán van.

A transzformatív mediáció jellegzetessége az érdek és a szükséglet fogalmának kettéválasztása. A szükségletet mindig valamilyen érzelemhez kapcsolja (mint például a biztonság, a tisztelet vagy az odafigyelés), az érdek fogalmát pedig mindig a mediációtól elvárt eredményhez, a megoldáshoz (ilyen például az ügy gyors lezárása, a kártérítés, az írásbeli megállapodás rögzítése vagy a párhuzamosan folyó peres eljárások megszüntetése). A szemlélet alapvető állítása az, hogy az érdekek megvalósításának (tehát a megállapodás létrejöttének) érzelmi gátjai vannak, tehát a kérdés megoldása a szükségletek oldaláról indulva képzelhető el.

Ezért a transzformatív mediáció mindig arra bátorítja a feleket, hogy érzelmeiket bátran fejezzék ki, hiszen ezek mögött találjuk meg a szükségleteket. Például a transzformatív mediátor azt hallván, hogy ügyfele „Nem bírom elviselni az állandó ostoba kornyikálást!” fölkiáltással szidalmazza tárgyalófelet, megpróbálja meghallani az indulat mögötti szükségletet. E szükséglet pedig a csönd és a nyugalom.

A transzformatív mediációs szemlélet tehát a konfliktus kezelésének dinamikai jellemzőit hangsúlyozza. Azt állítja, hogy a „konstruktív interakció” kialakulásának

⁴ A könyv eredeti megjelenése: BUSH, Robert A. Baruch (Barack) – FOLGER, Joseph P.: *The Promise of Mediation: Responding to Conflict through Empowerment and Recognition*. San Francisco (SF), 1994.

⁵ A könyv némely tanulmánya magyarul is olvasható a következő kötetben: KERTÉSZ Tibor (szerk.): *Mediációs szöveggyűjtemény: Szemelvények a mediáció irodalmából* (ALBERT Fruzsina – TAKÁCS Éva – Lovász Gabriella ford.). Budapest, 2001.

föltétele, hogy a felek között a negatív érzelmek és negatív irányú konfliktusdynamika átalakuljon (innen a transzformatív elnevezés) valami pozitívvá. A cél elérése érdekében a transzformatív mediátor három alapvető dinamikai fogalmat tart a fejében, és ennek kialakítása szándékával vezeti a mediációs folyamatot.

A három dinamikai elem pedig: a *képessé tevés*, a *megértés* és az *elismerés*. A mediátor feladata lesz tehát a feleket „képessé tenni” arra, hogy egymás érzelmeit fölismerjék, megértsék, majd képessé váljanak egymás elismerésére is. E folyamat eredményezheti azt, hogy a felek közötti viszony tartósan rendeződik.

II. Kulturális hatások a mediációra

„Az emberek egyformák; épp csak a szokásaik különböznek nagyon” – mondta állítólag Konfuciusz (Kung-ce), ennek újrafelfedezése részben a globalizált világ hatása. Miközben világméretűvé válásról beszélünk, azt várnánk, hogy egyfajta egységesedés megy végbe kulturális területen is. Gyakran azt találjuk azonban, hogy ezek csak mítoszok, és a világméretűvé válás éppen hogy fölerősítette a kulturális jellemzőket. Ennek számos jele közül most a témánk szempontjából fontos kettőt részletezném:

Egyrészt nem tűnik igaznak a világméretűvé válás egyik alapállítása, miszerint kisebb lesz a világ, ahogy olvasztóteknők, olvasztótégelyek (*melting pot*) jönnek létre.⁶ Példaként hadd hozzam New Yorkot. Chinatown, Little Italy, vagy a keleti 86. utcától északra fekvő német városrész azt mutatja, hogy e kultúrák nem összeolvadtak, hanem egymás mellett élnek. De az ukrán étterem étlapja a keleti 10. utcában is ukránul van, mint ahogy lengyelül beszélnek az East Village lengyel éttermeiben és lengyel csemegeboltjaiban is.

Másrészt az olvasztóteknő föltételezésén alapult az is, hogy bizonyos szakmák egységesedtek: a vállalatirányítás mindenhol vállalatirányítás, vagy az orvostudomány is mindenütt hasonló kihívásokkal küzd. Ez is tévesnek bizonyult. A vállalatirányítás sem lehet mentes a kulturális megfontolásoktól, és még az orvostudományt is befolyásolják a kulturális különbségek: míg Franciaországban a vezető halálok a májelégtelenség, addig például Németországban és Magyarországon a szív- és érrendszeri megbetegedések. A vállalati kultúrák különbségeit nem magyarázzák meg a gazdasági fejlettségbeli különbségek, hiszen ha a nagyjából azonos fokon álló amerikai, japán, német vagy svéd nagyvállalatok irányítási szokásait vesszük alapul, hatalmas eltéréseket tapasztalhatunk.

Ahogy más szakterületekre, úgy a mediációra sem lett igaz, hogy minden kérdés ugyanolyan, és az emberek mindenütt ugyanúgy kísérlik meg kezelni a konfliktusait. Míg igaza volt a transzformatív mediációnak abban, hogy a tisztelet egy általában fontosnak tekintett érték, úgy nem vette figyelembe azt, hogy tiszteletet adni és elvárni kultúránként nagyon eltérő módokon lehet. A kulturális különbségek a világméretűvé vált Földön nagyon sokféleképpen és több szinten is megjelentek.

1. A TÁRGYAK SZINTJE

Az amerikai kultúrában a nagy ablakkal rendelkező, világos, jó kilátást biztosító iroda vagy az ilyenhez közel eső munkahely a ranglétrán felül állóknak van biztosítva. Japánban viszont ez azt jelenti, hogy valakit kiültettek a fontosak közül, kikerült a fősodorból. Amikor egy amerikai cégnél a frissen érkezett japán munkavállalónak tágas, napos, ablak melletti munkahelyet biztosítottak, ezt ő igencsak zokon vette, amerikai üzletfelei legnagyobb döbbenetére.

2. A SZOKÁSOK SZINTJE

Az üdvözlések, a megszólítási módok, a kapcsolatteremtés, a személyes tér használata nagyon eltérőek kultúránként. Van az a mondás, hogy a németek olyanok, mint a kókuszdió, az amerikaiak pedig mint az őszibarack; ami arra utal, hogy az amerikaiakkal sokkal könnyebb kapcsolatot teremtetni, hiszen a fölszínen mindenképpen nyitottabbak, mint a németek. Viszont a fölszínes jellegű kapcsolatoknál mélyebbre szert tenni már sokkal nehezebb lesz. Ezzel ellentétben a németek a fölszínen sokkal „keményebbek”, még sokéves munkatársi viszonyt követően is mereven magázódnak, viszont ha egyszer sikerült áttörni a „kókuszdió” héját, akkor életre szóló barátságok köttetnek.

Az is jellemző, hogy míg az amerikaiak jellemzően szigorúan szétválasztják a munkahelyi és a magánéletüket, addig a japánokkal szemben sokkal inkább az az elvárás, hogy szabadidejük egy részét is a vállalat érdekében használják föl, például a munkaidőt követően egy karaoke-bárban töltsék el az estét a munkatársaikkal.

E jellegzetesség figyelmen kívül hagyása a munkahelyen rengeteg konfliktushoz vezethet, íme erre egy példa: George egy Saint Louis-i központú gépgyártó vállalatnál dolgozott vezető mérnökként. A cég aláírt a legnagyobb japán ügyfelével egy szerződést, amely bizonyos fölszerelések följújtására és japán szerelők továbbképzésére vonatkozott. A cél az volt, hogy a japán szerelők az új fölszereléseket hatékonyabban tudják karbantartani, illetve kezelni. A japán cég tíz karbantartót küldött Saint Louisba egy három hónapos továbbképzésre, melyet George tartott.

⁶ SCHNEIDER, Susan C. – BARSOUX, Jean-Louis: *Managing across Culture*. New Jersey (NJ), 2003.

George még soha nem járt külföldön, és nagyon tetszett neki, hogy japánokkal dolgozhat, pláne hogy úgy tájékoztatták, mindannyian kiválóan beszélnek angolul. A tanfolyam első néhány hete zökkenőmentes volt, a japánok nagyon fegyelmezten, keményen dolgoztak, de George-ot kezdte bosszantani, hogy a tanítványai egyre többször keresik meg őt a szabadidejében, és kisebb tanácsokat, szívességeket kérnek tőle, egyre növekvő mértékben, sőt arra is megkérték, hogy simítsa el közöttük nézeteltéréseket. A munkahelyi gondok egyre inkább kezdtek begyűrűzni a magánéletébe, és amikor ezt megelégtelte, egy értekezleten közölte a japán csapattal, hogy nem szeretné a munkahelyi életét a magánéletével összekeverni, és világosan kijelölte a határokat. A japánok egy szót sem szóltak erre, de néhány nap múlva – George tudta nélkül – a fölöttesétől új oktató kijelölését kérték.⁷

3. A VISELKEDÉS SZINTJE

Megjelennek a kulturális különbségek természetesen a hétköznapi viselkedés szintjén is. A kínai nyelvben a *guansi* kifejezés írja le a kínaiaknak sajátos kulturális szokását, hogy szívességekkel egymást lekötöztetik. E szokásba tartozik az is, hogy a kínaiak az üzleti életben és a hétköznapi életben is erősen segítik rokonaikat. E szokás viszont a nepotizmusra amúgy is érzékeny európai vagy amerikai kultúrában meglehetősen visszatetszést kelt. A kínaiak e szokását parodizálja a New York-i Broadwayn hatalmas sikerrel futó *Chinglish* című előadás, amelyben a kínai üzletfelek egy amerikai számára meglehetősen idegenül viselkednek. A telefonálási szokások eltérésére is föl hívja a figyelmet az előadás: a kínai üzletfél az elképzelhető leghelyzetlenebb helyzetekben is fölveszi a telefont, ami mérhetetlenül idegesítő amerikai üzletfele számára.

4. A NYELV SZINTJE

A legjelentősebb különbségeket azonban a nyelv használatában láthatjuk, ugyanis éppen a nyelv az, ami természetes módon a legérzékenyebb a kulturális hatásokra. A nyelv előítéletek forrása és hordozója, és jól mutatja, milyen mélyen gyökereznek ezek az emberi gondolkodásban. Éppen ez volt ama pont, amelyen az utolsóként bemutatott mediációs iskola, a narratív mediáció illetve bírálattal az előzőeket: a mediátor csak tetszeleg a semlegesség szerepében, hiszen a nyelv, amelyet használ, nem semleges közeg; éppen ellenkezőleg.

Vegyük csak ama példát, hogy a magyar és a francia nyelvben a köszönés nélküli távozás kifejezése az „angolosan távozik”, míg az angol nyelv éppen a franciáknak tulajdonítja e goromba szokást, és így fejezi ki: *take a French leave*.

Nyelvi fordulataink egy sajátos terepe a viccek műfaja. Íme erre is néhány példa: A viccben egy amerikai üzletember meséli, hogy mi történik, ha egy amerikai észszerű kéréssel fordul egy európaihoz: a német azt mondja, igen, és megteszi. A francia azt mondja igen, de nem teszi meg. Az olasz azt mondja, nem, de megteszi. A brit azt mondja, nem, és ezt halálosan komolyan is gondolja.

Hogyan beszél rá a hajóskapitány az utasokat, hogy a vízbe ugorjanak a süllyedő hajóról? Az angoloknak azt mondja, nem lenne sportszerű, ha nem ugranának; a franciáknak azt, hogy elegáns lenne, ha ugranának; a németeknek azt, hogy parancs; a japánoknak azt, hogy a főnök már beugrott; az olaszoknak pedig azt, hogy vízbe ugrálni szigorúan tilos.

És vannak kevésbé pozitív megnyilvánulásai is, például egy olasz vicc: Miért alacsonyok a szicíliaiak? Mert gyerekkorukban azt mondta az édesanyjuk, hogy ha felnőnek, dolgozniuk kell.

A világméretűvé válás hatásaként egyre többször kerülünk konfliktusba más kultúrából érkező munkatárssal, üzletféllel, de ilyen jellegű kulturális konfliktusok akár a családban is megjelenhetnek a kultúráközi házasságkötésekkor. Mivel a világméretűvé válás nem tüntette el a kulturális különbségeket, csak láthatóbbá tette azokat, illetve térben közelebb vitte egymáshoz a kultúrákat, egyre több konfliktusunk kap kulturális színezetet. Fölismerve ezt, illetve ama tényt, hogy a nyelv sem semleges közeg, a mediáció mint szakma sem maradhatott érintetlen: válaszolnia kellett a bemutatott kulturális kihívásokra.

III. A kultúra újrafölfedezése: a narratív mediáció

A világméretűvé válás kulturális kihívásai mellett tehát már a mediáció sem mehetett el szó nélkül. Újra föl kellett fedezni, hogy a nyelvi és kulturális különbségek mélyen befolyásolhatják a konfliktusrendezés módszereit. „Háromféle igazság van: az enyém, a tiéd, és van a valóság” – állítja a narratív mediáció. A narratív (elbeszélő) mediáció egy viszonylag új elképzelés, és a korábban bemutatott mediációs iskolákkal szembeni bírálat eredményeként született meg. A megközelítés alapjai a narratív családterápiában keresendők, ami az 1980-as években Ausztráliából induló terápiás módszer. A narratív családterápia gyökerein elindulva az amerikai John Winslade és Gerald Monk alkalmazták az elméletet a mediációra is.

A narratív mediáció ama kritikával illetve a korábbi mediációs irányzatokat, hogy túlságosan is megoldáspártiak: azt tekintik célnak, hogy a felek között minél

⁷ FERRARO, Gary P.: *The Cultural Dimension of International Business*. New Jersey (NJ), 1994. 110–111. o.

hamarabb megállapodás jöjjön létre, amely magát a konfliktust lezárja. Csakhogy a konfliktusnak okai is vannak, és a narratív mediáció abban találja meg a konfliktus kiváltó okait, hogy konfliktus közben a felek elméleteket, történeteket gyártanak a saját és mások szerepéről a konfliktusban, magukat az áldozat, a másikat pedig egy „elkövető” vagy tettes szerepébe helyezve. A mediáció célja tehát nem lehet csupán a megoldás megtalálása, hiszen az nem oldja meg az alaphelyzetet. A narratív mediáció úgy fogalmazza meg a célját, hogy a felek eredeti, másik felet hibáztató történeteit leépítse, majd egy alternatív történettel helyettesítse, mely később akár egy megállapodás alapja is lehet.

A folyamat hangsúlya azonban nem a megállapodás létrehozásán, hanem a felek viszonyrendszerének átalakításán van, illetve azon, hogy a felek fejében a másiktól élő elképzeléseket megváltoztassa. Ha a narratív mediáció eredményeként a felek a másik és a saját szerepüket is a korábbtól eltérő módon értelmezik, akkor az a felekben növeli az egymással szembeni nyitottságot, és megváltoztatja az egymással szembeni hozzáállásukat. A narratív mediáció tehát a felek egymással fennálló kapcsolatához fűződő viszonyát a nehézségek megoldása fölé helyezi.

A narratív mediáció ezért nem azt tekinti sikernek, ha létrejön a felek között bármilyen megállapodás, hanem akkor tekint sikeresnek egy folyamatot, ha a felek úgy mennek el, hogy tudják, hogyan kell másképpen viselkedniük egymással szemben. A narratív mediáció így a hagyományos problémamegoldó megközelítést kérdőjelezi meg, hiszen a nehézség nem a konfliktus maga, hanem a felek kapcsolata, ama társadalmi és kulturális jellemzők, amelyek a kapcsolatukat jellemzik. Mivel a narratív mediáció különösen érzékeny a kulturális különbségekre, leginkább a peremre szorult csoportokkal, főleg a jelentős társadalmi és kulturális különbségekkel bíró felek közötti mediációban találták eredményesnek.

A mediátor szerepére vonatkozóan is eltérő a narratív mediáció szemlélete. Azt állítja ugyanis, hogy a mediátorok a hagyományos megközelítésben a semlegesség szerepében tetszelegnek ugyan, de – mint ezt korábban megállapítottuk – a nyelv, amelyet használnak, nem semleges közeg. A mediátor is értelmez fogalmakat valamilyen módon, a szavak az ő számára másfajta jelentéssel bírhatnak, mint mások számára. A mediátorok nem semlegesek tehát, hiszen csak azt a látszatot keltik, mintha a saját társadalmi és kulturális háttérüktől függetlenül tudnának működni. A narratív megközelítésben e különbségről tudomást vesznek a mediátorok, és az általuk használt fogalmakat is a felek segítségével értelmezik.

A folyamat célja, hogy a felek fejében létező, a másik félről, a konfliktusról magáról vagy az általuk betöltött szerepekről (férj–feleség, főnök–beosztott) létező „betonbiztosnak” hitt történeteket célozza meg, meséltesse el, majd ezek átgondolására és átszerkesztésére ösztönzi a feleket. Ezáltal annak lehetőségét teremti meg, hogy a felek a konfliktushoz és az egymáshoz fűződő viszonyukat újraértelmezzék.

1. ÉRVEK A NARRATÍV MEDIÁCIÓ MELLETT

A narratív mediáció nem a megállapodásban látja a sikert, hanem abban, hogy a felek a megállapodással a zsebükben vagy éppen anélkül tudják, hogy a kettejük kapcsolata hogyan fog folytatódni a jövőben. Ezzel a narratív mediáció erősen az emberek közötti viszony javításán dolgozik, aminek – talán kissé idealistának ható – célja mindenképpen értékes.

A megközelítés további előnye, hogy messzemenően figyelembe veszi a vitás felek társadalmi és kulturális jellemzőit, így olyan szereplők számára is elérhetővé teszi a közvetítést, akik nem a nyugatias társadalom magabiztos szellemiségében nevelkedtek. Éppen ezért kifejezetten hatékony megközelítésnek látszik olyan esetekben, ahol a felek kulturális különbségei egy hagyományos mediációs folyamatot megrekeszthetnének. A narratív mediáció az egyéni kommunikációs szükségleteket is jobban figyelembe veszi, mint „versenytársai”, így a magukat rosszul kifejező, nem magabiztos ügyfelekkel kapcsolatos helyzetek kezelésében is hatásos lehet.

További érv a narratív szemlélet mellett, hogy – mivel a nyelvet olyan kódrendszerként kezeli, mely mást és mást jelenthet egyéni szinten – kiválóan alkalmas félreértések kezelésére. Például a „barátság” mint fogalom mást és mást jelenthet egyéni szinten. A narratív mediáció megközelítése sokat segít egy adott fogalom félreértése körüli konfliktushelyzetek kezelésében. Mivel a módszer hozzáállásokat változtathat meg, és a felekben a másiktól élő képet tartósan „átírhatja”, a felek viszonyának tartós rendezése által konfliktusokat előzhet meg.

2. ÉRVEK A NARRATÍV MEDIÁCIÓ ELLEN

Bár a mellette szóló érvek roppant meggyőzőek, érdemes átgondolni, hogy mi szólhat egy ilyen megközelítés ellen; az ellenérvek ugyanis hasonlóképpen meggyőzőek. Az egyik jellemző bírálat szerint a narratív mediáció egy viszonylag szűk területen alkalmazható. Rossz kommunikátorok ugyanis nem jutnak el mediációs szolgáltatásokhoz, a „kulturális különbség” pedig a társadalomban rendszer- vagy egyéni szinten jelen lévő konfliktusok közül csak egy. Tény viszont az, hogy akár jól, akár rosszul kommunikálnak az ügyfelek, egy narratív mediációs helyzethez nehéz alkalmazkodni, és – nem is véletlenül – könnyen lehet terápiás helyzetként megélni, ami a felekben gyakran ellenállást szül.

Azt gondolom, hogy a szűk területen alkalmazhatóság kétségtelenül nyomós ellenérv, hiszen egyáltalán nem igaz, hogy minden ügyfél ama szándékkal jön mediációra, hogy jövőbeni viszonyukat rendezzék, vagy pedig erkölcsi értelemben „magasabb fejlettségi szintre” lépjen. Amennyiben a mediátor rosszul méri

föl a felek szükségleteit, és narratív megközelítést alkalmaz egy arra tökéletesen alkalmatlan esetben, akkor a felek a mediációt főleg időpocsékolásnak, pusztán szócséplésnek fogják értelmezni. A narratív mediáció azonban – a felek egyéni szükségleteire tekintettel – remekül megfér más mediációs megközelítésekkel, velük együttesen alkalmazva.

Hosszú utat járt be a mediáció fejlődése az első mediációs iskolától. Fontos megjegyezni, hogy ezen iskolák és elméletek nem jók vagy rosszak, hanem mindegyik másra való, és míg a facilitatív mediáció jól működik egy üzleti közegben, addig kultúráközi kapcsolatokban újra kell értelmeznünk a nyelvet is, amelyet használunk, és a korábban bemutatott előítéletek lebontásán is dolgoznunk kell. Ez egy hosszú folyamat, mint ahogy a mediáció fejlődése is az volt, és biztos vagyok benne, hogy még egyáltalán nem értünk a végére.

1. táblázat. A mediátor szerepe és a mediáció célja a különböző megközelítések szerint

	Evaluatív mediáció	Facilitatív mediáció	Narratív mediáció	Transzformatív mediáció
A mediátor a vitás kérdés szakértője?	Igen	Nem	Nem	Nem
A mediátor ad tanácsot?	Igen	Nem	Nem	Nem
A mediátor fogalmaz meg véleményt?	Igen	Nem	Igen	Nem
A cél a megállapodás?	Igen	Igen	Nem	Nem
A mediátor hoz döntést?	Esetleg	Nem	Nem	Nem
A megközelítés kezeli az érzelmeket?	Nem	Nem	Igen	Igen
A felek önként, befolyásolás nélkül hoznak döntést?	Nem	Nem	Igen	Igen
Javítja a felek kommunikációját?	Nem	Nem	Igen	Igen

A mediáció és a (kereskedelmi) választottbíráskodás kulturális gyökerei és fejlődésük néhány kérdése

Horváth Éva

I. Bevezetés

A jelen tanulmány célja, hogy a mediációnak (közvetítésnek) és a választottbíráskodásnak néhány, a szokásostól eltérő vonatkozását ragadja meg.¹ Így szándéka, hogy rámutasson: az alternatív vitarendezési módok modernnek vélt, de valójában az emberi kultúrában hosszú ideje élő módszerek. Kapcsolatuk van az ókori kínai bölcseséggel, mai arculatukat alakította a középkor, és – amint később erre kitérünk – az azt követő századok. Mintegy ötven évvel ezelőtti újjáéledésük óta pedig kiemelkedő helyet foglalnak el a nemzetközi kereskedelem felmerülő jogviták rendezésében.

Először is, tisztáznunk kell, hogy mit is takar az *alternatív vitarendezési mód* (közkeletű angol megnevezése: *alternative dispute resolution*, ADR) kifejezés. Ez alatt azon viszálykezelési eljárásokat értjük, amelyek kívül esnek a mindenkori, az állami önrendelkezési jogból fakadó bírói hatalom gyakorlására hivatott intézmények, vagyis az állami bíróságok tevékenységi körén. Ahhoz, hogy egy jogvitában ne az adott joghatósággal, hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróság döntsön, szükséges, hogy a vita rendezésének helyén ismert és (az állami főhatalom által törvényesen) elismert legyen a felek által választott vitarendezési mód. Feltétel továbbá, hogy az ellenérdekű felek megfelelő – általában írásban megkötött – szerződésben (például *választottbírói megállapodásban*) rendelkezzenek arról, hogy a köztük felmerült vagy a jövőben keletkező ellentéteket nem állami bírósági eljárás keretében, hanem például közvetítés vagy választottbíráskodás, esetleg ezek vegyítését jelentő eljárás keretében kívánják rendezni. Mind a közvetítés, mind

¹ A tanulmányban a mediáció, a közvetítés és az egyeztetés fogalmát ugyanazon értelemben használjuk. Ugyanakkor megemlítendő, hogy az angolszász jogi felfogás esetén a különbséget tesz a konfliktuskezelési módszerek között. Tekintettel arra, hogy a fogalmaknak a civiljogi felfogásban nem létezik egységes meghatározásuk, nincs különösebb jelentősége a megkülönböztetésüknek sem.

pedig a választottbíráskodás esetében a felek a köztük felmerült viszály elsimítása érdekében harmadik, semleges személy segítségét veszik igénybe, aki feltételezésük szerint rendelkezik a vita eldöntéséhez szükséges szakmai ismeretekkel, szükség esetén pedig idegennyelv-tudással is. A felek és az általuk felkért közvetítő(k), illetve választottbíró(k) között az eljárás során egy *sui generis* kötelem (jogviszony) jön létre, amely a megbízással és a vállalkozással rokon, de egyikkel sem azonos. A legfontosabb különbség, hogy az utóbbi jogviszonyban a vitarendezőt az őt felkérő felek – értelemszerűen – nem utasíthatják, illetve mind a közvetítőnek, mind a választottbírónak a *felektől függetlennek és pártatlannak* kell lennie, egyik fél érdekeit sem képviselheti.

Mi készítheti az állami főhatalmat arra, hogy jogszabály megalkotásával kienedje kezéből az élet sajátos területén keletkező jogviták rendezését, sőt az ily módon döntéshozatalra feljogosított személyek vagy testületek munkájának hatékonyságát azzal is támogassa, hogy – legalábbis a választottbíráskodás esetében – a döntéseket önkéntes teljesítés hiányában a saját végrehajtó szervezetével kikényszerítse? A válasz nyilván attól is függ, hogy éppen milyen típusú viták rendezéséről van szó. Amint erre fentebb már utaltunk, a kereskedelmi ügyek esetében jelentősége van a gazdaság egyes területein (például a nemzetközi tengeri fuvarozásban) kialakult szokások nagy számának vagy a felek szerződéseiben használatos idegen nyelveknek. Az említett jogterületen igen jelentős mértékű továbbá a világméretűvé vált gazdasági kapcsolatokra vonatkozó jogszabályok harmonizációja, a megvalósult jogegységesítés, és – főleg az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Nemzetközi Kereskedelmi Joggal Foglalkozó Bizottsága, az UNCITRAL tevékenysége révén – a fokozatosan egységesedő bírói gyakorlat. A felsorolt körülmények ismeretében belátható, hogy a kereskedelmi szerződések teljesítése közben óhatatlanul keletkező jogviták rendezése során – az egyes államok hagyományos perjoga alapján eljáró állami bíróságok helyett – egyre inkább előtérbe kerülnek az alternatív vitarendezési módszerek. Annál is inkább, minthogy az UNCITRAL mind a nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodásra, mind pedig a nemzetközi kereskedelmi egyeztető eljárásra úgynevezett mintatörvényeket dolgozott ki.² Érdemes megemlíteni, hogy mind a választottbíráskodásról szóló 1994. évi LXXI. törvényünk, mind pedig a közvetítői tevékenységről szóló 2002. évi LV. törvényünk az említett ENSZ-mintákon alapul.

A megkülönböztetés elősegítése érdekében az alábbi táblázat szemlélteti a (nemzetközi) kereskedelemben részt vevő (jogi) személyek közötti választottbíráskodás, valamint a mediáció/közvetítés/egyeztetés közötti főbb eltéréseket.

² Model Law on International Commercial Arbitration (1985; az adaptáló országok száma: 66) és Model Law on International Commercial Conciliation (2002, az adaptáló országok száma: 21. Államszövetségek esetében – például az Amerikai Egyesült Államok – a Mintatörvényt elfogadó egyes szövetségi államokat külön-külön vettük figyelembe).

1. táblázat. A választottbíráskodás és a mediáció eljárásának összehasonlítása

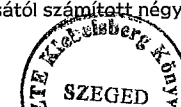
Eljárás	
1. Választottbíráskodás	2. Mediáció
Peres eljárás	Együttműködést igénylő eljárás
Rendszerint ügyvéd vagy jogtanácsos jár el	Az ügyvezetés irányítja az eljárást
Legtöbbször egy évig, vagy akár évekig is eltart	Jellemzően legfőljebb 90–120 nap alatt befejeződik ³
Az eljárásban tetemes mennyiségű iratot terjesztenek elő	A lényeges körülményekre és bizonyítékokra összpontosítanak
Mindkét fél a legtöbbet szeretné kihozni az eljárásból	A felek gyakorlatias és rugalmas álláspontot foglalnak el
Alakíságot tartalmazó eljárás	Kevesebb alakíságot tartalmazó, de jól felépített eljárás
Ügydöntő szerep	Csak közvetítő, esetleg tanácsadó szerep
A tényállás összeállítása és a jogi helyzet határozza meg a sikert vagy a kudarcot	Mindkét fél esetében az üzleti kilátások állnak előtérben
A cél a pernyertesség	A cél a vitás kérdések rendezése, mindkét fél számára elfogadható módon
Költségigényes, és komoly emberi erőket köt le	Takarékos és összpontosított
Jogerős és végrehajtható döntéssel végződik	„Csak” kötelmi jellegű egyezséggel vagy ajánlással fejeződik be

II. Kétezer éves gyökerek

A modern közvetítéssel és a választottbíráskodással összefüggésben sokszor elhangzik, hogy e módszerek az angolszász országokból, különösen az Amerikai Egyesült Államokból kerültek át Európa területére. Az elterjedésüket pedig nagyban meghatározta az a kétségtelen jelenség, hogy a bírósági eljárások és az ügyvédi képviselet az USA-ban rendkívül költségesek. Ritkán gondolunk arra, hogy az alternatív vitarendezési módok mögött az abban érintett felek „hozzaállását” meghatározó gondolkodásmód is döntő lehet.

Anélkül, hogy mélyebb elemzésekbe bocsátkoznánk, állításunk alátámasztása érdekében röviden összefoglaljuk két bölcséleti fölfogásnak, a Kínában keletkezett konfucianizmusnak és a taoizmusnak a kérdéskörünk szempontjából meghatározó jellegzetességeit.

³ A közvetítői tevékenységről szóló 2002. évi LV. tv. 35. § (1) bek. d) pontja szerint: a felek eltérő megállapodása hiányában a közvetítés megindulásától számított négy hónap elteltével ér véget az eljárás.

1. A KONFUCIANIZMUS

Konfuciusz (Kung Fu-ce) Kr. e. 551-ben született, a mai Santung területén lévő Lu államban. Élete során kisebb közigazgatási tisztségeket töltött be, ezenkívül tanítással és neveléssel foglalkozott; mindennek eredményessége érdekében pedig tanítványokat gyűjtött maga köré. Ötvenegy éves korában tizenhárom évig tartó utazást tett az országban, majd visszatért szülőhelyére, és hatvannyolc éves korától írással és tanítással foglalkozott.

A konfucianizmus emberközpontú (humanista) bölcsélet, amely tiszteli az emberi méltóságot, nagyra értékeli a harmóniát, a hűséget, az egyes csoportok, különösen a család létét és az igazságosságot. Azt vallja, hogy az erkölcsileg magasabb rendű személynek saját példaadásával kell kiemelkednie. A konfuciánus erkölcsstan lényegesnek tarja a munkaerkölcsöt, a nevelést, a szolidaritást és a találékonytságot. Idővel a konfuciánus hagyomány arany szabályaként azon elv kristályosodott ki, hogy „ne tégy másokkal olyasmit, amit nem szeretnél, ha veled tennének”. A fentiek alapján a konfucianizmus az erkölcsös egyéniség négy jellegzetességét emeli ki: a *nevelést*, amelyben nagy jelentőséget tulajdonít az önnevelésnek is; az *elkötelezettséget*, mely szerint a lényeges erkölcsi szabályokat a mindennapi életben is be kell tartani. Mindez azt eredményezi, hogy az egyén a szakmai tevékenysége során is jobban szolgálja a közösség és az egész nemzet érdekét. Lényegesnek tartja továbbá a *közöségi felelősséget*, hangsúlyozva, hogy az erkölcsnek sokszor meg kell előznie még a jogi szabályokat is. Végül, de nem utolsósorban kiemeli: a társadalomban meghatározó szerepe van annak, hogy az emberek *kölcsönös tiszteletet* tanúsítsanak egymás iránt; az egyéneknek összhangban kell együtt dolgozniuk, tapasztalataikat és ismereteiket a társadalom érdekében egymással meg kell osztaniuk.

2. A TAOIZMUS

Történelmi érdekesség, hogy a *taoizmus* alapjának tekintett *Az út és az erény könyve* (*Tao Te King*) szerzője, Lao-ce idősebb kortársa volt Konfuciusznak, és levéltári történészként dolgozott. Adatok utalnak arra, hogy a két gondolkodó talán ismerte is egymást.⁴

Témánk szempontjából fontos, hogy Lao-ce munkája nagyrészt az emberrel és a társadalom működésével foglalkozik. Ennek szemléltetésére megemlítünk néhány példát arra vonatkozóan, hogy Lao-ce tanításai miként érintették a vitarendezést. Alapgondolata, hogy a felvilágosult vezető feladata a szolgálat, és nem az önzés.

⁴ Low Sui, Peng: The Influence of Chinese Philosophies on Mediation and Conciliation in the Far East. *Arbitration*, 1996/2. 18. o.

A jó közvetítő részrehajlás nélkül kísérli meg rendezni a felek közötti vitát, tudja, hogy mikor kell hallgatnia, cselekednie vagy visszahúzódnia, annak érdekében, hogy tevékenysége eredményes legyen. Személyes értékrendjét nem szabad a vitában részt vevő felekre erőltetnie, és nem gondolhatja azt, hogy bármilyen szempontból a felek fölött áll.

A felsorolt kettőezer-ötszáz éves alapelvek a mai alternatív vitarendezéssel szembeni kívánalmakra is érvényesek. Úgy véljük ezért, hogy a fenti tanítások nemcsak közvetett, de közvetlen módon is hozzájárulhattak az alternatív vitarendezés mai módszereinek kialakulásához.

Az érdekesség kedvéért utalunk például a párizsi Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (ICC) mellett működő, szakmai körökben talán a legismertebbnek mondható Nemzetközi Választottbíráóság (ICC Court) egy kérdéskörünk szempontjából érdekes felmérésére. Ezen intézmény rendszeresen nyilvánosságra hozott statisztikai adataiból megállapítható volt, hogy 1990 és 1993 között a különféle országokból származó peres felek közül 283 ügyben szerepelt az ázsiai földrészről származó fél. Ugyanakkor az említett ügycsoportban *felperesként* csak 95 ügyben, *alperesként* ellenben 188 perben találunk ázsiai felet. Az ICC-statisztika kitért arra is, hogy az említett felperesek esetében többször került sor a kereset egyezség miatti visszavonására, mint más földrészről származó felperesek részvételekor. Ebből az a következtetés vonható le, hogy az említett földrajzi területről származó személyek csak végszükség esetén kezdeményeznek pert, és ha lehetőség nyílik egyezség kötésére, akkor inkább amellet döntenek, és a keresetet visszavonják.

III. Laikus bíráskodás a középkorban

Tekintettel a terjedelmi korlátokra, írásunkban nem esik szó a görög és a római korban is létező alternatív vitamegoldási módokról. Ehelyett – a bölcséleti gyökerek fenti tárgyalása után – inkább a kevésbé ismert, a középkori céheken belül keletkezett jogviták rendezésével foglalkozunk – és nemcsak az érdekesség kedvéért. Utóbbiak említésével az a célunk, hogy immár továbblépjünk a *kereskedelmi* jogviták mai rendezéséhez vezető úton. A középkori kereskedelem kialakulásában jelentős szerepet játszottak a kifejlődő városok, amelyek létrejöttéhez hozzájárult a polgárság megjelenéséhez. A kereskedelem és a mesterségek gyakorlása megváltoztatta az emberek közötti kapcsolatokat, ami visszahatott a jog alakulására is. A 11. század kezdetétől beszélhetünk a *ius mercatorum* kifejlődéséről, vagyis egy kezdetleges kereskedelmi jog megjelenéséről. A „kereskedők joga” tartalmának nincs egyértelmű meghatározása, de bizonyosan beletartoznak a kialakult kereskedelmi szokások. Ezeket az érintettek az egymás közötti ügyleteikben alkalmazták, a hivatalos

bíróságok előtt azonban nem lehetett rájuk hivatkozni. E tények is hozzájárultak ama gyakorlathoz, hogy a kereskedők a jogvitájukat gyakran maguk közül választott, tapasztalt szakmabeliek segítségével döntötték el, akik rendelkeztek a szükséges szakértelemmel.

Ezek között találjuk azon döntéshozó testületeket, amelyeket az angol jog érzékelésen a *poroslábúak bíróságai* (*courts of piepowders*) kifejezéssel jelöl. Az elnevezés is utal arra, hogy a gyors döntésért e testülethez forduló vándorkereskedők lábát még az út pora borította. Ezen alkalmi jellegű testületek hamarosan a közhatalom által is elismert vitarendező szervekké alakultak. Adatot találunk arra, hogy Flandria grófja 1116-ban eltörölte a párbaj alakjában megjelenő istenítéletet, és ugyanakkor eltúrta a helyi esküdtbíróságok tevékenységét, amelyek tagjai a polgárok közül kerültek ki, és ugyanezek ügyeiben hoztak döntéseket.⁵ E jelenséggel találkozhatunk Itáliában, Franciaországban, Németországban és Angliában is.

Még közelebb jutunk a mai választottbíróságokhoz a középkorban kialakuló céhek (*gildék* és *hanzák*) működésének vizsgálatakor. A kereskedők szövetségének kialakulása jelentős mértékben visszavezethető arra a tényre, hogy a vándorkereskedők útjaik során számtalan veszélynek voltak kitéve. Márpedig az akkori tapasztalat szerint minél messzebből szereztek be árujukat a kalmárok, annál nagyobb haszonra tehettek szert azok értékesítése során. A hosszú vándorlások alkalmával a kereskedők fegyveres csoportokba verődtek, szinte karavánokat alkotva utaztak. A 12. század kezdetén Köln, Flandria vagy Rouen kereskedői már eljutottak a londoni kikötőig, ami az akkori körülmények között vállalkozó szellemre utal.

A céheken belül – ahogy erre korábban is utaltunk – rengeteg olyan szokás keletkezett, amely csak az adott tevékenység gyakorlóját kötötte. Egyértelmű tehát, hogy az azonos „ágazatba” tartozó kereskedők jogvitáit célszerűbb volt a maguk között kiemelkedő szakértelemmel rendelkező társal eldöntetni, mintsem a hivatalos bírói hatalmat gyakorló személyekhez vagy szervekhez fordulni. Az utóbbiak lassan dolgoztak, a szakmai szabályokat nem ismerték, és az igazságot nem mérték olcsón. Nézetünk szerint az e középkori céheken belüli vitarendezés az előképe annak, hogy – különösen a szárazföldi Európában – az állandó választottbíróságok még napjainkban is egy-egy ország (központi) kereskedelmi kamarája mellett működnek (lásd a párizsi és a bécsi kereskedelmi kamarai választottbíróságokat vagy a hamburgi kereskedelmi kamara mellett szervezett tengeri fuvarozás során keletkezett jogvitákkal foglalkozó választottbíróságot, de ide sorolhatjuk a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett szervezett Választottbíróságot is).

A 19. században érvényesülő tudományos irányzatnak megfelelően a céhek sokat vitatott eredetét a római császárság idején a városok kézműveseit tömörítő testületekben (*collegia*) keresték. Feltételezték, hogy ezek a 19. századi gazdasági

⁵ PIRENNE, Henri: *A középkori gazdaság és társadalom története*. Budapest, 1983. 105. o.

fejlődés során ismét virágzásnak indultak. E túlélésnek azonban nincs bizonyítéka, hiszen időközben a városi élet megszűnéséről tudunk bizonyos területeken, ami az említett elmélet elfogadását megkérdőjelezi.⁶ Újabb kutatások a céhek létrejöttét oda vezetik vissza, hogy a kézművesek a középkorban megindultak a születő városok felé, ahol a korabeli előjárók (*maiores*) a fennhatóságuk alá akarták vonni őket. A 12. század közepe táján a városi kézműveseknek már a helyi hatóságok által elismert és szervezett szakmai testületei voltak, így például e század kezdetén – a rendelkezésre álló adatok szerint – Rouenban a tímárok már céhet is alapítottak.

A laikus bíráskodás sajátos alakjával találkozunk a 13. században megjelenő vásárokkal összefüggésben. Ezek megfelelő működését biztosította, és az eladók és a vevők között netán keletkező viták gyors eldöntését szolgálta a *vásárbíróságok* alakítása. Hazai adataink szerint egy-egy vásár jogi alapját a királyi kiváltságlevél teremtette meg, így például Székesfehérvár 1703. évi városi kiváltságlevelében a felhatalmazás a vásárbíróság szervezésére a következőket tartalmazta: „légyen joga a visszaélőket és a csalókat megbüntetni, nemkülönben a közönséges vásárokon a zavargásoknak és az erőszakoskodásoknak gátat vetni, az odajövő kereskedőket, kalmárokat, és más ilyen egyéneket megoltalmazni”.⁷

Megjegyezzük, hogy a királyi kiváltságlevél különösen azért kellett, mert az általános illetékességi szabályokkal szemben a vásárbíró olyan személyek ügyeiben is döntést hozhatott, akik nem tartoztak az adott város joghatósága alá. A vásárbírónak egyébként esküt kellett tenniük, jelvényük a persely vagy a botocska volt, amelyet a kezükben tartottak, hogy megismerjék őket. A vásárbírói hatáskör – mint látjuk – a bíráskodási feladatokon kívül igazgatási jogkörökre is kiterjedt. A vásárbírói eljárást az ügyek gyors letárgyalása, az ítélet meghozatala és – szükség esetén – az azonnali végrehajtás lebonyolítása jellemezte. Tekintettel arra, hogy a vásárbíró által eldöntött ügyeknél nem nagy értékekről és nem súlyos jogkövetkezményről volt szó, a fennmaradásukhoz fűződő érdek súlyosabban esett latba a nem jelentős számú tévedésnél.⁸

Bár nem tartozik szorosan a kereskedelmi választottbíráskodás kérdésköréhez, az érdekesség kedvéért megemlítjük, hogy sajátos feladatuk volt a *vadászbírák*, akik a nagyvadászaton a zsákmány elejtésével és annak tulajdonlásával kapcsolatban fölmerült vitákat dönthették el,⁹ és a feudális időben a céhszervezet jellemző vonásaival működött vadásztársaságok tevékenységével kapcsolatban jártak el.

⁶ Uo. 266. o.

⁷ KÁLLAI István: *A székesfehérvári vásári bíráskodás (1688–1790)*. In *Fejér megyei történeti évkönyv*. Székesfehérvár, 1971. 104–126. o.

⁸ TÁRKÁNY Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, 2003. 667. o.

⁹ Uo. 558. o.

IV. A választottbíráskodás és az állami bíraskodás közötti eltérések

E fejezetben röviden áttekintjük azokat a különbségeket, amelyek az alternatív, más-fajta vitarendezési módok közé tartozó választottbíráskodás és az állami bíraskodás között lelhetők föl.

1. A VÁLASZTOTTBÍRÓ

A választottbíráskodásról szóló nemzeti törvények csak nagyon általános rendelkezést tartalmaznak arról, hogy ki lehet választottbíró (például a nagykorú és cselekvőképes személy), vagy – tagadó módon – meghatározzák, hogy ki nem töltheti be e tisztséget (például olyan személy, akit jogerős bírói ítélet a közügyektől eltiltott). Anélkül tehát, hogy mélyebb elemzésbe fognánk, leszögezhetjük, hogy a választottbíráskodásról szóló törvények rendszerint nem írják elő, hogy a választottbírónak jogi végzettséggel kell rendelkeznie (e tény is utal arra, hogy a választottbíráskodást a laikus bíraskodás körébe sorolhatjuk, még akkor is, ha – főleg a civiljogi országokban – választottbíróként túlnyomórészt jogvégzett személyek járnak el).¹⁰

Ezzel szemben minden országban törvény szabályozza, hogy milyen képzettségi követelmények vonatkoznak az állami bíróság bíraira. Ezek között természetesen szerepel a jogi diploma, meghatározott hosszúságú gyakorlati idő megszerzése vagy éppen szakvizsga letétele. A választottbíróknál általános követelmény, hogy rendelkezzenek az adott jogvita eldöntéséhez szükséges különleges szakértelemmel. Ezzel kapcsolatos elvárás nemcsak jogszabály, de az állandó választottbíróságok eljárási rendje vagy – ami nem ritka – maguk a peres felek is rögzíthetnek (például ilyen lehet az autógyártásban jártas műszaki ismeretek követelménye egy adott szavatossági jogvita eldöntését vállaló választottbíró esetében). E szakértelem esetenként magába foglalhatja egy vagy több idegen nyelv ismeretét vagy műszaki ismeretek meglétét, illetve az adott jogvitával kapcsolatos különleges szokások és szokványok tudását.

Láthatjuk tehát, hogy a hivatásos bírókkal és az egy-egy ügyben választottbírói tisztséget betöltő személyekkel szembeni követelmények jelentősen eltérhetnek egymástól, ami semmiképpen sem jelenti a választottbírók ismeretanyagának „fensőbbiségét”. Az azonban megállapítható, hogy a választottbírói ismereteknek

¹⁰ Érdekességként megjegyezzük, hogy az angolszász jogi hagyományokkal rendelkező országokban lényegesen nagyobb arányban tevékenykednek mérnökök és számviteli szakemberek, vagy – például a tengeri fuvarozással kapcsolatos jogvitákban – akár hajóskapitányok is.

mindig az ügyre szabottaknak kell lenniük. Egyetérthetünk a szinte szállóigévé vált megállapítással, hogy *arbitration is as good as the arbitrator is*, tehát – kissé szabadabban fogalmazva – a választottbíráskodás akkor alkalmas a jogvita megoldására, ha jó, azaz az adott ügyszámhoz megfelelő fölkészültséggel rendelkezik az eljáró választottbíró vagy a választottbírói tanács.

Lényegesnek tartjuk ama különbség megemlítését is, hogy az állami bírók, éppen a mögöttük álló állami főhatalom miatt, komoly tekintéllyel rendelkeznek. Az alternatív másfajta „vitamegoldó” esetében inkább egy szolgáltatás nyújtásáról van szó: a közvetítésnél különösen, de a választottbíráskodásban is a vitát elbíráló személy(ek) feladata, hogy lehetőleg a felek közreműködésével rendezzék az ügyet. Az említett módszerek alkalmazása során – álláspontunk szerint – igen jelentős szerephez jut az eljáró személyek lélektani érzéke és beleérző képessége. E tulajdonságok meglétét valószínűsíti, ha az eljárás keretében a feleket sikerül egy egyezségig elkísérni.

2. AZ EGYFOKÚ ELJÁRÁS: KISEBB KÖLTSÉGEK

A választottbíróági eljárás egyfokú, tehát a megszületett határozat jogerős és végrehajtható. Ez az egyik olyan jellemző, amely miatt a kereskedelmi ügyekben előszeretettel kötnek ki a felek választottbíróági hatáskört. Az egyfokúság nemcsak az eljárás gyors lezárulását eredményezi, de a perrel kapcsolatos költségek (például a jogi képviselési díj) csökkenését is. Emellett – különösen több évre kötött szerződéses kapcsolatoknál fölmerülő jogvita esetén – jelentős érdek fűződik ahhoz, hogy a felek közötti ellentétek rendeződjenek, és a szerződés teljesítése tovább folyjék (például egy építési fővállalkozás esetében).

3. A NEM NYILVÁNOS ELJÁRÁS

Az állami bíraskodás esetében érvényesülnie kell a nyilvánosság alkotmányos alapelveinek. A nemzeti választottbíróági törvények fő szabályként azt rögzítik, hogy a *választottbíráskodás nem nyilvános eljárás*. Ez magában foglalja azt is, hogy az eljáró választottbíró(ka)t, az ügyintézésben részt vevő személyeket, a feleket és a jogi képviselőket, a tolmácsokat és a szakértőket *titoktartási kötelezettség* terheli az eljárás befejezését követően is. A tárgyaláson pedig a feleken és a választottbírókon kívül – az előbbieket engedélye nélkül – csak az említett személyek lehetnek jelen.

4. A VISZONYLAG EGYSZERŰ VÉGREHAJTHATÓSÁG

Tanulmányunk első fejezetében már utaltunk arra, hogy azon országokban, ahol megengedett a választottbíráskodás, az állam ennek igénybe vételét azzal is bátorítja, hogy – szükség esetén – a saját végrehajtó szervezetével kikényszeríti az ítéletben foglaltak teljesítését. Nemzetközi választottbíráskodás esetében jelentősége van a száznegyvennégy állam által törvénybe iktatott, a külföldi választottbírói ítéletek elismeréséről és végrehajtásáról szóló New York-i Egyezménynek.¹¹ Ez az ENSZ keretében 1958-ban kidolgozott konvenció vezetett lényegében a választottbíráskodás mintegy ötven évvel ezelőtti újraéledéséhez. Ha figyelembe vesszük, hogy az állami bírósági ítéletek más országokban végrehajtása esetenként milyen nehézségbe ütközik, akkor látnunk kell, mekkora előnyt jelent a lehetőség, hogy az Egyezmény részes államai az abban rögzített okmányok (a választottbírói megállapodás és a meghozott ítélet) benyújtása esetén kölcsönösen végrehajtják a külföldön meghozott választottbírói ítéletet.

5. A BARÁTSÁGOS ELJÁRÁS

Az előbbiekben már utaltunk arra, hogy jellegében és légkörében is különbség van a polgári perrendtartás kötöttségein alapuló állami bírósági eljárás és a lényegesen kevesebb alakíságot előíró választottbíráskodásra vonatkozó szabályozások, továbbá az állami bírók és a választottbírók pervezetési stílusa között. A választottbíráskodásban az eljáró tanács tagjai ideális esetben nemcsak ténylegesen, de „lélekben” is egy asztalnál ülnek a felekkel. Az eljárás során kényszerintézkedést (például a felek megbírságolása) nem hozhatnak (ez alól viszonylag új kivétel a közbenső intézkedések meghozatalának lehetősége), a felek és képviselőik ülve tehetik meg a nyilatkozataikat, a tárgyalóteremben nincs pulpitus, és a választottbírók soha nem viselnek talárt.¹² A felsorolt jellemzők miatt kapta a választottbíráskodás a gyakorta használt barátságos eljárás megjelölést, amely természetesen a mediációra is vonatkozik.

A fenti pontokban a *választottbíráskodás* nagyrészt törvényben rögzített jellemzőit soroltuk föl. A mediáció (*közvetítés*) is hasonló jellegű, formája azonban még kötetlenebb, hiszen a két eljárás között több eltérés van: jogilag a legfontosabb, hogy eredményes közvetítés esetén a felek között létrejött megállapodás kötelező jellegű, míg a választottbírói ítélet jogi értéke azonos akár egy legfelsőbb bírósági döntéssel is. Ezért találunk a választottbírói törvényekben garanciális

¹¹ Magyarországon az 1962. évi 25. tvr. hirdette ki.

¹² Egyes választottbírók azt tartják, hogy a feleknek és a választottbíróknak kör alakú asztalnál kell tárgyalniuk.

szabályokat, amelyek lehetővé teszik, hogy az állami bíróság – kizárólag valamelyik fél kezdeményezésére – kevés, törvényben meghatározott esetben „beavatkozzék” a választottbírói eljárásba (például a választottbíró ellen valamelyik fél által benyújtott *elfogultsági kifogás* megalapozottságának kérdésében véglegesen az állami bíróság dönt). Az egyfokú eljárás ellenére, a választottbírói döntése ellen – bár fellebbezésnek nincs helye – *érvénytelenítési eljárást* lehet kezdeményezni a törvényben felsorolt *néhány esetben* (például ha a döntés a választottbíráskodás helyének joga szerint az adott ország közrendjébe ütközik).

Reményeink szerint a választottbíráskodás fenti ismérveit végiggondolva az olvasó is fölfedezi e vitarendezési mód jellemzői között azokat a vonásokat, amelyekről tanulmányunk korábbi fejezeteiben a kínai bölcslettel és a középkori laikus bíráskodással kapcsolatban írtunk. Természetesen hasonló következtetésekre juthatunk a mediációval összefüggésben is.

V. A kereskedelmi választottbíráskodás előretörése a II. világháborút követően

A II. világháború után hamarosan elkövetkezett a hidegháború időszaka; Európa politikailag kettészakadt, és a „keletiek” és a „nyugatiak” közötti kereskedelmi kapcsolatok is befagytak egy időre. Ezen időszak azonban – legalábbis a gazdasági viszonyok területén – hamarosan enyhülésbe fordult, hiszen mindkét tábornak szüksége volt azokra a termékekre, illetve nyersanyagokra, amelyeket a másik féltől lehetett megvásárolni. A kereskedelmi szerződések létrejötte magával hozta azt is, hogy a jogviszonyokból viták keletkeztek. Az ellenséges politikai légkörben egyik fél sem bízott eléggé a másik oldal állami bíróságainak pártatlanságában.

Így jött el újra az alternatív vitarendezési módok – mindenekelőtt a választottbíráskodás – ideje. A kelet–nyugati, valamint a nyugat-európai országok kereskedői közötti jogviták alternatív eljárásban való rendezése érdekében megindult a jogegységesítés és a jogharmonizáció.

Ennek időben első eredménye éppen a már említett, a külföldi ítéletek elismerésére és végrehajtására vonatkozó *New York-i Egyezmény* volt (1958). Majd 1961-ben az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága ösztönzésére megszületett a nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodásról szóló *genfi Európai Egyezmény*,¹³ amely a választottbíráskodás elvi jelentőségű szabályait tartalmazta. Rendelkezett az *ad hoc* és az állandó választottbíróságokról, a választottbírák kijelölésének módjáról, valamint az eljárás fontos szabályairól. Az Egyezmény ma is hatályos.

¹³ Magyarországon az 1964. évi 8. tvr. cikkelyezte be.

Nagy jelentősége van az államok és más államok természetes és jogi személyei közötti *beruházási viták rendezéséről* szóló *Washingtoni Egyezménynek*, amely a hatáskörébe tartozó jogviták rendezése érdekében egy Nemzetközi Központot (ICSID) hozott létre: ez a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (Világbank) központi irodája mellett működik, Washingtonban.¹⁴ Vitarendező Testülete (*Dispute Settlement Body*) a mediációval rokon békéltetési eljáráson kívül választottbíróági eljárást és ezek kombinációját is lebonyolítja. A döntéseket a felek által kikötött *irányadó jog* alapján hozzák.

Tanulmányunk elején már hangsúlyoztuk az UNCITRAL kiemelkedő szerepét a nemzetközi kereskedelem területén végrehajtott jogegységesítésben és jogharmonizációban.¹⁵ Ez az 1966-ban létrejött ENSZ-szerv több, az alternatív vitamegoldási módok szabályozását célzó dokumentumot dolgozott ki, amelyek közül az 1976-ban megjelent *Választottbíróági (Minta)szabályzat (UNCITRAL Arbitration Rules)* volt az első. Megjelenését követően ez a „modell” a felek kikötése esetén eljárási kereteket adhat az eseti választottbíróági ügyekben, és egyben mintául szolgált az állandó választottbíróágok eljárási szabályzatainak megalkotásánál is.¹⁶ 1985-ben készült el a korábban már említett, az UNCITRAL *nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodásra vonatkozó Mintatörvénye*, amely a magyar választottbíráskodás szabályozásának alapjául is szolgált. 2002-ben hozták nyilvánosságra a *nemzetközi kereskedelmi egyeztetésre vonatkozó Mintatörvényt*, amelyet – mint azt már említettük –, a magyar jogalkotó is figyelembe vett a közvetítői tevékenységre vonatkozó törvény kidolgozásánál.

A fenti, az ősi kínai gondolkodásmódon (is) alapuló vitarendezési módok tehát ismét előtérbe kerültek. Az utóbbi évtizedek jogharmonizációs eredményei szabályozzák a nemzetközi kereskedelmi jogviták világméretekben egységesedő alternatív vitarendezési módjait. E módszerek a kereskedelmi jogviták rendezésére ugyanúgy alkalmasak lehetnek, mint a még mindig inkább a nemzeti jogi hagyományokon nyugvó állami bíráskodás. A szerződő felek tehát megválaszthatják az

adott kereskedelmi ügyletből származó esetleges jogvita rendezésének alkalmas módját. Jó döntést azonban csak akkor hozhatnak, ha mind az állami bírósági, mind az alternatív vitamegoldási eljárások jellemzőivel tisztában vannak.

Tanulmányunkkal e célt is szeretnénk volna szolgálni. Ugyanakkor nem felelkezhetünk meg arról, hogy a választottbíráskodás biztonságát éppen az adja, hogy az állami bíróságok – a jogszabályi keretek között, és a peres fél vagy felek kezdeményezése esetén – garanciális feladatot látnak el az eljárásban, és a végrehajtás foganatosításával szükség esetén kikényszerítik a választottbíróági ítélet teljesítését. E feladatok szakszerű ellátásának szintén nélkülözhetetlen feltétele az alternatív vitarendezés jellegzetességeinek ismerete.

¹⁴ *International Centre for Settlement of Investment Disputes.*

¹⁵ Ugyanezen szakszerv dolgozta ki az ismert, az ingók adásvételére vonatkozó Bécsi Egyezményt (1980; *United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods; CISG*).

¹⁶ Esetinek vagy ad hocnak nevezzük a választottbírásgot, amely egyetlen meghatározott jogvita eldöntésére alakul, majd az ügy lezárását követően megszűnik. Az eseti választottbíróági eljárásban a bírók határozzák meg az eljárás szabályait és annak díját. Az állandó vagy intézményes választottbíróáságnak állandó ügyintézési szervezete, épülete, tárgyalóterme, saját maga által, a vonatkozó választottbíróági törvény keretein belül kidolgozott eljárási rendje és – rendszerint – ajánlás jellegű választottbírói listája van. A felek dönthetnek arról, hogy az adott ügyben egyesbíró vagy választottbírói tanács járjon el. Az állandó választottbíróág eljárási rendje tartalmazza az eljárási díj összegét, amely a választottbírói tiszteletdíjból, az ügyintézési díjból és intézmény által az államnak fizetendő esetleges adóból vagy illetékből áll. A díj mértékét általában a perérték és az ügy eldöntésére fordított munkaidő alapján határozzák meg. A díj felek általi befizetése az eljárás megindulásának feltétele.

A bírósági közvetítés Kínában, Japánban és a nyugati kultúrkörben

Gyulavári Ágnes

Kiváló munkák sorából tudjuk, hogy a közvetítéssel vitakezelés nem újkeletű, hanem éppenséggel bizonyos kultúrákban a viták oldásának évszázadok óta alkalmazott hagyományos módja. Ha máshonnan nem, jogszociológiai tanulmányainkból – különösen Max Weber munkáiból – pedig tudjuk, hogy Nyugaton ezzel szemben a kapitalizmus kialakulási és a racionalizáció terjedési folyamatai a jog térhódításával jártak, és a viták kezelésének uralkodó eszközévé a jogalkalmazást tették.

A huszadik század eleje óta azon érdekes jelenségnek vagyunk a tanúi, hogy miközben a szilárd jogállami keretek között működő országok, több más ok mellett, nem kevéssé a jogszolgáltatással szembeni állampolgári elégedetlenség következtében, mintegy fölfedezik a szelíd vitakezelő módokat,¹ és egyre nyitottabbak ezek iránt is, a hagyományosan viszályaikat alapvetően közvetítéssel oldó kultúrákban megjelenik és egyre erőteljesebbé válik a jogállamiság iránti igény, és ezzel párhuzamosan fokozatosan nő a jog szerepe a társadalom mindennapi életének szabályozásában.² Lényegében egymás felé tartó folyamatokról van szó: a jog némiképp visszaszorul, és teret enged más vitakezelő módoknak olyan országokban, ahol évszázadok óta a jog dominanciája érvényesült, és fordítva, teret kap a jog olyan országokban, ahol viszont a közvetítéssel vitaoldás szinte kizárólagos pozíciója mellett a jog játszott alárendelt szerepet. Mindez jogszociológiai szempontból is rendkívül izgalmas kérdéseket vet föl. Önmagában is érdekes a kétfajta konfliktuskezelő rendszer egymásra hatása, amelyet különösen jól szemléltet a bírósági eljárás és a közvetítés viszonya, a bírák és a közvetítők különböző jellegű együttműködése. Különösen izgalmas, ha e kérdést úgy vizsgáljuk, hogy egyben az eltérő

¹ ABEL, R. L.: Delegalization: A Critical Review of Its Ideology, Manifestations, and Social Consequences. In ROTTLEUTHNER, H. (szerk.): *Armer Rechtsstaat: Beiträge zur Jahrestagung der Vereinigung für Rechtssoziologie in Innsbruck 8–9. Mai 1998*. Baden-Baden, 2000. (Schriften der Vereinigung für Rechtssoziologie. Band 26.) 27–47. o.; HEGENBARTH, R.: Sichtbegrenzungen, Forschungsdefizite und Zielkonflikte in der Diskussion über Alternativen zur Justiz. In ROTTLEUTHNER, H. (szerk.): *Armer Rechtsstaat: Beiträge zur Jahrestagung der Vereinigung für Rechtssoziologie in Innsbruck 8–9. Mai 1998*. Baden-Baden, 2000. (Schriften der Vereinigung für Rechtssoziologie. Band 26.) 48–80. o.

² ZHU, J.: Trend and Retrospection of Legalization: Analysis on the Data of Legislation and Litigations in China. *Frontiers Law of China*, 2010/2. 215–243. o.

kulturális hátteret is figyelembe vesszük, és ilyen módon kíséreljük meg föltárni a fentebb jelzett egymás felé tartó folyamat közös és eltérő elemeit.

Erre tekintettel a kétfajta intézmény és eljárás (a bírósági eljárás és a közvetítés) viszonyával kapcsolatban vizsgálható számos kérdés közül kettőre összpontosítunk: Mennyire kapcsolódik, illetve különül el egymástól a két eljárás? A társadalomban keletkező viszálymennység kezelésében melyik intézménynek mi a súlya, és milyen a tekintélye? A túlnyomórészt közvetítést alkalmazó kultúrkörre két, egymástól sok tekintetben lényegesen különböző, de a konfliktuskezelés hagyományos vonásait tekintve hasonló országot vettünk példaként, Kínát és Japánt.

I. A közvetítés és a bíróság viszonya a szocialista Kínában

A kínai és általában a keleti társadalmak békítő eljárásait kutató antropológiai irodalom hosszú időn keresztül egységesen abból indult ki, hogy ezen országokban, illetve minden, velük azonos kulturális örökségen osztozó országban a konfliktuskezelés, ha nem is kizárólagosan, de döntően a mai napig különféle közvetítő eljárások során történik.³

Az utóbbi időben több helyszíni kutatást sikerült lefolytatni ez ügyben – köszönhetően a kínai nyitásnak –, és e fölmérések eredményei jelentősen módosítják a képet.⁴ A változás két fő iránya egyrészt a jog szerepének statisztikailag is kimutatható erősödése, másrészt a közvetítés hagyományos jellegének átalakulása, egyszersmind tekintélyének csökkenése. A két folyamat nyilvánvalóan nem független egymástól és azoktól a háttér folyamatoktól, amelyek a modernizációhoz és a régi Kína drasztikus politikai átalakításához kapcsolódnak.

Korábban, évszázadokon keresztül a jog tulajdonképpen a „végső megoldás” volt azon esetekre, ahol az ügyek szokásos intézési módja kudarcot vallott, vagy eleve kizárt volt, mint például politikai ügyekben vagy bűncselekmény esetén.⁵ Ennek

³ DIAMANT, N. J.: Conflict and Conflict Resolution in China: Beyond Mediation-centred Approches. *Journal of Conflict Resolution*, 2000/4. 523–546. o.; GOH, B. C.: Law without Lawyers, Justice without Courts: On Traditional Chinese Mediation. Aldershot, 2002.; WALL, J. A. – BLUM, M.: Community Mediation in the People's Republic of China. *Journal of Conflict Resolution*, 1991/1. 3–20. o.; WALL, J. A. – BLUM, M. – JIN, D.: Response to Diamant's „Conflict and Conflict Resolution in China”. *Journal of Conflict Resolution*, 2000/4. 547–551. o.

⁴ PISSLER, K. B.: Mediation in China. In HOPT, K. J. – STEFFEK, F. (szerk.): *Mediation: Rechtstatsachen, Rechtsvergleich, Regelungen*. Tübingen, 2008. 601–634. o.; DIAMANT: Conflict and Conflict Resolution in China. 523–546. o.; READ, B. L. – MICHELSON, E.: Mediating the Mediation Debate: Conflict Resolution and the Local State in China. *Journal of Conflict Resolution*, 2008/5. 737–764. o.; WALL–BLUM: Community Mediation in the People's Republic of China. 3–20. o.

⁵ GOH: *Law without Lawyers, Justice without Courts*.

megfelelően a társadalmi tudatban is úgy képeződött le, hogy a joghoz, a bírósághoz fordulni valamely vita esetén szégyen és egyben az ellenérdekű fél megsértése, hiszen egy ilyen lépésnek az az üzenete, hogy az illetőt nem tartják olyan embernek, akivel kulturált, a közösség által elfogadott módon meg lehetne állapodni.

A huszadik századtól egyértelmű átrendeződés indult el, két fő irányba. Egyrészt a jog növekvő szerepe és alkalmazása irányába (korábban polgári ügyekben nem is lehetett bírósághoz fordulni),⁶ másrészt a mennyiségileg továbbra is uralkodó konfliktuskezelési módnak tűnő közvetítés minőségi és tartalmi változása irányába. Ez utóbbit röviden úgy lehetne összefoglalni, hogy romlott a közvetítéses eljárások minősége az időráfordítás, a türelem, a tapintat – azaz a legfontosabb hagyományos értékei –, valamint ezekből következően az eljárással, illetve eredményével elégedettség tekintetében. Az okok messzire nyúlnak vissza, de fő elemeit kétségkívül ama politikai és társadalmi válságokban, valamint a kommunista rendszer drasztikus változtatásaiban kell keresnünk, amelyek gyökeresen átalakították a hagyományos társadalmi viszonyokat és kultúrát, beleértve a konfliktuskezelés hagyományos módját is. A hagyományos közvetítés kulcsponja a közösség szabályozó ereje és a társadalmi tekintély volt, hiszen itt ez biztosította az eljárásnak azt a hatékonyságát, amit Nyugaton a jog kikényszeríthetősége.⁷

A kommunista rendszerben nem ismerték el a korábbi intézményeket, hanem ezek helyett olyan parasztszövetséget, közvetítő és nőbizottságokat hoztak létre, amelyek tagjait főként szegény, iskolázatlan parasztokból állították össze. A városokban szintén föloszlatták az összes önsegélyező, öngazgató csoportot, és helyettük szegény polgárokból és munkásokból álló intézményeket hoztak létre.⁸

A helyi vezető réteg – amelyik a tekintélyénél fogva rendszerint közvetítői feladatokat látott el – szétszóródott, elmenekült, elvesztette a hatalmát, közeleti jogait, sokat megöltek közülük. Mindez végzetes csapást mért az eljárás méltóságára, társadalmi tekintélyére, de szakszerűségére is, hiszen az új közvetítőknak nemcsak társadalmi rangjuk, de gyakorlatuk sem volt az ilyen ügyek bonyolításában.⁹

Jelenleg Kínában államilag és politikailag szervezett közvetítő bizottságok működnek, amelyeket pontosan megszervezték a legkisebb egységtől az országos szintig, és amelyek kapcsolódnak a kormányzati rendszer különböző szintű egységeihez.¹⁰

⁶ ZHU: *Trend and Retrospection of Legalization*. 215–243. o.

⁷ GOH: *Law without Lawyers, Justice without Courts*.

⁸ DIAMANT: Conflict and Conflict Resolution in China. 523–546. o.; WALL–BLUM: Community Mediation in the People's Republic of China. 3–20. o.

⁹ DIAMANT: Conflict and Conflict Resolution in China. 523–546. o.; WALL–BLUM: Community Mediation in the People's Republic of China. 3–20. o.

¹⁰ PISSLER: Mediation in China. 601–634. o.; WALL–BLUM: Community Mediation in the People's Republic of China. 3–20. o.

A közvetítő bizottságok intézményi rendszere a következők szerint épül föl és kapcsolódik a kormányzati rendszerhez, nagyvárosban és vidéken:¹¹ Városi területen a legfőbb szinten a városi kormányzat áll, ennek alárendelten működnek a kerületi kormányzatok, az utcai hivatalok és a legalsó szinten vannak a lakosok bizottságai (LB). Vidéken a tartomány a legfőbb szint, majd a megyei, a községi és a kisvárosi közigazgatási szintek következnek, és a hierarchikus lánc legalsó foka a falubizottság (FB).

A kínai kormányzat rendszeresen közöl adatokat a közvetítésről.¹² A 2002-es évkönyv szerint 4 636 139 polgári viszályt vittek közvetítőhöz.¹³ A 2003. évi évkönyv szerint az első három negyedévben a közvetített esetek 95%-a volt sikeres, bár csak a felek 70%-a nyilatkozott úgy, hogy követi a megállapodást.¹⁴ 2003-ban 139 000 viszály kiterjedését előzték meg, köztük 19 110 öngyilkosságot hátrítottak el, ami 2546 embert érintett, 45 895 polgári viszály esetében akadályozták meg, hogy bűnüggyé váljék, ami 126 372 embert érintett, 32 197 csoportos fegyveres harc kitörését akadályozták meg, és 41 518 esetben csoportos petíciót előztek vagy akadályoztak meg, ami 1 166 417 embert érintett.¹⁵

Ezen adatokat természetesen nem árt némi kétkedéssel kezelni. Sok szempontból inkább úgy tűnik, hogy e szocialista nagyüzemben „tervutasításos” béketeremtés, sőt szocialista munkaverseny zajlik. A már említett utóbbi két évtizedben lefolytatott terepkutatások alkalmával több kutató is bepillantást nyerhetett a különböző városi lakóbizottságok negyedéves és éves jelentésébe, amelyeket a bizottságok kötelesek voltak benyújtani az őket felügyelő utcai hivataloknak.¹⁶ Ezeket a megfigyelt adatokkal összehasonlítva megállapítható volt, hogy a lakóbizottságok hivatalnokai, föltehetőleg politikai nyomás miatt, rendszeresen eltúlzott beszámolót adtak az általuk végzett közvetítésekről: a jelentéseik a közvetítés gyakoriságát és hatékonyságát is eltúlozták, továbbá egy leegyszerűsített beszámolót adtak arról, ami a valóságban zűrés és hatástalan eljárás volt.

A modernizáció és a hagyományos társadalom átalakulása mellett e tapasztalatok is nyilván szerepet játszanak abban, hogy a konfliktuskezelésben elindult egy eltolódás a jog és a bírósági eljárás felé, ami statisztikailag is nyomon követhető, még az előbb említett szépítgetett közvetítési adatok ellenére is.

¹¹ PISSLER: Mediation in China. 601–634. o.; WALL-BLUM: Community Mediation in the People's Republic of China. 3–20. o.

¹² PISSLER: Mediation in China. 601–634. o.

¹³ China Law Yearbook. 2003. 1336. o.

¹⁴ China Yearbook of Judiciary Administration. 2004. 24. o.

¹⁵ PISSLER: Mediation in China. 601–634. o.

¹⁶ PISSLER: Mediation in China. 601–634. o.; WALL-BLUM: Community Mediation in the People's Republic of China. 3–20. o.

Míg 1981-ben 7 805 400 közvetítési ügygel 673 926 polgári bírósági ügy állt szemben, addig 2006-ra 4 628 018 közvetítési ügyre 4 385 732 polgári bírósági ügy jutott, tehát a kétfajta konfliktuskezelés aránya csaknem teljesen kiegyenlítődt.¹⁷

E kép ugyanakkor így némiképpen megtévesztő. Kínában – nyugati szemmel nézve – meglehetősen képlékenyek a határok a közvetítéses és a bírósági eljárások között. Tulajdonképpen közelebb járunk az igazsághoz, ha a kínai bírósági eljárást nem egy pontosan rögzített szabályok szerint zajló, ellenérdekeltségen alapuló (kontradiktórius) eljárásnak fogjuk föl, hanem a bíraskodás és a közvetítés változó arányú keverékének.

Pissler szerint a mai kínai jog megkülönbözteti a népi közvetítő bizottságok általi és a legalsóbb kormányzat igazságszolgáltatási ügyintézői általi bíróságon kívüli közvetítést a bírósági egyeztetéstől és a választottbírói (békéltető) eljárás belüli egyeztetéstől.¹⁸ Részben elhatárolják a népi közvetítést a hatósági közvetítéstől, ahol az utóbbi az igazságszolgáltatási ügyintézők általi közvetítést és a bírósági közvetítést foglalja magába. A bíróságon belüli közvetítést csak a válási esetekben írják elő eljárási feltételként. Egyébként mindkét fél beleegyezése esetén kerülhet sor közvetítésre bíróságon belüli eljárásként. Amennyiben a népi bíróság általi közvetítés sikertelen, úgy a bíró, aki előzőleg a közvetítést vezette, haladéktalanul bírói döntést kell, hogy hozzon az ügyben. 2004-től lehetséges a felek beleegyezésével, hogy a bíróság bizonyos testületet vagy személyeket bízjon meg az eset közvetítésével, és az esetleges egyezséget a bíróság elismeri.

A kínai vitakezelő rendszerben tehát egyfelől működik – és számszerűségében óriási terhet vesz le a bíróságokról – a hagyományos közvetítés, valamint a hatósági és bírósági, és bírósághoz közeli közvetítés, illetve a bírósági peres eljárás is.

A bírósági közvetítés szándékolt szerepe szerint híd akarna lenni a jogi észszerűség és hatékonyság, valamint a hagyományos közvetítés rugalmassága között, az eddig megismert kutatási eredmények azonban elég kiábrándító képet mutatnak e tekintetben. Úgy tűnik, jelen alakban a közvetítés által optimális esetben nyújtott többlet (az érzelmi igények igénybevétele, a tapintat, a felek egyedi helyzetéhez alkalmazkodó rugalmasság) elvész, mert fölládozódik a mennyiségi előírások által hajszolt, gépsoron folyó közvetítésben: miközben nem, vagy csak nagyon csökevényesen tudja az állampolgároknak a jogalkalmazásból egyébként következő kiszámíthatóságot és biztonságot nyújtani. Ez utóbbi több okból is csorbát szenved. A fölmérések szerint még kevés a szakszerűen képzett bíró, és közöttük sem egyenletes a színvonal, ugyanakkor gyakori a bírói munka külső befolyásolása (politikai nyomás, megvesztegetés), sőt sokszor az egyes eseteknél a jogi szabályozás hiánya akadályozza a bírói ítélet meghozatalát. Mindez természetesen nem segít

¹⁷ ZHU: Trend and Retrospection of Legalization. 215–243. o.

¹⁸ PISSLER: Mediation in China. 601–634. o.

fölszámolni a bizalmi és tekintélyhiányt, amelyben eleve szenved a jog és a bíróság Kínában a kulturális hagyományok folytán.

II. A közvetítés és a bíróság viszonya a mai Japánban

Hasonló folyamatok zajlanak a közvetítést alkalmazó kultúrára példaként hozott másik országban, Japánban is.¹⁹ Japánban a második világháború után gyors ütemű korszerűsítés indult el, amely természetesen átalakította a társadalmi szabályok jó részét és az emberi kapcsolatokat is. Ennek ellenére a viszályok kezelésében a békéltetés a mai napig uralkodó helyzetben van, csak éppen most már különféle hivatalos intézmények is szerepet vállalnak benne.²⁰ Az üzleti világ már a gazdasági érdekek érvényesítésére természetesen ugyanúgy jogi eszközöket alkalmaz, mint a nyugati társadalmak mindegyike, de a társadalom tagjainak magánviszonyaiban, a családi és a mindennapi kapcsolatokban bírósághoz fordulni még mindig szűgyen. Ehelyett továbbra is valamelyik, többféle alakban működő békéltetési eljáráshoz folyamodnak, amelyet immár törvények szabályoznak. Baum H. és Schwittek E. *Közvetítés Japánban* című tanulmányukban részletesen tárgyalják a mai Japánban használatos, változatos és meglehetősen bonyolult rendszert alkotó szelíd konfliktuskezelési eljárásokat, amelyek közül a legfontosabb japán fogalmak használatos angol, német és magyar fordítását és értelmezését az 1. táblázat foglalja össze.²¹ Ezeknek még számos változata működik.

A kialakítását tekintve kétféle típusú szelíd konfliktuskezelési eljárás különböztethető meg: *koordináló jellegűek*, mint a közvetítés vagy az egyeztetés; illetve *bíróági eljárás jellegűek*, mint a választottbíráskodás.

A bevont intézmények szempontjából a szelíd konfliktuskezelés eljárása háromféle lehet: *bíróági*: ez egy bírósági eljárás keretében létrejött egyezséget és az említett bírósági egyeztetési eljárásokat foglalja magában mind a polgári, mind pedig a családi ügyekben; *közigazgatási* (állami): ezeknek számos fajtája létezik Japánban, amelyek részben a központi állami síkon, részben pedig az előjáróságokon vannak

¹⁹ BAUM, H. – SCHWITTEK, E.: Mediation in Japan: Entwicklung und Praxis der außergerichtlichen Streitbeilegung. In HOPT, K. J. – STEFFEK, F. (szerk.): *Mediation: Rechtstatsachen, Rechtsvergleich, Regelungen*. Tübingen, 2008. 483–566. o.; ROKUMOTO, K.: Tschotei (Schlichtung): Eine japanische Alternative zum Recht: Verfahren, Praxis und Funktionen. In ROTTLEUTHNER, H. (szerk.): *Armer Rechtsstaat: Beiträge zur Jahrestagung der Vereinigung für Rechtssoziologie in Innsbruck 8–9. Mai 1998*. Baden-Baden, 2000. (Schriften der Vereinigung für Rechtssoziologie. Band 26.) 390–408. o.

²⁰ ROKUMOTO: Tschotei (Schlichtung): Eine japanische Alternative zum Recht. 390–408. o.

²¹ BAUM – SCHWITTEK: Mediation in Japan: Entwicklung und Praxis der außergerichtlichen Streitbeilegung. 483–566. o.

intézményesítve; *magán*: ezekhez elsősorban a számos ipari, illetve szakmai szövet-ségek által támogatott intézmények sorolhatók.

1. táblázat. A legfontosabb japán szelíd konfliktuskezelési eljárások és a japán megnevezések használatos fordításai

Japán szelíd konfliktuskezelési eljárások			
japánul	angolul	németül	Magyarul
<i>vakai</i>	settlement, compromise	Vergleich	megállapodás, egyezség, kiegyezés
<i>csotei</i>	conciliation, formal mediation	Schlichtung	egyeztetés, hivatalos formális közvetítés
<i>asszen</i>	mediation	Vermittlung, Mediation	közvetítés
<i>csuszai</i>	arbitration	(formelles) Schieds-verfahren, Mediation	(hivatalos) döntőbíráskodás, választottbíráskodás
<i>szaitei</i>	arbitration	(informelles) Schiedsverfahren	(nem hivatalos) döntőbíráskodás, választottbíráskodás
<i>szodan</i>	consultation, informal conciliation	Beratung	tanácsadás
<i>hanasiai</i>	informal talk	Gespräch	megbeszélés

A bíróság előtt kötött egyezség (*vakai*) az egyeztetéssel a szerepére nézve azonosnak tekinthető, mint a szokásos polgári eljárás része. Ugyanez érvényes a nemrégén átfogóan kiegészített (hivatalos) japán békéltetési (döntőbíróági vagy választottbíróági) eljárásra (*csuszai*) is, amely a döntőbíróág vagy választottbíróág döntésén alapul. Egyébként a választottbíráskodásnak eddig – a nemzetközi üzleti forgalomtól eltekintve – Japánban nem volt jelentős szerepe.

Az *asszen* olyan eljárás, amelynek során a feleket egy harmadik személy segíti közvetítéssel a döntéshozatalban. Ez hasonló a *csotei*hez, amely szintén vitamegoldásra irányul, de itt a közvetítő harmadik *tevékenyebb*, és az eljárást *erősebben* irányítja.

A *csotei* egyébként a vitarendezésnek egy viszonylag új fajtája, amelyet az 1920–1930-as években vezettek be.²² Az első *csotei*-törvényt (közvetítési törvény a bérlakások és telekügyek számára) 1922-ben hozták, az 1914-ben született német „(lak)béregyeztető hivatalról szóló törvény” mintája alapján. Az egész eljárás arra épül, hogy a bírósági eljárás következményeit elkerülje. A legfőbb előnyének ma is a nem hivatalos, rugalmas jellegét tekintik.

²² ROKUMOTO: Tschotei (Schlichtung): Eine japanische Alternative zum Recht. 390–408. o.

A mai alternatív eljárásoknak az 1951. évi, a polgári ügyekben való egyeztetésről szóló törvény az alapja, amelyet azóta többször kiegészítettek.²³ További törvények speciális területekre irányulnak: ilyen például az 1947. évi, a családi ügyekben való jogszolgáltatásról szóló törvény. Ez családi viták esetén kötelező egyeztetési kísérletet ír elő a perindítás előtt. (Japánban egyébként is igen alacsony a válások aránya, és ezek döntő többsége közös megegyezéssel és nem bírói ítélettel történik.)²⁴ Egy 1999. évi törvényben a bírósághoz közeli egyeztetés sajátos fajtáját vezették be az eladósodott fogyasztók számára.²⁵

A bíróságközeli egyeztetés, a *csotei* a legfontosabb polgári egyeztetési eljárás, amely ugyan szervezetileg a bíróságra van telepítve, de a peres eljárásoktól alapvetően különböző önálló alakban működik, és Japánban a bíróságon kívüli konfliktuskezelési eljárások egyik fajtájának tekintik, ami meg is felel történelmi gyökereinek. Rokumoto K. szerint a jelenlegi japán jogban két *csotei*-eljárás van: a *kadzsi-csotei* a családi ügyekhez, amelyet a családi bíróságokon alkalmaznak, és néhány különleges jellemzővel rendelkezik, és a polgári ügyekhez; valamint a *mindzicsotei*, amelyet minden szokásos bíróságon alkalmaznak.²⁶

Évente a bíróságok elé hozott viszályok 20%-ában *csotei*-eljárás történik. A *csotei* úgy működik, hogy a vitás eset releváns tényeit megállapítják, a két fél jogi helyzetét világossá teszik, majd szakszerű és mindkét fél számára előnyös megegyezéseket alkudnak ki. A *csotei*-ben közreműködő laikus közvetítők gyakran az érvényes jogi szabályok elemi ismereteivel sem rendelkeznek, és nem is tartják ezt szükségesnek. A hagyományos *csotei*-közvetítők túlnyomórészt idősek, nagy presztízsszerűtégekhez tartozó férfiak, akik a hagyományos, tekintélyelvű nézeteket képviselik. Az ilyen laikus közvetítők nem ritkán folyamodnak a nyomásgyakorlás eszközéhez annak érdekében, hogy megegyezést hozzanak létre. A nyomásgyakorlás főként a gyöngébb fél felé irányul, aki rendszerint egy egyszerű ember, akit könnyű megfélemlíteni, különösképpen, mivel az ő szemükben a tekintélyes közvetítők államhivatalnokként jelennek meg. Mindez odavezet, hogy nem ritkán hagynak magukra kényszeríteni olyan megoldásokat, amelyek nem felelnek meg a valós érdekeiknek, sőt, olykor azt sem tudják, hogy a megoldási javaslatot jogukban állna elutasítani. A laikus közvetítők tekintélye azonban ma már rendkívül lecsökkent, ahogy a népszerűségük is. Az 1960-as évek óta egyértelműen az a tendencia érvényesül, hogy különösen a nagyvárosokban egyre nehezebb a *csotei*-hez ilyen megbecsült embereket találni, és hogy az ügyvédek részaránya a közvetítők között növekszik.

²³ BAUM-SCHWITTEK: Mediation in Japan: Entwicklung und Praxis der außergerichtlichen Streitbeilegung. 483–566. o.

²⁴ TAMURA G.: A házasság fölbontása Japánban. Magyar Jog, 1969/1.

²⁵ BAUM-SCHWITTEK: Mediation in Japan: Entwicklung und Praxis der außergerichtlichen Streitbeilegung. 483–566. o.

²⁶ ROKUMOTO: Tschotei (Schlichtung): Eine japanische Alternative zum Recht. 390–408. o.

Ebben az 1974-es – a képesítésre vonatkozó – törvényváltozás is tükröződik. Az új törvény az ügyvédek és a nem jogász szakembereket nevezi meg az utánpótlás fő forrásaként, és lehetővé teszi, hogy a kiválasztott közvetítők képzést kapjanak.

Rokumoto az elemzésében azon eredményre jutott, hogy a *csotei* a felektől az érdekeik védelméhez és a megvalósításához igen jó érdekérvényesítő képességet kíván.²⁷ Tisztában kell lenniük továbbá a jogállásukkal, hogy a siker kilátását és annak hátrányait helyesen mérlegelni tudják, hogy a megegyezés felé irányuló nyomással szemben a saját igényeiket érvényesíthessék, és az sem árt, ha jó tárgyalási képességgel rendelkeznek. Mindennek az a következménye, hogy a felek, ha tehetik, ügyvéddel vagy más szakértővel képviseltetik magukat, vagy velük együtt jelennek meg.

Nyilván – írja Rokumoto – előfordul számtalan olyan eset, ahol a közvetítők olcsón és gyorsan igazságos megegyezést tudnak elősegíteni.²⁸ Ez azonban nem változtat a fő folyamaton, hogy a *csotei* igazából csak azok számára jelent valódi alternatívát a jogi eljáráshoz képest, akik elég magas szintű jogismerettel és jó érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek. Ugyanakkor a *csotei* a gazdaságosságával (bírósági munkamegtakarítások, eljárásdíjak) ma is fontos igazságszolgáltatás-politikai szerepet játszik.

III. A közvetítés és a bíróságok viszonya a nyugati világban

A nyugati társadalmakban a közvetítés „fölfedezése” és általában véve a szelíd viszálykezelő eljárások terjedése mindenütt fölvetette azon kérdések tisztázásának szükségességét, hogy az egyes eljárások kompetenciája meddig terjed; befolyásolják-e, és ha igen, mennyiben, a bírósági eljárást; lehet-e szó a különböző intézmények között egy-egy ügy kapcsán együttműködésről; és ha igen, milyen szabályok mentén? Nem jelentéktelen kérdések ezek, hiszen több alkotmányos kérdést is érintenek, az állam igazságszolgáltatási monopóliumától kezdve az állampolgároknak az igazságszolgáltatáshoz fűződő jogáig, nem mellékesen a hagyományos bírói szerep esetleges átalakulásáig.

Alakilag a közvetítés és a bírósági eljárás között három alapeset fordul elő jelenleg a különböző országok gyakorlatában, de folyamatos a kísérletezés, ami napról napra hoz létre új megoldásokat; egyelőre az egyes alapeseteken belüli változatokként. A három alapeset a következő: a *bíróságon kívüli közvetítés*, amely teljesen független a bírósági eljárásoktól; a *bíróságközeli közvetítés*, amelynek jellemzője egyrészt az intézményi kapcsolódás a bírósági eljárással, másrészt az eljárászerű elkülönülés a bíróságtól mint intézménytől; végül a *bíróságon belüli közvetítés*,

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

amelynek jellemzője a bírósággal és a bírósági eljárással fennálló helyi és személyi kapcsolat, beleértve azon esetet is, amikor maga a bíró közvetít.

Hogy az egyes megoldások pontosan mit jelentenek, már csak azért is szükséges tisztázni, mert a magyar és a nemzetközi szakirodalom eltérő szóhasználatát alkalmas arra, hogy a bírósághoz bármilyen módon kötődő közvetítési lehetőségeket összemossa.

1. A BÍRÓSÁGON KÍVÜLI KÖZVETÍTÉS

A legegyszerűbb helyzet a bíróságtól független közvetítés esetében. Itt a felek a saját elhatározásukból bármely vitájuk megoldásához valamelyik közvetítőirodához, vagy névjegyzékben szereplő közvetítőhöz fordulnak. Ez a legszélesebb körben elterjedt megoldás, tekintve, hogy ez mindössze egy megengedő jogi háttérrel igénnyel, amellyel a legtöbb ország ma már rendelkezik. A közvetítők képzettségéért és a minőségbiztosításért a névjegyzéket összeállító vagy az ilyen címen bejegyzett közvetítőiroda felel, és bármiben eljárhatnak, amit jogszabály kifejezetten nem tilt meg. Más kérdés, hogy a megállapodás végrehajthatóvá csak bírói jóváhagyással válik, ami viszont jogfüggő.

2. A BÍRÓSÁGKÖZELI KÖZVETÍTÉS

Ami a magyar szakirodalomban bírósági közvetítés elnevezésként szerepel, azt a nemzetközi irodalom bíróságközeli vagy bírósághoz kapcsolódó közvetítésnek jelöli. Hogy milyen esetekben kerülhet erre sor, azt jogszabály rögzíti.²⁹ Ebben az eljárásban sem a bíró közvetít, ahogyan esetleg a magyar szóhasználatból gondolnánk, sőt tipikusan nem is a bíróság helyiségeiben zajlik, ellenben a közvetítőt a bíró jelöli ki, természetesen a felek egyetértésével. A közvetítői eljárás ilyen módon a függetlenségét megtartva, de kapcsolódik a bírósági eljáráshoz, és a bíró, illetve maga a bíróság egyben implicite felelősséget vállal az általa kijelölt közvetítők alkalmasságáért.³⁰ Pontosán ez a körülmény, hogy tudniillik a bíróság tekintélye kisugárzik ilyenkor a közvetítési eljárásra, teszi ezt a formát rendkívül alkalmassá a közvetítés ismertségének és elismertségének fokozására azon országokban, ahol még csak nemrég vezették be, vagy ahol kulturálisan „kissé ellenséges” terepen

mozog. Ezen a formán belül többféle változat van, részint attól függően, hogy a bíró milyen módon, milyen ügyekben és mennyire vállal tevékeny szerepet abban, hogy közvetítésre tereljen egy általa erre alkalmasnak ítélt ügyet. Másrészt attól függően, hogy az állam mennyire tartja szükségesnek az egyes ügyek esetében, hogy azokban a bírósági eljárást megelőzően vagy azt esetleg félbeszakítva, közvetítés segítségével tegyenek a megegyezésre kísérletet.

Így a bírósághoz valamilyen módon kötődő, ezért „bíróságközeli közvetítésként” jelölt csoporton belül a következő változatokat különíthetjük el:³¹ a bíró az elé került ügy előzetes megbeszélésén a feleknek ajánlja a közvetítést; ugyanezen eljárásban a felek egyetértésével kijelöli a mediátort; a felek számára a közvetítés megfontolását kötelezővé teszi; a jog egyes esetekben a közvetítést valamilyen módon kötelezővé teszi, például úgy, hogy ez a felperesi legitimáció feltétele; a perindítás feltétele annak igazolása, hogy a bírósági eljárás előtt a felek részt vettek közvetítésen.

Azon túl, hogy e változatok mindegyike a hagyományos bíró szerepből bizonyos mértékű kilépést feltételez, már önmagában a tény, hogy a bíró nem pusztán a jogszabályokat, hanem egyéb körülményeket is figyelembe vesz, mikor a közvetítésre utalást vagy ajánlást mérlegeli, fölveti az idő az esetszűrés hatékonyságának kérdését is. Hogy az állampolgárok a lehető legrövidebb idő alatt, ugyanakkor tisztességes és megalapozott döntéshez juthassanak, minden jogállam egyik legnagyobb kihívása napjainkban, tekintve a mindenütt kitermelődő ügyszámokat és költségtényezőket. Ennél is komolyabb kérdéseket vet föl azonban a közvetítés kötelezővé tétele, mégpedig nemcsak a jog, hanem a közvetítés oldaláról is. A közvetítés alapelvei közé tartozik, hogy ezen eljárásra a felek egyező akarata alapján kerülhet csak sor.³² Egyet kell értenünk nemcsak abban, hogy megkísérlik az ellentétüket ilyen módon elsimítani, hanem abban is, hogy kinek a segítségét veszik igénybe ehhez mint közvetítőét, továbbá abban is, hogy mely kérdéseket, milyen módon beszélnek meg, és természetesen a folyamat végén – jó esetben – kötött megállapodásuk tartalmában is. Ha úgy tetszik, a közvetítés kitalálásában az egyik fő indíték az volt, hogy – eltérően a jogtól – ebben ne legyen semmilyen ponton kényszer. Így érthető, hogy az önkéntes jellegnek a „támadása” heves vitákat vált ki, és a hagyományos közvetítési szabályok hívei elfogadhatatlannak tartják.

A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy létezik az ügyeknek olyan csoportja, és vannak olyan védhető érvek is, amelyek ezt elfogadhatóvá teszik. Az Amerikai Egyesült Államok (USA) több államában, de Európában és – mint láttuk – a hagyományos közvetítés országaiban is (Kína és Japán) a kis súlyú ügyekben a bíróságra

²⁹ A büntetőjogi közvetítést elemzi az alábbi tanulmány: NAGYPÁL Szabolcs: A büntetőjogi közvetítés (mediáció) jogelmélete. *Iustum, Aequum, Salutare: Jogtudományi folyóirat*, 2011/1. 14–36. o.

³⁰ GYENGÉNÉ NAGY M.: *Mediáció az igazságszolgáltatásban: Családjogi specialitások*. (PhD-disszertáció.) Szeged, 2009.

³¹ GYÉKICZKY Tamás: *A mediációról, mint a polgári és kereskedelmi jogviták bíróságon kívüli rendezésének lehetőségeiről: Az Európai Unió (EU) mediációs irányelve a német és magyar polgári eljárásjog tükrében*. Budapest, 2010.

³² KOVACH, K. K.: *Mediation: Principle and Practice*. Saint Paul, 2004.

vitel előtt kötelezővé teszik a közvetítés megkísérlését.³³ A kis súlyú ügyek vagy úgy értendők, hogy bizonyos összeghatár alatti a perérték, vagy olyan ügyekről van szó, amelyek olyan emberi viszállyal kapcsolatosak (például a becsületsértés enyhébb esetei), amelyekről föltehető, hogy könnyen elsimíthatók. Szintén kötelező nagyon sok országban a közvetítés házassági bontóperek vagy gyermekelhelyezési perek esetén.³⁴ Itt nem az ügyek kis súlya, hanem – éppen ellenkezőleg – az itteni emberi kapcsolatok mint védendő érték fontossága indokolja a szelídebb békítési kísérletet. Rendkívül fontos társadalmi érdek fűződik a gyermek és a család védelméhez, és a jogi eljárások ellenséges természetétől, a per „harci kultúrájától” kívánatos megvédeni ama kapcsolatokat, amelyeknek a válás ellenére is, hosszú távon működőképesnek kell maradniuk.

A kérdés az, hogy e kétségkívül kényszerítő elemmel bővülve tényleg alapvetően sérül-e a közvetítés szelleme. A megítélésünk szerint ez csak akkor állna fenn, ha ezzel egyszersmind ki is zárnánk a bírósági út igénybevitelének lehetőségét. Vannak olyan érvek, amelyek szerint a tisztességes eljáráshoz fűződő jog, a bírósághoz fűződő jog alapvető, és mint ilyen, senkitől el nem vonható, és senkit nem lehet arra kényszeríteni, hogy erről mondjon le. Itt azonban e helyzet csak átmenetileg és nem véglegesen áll fenn. Amíg esetleg ki nem derül, hogy a derülátó előföltézés ellenére az adott esetben mégsem lehet ilyen módon egyezsége jutni. Természetesen megnyugtatóbb lenne, ha átmenetileg sem kényszerítenénk senkit semmire, azonban ennek a szépséghibája eltörpül a másik oldalon álló társadalmi érdek jelentősége mellett. A statisztikák egyrészt azt mutatják, hogy válás esetén a gyermek láthatása és a tartásdíj kérdésében kötött közvetítési egyezség sokkal nagyobb százalékban érvényesül, mint ha azt bírósági döntés írja elő, és sokkal nagyobb esély van arra is, hogy a felek kapcsolata ezt nem sýnli meg végzetesen.³⁵ A kisebb ügyek csoportjára nézve pedig azt mutatják a statisztikák, hogy pontosan ezen ügyekből származik a bíróság ügyterhének jelentős része, miközben ezek igénylik a legkevésbé a magas szintű jogi szakértelmet, és közvetítési eljárás esetén ezen ügyekben a legmagasabb a sikerarány.

3. A BÍRÓSÁGON BELÜLI KÖZVETÍTÉS

A harmadik eset a tényleges bírósági közvetítés, amikor is maga a bíró közvetít.³⁶ Jóllehet találunk rá példát nemcsak Keleten, hanem Nyugaton is, nem véletlen, hogy ez a legkevésbé elterjedt forma. Alkalmazása ugyanis legalább annyi problémát

³³ WISSLER, R. L.: Mediation and Adjudication in the Small Claims Court: The Effects of Process and Case Characteristics. *Law & Society Review*, 1995/2. 323–358. o.

³⁴ GYENGÉNÉ: *Mediáció az igazságszolgáltatásban: Családjogi specialitások.* Uo.

³⁵ GYEKICZKY: *A mediációról, mint a polgári és kereskedelmi jogviták bíróságon kívüli rendezésének lehetőségéről.*

vet föl (legalábbis Nyugaton), mint amennyi hasznót remélhetünk tőle. Ez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy automatikusan le kellene mondanunk róla, azt azonban igen, hogy a megkerülhetetlen kérdéseket végig kell gondolni és a jogi lehetőségeket ennek megfelelően kialakítani.

Természetesen nagyon is kívánatos, hogy a bírósági eljárás is váljék annyira rugalmassá, amennyire csak a jogszabályok és garanciális kötöttségek lehetővé teszik, és az is megoldható az eljárási szabályok különösebb fölforgatása nélkül, hogy a közvetítés néhány elemét átültessük. Semmi sem tiltja, hogy egy bíró a saját tárgyalásán közvetítési tárgyalási módszereket alkalmazzon, vagy hogy a szokásosnál kissé mélyrehatóbban és empatikusabban érdeklődjék a felek indítékai és esetleg jogilag nem releváns igényei iránt (a túlterheltségről most feledkezzünk el). Ugyanakkor ez természetszerűleg meg sem közelítheti a közvetítés bensőségességét, nem tárgyalhat a felekkel vagy a képviselőikkel külön, egyedül, mert ez beletűközhet az egyenlő bánásmód követelményébe. Aminthogy az pedig a közvetítés szabályainak nem felel meg, hogy az adott ügy megoldására nézve meghatározott javaslatot adjon, miközben egy egyezséget elősegíteni kívánó bírótól rendszerint pont ezt várják.³⁷ A tényleges bírói közvetítés azonban ennél mélyebb problémákat is fölvet. Mindenekelőtt azt, hogy a bírói és a közvetítői szerep (ugyanazon ügy és bíró esetében) végső soron alkotmányosan összeegyeztethetetlen.³⁸ Kínában, mint láttuk, ez nem okoz gondot, de egy jogállamban csak olyan bíró közvetíthet, aki az adott ügyben nem rendelkezik ügydöntő hatáskörrel. Gond marad azonban így is, hogy a közvetítési minőségellenőrzés a bíró közvetítők esetében a bírói függetlenség akadályába ütközik. Ha a bíróságon belül oldjuk ezt meg, akkor a közvetítés lényeges tartalmi változásokon mehet át, és a lényege sérülhet („eljogiasodhatik”); kívülről viszont alkotmányjogilag nem bírálhatják fölül a bírói tevékenység tartalmát, akkor sem, ha közvetítőként jár el.³⁹ Ezen túlmenően is nehéz megvalósítani egy adott bíróságon belül, ami azért többnyire nem egy hatalmas kastély, hogy megnyugtató módon elkülönüljön az adott ügyben éppen közvetítő, illetve éppen ítélkező bíró, márpedig információáramlásra a kétfajta eljárás között nem kerülhet sor; különösen a közvetítés felől a peres tárgyalásra. Eltérés van a bírósági tevékenység részét képező békéltetés és a közvetítés között is. jóllehet mindkettő a legjobb esetben egyezségkötéshez vezet.⁴⁰ Csakhogy míg a bírónak korlátozottak a lehetőségei a feleket leginkább kielégítő lehetőségek föl kutatásában (a jogszabály keretein belül kell maradnia), ezért legfőljebb kompromisszumot tud elősegíteni,

³⁷ KOVACH: *Mediation: Principle and Practice.*

³⁸ GYEKICZKY: *A mediációról, mint a polgári és kereskedelmi jogviták bíróságon kívüli rendezésének lehetőségéről.*

³⁹ Uo.

⁴⁰ GYENGÉNÉ: *Mediáció az igazságszolgáltatásban: Családjogi specialitások.*

addig a közvetítőket nem köti az erkölcsi szabályokon kívül semmi, így hozzáadott értéket tudnak előállítani a kompromisszum nulla mérlegeredménye helyett.

Még nagyon sok a nyitott kérdés, de a kutatás és a kísérletezés folyamatos, így alappal reménykedhetünk új, az állampolgárok és az állam számára is egyre kielégítőbb megoldások kidolgozásában.

Összevetve a keleti és a nyugati változások eddig levonható tanulságait, azt láthatjuk, hogy a szelíd viszálykezelő eljárások újjászületése Nyugaton megtörte a jog egyeduralmát a viták kezelésében, és legalább ilyen jelentős változás, hogy ez egyben komoly hatást gyakorol a hagyományos bírósági eljárásra is. Keleten gyökeresen átalakult a társadalmi ellenőrzésen nyugvó hagyományos viszálykezelő rendszer, és hivatalosan fölvállalt elvvé vált – Kínában is – a törvények uralmának eszméje. Borúlato hangszerelésben mondhatjuk úgy is, hogy Keleten a közvetítésnek már, a bíróságnak és a jognak pedig még nincs elegendő tekintélye és hatalma a harmonikus rend fönntartásához, míg Nyugaton pont fordítva, a „gép pontosságával és kiszámíthatóságával” működő jog vált idegenné és sok tekintetben alkalmatlanná arra, hogy a sokféle feszültségtől szenvedő, frusztrált modern társadalomlakó kielégítő támasza legyen az igazságkeresésben. Átmeneti állapotban, úton vagyunk tehát, és még sehová sem érkeztünk meg. Derűlátó megfogalmazásban viszont úgy is fölfoghatjuk, hogy a változás és útkeresés minden eddigénél nyitottabban zajlik a kultúrák között, és ez ideális lehetőséget teremt a kölcsönös tanulási folyamatokon keresztül arra, hogy a globalizált világ társadalmi viszonyainak megfelelő optimális vitakezelő rendszert fejlesszenek ki.

A viszálykezelés kulturális háttérföltételei

Bányai Ferenc

A kulturális különbség leegyszerűsítő és felületes leírásainak a nehézségeit tudatosítva a kortárs társadalomkutatás és kulturális embertan vállalkozott arra, hogy létrehoz egy olyan adatbázist, amely a kulturális jellemzőket nem a nemzetiségi, a nyelvi és az országokra jellemző megközelítéssel törekszik megragadni. Ehelyett az emberek viselkedését, közléscseréjét, a viszályokhoz és azok lehetséges megoldásaihoz viszonyulását méri föl széles körű nemzetközi vizsgálat eredményeként létrehozott minta elemzése segítségével. E fölmérések arra is fölhívják a figyelmet, hogy a közléscsere egyes rétegeiben lényeges kulturális különbségek adódnak. Kapcsolataink alakulásában döntő jelentőségű, hogy ismerjük és megfelelően használjuk a *közlendőnk és a szándékaink megértéséhez* szükséges nyelvi jeleken kívül a testbeszédet és az arcjátékot is. Az üzenetcsere terepe maga a nyelv, amelyben a kulturális különbségek jellegzetesen megmutatkoznak. A nyelv kulturális önazonosságunk lényeges eleme, a világlátásunkat és a másokkal fennálló kapcsolatainkat nagyban meghatározza, az eltérő kultúrák kapcsolata során erre pedig tekintettel kell lennünk.

A viszálykezelés kulturális háttéréhez, a föltételei közé tartozik, hogy a közléscserét folytató felek tartózkodjanak attól, hogy a másikat önkéntelenül valamilyen föltételezett csoportba sorolják vagy értékosztályozásokba szorítsák, és óvakodjanak az előítéletek csapdáitól. Különösen nyelvi közléseink tudatos ellenőrzése biztosíthatja, hogy a meglévő, a kulturális különbségekből adódó eltérések ne vezessenek ellentétbe, az eltérő kultúra sajátosságainak a föltétlen elítéléséhez. Emellett a kultúrák közötti viszályok kezelésénél a megoldást segíti, ha a különbségekkel és a közléseink várható hatásaival egyaránt számot vetünk, felelősségteljesen kezeljük a viszályt, és az eltérések helyett a lehetséges közös elfogadható megoldások kidolgozására összpontosít a kultúrák közötti közvetítést végző.

I. Kulturális különbségek: új szempontok

A kulturális jellemzők és különbségek meghatározása és elemzése régóta kíváncsú cél és kihívás volt a kutatók számára, ám csak az utóbbi két évtizeden belül végeztek olyan kiterjedt és nagy mennyiségű fölmérést, amelyekre alapuló elemzések már

semmiképpen nem tekinthetőek pusztán elméleteknek vagy egyéni kutatói vélekedéseknek. Természetesen a kultúra valamennyi jelentős elemének vagy a teljes népesség kultúrára vonatkoztatott életvitelének főlmérése még jóval több erőfeszítést és időt igényel. Trompenaars és Hampden-Turner a különböző kultúrából származók üzleti gondolkodását, szervezési elveit, viselkedését és együttműködési lehetőségeit elemezték, hogy gyakorlati segítséget adhassanak a többkultúrájú környezetben és a nemzetközi szervezetekben dolgozóknak. A kultúrák közötti kapcsolatok és viszálykezelés egyik alapművének számító könyvükben 30 000, mintegy ötven országra kiterjedő kérdőív feldolgozásával ellenőrizték elméleteik alkalmazhatóságát, és dolgoztak rajta tovább a kapott eredmények függvényében. Arra kerestek választ, hogy a jól bevált szervezési elvek és a nehézségek megoldási módjai miért nem működnek eltérő kultúrákban. Vizsgálódásaikat kiterjesztették a különböző országok kultúráin túl az egy országon belüli eltérő kultúrákból adódó nehézségekre. A szerzők azt kívánják tudatosítani olvasóikban, hogy nem létezik „egyedüli és legjobb mód” a dolgok intézésére, amely mindig és mindenhol egyformán működik. Fölmutatják a kultúrák eltéréseit, de sokkal inkább a saját kultúra megértésére készítetnek, mint a másokéra, hiszen ez utóbbi törekvésnek megvannak a korlátai. Rámutatnak, hogy az angolszász világban kialakult és sikeresen működő észszerű és elemző gondolkodás és a nehézségek ottani kezelési módja nem működik mindenhol. A japánok nemzetközi vállalatai gyakran azért működnek jól, mert használják az elvet az eljárási kérdésekben, de ezt fölvaltják a megérzésen alapuló és egységben látó móddal, ha emberi viszonyokról van szó. A szerzők vizsgálati szempontjaik kiindulásaként a Parsons által az emberi kapcsolatokra kidolgozott tájékoztató fogalom-párokat vették alapul. Ezek a következők: 1. A szabályok és értékek egyetemes vagy részleges jellege (*universalism – particularism*), 2. az egyénközpontúság vagy a közösségi szemlélet (*individualism – communitarianism*), 3. a semleges vagy az érzelmi hozzáállás (*neutral – affective*), 4. szakosodott vagy szerteágazó kapcsolatok (*specific – diffuse*), 5. társadalmi értékelés az elért eredmény, vagy a származás, a kapcsolatok, az iskolák minősége alapján (*achievement – ascription*).

Az első fogalom-pár esetében a szabályok és értékek egyetemes jellegét valló kultúrák meggyőződése szerint, ami jó, az mindenütt egyformán jó, és igazság csak egy van. A jogok és kötelességek mindenki-re, mindenhol és minden helyzetben egyaránt vonatkoznak. A hangsúly a szabályokon van, és nem az emberi kapcsolatokon. Megbízható ember az, aki tartja a szavát, és teljesíti, amiben megállapodott. A szerződések könnyen megfogalmazhatóak. Érveik az észszerűsége és a szakmaiságon alapulnak. Úgy vélik, hogy az „üzlet az üzlet”, ezért célirányosak, közvetlenül a tárgyra térnek, nem köntörfalaznak. Jogi kérdésekben biztosra mennek, az üzleti tárgyalásokra gondosan fölkészülnek jogi szakértő bevonásával. Az üzletben következetességre és szabványosított megoldásokra törekcsenek. A változtatásnak mederbe terelt, intézményes keretei vannak, a rendszer határozza meg az egyének

mozgásterét. Méltányosságnak és pártatlanságnak tekintik, hogy a hasonló ügyeket hasonlóan kezelik.

Ezzel szemben a szabályokat *részlegesnek* tekintő szemléletűek úgy látják a világot, és akként cselekszenek, mintha a jogok és kötelességek alkalmazása az emberi viszonyok függvénye volna. Náluk a személyközi kapcsolatok elsőbbséget élveznek az előírásokkal és szabályokkal szemben, gondosan ügyelnek a kapcsolatok fejlesztésére. A megállapodásokat és szerződéseket könnyedén módosítják, tekintettel vannak a személyekre és az egyetemes szemlélet szempontjából kevésbé lényeges tényezőkre is. Megbízható ember a szemükben az, aki a változást és a kölcsönösséget tartja szem előtt. Azt, hogy mi az igazság és mi a valóság, szerintük az érintettek tekintettel különbözően lehet megfogalmazni. A jogi tanácsadó burkolt célzásainak, bevonódásának figyelmet szentelnek. A személyes befolyás, és a nem hivatalos kapcsolati hálózat fontos.¹

A második fogalom-párnál az *egyéni* központú kultúrához tartozók nagyon gyakran egyes szám első személyben ítélszenek, adnak elő tényeket, az üzleti döntéseket azon nyomban meghozzák a képviselők, az eredményeket egyénileg érik el, és a felelősséget is vállalják, a szabadságukat a párjukkal, néha pedig egyedül töltik. Az e csoportba sorolható kultúrák üzleti világára jellemző a gyors döntés és a váratlan, új javaslatok megtétele, a cél az üzlet gyors létrejötte; egyénileg tárgyalnak, ami azt fejezi ki, hogy a szervezet bízik bennük, és elismeri az egyéni értékeiket; a keményebb tárgyalások, viták már lezajlanak a szervezeten belül, mielőtt ennek eredményével kiküldik a képviselőt tárgyalni, akit a szervezet támogat.

A *közösségi* szemléletű kultúrákban ezzel szemben elsődleges a közösség érdeke az egyéni érdekekkel szemben, a közösség maga érték. Ez megnyilvánul már a kedvelt szóhasználatban, gyakran beszélnek többes szám első személyben. Böven hagynak időt a megegyezések kialakítására és a tárgyalásra. A megbízott csak ideiglenesen állapodik meg a tárgyalópartnereivel, és miután a fölötteseivel is tárgyalt, a megállapodás módosulhat. A céljuk tartós üzleti kapcsolatok kiépítése. Ha valakinek az üzlet bonyolítása során sok segítője van, az annak a jele, hogy nagy elismertségnek örvend a szervezetben. Alacsonyabb a cserélődés szintje a szervezeten belül, és fontos a közösségi szellem. A döntéseket a megbízottak ráhagyják a szervezetre, az eredmények közös erőfeszítés gyümölcsei, a felelősség is közösségi, a szabadságukat szervezett csoportokkal vagy a szélesebb rokon körrel töltik.

A harmadik fogalom-pár szempontjából nézve a *semleges* hozzáállást megkövetelő kultúrákban nem mutatják ki, hogy mit érznek (és mit gondolnak), a feszültségek nem jelennek meg a felszínen, érzelmi kitörésekre váratlanul, véletlenszerűen

¹ TROMPENAARS, FONS – HAMPDEN-TURNER, Charles: *Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Business*. London, 1998. A szabályok egyetemes, illetve részleges jellegének elemzése: 31–48. o.; az egyén és a közösség viszonyáé: 52–68. o.; a kapcsolatoké: 69–78. o.

és ritkán kerül sor. A kijelentéseket egyhangúan, színtelen hangon teszik meg, a testi érintés szinte tabu, a széles gesztusok és kifejező arcjáték nemkívánatosak, közösségi elvárás az önuralom, a hivatalos, semleges alapállás az egyének részéről, különösen, ha közmegbízást válnak, politikai szerepet látnak el. A semlegességet szem előtt tartó beállítódás a kapcsolatokat a helyzetekhez, azok elvárásaihoz igazítja, kivételszámba megy az intimitás, a melegség, az őszinte feltárulkozás igénye, még a magánélet is szabályok szerint zajlik.

Másrészt vannak olyan kultúrák, ahol a közösség általánosan elfogadja az *érzelme*k akár heves, gátlás nélküli megnyilvánulását is, azoknak szabad folyást engednek, és a gondolataikat is mindig kinyilvánítják. Az ilyen kultúrákban a feszültségek kitapinthatóak, megmutatkoznak szóban és a testbeszéd által is, a taglejtés erős, az arckifejezés érzelmeiket tükröz, a testi érintés megszokott, a kijelentéseket folyékonan és drámai töltettel teszik meg, a beszélők megnyilvánulásai elevenek, hevesek, és nemcsak a szóbeli, hanem a nem-szóbeli szinteken is burjánzó közléscsere folyik. Az egyéni kapcsolatok tekintetében az érzelmeiket támogató hozzáállás kedvez rövid távon is a szorosabb kötődések kialakulásának.

Egyes kultúrákban az üzleti kapcsolatoknál elvárás, hogy azok *szakosodjanak*, szorítkozzanak az adott, jellegzetes egyedi eset által szükséges mértékre, eljárási és szakmai szinten maradjanak. Értékelik a közvetlen, célirányos, pontos, gyors és átlátható hatékonyságot. Az elvek és erkölcsi álláspontok közömbösek a másik tárgyaló fél vonatkozásában. Az időt szigorúan beosztják, a tárgyalásoknak menetrendje van napirendi pontokkal és előre megszabott kávészünetekkel, a sikeres tárgyaláshoz jól kell ismerni a tevékenységüket, számszerűen is az eredményeiket, a tárgyalás során kerülni kell a nem szorosan odatartozó szempontokat, utalásokat, a magántermészetű és az üzleti kérdésköröket világosan elkülönítik.

A kapcsolatokat *szerteágazóként* figyelembevevő kultúrákban ezzel szemben a valódi és személyes kapcsolat az üzlet siker előfeltétele. Itt az egyedi jellegzetességek mellett látszólag oda nem tartozó vonatkozások is szerepet kapnak, a kapcsolat közvetlen, első pillantásra nem céltudatos, többértelmű, kitérő, homályos, és mindezt úgy tekintik, hogy lehetővé teszi az érintetteknek az árnyalt megközelítést, és hogy személyes véleményüket kialakíthassák. Az embert a körülményei teljességének ismeretében ítélik meg, az üzleti életben a másik tárgyalófél személye és a helyzet összefüggései a lényegesek a megegyezésnél. Az időt hagyják folyni a maga medrében, a tárgyaláskor jó ismerni a vállalatuk előtörténetét, hátterét és jövőbeli terveit, hagynak maguknak időt bőven, és úgy viselkednek, mintha a mondás úgy szólna, hogy „sok út vezet Rómába”. Az üzletfelek nem szakmai élete is érdekli őket, tiszteletet mutatnak a másik tárgyaló fél címei, kora, nem üzleti kapcsolatai irányában, komolyan veszik, ami szóba kerül, akkor is, ha nem tartozik szorosan a megtárgyalandó sajátos üzleti kérdéskörökhöz. A magántermészetű és az üzleti ügyek egybefolynak.

Végül, a kultúrák kettéválaszthatóak a társadalmi értékelés szempontjából aszerint, hogy valakit a *teljesítménye* és elért eredményei, illetve a származása, neme, kora, kapcsolatai, elvégzett iskolai alapján ítélnék meg és értékelnek. Az első csoportba sorolt kultúrákra jellemző, hogy címeiket csak akkor használnak, ha az adott ügy és cél szempontjából indokolt, a szervezeti rangsorban annak alapján lehet magasabbra jutni, hogy mennyire eredményesen végzi valaki a munkáját, és mennyire megfelelő a szakmai tudása. A vezetők többsége különböző korú, nemű, akik valamilyen sajátos területen különleges szakértelemmel rendelkeznek. Tárgyalásnál széles körű üzleti adatokra, szaktanácsadók véleményére hagyatkoznak, és akkor születik megegyezés, ha meg vannak győződve, hogy a dolog működni fog. Elvárják, hogy a saját jogon szerzett minősítésüket és tudásukat mások is elismerjék. A vártnál jobban, illetve többet akarnak teljesíteni. A tárgyalások során a vita az eljárási és a működési érveken alapul.

A második, a *külső jellemzőket értékelő* csoportba sorolt kultúrák képviselői előszeretettel használják a címeiket és a rangjaikat, különösen, ha az a szervezeten belüli kiemelt helyzetüket támasztja alá, ezért hagyni kell, hogy ezt bizonyítsák a számunkra, ha velük tárgyalunk. A szervezet iránti elkötelezettség jele, ha valaki a fölöttesei iránt tiszteletet tanúsít. A legtöbb vezető középkorú férfi, akiket társadalmi háttérük alapján is tisztelnek. A velük tárgyalás sikerének egyik előfeltétele, hogy elegendő tapasztalt, férfi, vezető beosztású legyen a tárgyalócsapatban, hogy mutassák, mennyire lényeges az adott ügy. Elvárják, hogy pusztán a beosztás és a címek alapján is elismerést kapjanak, akkor is, ha emögött nem áll megfelelő szakmai tudás, ezért kerülendő a „leleplezésük”. A rangidős vezetőnek föltétlen elismerés jár. A döntéseket csak magasabb szervezeti beosztású, megfelelő hatalommal rendelkező ember kérdőjelezheti meg. A fölöttes közvetlen elismerése a motiváló tényező.²

Az előzőekben a kultúrák mélyebb rétegeiben föllelhető gondolkodásbéli, viselkedési, beállítottságban és szemléletmódban rögzült különbségeket és azok lehetséges mérhetőségét ismertettük. Most az üzenetek viszonyulását vázoljuk a kulturális környezethez.

II. Az üzenetcsere kulturális különbségei

Az üzenetek cseréje és értelmezése kulturális különbségei tekintetében a kutatók két nagy csoportot alkottak az árnyaltabb vizsgálat érdekében. Vannak kultúrák, ahol a közlendő helyes értelmezésében kiemelt jelentősége van az összefüggéseknek,

² Uo. A negyedik fogalom pár részletes alkalmazása az egyes kultúrákra: 81–98. o.; elemzés az ötödik fogalom pár alapján: 104–118. o.

a résztvevők háttérismereteinek és a tágabb értelemben vett környezetnek, nemcsak a szóbeli közlést kísérő nem nyelvi üzeneteknek, hanem a környezetnek is. A másik csoportba sorolt kultúrák esetében döntő jelentősége annak van, amit ki is mondanak, a közvetlen jelentéstartalom alá rendelődik minden egyéb. E csoportosítás Edward T. Halltól származik, aki az elsőt a környezettől függő (*high context*), a másodikat a környezettől független (*low context*) kifejezéssel jelöli. E csoportosítás a kulturális különbségek tudatosítását és megértését hivatott segíteni; e fajták nem léteznek tiszta, vegyítetlen alakban, és nem is alkalmazhatóak az adott kultúra minden rétegére és összetevőjére egyformán.

A *környezettől függő* csoportba nagyrészt távol-keleti országok kerültek. Ezek esetében a közléscsere igen gyors és hatékony, hiszen nagyban épít az adott kultúrához tartozók közös tudására, a helyzet és a környezet rejtett, ámde annál jelentősebb üzeneteinek sokféleségére és pontos értelmezésére, az azonnali visszajelzésre. Az ilyen kultúrához tartozók jellemzően hosszú távra szóló kapcsolatra törekcszenek, értékeik hagyományosan, hosszú idő alatt alakultak ki, mélyen gyökereznek, s ezért nehezen változnak. A szerződésekben a szóbeliséget részesítik előnyben, és a szándékot tartják mérvadónak, a körülmények változásával magától értetődőnek veszik a megállapodás változtatásának a lehetőségét is. A csoporthoz tartozás az életet szervező fő erő, a többiek, így a külföldiek örök kívülállók maradnak. A munkahelyen az érzelmi kötődés is fontos, a munkavállalók tetteiért gyakran nem ők, hanem a vezetőik felelnek. E kultúrák érték- és szabályrendszere szilárd alap a benne élőknek, és nagyban ellenáll a mélyreható változásoknak.

A *környezettől független* csoport (például az Amerikai Egyesült Államok, Németország, a skandináv országok) esetében a szóbeli közvetlen üzenetek hangsúlyosak, a környezet és a helyzet szerepe kevésbé jelentős. E kultúrák nyitottak a változásra, új minták átvételére, az emberi kapcsolatok egy bizonyos szinten, de nem túl mélyen gyorsabban jönnek létre, és gyorsabban is szűnnek meg, mint az első csoportba tartozó kultúrák esetében. A szerződésekben az írásbeliség a mérvadó, a vitáknál a törvényre, a jól kiépített intézményrendszerre hagyatkoznak. A saját kultúrába tartozók és a más kultúrák között nem kizárt az átjárás, legalábbis a kultúra felszínesebb rétegei szempontjából, a beilleszkedést segítik, a változásra fogékonyak. A megállapodásokat írásban kötik meg, ezeket kötelezőnek tartják, a körülmények változásával sem könnyen készek változtatni azokon. Az írásos szerződést kötelező erővel ruházzák föl, és ettől minden eltérést szerződésszegésnek tekintenek. Jellemzően a nézeteltérések tisztázása során is nagyobb mértékben támaszkodnak az írásos jogi rendszerekre, amit jól bizonyít a kiterjedt igazságszolgáltatási rendszerük.³

³ HALL, Edward: *The Silent Language*. New York, 1973.; HALL, Edward: *Beyond Culture*. New York, 1977.

III. A kultúrák és a közléscsere rétegei

Az emberek közötti érintkezés elképzelhetetlen közléscsere nélkül. Minden társas helyzetben üzenetváltás történik, amelynek során gondolatokat, ismereteket és érzéseket közvetítünk egymásnak. A közlések cseréje összeköt, emberi kapcsolatot hoz létre és tart fenn. Közlendők és szándékaink megértéséhez jelekre és azok használatának szabályaira van szükség, amelyet a kapcsolatban résztvevők ismernek, és ugyanúgy értelmeznek. A jelek használata kultúránként eltérő. Üzenetek cserélődhetnek szóban (ideértve a hallgatás különféle fajtáit is), vagy a szavak tartalmán túl olyan hang általi közléssel, mint a hangszín, a hangleadás, a beszéd gyorsasága, a hangsúly, a hanghordozás, végül a testbeszéd olyan eszközeivel, mint az arcjáték, a tagleadások, a tekintet, a testtartás és a közléscsere résztvevői közötti, általuk elfogadott térköz nagysága.

A közléscsere során közvetített érzések és mondandók jóval több mint fele a testbeszéd valamely fajtájában történik. A közléscsere során használt elemek gyakorisága és nagysága tekintetében ezt követi a hang általi közlés, és csak ezután következik az általunk használt szavak tényleges közlése. Mindez arra utal, hogy egy idegen kultúra ismeretéhez a nyelv megtanulásán kívül szükséges az ama nyelvet használó közösség bevett, nem a szavak szintjén végbemenő közléscseréjének ismerete is. A nemzetközi üzleti kapcsolatok sikeréhez sem elegendő mindig a nyelvtudás, lényeges a másik tárgyalófél kultúrájának, közlési formáinak, szokásainak ismerete is.

A közlések kultúrára alapuló értelmezési különbségeinek érzékeltetésére egy jellegzetes példát említünk. Még egy olyan egyszerű dologban is, hogy miként kell italt kérni egy idegen nyelven, kiderülhet, hogy nem elég pusztán a szavak tükörfordításán alapuló ismeret. Tudni kell azt is, hogy milyenfajta dolgok mondhatók, milyen üzenetformában, milyen személyeknek, milyen helyzetekben. A miénktől igen eltérő (például a *szubamuni*) kultúrában előfordulhat, hogy a megfelelő italkéréshez nem elég ismerni a nyelvtanilag (a saját kultúra szempontjából) helyes mondatot. Ugyanis ezért a helyiek legfeljebb megdicsérik folyékony beszédünket és nyelvtudásunkat, de italhoz így nem jutunk. Az ital kérése ugyanis nemcsak a szomjúság oltását célozza, mert az ivás többféle közösségi tevékenységgel kapcsolódik össze. Közös iszogatáskor a helyiek nem a sürgető élettani, sokkal inkább közösségi szükségleteiket elégítik ki: beszélgetnek, történeteket mesélnek, szónoki képességeiket fitogtatják, vitás ügyeket döntenek el, egyfajta döntőbíráskodás zajlik.⁴ Az étkezési szokások és az italfogyasztás összefügghet az egy kultúrában belül végbemenő változással, divatokkal, és az életmódbeli szemléletváltásnak is lehet ilyen kihatása: például Richard Hill

⁴ FRAKE, C. O.: Hogyan kell szubamuniul italt kérni (ROHONCZI Katalin ford.). In PLÉH Csaba – SIKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest, 1997. 496. o.

szerint az időkénszer miatt a félkész, gyorsfagyasztott ételek fogyasztása Európában az utóbbi évtizedekben általában megnövekedett, így a franciáknál 1979 óta ötszörösére nőtt.⁵

IV. A testbeszéd és az arcjáték

Ezen írás keretei között nincs mód a közléscsere valamennyi rétegének kulturális vonatkozását tárgyalni, ezért csak utalunk néhányra. A különböző kultúrákból származóknak a közléscsere során értelmezniük kell a másik kultúra kifejezett vagy burkolt üzeneteit, azokra különösen ügyelve, amelyek érzelmekhez kötődnek. Az emberi érzelményilvánítások egy része általánosítható jelentést közvetít, vagyis kulturális megkülönböztető jegyeitől független. Alaptípusuk oly mértékben hasonló, hogy a kutatók egységes és egyetemes jelentésről beszélnek. A testbeszéd szembeötlő területe az arcjáték, amely erős és árnyalt érzelmeket fejez ki. A szem, a szemöldök és a száj segítségével kifejezett érzelmek ösztönösen nyilvánulnak meg, és egy részük alapvetően azonos jelentéssel rendelkezik minden ismert kultúrában. Az arckifejezések közül az öröm, a bánat, a harag, a félelem, a meglepődés és az undor ilyenek, ezeket Földünk valamennyi kultúrájában rögtön fölismerik, és az egyéb területeken megmutatkozó különbségek ellenére ugyanúgy értelmezik.⁶

A testbeszéd és az arcjáték más része erősen kultúrafüggő, és ezekre különösen oda kell figyelni, mert minden jó szándék ellenére egészen másként értelmezhetik egy másik kultúrában, mint ami a közlő eredeti szándéka és meggyőződése volt. A mienkétől eltérő kultúrában a különbség az, ami szembeötlő, amivel nem tudunk mit kezdeni, amit veszélyként észlelünk, vagy ami idegesít. Ha kizárólag saját kultúránk alapján értelmezzük egy üzenetet, az félreértelmezés és ezáltal súrlódás, viszály forrása lehet.⁷

Bár az arcjáték esetén vannak alapvetően egységes jelentésű fajták, mégis az egyes országok hagyománya, a kultúra olyan különböző területei, mint a művészet, a gazdaság, a közélet módosíthatják az eredeti üzenet befogadó általi megítélését, értelmezését. Az egyetemes arckifejezések közül az örömet alapvetően a mosollyal fejezzük ki. A mosoly lehet elégedett, gunyoros, aranyos, vigyor, büszke, fülíg érő, vonzó, magabiztos, izgatott, szemérmes, zavarodott vagy a kitörő öröm kifejeződése. Az alapfajtákon túl szinte számtalan egyéni alakja lehet, az öröm kifejezésén

túl az üzenet lényegesen módosulhat, más és más lehet az eltérő kultúrájú befogadók számára. Míg az amerikai kultúrában elvárt a széles mosoly mint kiinduló alapállapot és a jó szándék kinyilvánítása, addig az oroszok számára ez csak külsődleges, nem őszinte, sőt gyakran ostobának tartják az ilyen viselkedést. Számukra a komolyság mosolytalanságot követel, amint az a közéleti szereplők esetében a legújabb időkig szinte kivétel nélkül megfigyelhető volt. Németországban sem mindenütt üdvözlők a széles és állandó mosolyt, a nevetgélést, ez egyes munkahelyeken nem kívánatos, mert az önfegyelem hiányát, komolytalanságot látnak benne.⁸

A Távol-Keleten és különösen a japán kultúrában megszokott és az európaiak számára néha érthetetlen, mindenütt alkalmazott állandó mosoly is a mélyben, az emberi érzések, valós szándékok szintjén mást és mást jelent. Jelentheti a feszültségek levezetését, a közösség általi elvárást, a jólneveltséget, de mosoly és mosoly közt is van különbség, és a helyzet sem közömbös, amelyben vagyunk, a mosoly mást és mást jelent. Erre utal egyfelől a japán közmondás, hogy „nézz másfelé, ha egy lány rád mosolyog a teaházból”, valamint a szintén japán szólás, hogy „hidegszívű asszony az, aki mindenkire mosolyog”.

A taglejtések jelentése, értelmezési tartománya legalább annyira kultúrához kötött, mint a nyelvi elemek jelentése. A kultúrák találkozása alkalmával az vezethet súrlódáshoz, ha ugyanazon mozdulat mindkettőben megvan, de eltérő az üzenete; és ha a felek ezt nem tisztázzák, akkor szinte szükségszerűen viszály forrása lesz. Közismert európai példa, hogy az igenlés a bolgároknál, a görögöknél és Olaszország egyes déli részein a többi európai országban használatossal ellentétes. Maga az igenlés is több jelentést hordozhat Nagy Britanniában. Egy bólintás csak annyit tesz, hogy megértettük az üzenetet, két függőleges fejmozdulat már az egyetértés jele, három bólintás további töprengésre utal, négy bólintás viszont már az alapjelentést kezdi ki, azt üzeni, hogy összezavarodott a közlés hallgatója. A kézzel mutatott „V” jel nemcsak győzelmet, kettes számot jelenthet, hanem sértő üzenetet is hordozhat.⁹ Az általában autóstoppolási szándékot jelentő öklöbe szorított kéz és föltartott hüvelykujj is egészen eltérő üzenetet hordozhat, jelentheti egyszerűen az egyes számot, a felek megegyezését, Olaszországban az elismerést, de jelenthet görög földön azonos neműek közötti ajánlatot is, míg az olaszoknál egy egyébként olyan közömbös mozdulattal, mint a fül megérintése hüvelykujjal, kell nagyon óvatosnak lenni. A könnyűbúvároknál a „minden rendben” közlésére a mutató és hüvelykujjal formált „o” betű (üzenete: oké) alkalmas, de ugyanezen mozdulat a nőekkel szembeni pimasz tolatkodást, a Fülöp-szigeteken

⁵ HILL, Richard: *Mi, európaiak* (POLYÁK Ildikó ford.). Budapest, 1999. 349. o.

⁶ PHIPPS, Robert: *Beszélő testek* (ZSÉLYI Ferenc ford.). Budapest, 2012. 57–58. o.

⁷ EKMAN, Paul – FRIESEN, Wallace: *Emotion in the Human Face: Guidelines for Research and an Integration of Findings*. New York, 2003.

⁸ A szerző Sz. G. MINASZOVA kutatásaira utal: BAKONYI István: *Interkulturális motívumok Közép-Európában*. In NAGY S. István (szerk.): *Interkulturális kommunikáció: Nyelvi és kulturális sokszínűség Európában*. Budapest, 2006. 29. o.; PHIPPS: *Beszélő testek*. 53. o.

⁹ PHIPPS: *Beszélő testek*. 44–45. o.; BALÁZS Géza: *A jelek sokfélesége Európában*. In NAGY S. István (szerk.): *Interkulturális kommunikáció: Nyelvi és kulturális sokszínűség Európában*. Budapest, 2006. 32–37. o.

a pénzt, Latin-Amerikában nem természetes nemi viselkedést jelképezhet. A közléscsere megkezdésének szándékát többféle módon fejezik ki a kultúrák, de igen eltérő, hogy megengedett-e a baráti csók, sőt a kézcsók, de még a kézfogás milyenségében is komoly eltérések vannak, amelyekre a kívánt kapcsolatalakítás érdekében tekintettel kell lennünk.¹⁰

V. A nyelvek és a kultúrák

A továbbiakban a közléscsere kulturális különbségeinek legnyilvánvalóbb, a főltszín-en is rögtön megmutatózó terepével, a nyelvvel foglalkozunk. A nyelv jelentőségét biztosítja, hogy nélkülözhetetlen eleme az egyéni, illetve egykultúrájú társadalom esetében az adott ország azonosságtudatának. A nyelv nemcsak ismeretek közlését teszi lehetővé, hanem árulkodik a szándékainkról és érzelmeinkről is. Ám nyelvünk még ennél is mélyebb hatást gyakorol ránk, alakítja, hogy miként és milyennek látjuk a világot. Anyanyelvünk, akár egy számítógép, adott programmal rendelkezik, amely szerint észleljük és osztályozzuk a külső valóságot. A különböző kultúrákhoz tartozó emberek nemcsak különböző nyelvet beszélnek, hanem magát a világot is más-más módon érzékelik. Egy bizonyos kultúrára jellemző kiválogatott érzékelés merőben másként ragadja meg az érzékelhető világot, mint ami egy másik kultúrára jellemző.

A nyelvek között pusztán nyelvtudományi szempontból, a bennük rejlő lehetőségek szerint nincsenek alapvető különbségek, mégis a valóságban mást látunk. A nyelvek helyzetét nem nyelvrendszer-tani adottságok, nem az adott nyelvű szépirodalom fejlettsége vagy a nyelv írottágának kora, még csak nem is föltétlenül az anyanyelvi beszélők száma, hanem az adott nyelvközösség gazdasági, közéleti, kulturális és katonai ereje határozza meg. A korunkban fölerősödő egységesülési törekvések szükségszerűen fölvetik a nemzeti nyelvek szerepének, egyesek túlsúlyának kérdését. Az egység erősítése azt követeli, hogy az Európai Unió egészében és az egyes intézményekben két, esetleg három nyelv honosodjék meg és szolgáljon a nemzetek közti közléscsere eszközül. Az összes nemzeti nyelv uniós hivatalos nyelvvé tétele ugyan a tagországok iránti indokolt tisztelet kifejeződése, de a gazdaságossági megfontolások, a fordítók szükségszerű alkalmazásának nagy költségei az anyanyelvek jelentőségének visszaszorulásával járhatnak.¹¹

¹⁰ BANCZEROWSKI, Janusz: Nyelvi és kulturális kérdések az egyesülő Európában. In NAGY S. István (szerk.): *Interkulturális kommunikáció: Nyelvi és kulturális sokszínűség Európában*. Budapest, 2006. 11–12. o.

¹¹ Kiss Jenő: Tűnődések az Európai Unió nyelvi jövőjéről. In NAGY S. István (szerk.): *Interkulturális kommunikáció: Nyelvi és kulturális sokszínűség Európában*. Budapest, 2006. 84. o.

A nyelvek mögött kultúrák, azokban összegződő, egymáshoz kötődő tapasztalat, érzések, tudásanyag van. A nyelvtanulás nemcsak a tagolt beszéd egy módjának, hanem a kultúra egy egységének tanulását is magában foglalja. Ez nem ér véget egy nyelv pusztán nyelvtanilag többé-kevésbé helyes használatával, hanem az általa kódolt, benne foglalt gondolkodás- és viselkedésmódot is meg kell ismernünk. Az adott nyelv kulturális háttérének legalább alapszintű ismerete nélkül nem beszélhetünk igazi nyelvtudásról. „Egy idegen nyelv elsajátítása nem az anyanyelvünk új jelekkel leírt másolatát, hanem az új nyelvi anyaggal együtt új kulturális anyag és a miénktől némileg (vagy akár merőben) eltérő gondolkodásmód elsajátítását is jelenti.”¹²

Egy adott nyelvi tartalmat a *fordítás* hivatott más nyelvben visszaadni. Ha értelmezés minden fordítás, akkor annak nem pusztán egyes nyelvek, hanem kultúrák között kell tartalmakat közvetítenie. A fordításnak a gondolkodás és világlátás olyan vonatkozásait is vissza kell tudnia adni, amelyek a szöveg mögött rejlenek, és a szerző és a címzett kulturális háttérismereteit alkotják. Ez érvényes a különböző országokban élő kultúrákra, vagy egy országon belül, különböző nemzedékek kultúrájára is. A közép- és kelet-európai országok rendszerváltásai során többnyire a régi rendszerrel együtt hullott szét a rendszert szolgáló nyelvi rend, majd a régi tagadását követően a közléscsere új elemei jöttek létre.

Példaként most az orosz nyelvben a szovjetrendszer megszűnését követő jelenségekre utalunk. A „klasszikus” szovjet időkben még egy szerelmes dal sem lehetett teljesen világnézetileg semleges. A nyelvi minták forrásai a marxizmus-leninizmus szerzői mellett a klasszikus irodalmi művek, híres emberek mondásai és kijelentései voltak, valamint a népi bölcsességet közvetítő szólások és közmondások. Ezek bírálataként léteztek dalok és viccek emellett, majd a nem szovjet kultúra lassú beszivárgásával az új filmek és rajzfilmek is megjelentek bizonyos rétegek kultúrájában mintaként. Míg korábban a szovjethatalom erővel kényszerítette a lakosságra a magaskultúra értékeit, a nyolcvanas évektől kezdődően a kulturális minták a nyelvben ezt zárójelbe tették, a képtelenség és a poénkodás határán. Ezek célja nem a fennkölt oktatás, hanem a játék, a szórakoztatás. Ironikus, hogy a szovjet nyelvi fordulatok manapság egyfajta újjáéledést élnek meg. A régi rendszer filmjeit és slágereit sugározzák a televíziók, és meglepően nagy népszerűségnek örvendenek a mai fiataloknál – mint nyelvi játékok. Világnézeti szempontból kiüresedtek, hiszen az orosz emberek szemében az irodalom éppannyira hiteltelenítette magát, mint maga a szovjet világnézet és jelszavai. A mai orosz nyelvben megszülettek olyan értéktelített kifejezések, mint a *homo sovieticus*, vagy a *novojaz* (az orwelli *újbeszél*

¹² PATROVICS Péter: Gondolatok egy lengyel kulturális szótár elé. In NAGY S. István (szerk.): *Interkulturális kommunikáció: Nyelvi és kulturális sokszínűség Európában*. Budapest, 2006.

orosz megfelelője), amelyeket elítélő, lekicsinylő értelemben vonatkoztatnak azokra, akiknek a tudatát végleg elnyelte a szovjet életvilág és a szovjet nyelvezet.¹³

VI. A másik kultúra

A kultúrák kapcsolatát mi magunk hozzuk létre a közléscsere valamilyen alakjában. Mindannyian folyamatosan részt veszünk a valóság létrehozásában, mégis úgy érezzük, hogy külső kényszerítő erők játékszerei vagyunk. Vagyis a személyes valóságból mi (is) megalkotjuk a tárgyilagossnak tűnő valóságot. A beszélők közléscseréjük keretében a beszélgetőtársukat kölcsönösen folyamatosan mérícskéli az idegenszerűség (ellenség) és az azonos csoporthoz tartozás (barát) sarokpontjai között, míg egyre inkább kialakul, hogy melyik csoportba sorolják a másikat. Az is lehet, hogy a közléscsere során a kulturális tapogatózás a két beszélgetőtársnál ellentétes eredményre vezet. A kultúrák közti párbeszéd föltétele, hogy a résztvevők ezt ilyennek is tekintsék, és ehhez igazítsák a viselkedésüket.¹⁴

A világot, saját magunkat és másokat osztályokba soroljuk, hogy ne kelljen minden egyes alkalommal minden egyes elemét egy helyzetnek vizsgálgatni és újraértékelni. Az új helyzet résztvevőit hajlamosak vagyunk lehetőleg rövid időn belül (akár azonnal is) azon osztályba besorolni, amelyet számunkra jól megjelenít. Besorolásunkat nem vizsgáljuk fölül, csak ha újabb adalékok gyökeresen megkérdőjelezzik az eredeti minősítést. További önvizsgálatra késztető tény, hogy ha már elköteleztük magunkat valami mellett, akkor az újabb közléseket is hajlamosak vagyunk úgy válogatni, illetve értelmezni, hogy összhangba kerüljenek az eredeti választásunkkal. Neveltetésünknek, kultúránk közegeinek köszönhetően bizonyos jellemzők, sőt egy általános kép is rögtön beugrik, illetve könnyen fölidézhető, vagyis az adott közlés könnyen hozzáférhető az emlékezetünkben; amit gyakrabban hallunk, azt hajlamosak vagyunk általános érvényűnek tekinteni.

Kérdés az is, hogy akivel többé-kevésbé megismerkedtünk, az mennyire „valósan”, általánosíthatóan képviseli a saját kultúráját. Ha ilyen előítélettel rendelkezünk is, érdemes azt zárójelbe tenni, ellenőrizni, ha indokolt, fölülírni. Ennek hiányában egyébként előregyártott, leegyszerűsítő, bizonyos fénytöréssel, torzító látásmóddal ítéljük meg a helyzetet, és így is cselekszünk. A másik kultúrával érintkezés során hajlunk arra, hogy annak egy tagját, valamely tárgyat, intézményt, szokást

azon osztályba soroljuk, amelyet számunkra szembeötlően képvisel, jól megjelenít, amilyen az előzetes ismereteinkhez, képzeleteinkhez hasonlít. Ilyenkor megérzések alapján ítélkezünk, nem keresünk nagyobb számú példát. Amivel találkoztunk, azt nem kutatjuk tovább, egyszóval takarékosan járunk el, aszerint viselkedünk, amilyen osztályozás mellett elköteleztük magunkat.¹⁵

Ezt erősíti, ha valaki a kultúrák különbségét fenyegetőnek érzi, és ezen érzetet kívánja ellensúlyozni vagy eltörölni. A kultúrák közötti viszály oka gyakran az, hogy a közléscsere akadozik vagy nemkívánatos irányt vesz a felek között. A kívánt üzenet nem jut át a közléscsere csatornáin. Az akadályok éppen akkor keletkeznek, amikor a felek el akarnak juttatni valamilyen üzenetet. Amit mondani akarnak, talán nem hallatszik; vagy ami hallatszik, nem érthető; vagy ami érthető, nem elfogadható.

VII. A kultúra és a megismerés

A másik kultúrából származók közléseit az elsajátított ismereteink és a saját kultúránkban megszokottak szerint értelmezzük. E közlések helyes értelmezéséhez nemcsak a nyelvi ismertek és a testbeszéd ismerete szükséges, de még a közlések körülményei és a környezet is hordozhat a mienkétől eltérő és ezért lényeges elemeket. A másik kultúra ismeretére szükség van korunk világméretűvé vált bolygóján. A nemzetközi közéleti szervezetek munkáiban, külügyi kapcsolatokban, különböző kultúrájúakat alkalmazó vállalati környezetben, a külgazdaságban, külföldi tanulmányok és munkavégzés során, hivatalos kiküldetés és látogatás során, bevándorlókkal vagy hazai kultúrával érintkezésbe kerülő idegen kultúra képviselőivel, réteggkultúrák tagjaival, hazai nemzetiségi csoportokkal való találkozáskor.

Ha csak az első látásra szembeötlő, jól látható megnyilvánulások és tárgyak alapján ítélnénk meg valamely kultúrát, akkor nagy volna a valószínűsége, hogy nem helytálló képet alkotnánk róla. Ami külsőleg megnyilvánul, az az adott kultúra megértése szempontjából többnyire másodlagos az illető közösség gondolkodásmódjával, hozzáállásával szemben. Hiszen ez nemcsak az esetlegesen észlelt külsődleges dolgokat hozta létre, hanem emellett sok minden mást, fontosabbakat is. A kultúrák közti közléscsere lényege egymás megismerése és megértése, ami sikeresebb együttműködést eredményezhet két vagy több idegen kultúra között. A közléscserét a másikkal hatékonyabbá kellett tenni, hogy megértsék a másik szándékainak, szokásainak, tabuinak ismeretét. Ezen indokok és események által vált a terület tudományággá.

¹³ OSZIPOVA, Irina: Szovjetizmusok utóélete a mai orosz nyelvben. In NAGY S. István (szerk.): *Interkulturális kommunikáció: Nyelvi és kulturális sokszínűség Európában*. Budapest, 2006. 103. o.

¹⁴ FÖLDES Csaba: Az interkulturális kommunikáció mint a nyelvtudomány tárgya. In NAGY S. István (szerk.): *Interkulturális kommunikáció: Nyelvi és kulturális sokszínűség Európában*. Budapest, 2006. 63. o.

¹⁵ KAHNEMAN, D. – GILOVICH, TH. – GRIFFIN, D.W.: *Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment*. Cambridge, 2002. 19–49. o.

A kultúrák különbségeiből adódó viszályok kezelésének első lépése, vagy még inkább előfeltétele a másik kultúra megismerése. Ez mind a másik saját magáról adott üzeneteinek megértése, mind az általunk szándékolt üzenetek másik általi várható értelmezése miatt fontos. Az összeütközések elkerülése, a viszályok kezelése miatt lényeges elérni azt, hogy a másik a szándékomnak megfelelően értse az üzeneteimet, és ne értse félre. A miénktől különböző kultúráról rendszerint előbb hallunk, és elképzeljük, milyen is lehet, mielőtt látnánk is a saját szemünkkel, találkoznánk valamely képviselőjével. Az előzetes képzetek már befolyásolják a társadalmi és kulturális észlelésünket.

VIII. A kultúrák közötti közvetítés

Az előzőekben kifejtettekre tekintettel a közvetítési folyamat során kíváncsiak szem előtt tartani, hogy a felek szóbeli és nem nyelvi megnyilvánulásaiban életszemléletük és gondolkodásuk fejeződik ki, ez hat a tetteikre is. Ha valaki mereven a „mi-ők” kulturális vonatkoztatási közösségi ellentétre épülő világszemléletet képviseli, vagy csak egyetlen igazi kultúrát tart lehetségesnek, akkor először tudatosítjuk a számára, hogy már az időben és térben jól láthatóan különböző kultúrák léte cáfolja, hogy a világról és az emberi életről gondolkozásra csak egyetlen válasz adható. Az eltérő kultúrák kölcsönösen megkérdőjelezhetnék a másik élet- és világszemléletét, holott objektíven szemlélve nincsenek „csak jó” és „csak rossz” kultúrák. A másik elutasítása pedig óhatatlanul viszályhoz, az elutasítás fenntartása egyre erősebb viszályhoz vezet. A kultúrák eltérése nem jelent egyben kibékíthetetlen ellentétet, azt, hogy kívülről nézve vagy az egyik, vagy a másik kultúra lenne az igaz, a másik pedig nem. Az összeütközésbe került kultúrák képviselői nem hazudnak, hanem saját, a másiktól eltérő világuk szabályai szerint beszélnek és cselekszenek.

Mivel a nyelvi közlések szándékos tudati ellenőrzésére inkább van mód a nem nyelvi üzenetekhez képest, ezért a szóbeli közléscsere során különösen ügyelünk arra, hogy a kulturális különbségek kifejeződése ne vezessen az ellentétek kiépítéséhez és az eltérő jellemvonások elítéléséhez. Ez ugyanis óhatatlanul fölerősíti a sűrűlódásokat, és vitákat gerjeszt. A kultúrák közötti párbeszéd és közvetítés során a következő viselkedési szabályokat tartjuk be mi magunk és tartassuk be a felekkel:¹⁶

1. Tiszteljük a másikat.
2. Tartjuk észben, hogy a közléseink hatást váltanak ki, és válasza ösztönöznek.

¹⁶ A közvetítés alapelveivel az alábbi tanulmány is foglalkozik: NAGYPÁL Szabolcs: A közvetítés jogelmélete: A mediáció folyamata és alapelvei. *Jog, Állam, Politika (JÁP): Jog- és politikatudományi folyóirat*, 2011/2. 41–64. o.

3. Vegyük tekintetbe a kulturális különbségeket.
4. Keressünk hasonlóságokat, kapcsolódási pontokat a tőlünk különböző kultúrákhoz.
5. Fogadjuk el, hogy felelősek vagyunk a viselkedésünkért.

A közvetítés lényegétől idegen, hogy a közvetítő a viszályba került egyik kultúrát képviselje (ezt sérelmezné a másik), és az nem előfeltétele a sikeres közvetítésnek, hogy a közvetítő a vitás kérdés szakértője legyen.

Harmadik, kívülálló félként a közvetítő nem tanácsadója a különböző kultúrájú feleknek, és nem is döntőbíró. A közvetítői eljárásban nem a felek megállapodását tartja a legfontosabbnak, ellenben javítja a felek közti üzenetváltás milyenségét egyfajta tolmácsként, figyel és kezeli az érzelmeket, ahhoz nyújt segítséget, hogy a felek maguk hozzák meg a döntéseiket. Két kultúra közötti párbeszéd és viszálykezelés során a közvetítő elfogulatlan és részrehajlásmentes eljárása hasonlítható a jó tolmács munkájához, aki tájsház és nyelvjárás zavaró hatásaitól mentesen teszi lehetővé a két különböző nyelvű fél zökkenőmentes és megfelelő közléscseréjét. Ha a kultúrákat az emberi gondolkodás programjaihoz (az elmeműködés „szoftvereihez”) hasonlítjuk,¹⁷ akkor a kultúrák közötti közvetítőt egyfajta illesztőegységnek, csatlakozófelületnek nevezhetnénk képletesen, aki a különböző programok csatlakozásának és együttműködésének a lehetőségét biztosítja. A közvetítőnek nyitottan, tiszta lappal kell közelítenie a kulturális különbségekből eredő viszályhoz. Képesnek kell lennie a kultúrák sűrűlódását előítéletmentesen szemlélni, a kultúrák összeütközését elfogulatlanul megérteni, nem belévonódni a felek viszályába, hanem azt mindvégig pártatlanul kezelni.

Az eddigiek bőséges példával szolgáltak arra, hogy kultúrák találkozásakor az összeütközések és a viszályok milyen változatos és a saját kultúránk szempontjából váratlan okból adódhatnak. Ezek elkerülése, illetve csökkentése érdekében mind a saját üzeneteink megfelelő fogadtatása, mind a másik szándékának helyes értelmezése érdekében figyelmesnek kell lennünk, és érdemes visszajelzéseket kérnünk. Ha nem tudom, hogy a másik kultúrából származó fél miként értelmezi és miként hat rá a megnyilvánulásom, akkor nincs választási lehetőségem. Ha viszont vannak erről ismereteim, lehetővé válik számomra, hogy megtaláljam az elfogadható közlést és cselekvésmódot. Az előzetes fölkészüléshez tartozik annak elsajátítása, hogyan lehet megfelelő visszajelzést adni, ez ugyanis óvatlanul olyan lehet, amit a másik nem ért, félreért, vagy fölbosszantja, fölháborítja. A közlés címzettjének visszajelzése nemcsak az ő számára lényeges. Amikor visszajelzést adunk a másik

¹⁷ A szoftverhasonlat szerepel a következő könyvcímekben: MINKOV, Michael – HOFSTEDE, Gert Jan – HOFSTEDE, Geert: *Software of the Mind: Intercultural Cooperation and its Importance for Survival*. New York – London, 2010.; HALL, E. T. – HALL, M. R.: *Understanding Cultural Differences*. New York – London, 1990. 26. o.

kultúra képviselőjének, akkor eközben saját magunkról, a saját szükségleteinkről is értékes tapasztalatokat szerzünk.¹⁸

Végezetül álljon itt egy idézet annak alátámasztására, hogy a kultúrák közötti megfelelő párbeszéd és a viszályok kezelése közvetítés útján mennyire lényeges és különösen kívánatos a huszonegyedik század történelmében. „Az elkövetkezendő időszakban a világ békéjét leginkább a civilizációk összecsapása fenyegeti. (...) Az emberiség olyan korszakba lép, amikor a különböző civilizációknak meg kell tanulniuk a békés egymás mellett élés szabályait, meg kell ismerniük egymást, és ha egymás történelmét, gondolkodásmódját, művészetét és kultúráját tanulmányozzák, kölcsönösen gazdagabbá tehetik egymás életét.”¹⁹

II. Viszálykezelés és vallás

¹⁸ ARONSON, Ejló: *A társas lény* (Erős Ferenc ford.). Budapest, 1992. 326–327. o. A társas érintkezéssel kapcsolatban itt általános érvénnyel mondtak az eltérő kultúrák találkozására különösen megszívlelendők.

¹⁹ HUNTINGTON, Samuel: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* (Pusztai Dóra – Geicsényi Györgyi – Gátsity Milla ford.). Budapest, 1999. 8., 557. o. (Huntington itt Lester Pearsont idézi.)

An Existential Challenge: Martin Buber on the Responsibility of the Religious Individual in Situations of Conflict

Peter Šajda

The Jewish philosopher Martin Buber belongs among prominent thinkers who significantly influenced the intellectual scene of the 20th and 21st centuries.¹ When I chose Buber's philosophy as the topic for my contribution to the present volume I did so for three reasons. First, Buber's best known contribution to philosophy is his theory of dialogue, which can obviously provide inspiration to theorists of conflict prevention and conflict resolution. Second, Buber was a religious philosopher and a philosopher of religion, who paid close attention to the role religion plays in social interaction. And third, Buber was a thinker firmly rooted in the Central European culture, or to quote Paul Mendes-Flohr: Buber was an Austro-Hungarian intellectual.²

In my paper I am going to focus on Buber's description of the religious individual and his or her responsibility in situations of conflict. To this end I am going to follow Buber's intellectual development and outline his responses to two major conflict situations of the 20th century, namely the First and the Second World Wars. As I will explain, Buber's thought underwent a dramatic transformation during the First World War, which affected substantially his concept of the religious individual. Taking into account this transformation I will differentiate between Buber's pre-dialogical and dialogical thought, which is a distinction commonly used in secondary literature today.³ In the first section I am going to present Buber's pre-dialogical description of the religious individual – a description that he will subsequently criticize and revise.

¹ This article was produced in the Institute of Philosophy of the Slovak Academy of Sciences as part of the grant project VEGA 2/0201/11.

² MENDES-FLOHR, Paul R.: Martin Buber as a Habsburg Intellectual. In GROSS, Raphael – WEISS, Yfaat (eds): *Jüdische Geschichte als Allgemeine Geschichte*. Göttingen, 2006. 24: "[I]t is significant to underscore that [Buber] was not a German Jew, but a 'k. und k. Jude', a Jewish subject of the Emperor (der Kaiser) of the Habsburg Empire who also served as the King (König) of Hungary. As such, he seems to have shared with his fellow Jews of the Austro-Hungarian Empire a peculiar self-consciousness with respect to the German language."

³ The nature and radicality of Buber's "dialogical turn" is a matter of debate in scholarly circles. For a better overview of the debate see the following works: CASPER, Bernhard: *Das dialogische Denken: Franz Rosenzweig, Ferdinand Ebner und Martin Buber*. Freiburg-München, 2002.; FRIEDMAN, Maurice S.:

I. The Religious Individual in Buber's Pre-Dialogical Authorship

One of the central themes of Buber's pre-dialogical philosophy is the contemporary crisis of the individual. This crisis, which manifests itself in the reductionist self-understanding of the individual, is to a large extent a reflection of the view of reality common in modern science and certain streams of philosophy. As Mendes-Flohr suggests in his diagnosis of the spirit of the age: "[m]isled by the promises of science and positivist epistemology (...) the human considers the knowledge mediated by the senses to be the only valid knowledge of the world".⁴ Buber protests against the claim to absoluteness entailed in the positivist interpretation of reality and confronts the problematic anthropology derived from it.⁵ He is conscious of the fact that empirical sciences have thoroughly reified the human by reducing her or him to an object that can be dissected, measured and integrated into a chain of causal events. The human individual has become a thing among other things that are captured and explained with the instruments of objective scientific inquiry. This view of the human has gained acceptance far beyond scientific circles and has considerably affected the self-perception of the modern human. In order to counter the one-sidedness inherent in this view Buber attempts to shift the focus of philosophical discourse on to that part of the individual's life which cannot be quantified and measured.

First of all, Buber highlights the fact that the lived experience of the individual human cannot be fully rationalized and translated into objective terms. To this end he borrows from Wilhelm Dilthey the term *Erlebnis* with which he refers to that dimension of the individual's life that resists objectification.⁶ Buber argues that *Erlebnis* – the lived experience of the individual – is in its essence private, inexpressible and intransferable. The focus on *Erlebnis* helps philosophy to view the individual in a more complex way, since it takes into account inner processes that positive science cannot account for. This is especially important in order to understand the religious dimension of the individual.

When studying religious experience Buber pays special attention to mystical experience, in which the religious *Erlebnis* is lived out in the most passionate and resolute way. Buber underlines the fact that the *Erlebnis* of the mystic provides

clear evidence that empirical science falls short of capturing the experience of the religious individual in its entirety. He states the following:

"The ecstatic individual may be explained in terms of psychology, physiology, pathology; what is important to us is that which remains beyond explanation: the individual's experience (*Erlebnis*). We pay no heed here to those notions which are bent on establishing 'order' (...) we are listening to a human being speak of the soul and of the soul's ineffable mystery."⁷

The mystical *Erlebnis* is a religious experience in its highest potency, in which the religious individual experiences the unity of her or his own self, as well as a deep connection with the divine.⁸ Although mystics provide accounts of their *Erlebnis*, these remain merely approximative, since the mystery of the encounter with the Absolute belongs solely to the religious individual.

According to Buber the study of mysticism reveals the important fact that deep religious processes are utterly private.⁹ As he explains, in moments of highest religious passion the soul plunges into its own ground uniting itself with the divine in absolute solitude.¹⁰ If, however, intense religiosity is lived out in absolute solitude, the question arises in what kind of a relationship the religious individual stands to other humans. Buber answers this question by insisting that the religious individual *does* have communion with other humans, but Buber conceives of this bond as purely metaphysical.¹¹ The religious individual experiences the communion with others as an inner process, since through her or his union with the Absolute she or he has also entered into a union with humanity.¹² This humanity, however, appears to be utterly abstract, it is merely a moment of the Absolute. Importantly, the described communion with other humans does not require any determinate ethical action and does not involve any concrete social responsibility. The religious individual's only responsibility is that of an intense passion for the Absolute.

Buber's theory of the religious individual experienced a critical test in the times of the First World War (1914–1918). In the face of the conflict between nations Buber initially welcomed the war believing that it would bring about a new quality of the individuals' relation to themselves and to the Absolute.¹³ He was enthusiastic about the intensification of inner life and the "calm resolute willingness to make

Martin Buber: *The Life of Dialogue*. London – New York, 2002.; MENDES-FLOHR, Paul R.: *Von der Mystik zum Dialog: Martin Bubers geistige Entwicklung bis hin zu "Ich und Du"*. Königstein, 1979.

⁴ MENDES-FLOHR: *Von der Mystik zum Dialog*. 11.

⁵ See, for example, the critical speech given by the chief protagonist in Buber's *Daniel* (1913). BUBER, Martin: *Daniel: Gespräche von der Verwirklichung* (1913). In MENDES-FLOHR, Paul R. – SCHÄFER, Peter (eds): *Martin Buber: Werkausgabe*. Gütersloh, 2001. Vol. I. 192–194.

⁶ For more detail on Buber's appropriation of Dilthey's concept of *Erlebnis* see CASPER: *Das dialogische Denken*. 19–29.; MENDES-FLOHR: *Von der Mystik zum Dialog*. 11., 77–79.

⁷ BUBER, Martin (ed.): *Ekstatische Konfessionen*. Jena, 1909. [English translation: MENDES-FLOHR, Paul R. (ed.): *Ecstatic Confessions: The Heart of Mysticism* (tr. Cameron Esther). Syracuse, 1996.] XXXI.

⁸ BUBER: *Ekstatische Konfessionen*. XII–XIII., XV–XVI. (*Ecstatic Confessions*. 2., 4.)

⁹ BUBER: *Ekstatische Konfessionen*. XVI. (*Ecstatic Confessions*. 4–5.)

¹⁰ BUBER: *Ekstatische Konfessionen*. XIX. (*Ecstatic Confessions*. 6.)

¹¹ See also Mendes-Flohr's comments on Buber's metaphysical notion of community: MENDES-FLOHR: *Von der Mystik zum Dialog*. 13.

¹² BUBER: *Ekstatische Konfessionen*. XVIII–XIX. (*Ecstatic Confessions*. 6.)

¹³ Cf. BUBER, Martin: *Bewegung: Aus einem Brief an einen Holländer* (1915). In MENDES-FLOHR, Paul R. – SCHÄFER, Peter (eds): *Martin Buber: Werkausgabe*. Gütersloh, 2001. Vol. I. 282–286.

sacrifices”¹⁴ that the war provoked in those who understood its meaning. The war prompted engaged individuals to practice the “uncompromising belief in an absolute value”¹⁵ and provided them with an opportunity to strive for inner unity while focusing on a single goal. Each individual was given a unique chance to embrace the intensive and unifying *Erlebnis* of passionate commitment to the fatherland, through which the Absolute could be experienced, revealed and realized.¹⁶ Buber claims that “[w]ho truly fights (...) is not concerned with the ‘higher’, but only with the unconditional”, insisting that for the fighter it is her or his fatherland that represents the “visible, reachable and graspable form of the Absolute”.¹⁷ Thus, passionate service for the fatherland – as the unconditional – is an expression of the relation to the Absolute and realization of God in this world. Regardless of which country one fights for, all individuals committed to the unconditional form a bond with the Absolute and with each other in a metaphysical community.¹⁸ Although their intentions and goals differ radically, they strive for them with the “same intensity, sincerity and directness”.¹⁹ For Buber this *how* matters more than the *what*, since the connection with the Absolute begins with the former. In this way any individual committed to *the absolute value* experiences a metaphysical union with her- or himself, God and other committed individuals.

Buber’s interpretation of the war was severely attacked by some of his friends, most notably by Gustav Landauer.²⁰ The latter protested against Buber’s enthusiastic depiction of the passionate involvement of the “hundreds of thousands of Jews who fight against each other (...) not out of coercion, but out of the sense of superior duty”.²¹ As Buber argued, the war made it possible for the Jewish soldier not only to experience community with her or his compatriots in their shared fight for the fatherland, but also a much deeper bond with the other committed members of the fragmented European Jewry. Through selfless service to the fatherland the Jewish fighter was given the chance to re-unify her- or himself with her or his *eternal community*.²²

¹⁴ BUBER: *Bewegung*, 282.

¹⁵ BUBER: *Bewegung*, 282.

¹⁶ BUBER: *Bewegung*, 283–286.

¹⁷ BUBER: *Bewegung*, 285.

¹⁸ BUBER: *Bewegung*, 283., 286.

¹⁹ BUBER: *Bewegung*, 283.

²⁰ For more detail on Landauer’s criticism of Buber’s war enthusiasm see MENDES-FLOHR: *Von der Mystik zum Dialog*, 135–140. See also Bernhard Mayer’s and Yehuda Magnes’ negative reactions to Buber’s war rhetoric: WIEHN, Erhard Roy: *Martin Buber als Soziolog, 1878 – 1965 – 2008: Juden in der Soziologie*. Konstanz, 2008. 10–11.

²¹ BUBER, Martin: *Die Losung*. In BUBER, Martin: *Die jüdische Bewegung: Gesammelte Aufsätze und Ansprachen*. Berlin, 1920. Vol. II. 7.

²² BUBER: *Die Losung*, 10.

Landauer dismissed Buber’s idea as an “almost childish simplification”²³ maintaining that it replaced historical reality with “formal schematism”²⁴ that disregarded the tragic absurdity of the war. As Paul Mendes-Flohr explains, it was under the influence of Landauer’s harsh criticism that Buber’s pre-dialogical thought and his concept of the religious individual eventually underwent a substantial transformation.²⁵

Ever since the summer 1916 Buber’s writings reflect a significant change of mind and a new direction in his thinking about the religious individual. Most importantly, Buber shifts the emphasis of his philosophical inquiry from subjectivity to *intersubjectivity*. It is no longer the private *Erlebnis* of the religious individual that stands in the centre of Buber’s analysis. The encounter with God does not take place in the absolute solitude of the soul anymore, nor is the communion with other humans perceived in purely metaphysical terms. God is to be sought and found in the sphere of the *interhuman* and religious passion is to be realized in concrete social relations.²⁶ The realization of the divine happens in the “world of the people, in the world of with-each-other”,²⁷ in the realm of *in-between*.²⁸ Buber expresses it quite succinctly when he claims: The “realization of the divine on Earth comes to fulfilment not *in the human* but *between humans*. To be sure, its origin is in the human, but it is completed in the life of the true community”.²⁹

II. The Religious Individual in Buber’s Dialogical Authorship

As we have seen, the First World War prompted Buber to redefine his concept of the religious individual and marked the beginning of his dialogical stage. A key premise of Buber’s post-war philosophy is that the dialogical relationship with God is essentially intertwined with and inseparable from the dialogical relationship with

²³ SCHAEFER, Grete: *Martin Buber: Briefwechsel aus sieben Jahrzehnten*. Vols I–III. Heidelberg, 1972–1975. Vol. I. 435.

²⁴ SCHAEFER: *Martin Buber*, 436.

²⁵ Mendes-Flohr points to Landauer’s letter from May 12, 1916 which is referenced in the preceding footnotes: MENDES-FLOHR: *Von der Mystik zum Dialog*, 13., 137–140. See also Maurice Friedman’s account of Buber’s transformation: FRIEDMAN, Maurice: *Begegnung auf dem schmalen Grat: Martin Buber – ein Leben*. Münster, 1999. 126–132.

²⁶ Mendes-Flohr identifies three crucial changes in Buber’s thought following the conflict with Landauer: rejection of war and chauvinistic nationalism; rearticulation of the notion of *Erleben*; and shift of the locus of community from consciousness into the realm of intersubjectivity. MENDES-FLOHR: *Von der Mystik zum Dialog*, 140.

²⁷ BUBER, Martin: *Der heilige Weg: Ein Wort an die Juden und an die Völker*. Frankfurt am Main, 1920. 47.

²⁸ BUBER: *Der heilige Weg*, 16.

²⁹ BUBER: *Der heilige Weg*, 22. (emphasis added).

concrete historical humans. On the basis of this conviction Buber insists on the unity of religion and ethics, religious action and social responsibility.

Less than two decades after his turn to the philosophy of dialogue, Buber witnessed the early phase of yet another major conflict, which would eventually force him into emigration. As a Jew living in Germany he experienced first-hand the rise of Nazism and its gradual spread into all spheres of life. Three years after Hitler's ascent to power Buber published a philosophical-political manifesto entitled *The Question to the Single One*, in which he discussed at length the social and political responsibility of the religious individual.³⁰

The manifesto is written as a polemic with the nineteenth-century Christian thinker Søren Kierkegaard, who enjoyed a high level of popularity in mid-war Germany.³¹ The reason for this confrontation is that Buber views Kierkegaard as a prototype of a religious thinker, whose philosophy fails to provide an adequate response to situations of social conflict.³² Before elaborating more closely on this view Buber points to what he shares with Kierkegaard when interpreting the religious individual.

Both thinkers recognize the fact that the human individual is an inherently relational being. The individual finds her- or himself in a constant process of becoming in which she or he cannot avoid entering into relationships with other beings. The process of personation necessarily involves formation of relationships and by acting responsibly towards other beings the individual finds her- or himself in a fuller sense.³³

Having pointed out the common ground Buber goes on to highlight the differences. His main objection is directed against Kierkegaard's claim that the religious individual needs to differentiate between two types of relationships: essential and unessential. The individual is to relate essentially to God and to her- or himself, and unessentially to all inner-worldly transcendence, including other humans.³⁴ Buber explains that Kierkegaard formulates this demand in order to safeguard the

³⁰ BUBER, Martin: *Die Frage an den Einzelnen*. Berlin, 1936. (English translation: BUBER, Martin: *The Question to the Single One*. In BUBER, Martin: *Between Man and Man*. London, 1947. 40–82.)

³¹ For more detail on the reception of Kierkegaard's thought in German philosophy and theology see SCHULZ, Heiko: Germany and Austria: A Modest Head Start: The German Reception of Kierkegaard. In STEWART, Jon (ed.): *Kierkegaard's International Reception* (Kierkegaard Research: Sources, Reception and Resources. Vol. VIII. Tome 1.). Aldershot, 2009. 307–419.

³² Buber's criticism of Kierkegaard has been dismissed as tendacious by several renowned Kierkegaard scholars. It has, however, also found partial or full approval. Moreover, there is a relatively large number of studies that seek to highlight the similarities rather than differences between Buber and Kierkegaard. The reception of Buber's critique of Kierkegaard is examined in ŠAJDA, Peter: Martin Buber: "No-one can so Refute Kierkegaard as Kierkegaard himself". In STEWART, Jon (ed.): *Kierkegaard and Existentialism* (Kierkegaard Research: Sources, Reception, Resources. Vol. IX.). Farnham, 2011. 54–57.

³³ BUBER: *Die Frage an den Einzelnen*. 13–14., 31., 96–97. (*The Question to the Single One*. 42., 50., 82.)

³⁴ BUBER: *Die Frage an den Einzelnen*. 31. (*The Question to the Single One*. 50.)

exclusiveness of the God-relationship. As far as Kierkegaard is concerned, the relation to God is not to be treated in the same way as the relation to God's creation, since the former has an obvious hierarchical precedence over the latter. Thus, in order not to confuse these two modes of relating, the religious individual must carefully abstain from relating to the created world in an essential way.³⁵

Buber rejects this doctrine arguing that what Kierkegaard demands is not an exclusive, but an exclusivist relationship with God that "expels all other relationships into the realm of the unessential".³⁶ Buber maintains that the doctrine rests on a dualism which presupposes that God and creation are separate and disjunct entities.³⁷ To Buber such a dualism is theological nonsense, since both Judaism and Christianity teach that it is impossible to relate to God while putting the world into brackets.³⁸ In other words, one can never relate to God without simultaneously relating to the created world. The two relations are co-extensive and interdependent. Seen from Buber's perspective, an exclusive relation with God does in no way presuppose an exclusion of the world, since "[i]n the relation with God unconditional exclusiveness and unconditional inclusiveness are one".³⁹

Although Buber's polemic with Kierkegaard is for the most part conducted along philosophical and theological lines it culminates in a *political* claim. According to this claim the religious individual as envisioned by Kierkegaard necessarily proves to be useless in situations of social conflict where a firm ethical stance is required.⁴⁰ Since Kierkegaard's religious individual is involved essentially only with God and with her- or himself, contingent social developments appear to her or him as unessential and of secondary importance. A cosmic religiosity which sees God and the world as separate entities and religion and ethics as separate domains, does not directly call for social responsibility. The Kierkegaardian individual's responsibility lies in entering a whole-hearted relation to the Absolute, but a whole-hearted commitment to society is discouraged as endangering the exclusiveness of the God-relationship. This isolated and asocial religious individual can in Buber's opinion never become a relevant corrective to the tragic political developments in contemporary Europe.⁴¹

³⁵ BUBER: *Die Frage an den Einzelnen*. 34–35., 47. (*The Question to the Single One*. 52., 58.)

³⁶ BUBER: *Die Frage an den Einzelnen*. 31. (*The Question to the Single One*. 50.)

³⁷ BUBER: *Die Frage an den Einzelnen*. 34–35. (*The Question to the Single One*. 52–53.)

³⁸ BUBER: *Die Frage an den Einzelnen*. 33–34. (*The Question to the Single One*. 51.)

³⁹ BUBER: *Ich und Du*. 93. [English translation: *I and Thou* (tr. Smith Ronald Gregor). New York, 2000. (reprint from 1958). 80.]

⁴⁰ BUBER: *Die Frage an den Einzelnen*. 75. (*The Question to the Single One*. 71.)

⁴¹ BUBER insists that in an age, in which person has been collectivized and truth has been politicized, a socially and politically conscious and active single individual is needed: "There is need of the Single One who stands over against all being which is present to him – and thus also over against the body politic – and guarantees all being which is present to him – and thus also the body politic". BUBER: *Die Frage an den Einzelnen*. 97–98. (*The Question to the Single One*. 82.)

For this reason Buber rejects Kierkegaard's concept of an *acosmic* religious individual and introduces his own concept of a socially engaged individual, who does not see God and society in antagonistic terms.⁴² Instead, believing that every "genuinely moral deed is done to God"⁴³ this individual encounters God in inter-human relationships and perceives the unity of love of God and love of the neighbour. Such a committed religious individual is a strong advocate of humanity and a powerful opponent of despotism. In a time when totalitarian collectivisms rule both in the West and in the East, such an individual can become a crucial voice of political non-conformism.

Buber's correction of his own pre-dialogical views and his polemic with Kierkegaard reveal a great deal about Buber's dialogical concept of the religious individual and her or his social responsibility.

First, the dialogical Buber rejects his own earlier view that intense religiosity is lived out without regard for concrete historical humans. He discards the notion of a purely metaphysical communion with others which would be experienced as an inner process and would not require external communication. Such communion is to be considered deficient, as it is an entirely subjective construction that does not derive any of its characteristics from actual encounters with other humans. Their joys and sufferings are irrelevant to the religious individual, whose only driving force is the passion for the Absolute.

Second, Buber dismisses Kierkegaard's dualistic view of God and the world, religion and ethics. This view leads to a hierarchization of the relations to God and humans, defining the former as essential and the latter as unessential. Not only does this doctrine situate the encounter with God outside the realm of the interhuman, it also devalues interpersonal and social involvement. Kierkegaard's religious individual is largely disconnected from social affairs and actual societal developments do not have for her or him any religious significance.

Buber's dialogical philosophy stresses above all the sphere of the interhuman. It is in this sphere that true religiosity is learned and practiced. The communion with God can be realized neither in the solitude of interiority nor in the sphere of extra-cosmic transcendence. It takes place in a sphere that is genuinely social, thus permanently confronting the religious individual with the existential challenge of ethical action and social responsibility.

⁴² BUBER: *Die Frage an den Einzelnen*. 75., 97–98. (*The Question to the Single One*. 71., 82.)

⁴³ BUBER, Martin: *Gottesliebe und Nächstenliebe*. In BUBER, Martin: *Werke*. Vol. III. München, 1964. 870. (English translation: BUBER, Martin: *Love of God and Love of One's Neighbour*. In BUBER, Martin: *Hasidism*. New York, 1948. 172.)

A közvetítés és a szelíd viszálykezelés a keresztény hagyományban

Nagypál Szabolcs

„Könnyebb a békéltetés, mint a békélés.”¹

„Jobb az ösztövért alku, mint a bíró kövér végzése.”²

„Jobb a sovány egyezés, mint a kövér per.”³

„Melior est transactio tenuis, quam pinguis sententia.”⁴

Jelen tanulmányunkban ama sajátos kérdéskört vizsgáljuk, hogy általánosságban a szelíd viszálykezelés avagy vitarendezés, és különösen is a közvetítés, illetve kis részben a békéltetés újkori, kortárs jogintézménye a keresztény hagyományban milyen alapokra támaszkodhatik, milyen eleddig kidolgozott módszerek és fölépített eljárásmodok segítik a gyakorlati alkalmazását és az elterjedését a keresztény alapú, észak-atlanti, európai, közép-európai, Kárpát-medencei, illetve magyar kultúrkörünkben. Először is, a kérdés kiemelt jelentőségét igyekszünk írásunkban megvilágítani, többek között azáltal, hogy a már föltárt azon alapokat tekintjük át, amelyek a szakirodalomban is valamiképpen előtűnnek. Ezután, a második szakaszban a közvetítésnek és a szelíd viszálykezelésnek részben a szentírási, részben pedig a kifejezetten keresztény teológiai alapjait tekintjük át. Tovább menve néhány történeti példa segít bennünket abban, hogy valamelyest a zsidó, de leginkább a keresztény alapú szelíd viszálykezelés néhány előfordulásával behatóbban is megismerkedjünk. Végül pedig a közvetítés és a szelíd viszálykezelés általános és egyetemes kultúrateremtő erejét is fölillantjuk, mintegy a tanulmány összefoglalásaképpen.

¹ Az első idézet forrása a következő gyűjtemény: O. Nagy Gábor (szerk.): *Magyar szólások és közmondások*. Budapest, 1985. B/531.

² A második idézet forrása szintén e gyűjtemény: A/283.

³ A harmadik idézet forrása is e gyűjtemény: E/295.

⁴ Egyházi közéletű mondásként említi: MURILLO VELARDE, Pedro (1696–1753): *Cursus Iuris Canonici, Hispani, et Indici*. Madrid, 1763.

I. A kérdés jelentősége és a vallási alapok a szakirodalomban

A szelíd viszálykezelés, és azon belül különösen a közvetítés jogintézménye egyáltalán nem új találmány a történelemben: a hagyományos közösségekben élő emberek hosszú évszázadok, sőt évezredek óta lazább vagy szorosabb kapcsolatban állnak, beszélgetnek, fejlettebb esetben akár párbeszédet is folytathatnak egymással. Mindez természetesen azt is jelentheti egyszersmind, hogy időről időre vitatkozásokra, veszekedésekre, adott esetben akár komolyabb nézeteltérésekre és összeütközésekre is sor kerülhet a körükben.⁵ Ilyen esetekben viszont a legtöbbször a benne résztvevők igyekeznek valamiképpen kiutat keresni a kialakult áldatlan és egyik fél számára sem szerencsés helyzetekből, ezáltal pedig minél hatékonyabban megoldani a támadt nehézségüket.

Gyakorta mindez persze nem is sikerülhet másképpen, mint egy meghatározott és mindkettőjük bizalmára méltó külső személy segítségével, aki lehet mondjuk a közösség bölcs öregasszonya vagy öregembere, a helyi varázsló és a gyógyító vagy éppen a közösség egyik igen tiszteletre méltó tagja. Elmondhatjuk tehát, hogy sokan és sokfelé alkalmazták már a közvetítés módszerét, és fordultak a bölcssekhez, a papokhoz, a bölcselőkhöz, a gondolkodókhoz, az értelmiségiekhez ez ügyben, legfőleg nem mindig voltak teljesen tisztában azzal, hogy a módszernek éppen ez a pontos elnevezése. A segítségre főlért bölcs, megfontolt, öreg emberek pedig igyekeztek a kínálkozó lehetőségek szerint mindkét félnek valamiképpen egyszerre kedvezni; mégpedig részben az igazság és az igazságosság lényegi kétarcúsága miatt, részben pedig azért, hogy ne legyen veszélyeztetve egyik fél további részvétele sem a helyi közösségben és az emberi társadalomban.⁶

Amikor a nem-bírói, alternatívának is nevezett viszálykezelés elkezdett fokozatosan egyre nagyobb teret nyerni, először is különösen az angolszász, ennek nyomán pedig a szárazföldi, a kontinentális jogrendszerekben, akkor a kulturális és a vallási megalapozásként általában az őslakos, a bennszülött népek egyes törzsi megoldásait, illetve a kínai, különösen is a konfuciánus, valamint némiképpen a taoista hagyományokat emelték ki az evvel foglalkozó jogtudományi szakirodalomban.

⁵ A vallási és a bölcséleti hagyományokban megjelenő különböző viszályokkal, a sajátos viszálykezelési módokkal és a kibontakozó párbeszédekkel foglalkoznak a következő, általunk szerkesztett gyűjteményes kötet tanulmányai: NAGYPÁL Szabolcs – SÁRKÁNY Péter – BAKOS Gergely (szerk.): *A lélek gondozása és vezetése: Vallásbölcsélet, vallásközi párbeszéd és lélektan*. [Az Embertárs: Ökumenikus lelkipáter és mentálhigiénés (szaklektorált) folyóirat 2009/2-es, tematikus száma.] Budapest, 2009.

⁶ Dézsi Andrea a távol-keleti közvetítési gyakorlatra utal a fogyasztóvédelmi jogi közvetítéssel foglalkozó tanulmányában: Dézsi Andrea: *A fogyasztói vitarendezés alternatív megoldásai az Európai Unióban (EU): A közösségi jogalkotás rendelkezésével és az egyes tagállamok gyakorlata. Debreceni Jogi Műhely (DJM), 2009/1. 1. o.* http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2009/a_fogyasztoi_vitarendezes_alternativ_megoldasai_az_europai_unioban (A kutatás ideje: 2015. július 27.)

És valóban: minden egyes nagyobb világvallásban – és éppen így magában a kereszténységben is – ott rejlik az alkalom, a lehetőség és az eszközkészlet, hogy különböző viszályokat és ellentéteket szítson és mérgesítsen el, ugyanakkor szerencsére arra is, hogy enyhítse, csillapítsa, sőt akár kezelje és rendezze a kialakult viszályokat. Mielőtt tehát rátérnénk a keresztény szentírási alapok és a keresztény történeti példák ismertetésére, amelyekről eddig a szakirodalomban nemigen esett szó, röviden tekintsük át, hogy melyek azon hagyományok, amelyeket általában a kortárs közvetítés alapjaiként tartanak számon.⁷

Mindig és minden történelmi korszakban a vallási vezetők és a vallások vezető gondolkodóinak és a döntéshozóinak a főadata és a felelőssége, hogy a saját hagyományukból ne annyira a gyűlölet és ne is a szembenállás, hanem sokkal inkább a megbékélés és a kiengesztelődés néha mélyen rejtőz elemait, potenciálját hozzák elő és juttassák széles körben érvényre.⁸ A hagyományos közösségi viszálykezeléseket, ahogyan azt például az egyes helyi vagy területi *jogi népszokások* is megőrizték a számunkra, a közvetlenség, a szóbeliség, a bizonyítékok teljesen szabad mérlegelése és megfontolása, továbbá a magánjogi és a büntetőjogi elemek egyfajta sajátos keveredése, illetve összeolvadása jellemzi.⁹

Magyarországon, illetve tágabb értelemben az egész Kárpát-medencében jelenleg is létezik egy olyan ősi szelíd viszálykezelési módszer, amelynek a gyökerei egy meghatározott kultúrába nyúlnak vissza, és a mai közegét is pontosan e főnálló hagyomány alkotja. Ezen eljárás és módszer pedig a főként a Békés megyei oláh cigányok *romani kris* (cigánytörvény vagy cigánybíróság) elnevezésű jogintézménye, amely a hazai jogi népszokásoknak, a közösségi jogoknak vagy a szokásjogoknak az egyik legjelentősebbje. A jelzett intézmény az első sorban a közvetítésre hajazó roma közösségi jogalkalmazásként indul, a kívánt és a megcélzott megegyezés létrejöttének esetleges elmaradása esetén pedig rögtön egyfajta, a választottbírószághoz hasonló jogszolgáltatásként alakul át, amelynek a döntése a kifejezett végrehajtó hatalom biztosítása, eljárása nélkül is ugyanúgy kötelező a részt vevő felekre.¹⁰

⁷ A nagyobb és jelentősebb világvallások közül a védikus *hinduizmus*ban például már igen régtől fogva ismert a közvetítés és ezáltal általánosságban is a szelíd viszálykezelés módszere, amelyet minden esetben egy több közvetítőtől álló, rendszerint négyfős vagy ötfős testület vezényel le.

⁸ A másik indiai alapítású nagy világvallásban, a buddhizmusban az emberek közötti közvetítés szent főadata általában a kolostori szerzetesekre, illetve sajátosan a nők közötti viszály esetén az apácákra, a szerzetesnőkre mint köztisztviselőként álló és megbecsült személyekre hárul.

⁹ Barinkai Zsuzsanna, Herczog Mária, valamint Lovas Zsuzsanna beszél a szelíd viszálykezelések nemzetközi történeti kialakulásáról: BARINKAI Zsuzsanna – HERCZOG Mária – LOVAS Zsuzsanna: *Alternatív vitarendezés (AVR): Nemzetközi közvetítési gyakorlat*. In SÁRINÉ SIMKÓ Ágnes (szerk.): *A mediáció: A közvetítési tevékenység*. Budapest, 2006. 63. o.

¹⁰ Loss Sándor és Lőrincz Veronika írja le behatóbban a roma közösségnek a neves jogintézményét az áttekintésükben: Loss Sándor – LŐRINCZ Veronika: *Romani kris a dél-békési oláh cigányoknál*. *Beszélő*, 2002/9.

Mindenképpen nagyon lényeges és fontos dolog az, hogy egy addig még nem-igen alkalmazott módszer valamiképpen az adott emberi társadalomnak a már meglévő és még ismert hagyományaira, a jogérzékére és a jogszokásaira támaszkodjék. A támogató jogi környezet természetesen nagyon-nagyon sokat segíthet az elterjesztés, a köztudatba alaposabb beépülés és az ott megszilárdulás, a még egységesebb és a sokkal hatékonyabb használat és az alkalmazás, illetve a módszerben rejtkező különböző lehetőségek fokozottabb érvényesülésében is.¹¹ Megjegyzendő ehelyütt, hogy a vizály bölcselete és a vizálykezelés elmélete a legtöbbször párhuzamosan bontakozott ki a gondolkodástörténetben magának a párbeszédnek az elméletével és a bölcseletével. Jelen tanulmányunkban elsősorban arra kívánunk ezúttal rámutatni, hogy nem föltétlenül kell ennyire messzire mennünk a kortárs, huszonegyedik századi szelíd vizálykezelés és a közvetítés különböző mértékadó elődeit keresgélve, hiszen azok magában az európai, illetve kiemelten a (zsidó-) keresztény hagyományban is szép számmal megtalálhatók és fölvirágoztathatók.

Az évszázadok és az évezredek során a kereszténység kapott hideget és meleget is, de természetesen éppannyira okozott is hideget-meleget, hogy mindezen elítélő véleményekre alaposan rászolgáljon. A történelemben, ennek megfelelően, a keresztény vallás számos vizálynak és konfliktusnak volt vétékes vagy nem vétékes okozója, résztvevője vagy éppen elszenvedője: elég, ha csak az ellenfelek által a leggyakrabban emlegetett eseményekre gondolunk, mondjuk, a véres eretneküldözésekre, az igazságtalan boszorkányperekre, a kíméletlen és kegyetlen inkvizícióra, illetve a kereszténységen belüli vagy más kultúrákkal szemben folytatott pusztító vallásháborúkra, sőt akár népiirtásokra is. Amikor tehát most írásunkban a keresztény vallás szelíd vizálykezelő (vagyis alternatív, másfajta vitarendező) erejére és ezzel kapcsolatos eszköztárára fordítjuk a figyelmünket, akkor ezzel korántsem kívánjuk azt takargatni vagy akár egyenesen letagadni, hogy e hagyomány bizonyos meglévő elemei az összetűzések keltésére és a további fokozására is elvileg és gyakorlatilag éppen annyira fölhasználhatók volnának.

<http://beszelo.c3.hu/02/0910/17loss.htm> (A kutatás ideje: 2015. július 26.)

¹¹ Iványi Klára hangsúlyozza a jogi környezet szerepét a büntetőjogi közvetítést taglaló írásában: IVÁNYI Klára: Bevezetés és néhány szó a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység magyarországi bevezetésének tapasztalatait vizsgáló kutatásról, annak elemeiről és módszertanáról. In IVÁNYI Klára (szerk.): *A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon*. Budapest, 2008. 24. o. http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/b_ugyek_mediacio.pdf (A kutatás ideje: 2014. április 14.)

II. A közvetítés és a szelíd vizálykezelés szentírási és keresztény teológiai alapjai

Amikor egy bizonyos világvallás hagyományában kívánunk szemügyre venni egy ott is alkalmazott (jog)intézményt, akkor mindig a vallási szent iratokra, jelen esetben a Szentíráásra, illetve az azokra épülő és azokat értelmező és kibontó teológiai, hittudományi alapokra érdemes összpontosítanunk a vizálgatunkat. Az egyes emberi és emberek közötti kapcsolatokat, a közösséget, ezen belül pedig a vizályok és az ellentétek átlátását, a kezelését és a föloldását is mindig az – egyébként az egyes világvallásokon átívelő – nevezetes *aranyszabály* szellemében érdemes megszerveznünk, amely például a keresztény megfogalmazásában a következőképpen hangzik: „Amit akartok, hogy vételek tegyenek az emberek, ti is tegytek velük.”¹² Avagy, egy részben ezzel párhuzamos parancsolat szerint: „Szeresd embertársadat, mint saját magadat.”¹³ Az emberben tehát valamiképpen beléködött és beléépített önmagának a szeretete, és pontosan e már meglévő és fölismerhető, és éppen ezért tudomásul is vehető kódot, rejtjelet, programot kell megfelelően átvinnie a többi embertársára is, így például a velük fennálló kapcsolatában keletkezett összekülönbözések és a vizályok kezelésére. Mint látni fogjuk, a Szentíráásban Mózes, Jézus Krisztus, illetve az ember általában az, aki a közvetítés szolgálatával kapcsolatban fölbukkan. A teológiai kibontás a maga eszközeivel e fölsoroláshoz még néha hozzáveszi (Szűz) Máriát, Jézus Krisztus édesanyját is. Az áttekintésünkhöz tartozik még a vizálykezelés szentírási alapjainak föltárása és (Szent) Benedek szerzetesi szabályzatának kifinomult vizálykezelési rendszere is.

1. MÓZES MINT KÖZVETÍTŐ

Amennyiben átvizsgáljuk a görög nyelvű szent iratokat, nagy örömmel fedezhetjük föl, hogy magukban az újszövetségi Szentírás könyveiben kifejezetten is szerepel a *közvetítő*, a közbenjáró, illetve a közbülső személy fogalma: az ilyen ember mindig valamiképpen Isten és az ember között áll, és e helyzetében cselekszik, tevékenykedik és segít.¹⁴ A közvetítés ezek szerint eredetileg az ember és Isten között történt, és csak azután lett az emberi vizályok kezelésének mintájává. A használt kifejezéseket általában – amint azt majd később látni fogjuk – természetesen magára Jézus

¹² A szentírási idézet pontos forrása a következő igehely: *Máté evangéliuma* 7,12.

¹³ A szentírási idézet pontos forrása a következő igehely: *Márk evangéliuma* 12,31.

¹⁴ Az Újszövetség eredeti ógörög nyelvben a használt szó a *μεσίτης* (mesztítész), a latin nyelvű fordításokban pedig a *mediator*.

Krisztusra vonatkoztatják, egyszer viszont éppen úgy Mózesre mint fontos vallásalapító személyre és vallási vezetőre is: „A törvény angyalok által lett érvényes, egy közvetítő (Mózes) révén.”¹⁵ Mózesen kívül a zsidó vallásnak természetesen még számos közvetítője volt, de a Szentírás kizárólag őt nevezi kifejezetten e néven.

2. JÉZUS KRISZTUS MINT KÖZVETÍTŐ

A legfontosabb és mindenki számára példaadó közvetítő azonban természetesen e vallási szövegösszefüggésben maga Jézus Krisztus.¹⁶ Őt az újszövetségi Szentírás három különböző ígehelyen nevezi kifejezetten is közvetítőnek, mégpedig a Timóteusnak, illetve kétszer a zsidóknak írt levelekben.¹⁷ Először is, a *Timóteusnak írt első levél* határozott meglátása szerint: „Egy a közvetítő Isten és ember között: az ember Jézus Krisztus.”¹⁸ Itt tehát a közvetítés fogalma éppen ama rendkívül különleges szerepre és azon sajátos helyzetre utal, amelyet a hagyományos keresztény teológia szerint Jézus Krisztus Isten és az emberiség egésze között elfoglal és ott betölt.¹⁹

Ezenkívül a *Zsidóknak írt levél*nek a szerzője két kiemelt ígehelyen is használja és alkalmazza az általunk most vizsgált szakkifejezést, vagyis hogy: „Jézus Krisztus az új szövetség közvetítője.”²⁰ Ugyanezen gondolat néhány sorral előbb bővebben és alaposabban is ki van fejtve: „Jézus Krisztus annyival kiválóbb papi szolgálatot kapott, amennyivel magasabb rendű és tökéletesebb ígéreten alapuló szövetség közvetítője ő.”²¹ Vagyis Jézus Krisztusnak a két részt vevő fél között elsősorban is a szövetség kijelentésében és a közlésében áll az alapvető megbízatása, egyszersmind tehát valamiképpen mindkét részt vevő felet képviseli és meg is jeleníti a másik felé.

¹⁵ A szentírási idézet pontos forrása a következő ígehely: *Galatáknak írt levél* 3,19.

¹⁶ További érdekes irodalom a kérdéskörhöz: VLADAR Gábor: *Christus Mediator. Pannonhalmi Szemle*, 2011/4. 34–42. o.

¹⁷ Egy további fontos ígehely („Látni fogjátok a megnyílt eget és az Isten angyalait, amint fölmennek és alászállnak az Emberfián”) értelmezését lásd például SIMON T. László: Ahol a menny a földet éri: Adalékok a János evangéliuma 1,51 értelmezéséhez. *Pannonhalmi Szemle*, 2011/4. 18–33. o.

¹⁸ A szentírási idézet pontos forrása a következő ígehely: *Timóteusnak írt első levél* 2,5.

¹⁹ Szintén ezen ígehelyből indul ki a következő tanulmány gondolatmenete TILLMANN József Attila: *Mediator Dei et Hominum, Homo Christus Iesus: The Medium is the Message. Pannonhalmi Szemle*, 2011/4. 43–47. o.

²⁰ A szentírási idézet pontos forrása a következő ígehely: *Zsidóknak írt levél* 9,15; 12,24.

²¹ A szentírási idézet pontos forrása a következő ígehely: *Zsidóknak írt levél* 8,6.

3. JÉZUS KRISZTUS ÉS AZ EMBER MINT BÉKÉLTETŐ

A „közvetítő” azonban korántsem az egyetlen főnév vagy névszó, amelyet Jézus Krisztusra a számunkra most lényeges módon alkalmaz a görög nyelvű Szentírás; az Újszövetségben ugyanis például a *békéltető* kifejezés is több helyütt szerepel, mégpedig nagyon hasonló jelentéskörben.²² Jézus Krisztus tehát Isten és az ember, valamint az ember és az ember viszonyába és a kapcsolatába is most és végezetül elhozza a békét és a megnyugvást: „Jézus Krisztus a kereszten a vérével békességet szerzett.”²³ Az egész Szentírásnak az egyik legfontosabb helyén, az irodalmi, lelkiségi és bölcsességi szempontból messze kiemelkedő, egyébként Máté evangéliumában található Hegyi beszédben is hangsúlyos módon szerepel a békéltetésre utaló kifejezés;²⁴ és immár magára az emberre, tudniillik bármelyik emberre vonatkoztatva áll ott: „Boldogok a békéltetők (akik békességet teremtenek), mert *Isten fiainak* hívják őket.”²⁵ A békéltetés szolgálata tehát isteni tevékenység, a békességszerzés pedig isteni tulajdonság, amely méltó megbecsülést szerez az azt megvalósítani törekvőknek.

4. (SZŰZ) MÁRIA MINT KÖZVETÍTŐ

A hivatalos római katolikus tanítás, illetve az azt körülölelő teológiai megalapozás – annak is a sajátosan máriatannak, avagy mariológiának nevezett rendszeres teológiai, dogmatikai része – (Szűz) Máriát, Jézus Krisztus földi édesanyját más, gyakoribb fölségcímek mellett sajátos értelemben *mediatrix*nek is tartja és hirdeti.²⁶ Mindez természetesen semmilyen módon nem érinti Jézus Krisztusnak a megbecsültségét mint az egyetlenegy közvetítőét Isten és az emberiség között. A protestáns keresztény hangsúlyokból ugyanakkor az effajta megközelítés – minthogy Máriának egyáltalán nem tulajdonítanak olyan mértékű teológiai jelentőséget – természetesen teljesen hiányzik.

²² Az Újszövetség eredeti ógörög nyelvében a használt szó az *ειρηνopoios* (eirénopoiósz), a latin nyelvű fordításokban pedig a *pacificus*.

²³ A szentírási idézet pontos forrása a következő ígehely: *Kolosszeieknek írt levél* 1,20.

²⁴ A hegyi beszéd pontos helye: Máté evangéliuma 5–7.

²⁵ A szentírási idézet pontos forrása a következő ígehely: Máté evangéliuma 5,9.

²⁶ A Második Vatikáni Zsinat (1962–1965) hittani rendelkezése például (Szűz) Mária négy fölségcímét említi, közöttük a közvetítőét: „Beata Virgo in Ecclesia titulus Advocatae, Auxiliatrix, Adiutrix, Mediatricis invocatur.” *Lumen Gentium* (LG): *Constitutio Dogmatica de Ecclesia*. Róma, 1964. 62. o. http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19641121_lumen-gentium_it.html (A kutatás ideje: 2015. július 25.)

5. A KÖZVETÍTÉS ÉS A SZELÍD VISZÁLYKEZELÉS A KERESZTÉNY KÖZÖSSÉGBEN

Az újszövetségi Szentírás avval is alaposabban foglalkozik, hogy a keresztény közösségen belül hogyan kell megvalósulnia és érvényre jutnia a békességteremtés isteni tulajdonságának; illetve hogy milyen módon kell kezelnie a krisztushívő és krisztuskövető gyülekezetnek az óhatatlanul e körben is megjelenő emberi viszályokat. Általános szabályként leszögezhetjük e téren, hogy a keresztény lelkeségi és bölcsességi hozzáállás meglehetősen tartózkodást és erős bizalmatlanságot árul el magával az *ítélkezéssel szemben*, amikor ugyanis valaki vagy valakik végérvényes véleményeket kívánnak kialakítani másról vagy másokról, valamiféle felsőbbeséges, hatalmi és tekintélyi szempontból, ezzel tehát valamiképpen Isten helyébe rakva magukat. Ehelyett a kíváncsi hozzáállásra utal például a következő szentírási igehely: „Ne mondjatok ítéletet senki fölött, és akkor fölöttetek sem ítélnének. Ne ítéljetek el senkit, és akkor benneteket sem ítélnék el. Bocsássatok meg, és akkor néktek is megbocsátanak.”²⁷ Másrésztől azonban a megbocsátás a másik embernek egy igen lendületes és dinamikus folyamat, amelynek természetesen szintén idő- és energiaigényesnek kell lennie ahhoz, hogy ténylegesen és valóban őszinte is lehessen: „Öltsétek magatokra az irgalmasságot, a jóságot, a szelídséget és a türelmet. Viseljétek el egymást, és bocsássatok meg egymásnak, ha valakinek panasa van a másik ellen.”²⁸

Máté evangéliumában a viszálykezelésnek egy szépen és gyakorlatiasan kidolgozott, *négyfokozatú*, egyre szigorodó rendszerével találkozhatunk: „Ha a testvéred megbántott, menj és figyelmeztess négy szemközt. Ha hallgat rád, megnyered a testvéredet. Ha nem hallgat rád, vigyél magaddal egy vagy két másik embert, hogy két vagy három tanú is bizonyítsa a dolgot. Ha ezekre sem hallgat, jelentsd a közösségnek. Ha pedig még a közösségre sem hallgat, akkor vedd úgy, mintha pogány volna vagy vámos.”²⁹ A közvetlen megbeszélést az idézett összefoglalás szerint tehát a közvetítők és a társközvetítők bevonása kell, hogy kövesse, ami adott esetben csoportmegbeszéléssé, ítélőkörré, illetve párbeszédkörré tágulhat, végső helyzetben pedig az egész emberi kapcsolat (természetesen kizárólag időleges) megszakítására is szükség lehet, tudniillik akkor, amennyiben a másik fél ezt maga is így akarja. legalább is a ráutaló magatartásával.

A jelzett négyfokozatú rendszer lényeges kiegészítését jelenti néhány sorral alább, de szintén még Máté evangéliumában Péter és Jézus Krisztus párbeszéde a megbocsátás szükségességéről: „– Ha vét ellenem az embertársam, hányszor kell néki megbocsátanom; talán hétszer? – Mondom néked: nem hétszer, hanem

²⁷ A szentírási idézet pontos forrása a következő igehely: Lukács evangéliuma 6,37–38.

²⁸ A szentírási idézet pontos forrása a következő igehely: Kolosszeieknek írt levél 3,13–14.

²⁹ A szentírási idézet pontos forrása a következő igehely: Máté evangéliuma 18,15–17.

hetvenhétszer.”³⁰ E sajátos számtani és nyelvi kifejezés természetesen nem egy adott mennyiség mellett teszi le végül is a szavazatát, hanem voltaképpen azt jelenti, hogy nagyon-nagyon sokszor meg kell bocsátanunk a bennünket megbántó másik embernek, akár végtelenszer is.

6. (SZENT) BENEDEK SZERZETESI SZABÁLYZATÁNAK MEGOLDÁSAI

A bencés rend szentéletű alapítójának, Nursiai (Szent) Benedeknek (480–547) a hatodik századi híres szerzetesi szabályzata a már fentebb idézett szentírási szakasz alapján egy szintén négyfokozatú rendszert nyújt a szerzetesi közösség számára a viszályok hatékonyabb és keresztény kezelésére:³¹ „Amennyiben valamelyik testvérrel úgy találják, hogy makacs, engedetlen, kevély, zúgolódó vagy valamiben a parancsok ellenére tesz, és a vezetőit megveti, az illet egy vagy két ízben négy szemközt intsék meg az előjárói. Amennyiben nem javul meg, akkor dorgálják meg nyíltan mindenki előtt. Amennyiben pedig még így sem tér jobb útra, akkor essék a közösségből kizárás alá (már amennyiben megérti e büntetés értelmét).”³²

A szerzetesek szabályzatában ehelyütt szó esik még a közvetítésről is, amelyet az idősebb és a bölcsességben immáron jobban előrehaladott testvérekre kell, hogy bízson a bencés szabályzatot követő kolostor apátja: „Az apátnak a lehető legnagyobb gondja legyen a bűnös testvérekre, mert »nem az egészségeseknek szükséges az orvos, hanem a betegeknek«.”³³ Ezért, mint bölcs orvos, minden eszközt használjon föl: küldjön hozzá *öregebb és bölcs testvéreket*, akik titokban vigasztalják az önmagával küszködő testvért, és alázatos elégtételadásra buzdítsák; vigasztalják is, nehogy »elnyelje őt a túlságos szomorúság«,³⁴ hanem »erősödjék meg benne a szeretet«.³⁵ De imádkozzanak is érte mindnyájan.”³⁶

³⁰ A szentírási idézet pontos forrása a következő igehely: Máté evangéliuma 18,21–22.

³¹ A benedeki szabályzat vonatkozói részeinek kiváló és hiteles értelmezését nyújtja VÁRSZEGI Asztrik OSB: Küldjön hozzá szenpektákat, vagyis idősebb és bölcsőbb testvéreket: A Regula ösvényén. Pannonhalmi Szemle, 2011/4. 129–136. o.

³² Szent Benedek Regulája (SÖVEGES Dávid ford. OSB). Pannonhalmi, 2005. XXIII,1–5.: „Si quis frater contumax aut inobediens aut superbus aut murmurans vel in aliquo contrarius existens sanctae regulae et praeceptis seniorum suorum contemptor repertus fuerit, hic secundum Domini nostri praeceptum admonetur semel et secundo secreta a senioribus suis. Si non emendaverit, obiurgetur publice coram omnibus. Si vero neque sic correxerit, si intellegit qualis poena sit, excommunicationi subiacet; sin autem improbus est, vindictae corporali subdatur.”

³³ A szentírási idézet pontos forrása a következő igehely: Máté evangéliuma 9,12.

³⁴ A szentírási idézet pontos forrása a következő igehely: Korintusiaknak írt második levél 2,7.

³⁵ A szentírási idézet pontos forrása a következő igehely: Korintusiaknak írt második levél 2,8.

³⁶ Szent Benedek Regulája (SÖVEGES Dávid ford. OSB). Pannonhalmi, 2005. XXVII,1–4.: „Omni sollicitudine curam gerat abbas circa delinquentes fratres, quia non est opus sanis medicus sed male habentibus. Et ideo uti debet omni modo ut sapiens medicus, immittere senpectas, id est seniores sapientes fratres, qui

A *kizárás* elrendelése és a végrehajtása mint egy kétségbeesett és mindenféleképpen csupán a legvégső esetekben megteendő lépés szintén szóba kerül, természetesen állandóan nyitottsággal a másik visszatérésére: „Amennyiben egy testvér, aki saját hibájából hagyta el a monostort, vissza akarna térni, akkor előbb teljes javulást ígérjen, amiatt, hogy kilépett, és aztán így fogadják be az utolsó helyre, hogy ezzel az alázatosságát kipróbálják. Amennyiben ismét kilépne, akkor még harmadszor is vegyék vissza. De tudja meg, hogy ezután a visszatérés minden útja bezárul előtte.”³⁷ Az apát mindig Jézus Krisztusnak, a nagy közvetítőnek a helyén áll. A szövegben először a közösségen belüli sajátos elkülönítésről van szó. Az elégtételadás helyütt megjelenő gondolata a helyreállító igazságszolgáltatás (*restitutio*) nagyobb gondolatrendszerébe illeszkedik. A közösség a harmadszori távozásban immár fölismeri azt, hogy a testvérnek igazából más élethivatást érdemes választania.

III. Néhány történeti példa a (zsidó-)keresztény alapú szelíd viszálykezelésre

Mindezek alapján nézzünk tehát néhány jelentősebb és nevezetesebb történeti, történelmi példát a közvetítésre és a szelíd viszálykezelésre, először a zsidó, utána pedig legfőképpen a keresztény kultúrkörben. Magyar szempontból különösen is fontosnak tekinthető, hogy már Árpád házi I. (Szent) István király bizonyos törvényeiben is föltűnik egy szelíd viszálykezelést megvalósító jogintézmény, mégpedig a közbenjáró. A huszadik század pedig több szempontból is fordulópontot jelent a szelíd viszálykezelés rangját illetően a keresztény vallásban: mintha ezúttal előretörték volna az eladdig még rejtett idevágó készségei és erőforrásai. Például, az Igazság és Kiengesztelődés Bizottságának az ötlete és a megvalósítása Dél-Afrikában és másutt egyértelműen a keresztény hagyományokból merített. Hasonlóképpen, a kereszténységnek döntő szerepe volt a büntetőjogi közvetítés jogintézményének a kialakulásában és a további kidolgozásában is. Ezenkívül a Szentszék nemzetközi jogi közvetítői tevékenysége kimagaslik a többi állam hasonló jószolgálatai közül. Végezetül pedig, az ökumenikus párbeszéd a szelíd viszálykezelés mintájának és

quasi secrete consolentur fratrem fluctuantem et provocent ad humilitatis satisfactionem et consolentur eum ne abundantiori tristitia absorbeat, sed, sicut ait item apostolus, confirmetur in eo caritas et ore pro eo ab omnibus.”

³⁷ Szent Benedek Regulája (SÖVEGES DÁVID OSB ford.). Pannonhalma, 2005. XXIX,1–3.: „Frater qui proprio vitio egreditur de monasterio, si reverti voluerit, spondeat prius omnem emendationem pro quo egressus est, et sic in ultimo gradu recipiatur, ut ex hoc eius humilitas comprobetur. Quod si denuo exierit, usque tertio ita recipiatur, iam postea sciens omnem sibi reversionis aditum denegari.”

remek példájának számít szerte a világon, mind az elméleti végiggondoltságát, mind pedig a gyakorlati megoldásait és a hozzáállásait tekintve.

1. A KÖZVETÍTÉS A ZSIDÓ VALLÁSJOGI RENDSZERBEN

A zsidó jogban is több évezredes hagyománya van a jogi közvetítésnek és békéltetésnek. E régi korokra is visszanyúló vallási rendszerben a jogintézmény eredeti elnevezése a *p'saráh*, amely kifejezés közelebbről nézve egy olyan meghatározott eljárást és módszert jelöl, ahol egy ezzel megbízott tekintélyes és elismert harmadik személy, vagyis a közvetítő valamiképpen segít az összekülönbözött feleknek egy adott személyközi vagy éppen közösségközi vita vagy viszály minél mélyebb és a lehetőségek szerint is a legalaposabb áttekintésében, valamint a közeli és a távoli jövőre irányuló, és lehetőleg tartósnak is bizonyuló megoldásában, illetve a mindenkit kielégítő elrendezésében.

Különösen is azért van nagy jelentősége ezen alapvető jogi módszernek, mert két vagy több zsidó ember az ide vonatkozó vallási törvények és az érvényes előírások szerint egyáltalán nem viheti az egymás között kibontakozó és netalán elhúzódó vitáját és a nézetkülönbségét valamifajta állami bíróság vagy hatóság elé, hanem előtte még mindenféleképpen érdemes megkísérelnie, hogy ilyen vagy olyan belső közvetítéssel rendezze a közöttük feszültséget szító vitás ügyet. Ennek a bármilyen okból bekövetkező meghíúsulása esetén pedig a – szintén belső, kizárólag zsidó emberekből álló – választottbíróság (*bicvá*) ítéletének köteles magát és a szóban forgó ügyét alávetni.³⁸ Csakis e sajátos belső jogi fórumok és eljárási lehetőségek teljes kimerítése után fordulhat a panaszos személy valamilyen külső bírósághoz, ennek a szabályait azonban már természetesen nem a zsidó vallási jog előírásai rendezik és szabályozzák.

A jelzett vallási jogi rendelkezések háttérben nem csupán ama komoly megfontolás áll, hogy az esetlegesen megsértett (vallási) szabályokat, az előírásokat és a vonatkozó rendelkezéseket csakis maguk a zsidó *szakértők* ismerhetik eléggé és értelmezhetik kellőképpen, hanem az is, hogy az egész *közösség összetartása* és egységessége szempontjából igen lényeges, hogy a belső ügyeket önmaguk rendezzék, pusztán maguk között, a külső kultúrák felől érkező behatásoknak a lehetőségek szerinti elszigetelésével. Egy valódi közösségnek képesnek kell lennie arra, hogy a tagjai között fönnálló viszályt és nézetkülönbségeket önmaga kezelje. Egyszersmind az

³⁸ Kasdan Ira Yitzhak a tanulmányában bővebben is leírja a két vonatkozó zsidó vallásjogi módszert, vagyis a *bicvát* és a *p'saráht*: KASDAN Ira Yitzhak: A Proposal for P'sarah: A Jewish Mediation and Arbitration Service. *Jewish Action: A Magazine of the Orthodox Union*, 1990/1. <http://www.jlaw.com/Articles/psharah1.html> (A kutatás ideje: 2015. július 24.)

efféle eljárásnak komoly jelzésértéke is van a tagok felé: a közösség számára ugyanis minden egyes ember nagyon fontos, és ezért senkit nem szeretnének elveszíteni, sem ténylegesen, sem pedig átvitt értelemben.³⁹

2. ÁRPÁDHÁZI I. (SZENT) ISTVÁN KIRÁLY TÖRVÉNYEI A KÖZBENJÁRÓRÓL

Ami a Kárpát-medencei magyar kereszténységet illeti, már a legelső, európai értelemben vett uralkodónk, Árpád házi I. (Szent) István királynak (1000–1038) a törvényeiben, mégpedig egészen pontosan a második királyi határozatában föltűnik a *közbenjárónak* a személye és a megbízatása, aki a károkozás nyomán fölmerülő jóvátétellel kapcsolatos, azt végső formába öntő és megfelelően elrendező tettes–áldozat-egyezség megtárgyalásában működött közre segítőként. Az egyik sajátossága ezen igen régi, hagyományos magyar(országi) jogintézménynek, hogy kizárólag a már eleve is azonos jogállással rendelkező, egymással tehát teljesen egyenrangú részt vevő felek esetén léphetett föl a közbenjáró a kérdéses vitás ügyben. Mindez természetesen azt is jól érzékelteti, hogy végső soron mégsem annyira idegen a mai értelemben vett jogi közvetítés a magyarországi, szárazföldi, kontinentális alapokon álló jogrendszerektől, mint azt a vonatkozó tudományos szakirodalomban néhol olvashatjuk; hiszen már több mint ezer esztendeje is érvényben és hatályban volt egy hasonló módszereket alkalmazó jogi megoldás a hazánkban.

3. AZ IGAZSÁG ÉS KIENGESZTELŐDÉS BIZOTTSÁG DÉL-AFRIKÁBAN ÉS MÁSUTT

A párbeszédes mozgalomban különösen nagy jelentőségre és gyakori használatra tett szert a közösségi összetartozást és a kölcsönös egymásrautaltságot leíró, Dél-Afrikában széles körben elterjedt és használt *ubuntu* kifejezés, amelynek tovább finomításában és a népszerűsítésében többek között a Nobel-békedíjas Desmond Mpilo Tutu (1931–) dél-afrikai anglikán püspöknek is kulcsszerepe volt. Az *ubuntu* szó, amely a különböző bantu nyelvekben egyszerre jelent közösséget és szeretetet, és emellett még sok minden más egyebet is, a viszálykezelés szempontjából a keletkezett, vagyis az okozott és a kapott sebek figyelmes és tapintatos begyógyítását, az egyenlőtlenségek kezelését, valamint a megrongálódott, akár tönkre is ment emberi kapcsolatok és maga a párbeszéd helyreállítását kívánja elérni.

³⁹ Csak a gazdagító kitekintés végett jegyezzük meg, hogy a harmadik nagy egyistenhívő szemita vallás, vagyis az *izlám* világában is elsősorban a közösségnek az idősebb és bölcsőbb tagjai jönnek össze egy állandó bizottságban vagy alkalmi testületben ama célból, hogy megkíséreljenek közvetíteni és békíteni a viszályban álló egyes felek között.

Az *Igazság és Kiengesztelődés Bizottság* elnevezésű intézményrendszer általában olyan átmeneti és zavaros korszakokban áll föl, amikor egy ország a parancsuralmi rendből, a diktatúrából lassanként népképviselői demokráciává válik, következképpen az embereknek a múltban elszenvedett súlyos emberi jogi és más jellegű sérelmeivel sürgősen kell valamit kezdeni, és a felek az eljárás módjukban egyáltalán nem a nürnbergi perben alkalmazott mintát kívánják követni.⁴⁰ Minden ilyen jellegű bizottság mintaadója és a példája a dél-afrikai bizottság, amelyet a már említett Desmond Tutu püspök elnökletével hoztak létre a fehér faji felsőbbrendűség alapuló, az emberek elválasztását és a külön fejlődését előíró apartheid rendszer után, az annak fönnállása során elkövetett rettenetes bűnöknek és a sérelmeknek a lehetőségek és a szándékok szerinti földolgozására. A jogintézmény a helyreállító igazságszolgáltatás elvein alapult, és éppen ezért vegyesen a feketékből, a színekből (ugyanis ez volt a vegyes faji háttérű, valamint a nem fekete, de nem is fehér faji háttérű embereknek az elnevezése a rendszerben) és a fehérekből állott össze minden egyes ilyen bizottság, hiszen a korábbi hivatalos közigazgatási beosztás szerint e három jelentősebb csoportra oszlott a dél-afrikai társadalom.⁴¹

Az országot behálózó efféle testületek eljárásának a lényege az volt, hogy lehetőséget teremtettek a közéleti, politikai indítékú jogsérelmek és a kisebb súlyú bűncselekmények legalább kétoldalú vagy akár többoldalú átbeszélésére egy vagy esetleg több, minden esetben nyilvános ülés keretében, amely után az elkövetők – amennyiben megfelelő módon beismerő vallomást tettek, és alaposan föltárták a vétkeiket és az igazságot – a büntetés elengedését, vagyis amnesztiát kérhettek és kaphattak. Az ehelyütt ismertetett módszernek az értékeléséhez azonban mindenféleképpen érdemes megjegyeznünk azt, hogy az említett jellegű, eszményi esetnek tekinthető végkimenetek aránya végül csak mindössze tíz–tizenöt százalék körül mozgott. A módszer bírálói szerint viszont egyrészt az igazság ilyenkor nem is mindig derült ki, mert sokszor az elkövetők sokkalta enyhébbnek és jelentéktelenebbnek hazudták az általuk elkövetett bűnöket és a vétkeket. Másrészt, az eljárás nem mindig hozott maradéktalan és őszinte kiengesztelődést, inkább csak föltépte a sérelmet elszenvedő emberekben a borzalmak okozta fájó, már-már behegedni tűnő sebeket. Végül pedig, e megoldási kísérlet alapvetően az elkövetőknek kedvezett azzal, hogy az igazságosságot egyáltalán nem a kiengesztelődés előfeltételeként, hanem tulajdonképpen csupán az alternatívájaként, vagyis esetlegesen választható másik lehetőségeként kezelte.⁴²

⁴⁰ Angol nyelven az 1995-ben alapított intézmény elnevezése a következő: *Truth and Reconciliation Commission*, vagy rövidítve TRC.

⁴¹ A fejezet egyes kérdésköréhez bővebben lásd a Wikipédia következő szócikkjeit: *International Center for Transitional Justice (ICTJ), Memorialization, Reparations, Transitional Justice, Truth and Reconciliation Commission (TRC), Truth-seeking, Ubuntu, Vergangenheitsbewältigung*.

⁴² A múltföldolgozás magyar megoldásaival foglalkozik az alábbi tanulmány: ZSIDAI Ágnes: *Vergangenheitsbewältigung Magyarországon: Gondolatok a magyarországi múlt földolgozásához*.

4. A KERESZTÉNYSÉG DÖNTŐ SZEREPE A BÜNTETŐJOGI KÖZVETÍTÉS KIALAKULÁSÁBAN

Az általában a teljes körű erőszakmentességet, és emiatt például a sorkatonai, honvédelmi szolgálatnak az elutasítását és a megtagadását is hirdető békeegyházak többek között magának Jézus Krisztusnak a fennmaradt szavaira alapozzák az embertársaknak nem-ártás, a mások felé tanúsított galambszelídség hozzáállását és a magatartását. Az e kérdéskörre a legtöbbször alkalmazott szentírási igehelyek például azok, amelyeket az elfogásakor és a letartóztatásakor mondott Jézus Krisztus a Getszemáni- (vagy Gecsemáné-) kertben, miután a társaságában jelen lévő (Szent) Péter apostol kardot ragadott, és védekezésképpen levágta a főpap egyik szolgájának, név szerint Malkusnak a fülét: „Tedd vissza a hüvelyébe a kardodat. Aki kardot ragad, az kard által vész el.”⁴³ A párhuzamos evangéliumi helyen a többi szereplő pontos nevét kizárólag (Szent) János apostol árulja el, de az imént idézett aranymondást ő maga valami miatt mégsem hozza az összeállításában.⁴⁴

A keresztény, azon belül is protestánsnak tekintendő *mennonita* felekezetnek (ahová például többek között az észak-amerikai, főként az amerikai egyesült államokbeli *amisok* közössége is tartozik), amely a teljes erőszakmentességet hirdető történelmi *békeegyházak* közül az egyik legfontosabb és legnagyobb, döntő szerepe volt ama hosszú folyamatban, ahogyan a büntetőjogi közvetítés kialakult és elterjedt, először főként Észak-Amerikában, vagyis Kanadában és az Amerikai Egyesült Államokban (USA). A mennonita vallási hagyományhoz tartozó keresztény hívők voltak ugyanis azok, akik alaposabban kidolgozták az elsősorban az egyes nemi erkölcs elleni, vagyis a személyiségi jogokat sértő bűncselekmények esetén alkalmazható egyik kortárs és korszerű szelíd viszálykezelési módszert, a támogatás és a felelősségvállalás kicsiny köreit.

A *kvékerek* (vagy más néven a barátok, ahogyan önmagukat hívják) békeegyházának egyes tagjai különböző szelíd és erőszakmentes módszereket tanítottak a polgárjogi mozgalmároknak a világ különböző részein, majd ennek betetőzése-képpen közvetítői képzést és továbbképzést hoztak létre az 1970-es évek közepén, amely illetéknéppen az egyik legelső hasonló felnőttoktatás és tanfolyam volt a maga nemében.⁴⁵

Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza (vagyis a leginkább ismert, közkeletűnek tekinthető nevén a *mormon* közösség) is a legelső felekezetek közül

In GOSZTONYI Gergely – NAGYPÁL Szabolcs (szerk.): *A rendszerváltás húsz éve: Állam, jog, társadalom.* [Jogtörténeti Szemle (JtSz) 2010/2.] Budapest, 2010. 27–32. o.

⁴³ A szentírási idézet pontos forrása a következő igehely: Máté evangéliuma 26,52.

⁴⁴ A szentírási idézet pontos forrása a következő igehely: János evangéliuma 18,10–11.

⁴⁵ A leghelyesebb természetesen, amennyiben a közvetítői hozzáállásra képzés már a magában az oktatási rendszerben megkezdődik. Lovas Zsuzsanna: Kortárs közvetítői program az iskolákban: Egyszer szólok, kétszer szólok, harmadszorra kiküldelek a teremből. *Pannonhalmi Szemle*, 2011/4. 71–79. o.

volt az egyik, amely elindította a büntetőjogban a tettes–áldozat-kiengesztelődés fokozatos bevezetését, a kifejlesztését és a támogatását, hogy ezáltal mindkét félnek a megbékélését és a megkönnyebbülését hatékonyabban elősegíthessék.

Nemcsak a kortárs büntetőjogi közvetítés kialakulásának a kezdeteinél és az alapjainak a lerakásánál voltak jelen a különböző keresztény vallási, felekezeti és egyházi szervezetek, hanem természetesen mindmáig tevékeny szerepet vállaltak több országban (például Európában kiemelt jelentőséggel *Franciaországban*), ahol az e kérdésekkel foglalkozó egyes társadalmi szervezeteknek igen lényeges feladatuk lehet és van is az egész megbékélési folyamatban.

A magyar tudományos szakirodalomban többen is kiemelik például a lelkészek, a papok és a *teológiát*, hittudományt, hittanári szakot végzett emberek kíváncsának tűnő bevonását a közvetítés intézményrendszerébe, mint akik éppen a kérdéskörünkhöz kapcsolódó, a társadalomban is nagy elismertségnek örvendő *segítő szakmák* egyikében tevékenykedő szakemberek.⁴⁶ A polgári jogi közvetítőnek a jelenleg is hatályban lévő magyarországi törvényi szabályozás szerint mindenféleképpen valamilyen felsőfokú, vagyis egyetemi vagy főiskolai végzettséggel kell rendelkeznie; az ezt megfelelőképpen igazoló oklevéllel kapcsolatban pedig nyilván célszerű volna, hogy az valamilyen segítő [például a szociális, a jogi, a társadalomkutatói (avagy a szociológiai), a neveléstudományi (avagy a pedagógiai), a lélektani (avagy a pszichológiai) vagy éppen a hittudományi (avagy a teológiai)] szakmához, illetőleg hivatáshoz kapcsolódjék. Kifejezetten büntetőjogi közvetítést viszont egyelőre még – a törvény indoklása szerint tekintettel annak kiemelten és jellemző módon is szakmai jellegére – kizárólag a pártfogó felügyelő, valamint az ügyvédi szakma képviselője végezhet hazánkban.

5. A SZENTSZÉK NEMZETKÖZI JOGI KÖZVETÍTŐI TEVÉKENYSÉGE

Az (apostoli) *Szentszék* (latin nyelven *Sacra Sedes Apostolica*) – amely természetesen világi és egyházi jogilag egyáltalán nem azonos magával a Vatikán Állammal – korunkban maga is önálló és saját jogon föllépő, cselekvő és eljáró alanyává vált a nemzetközi jog rendszerének, mégpedig a jelen államszervezeti alakjában az 1929-ben megkötött lateráni szerződés óta. 1964-ben a Szentszék az Egyesült Nemzetek Szövetsége (ENSZ) szervezetének állandó megfigyelő tagjává is vált, amely fönnálló tagsági állapotot a legutóbb például 2004-ben is újból megerősítették. Noha

⁴⁶ A Pannonhalmi Szemle nevezetes közvetítő-száma is hoz történelmi példákat emberi közvetítőkre a segítő szakmákból, mégpedig egy másik szentírási idézet [„Az Emberfia nem azért jött, hogy szolgálja nekí, hanem hogy ő szolgáljon.” (Márk evangéliuma 11,45)] kifejtése nyomán: PINTÉR Judit: Elfeledett közvetítők: Francia és olasz munkáspapok. *Pannonhalmi Szemle*, 2011/4. 61–70. o.

a Szentszék az emberiség elmúlt kétezer éves történelmében nem föltétlenül ezen oldaláról volt mindig ismert és elismert, az elmúlt fél évszázadban ennek ellenére a maga sajátos helyzetét és különleges lehetőségeit a legmesszebbmenőkig kihasználva igyekszik egyre fokozódó mértékben valamifajta *nemzetközi jogi közvetítőként* is föllépni, összhangban a római katolikus egyháznak a korunkban immáron jelentősen megváltozott önértelmezésével és a szerepfölfogásával az államközi szintén.

6. AZ ÖKUMENIKUS PÁRBESZÉD MINT SZELÍD VISZÁLYKEZELÉS

Az egész huszadik századnak kétségkívül a legjelentősebb viszálykezelő vállalkozása az 1895-ben elindult felekezetközi, ökumenikus párbeszéd, hiszen itt hosszú évszázadok véres gyűlölködéseinek a fölszámolására vállalkoztak a bátor és elszánt kezdeményezők. A huszonegyedik század erőteljes viszálykezelő mozgalma pedig hasonlóképpen nyilvánvalóan a vallásközi párbeszéd lesz, amelynek a gyökerei egészen az 1960-as évekre nyúlnak vissza. Az első esetben egy valaha már létezett és megvalósult, teljesen egységes közösség, mégpedig a keresztény Egyház újbóli helyreállítása a kiemelt föladat előttük; a második, némileg hasonló folyamatban pedig a legfőbb célkitűzés a viszálykezelés és a gyümölcsöző párbeszéd beindítása a különböző vallási megalapozású hagyományok és az őket alkotó embercsoportok között. Az 1948-ban alapított és azóta is svájci, genfi központú Egyházak Ökumenikus Tanácsa (EÖT), amelynek a tagjai különféle protestáns és ortodox egyházak, különböző közvetítő és békéltető jellegű tevékenységeket is vállal az egyes tagegyházak és más egyéb közösségek között, amennyiben erre bármelyik fél részéről lényeges igény, illetve sürgető szükség mutatkozik.

IV. A keresztény alapú közvetítés és a szelíd viszálykezelés kultúrateremtő ereje

Áttekintettük tehát a közvetítés és a szelíd viszálykezelés megalapozását a Szentírásban, majd pedig a nagyobb jelentőségű példáit a keresztény Egyház évezredes történetében; a további távlatok szemléletes érzékeltetésére pedig álljon itt mintegy lezárásképpen a viszályok szelíd kezelésére vonatkozó reményünknek az ismertetése. A negyedik, az ötödik, majd pedig a hatodik században az elsősorban az egyiptomi és a környező közép-keleti és észak-afrikai sivatagos vidékekre kivonuló és ott teljesen egyedül élő keresztény remeték és a közösségbe szerveződő szerzetesek megőrzött és fönmaradt mondásai és a bölcsességi történetei között találunk a kérdéskörünk

szempontjából egy mindenféleképpen kulcsfontosságú darabot. E rövid elbeszélés ama lényeges tényre igyekszik rávilágítani, hogy egyetlenegy részt vevő félnek sem kötelező mélyen elmerülnie a viszályban a létrejöttének és a kialakulásának a szintjén, hanem a helyzet meghaladásával lassanként igenis lehetségessé válhatik a fokozatos fölülemelkedés a gúzsba kötő eredeti összefüggésszereken, amennyiben a dolgokat valamilyen módszerrel újszerű és szemfölnyitó megvilágításba sikerül helyezni. A számunkra ezúttal alapvető jelentőségű tanító történet a következőképpen maradt ránk a hosszú évszázadok hagyományozásának csiszolódása és finomítása nyomán:

„Két testvér sok-sok esztendőn át élt teljes szeretetben; látva ezt, az Ellenség fölkerekedett, hogy elválassza őket: az egyiknek *galamb* alakjában jelent meg, a másiknak viszont *varjú*ében. Azt mondta az egyikőjük: »Látod ama galambocskát?« Mire így szólt a másikőjük: »Varjú az!« Erre vitatkozni és veszekedni kezdtek, amíg csak vér nem folyt – az Ellenség igen nagy öröme –, azután pedig elváltak egymástól. Három nap múltán azután jobb belátásra tértek, mert magukba szálltak. Bűnbánatot tartva tehát megegyeztek, hogy amit láttak, azt *mindketten madárnak gondolták*. Mivel pedig fölismerték, hogy a vitatkozás és a veszekedés az Ellenségtől származott, mindvégig kitarottak egymás mellett, és nem váltak el soha többé.”⁴⁷ A megosztó Ellenségnek (ő tehát a szétdobáló, vagy ógörög nyelven a *diabolosz*) – aki a jelen elbeszélésben mintegy magától értődő egyszerűséggel és keresetlen közvetlenséggel tűnik föl – a legfőbb tevékenysége a tanító történet szerint egyáltalán nem az, hogy bennünket ilyen vagy olyan kísértésekbe vigyen, hanem sokkal inkább az, hogy ellenkezést és hasadást szítson közöttünk. Ez annyiban lehet a kulcsa a mai, több kultúrát is érintő, elmérgesedett viszályok és viták kezelésének, hogy a testvériségnek és az emberiség közösségének a fönntartása érdekében sok esetben indokolt és érdemes lehet a viszályoknak a közvetlen kiváltó tárgyat átfogalmazni eggyel magasabb szinten, ahol akár közös fölfogásokra és értékvilágokra is bukkanhatunk.

Legalább három, jelentősebb eltérő nézet lehetséges arra vonatkozóan, hogy pontosan mi is a közvetített párbeszéd folyamatnak és eljárásnak a legfontosabb célkitűzése. Vannak, akik szerint e célkitűzés az eredményesség, mások szerint viszont e cél a részt vevő felek kölcsönös meglegedettsége, megint mások szerint e célkitűzés éppenséggel az átalakítás és az átalakulás elérése volna, mégpedig több szinten. Az első célkitűzés, a megfelelő vagy kielégítő eredmény elérése elsősorban azt jelenti, hogy a közvetítő segítségével nyomán valóban létrejött és kibontakozott a párbeszéd, illetve hogy ténylegesen sikerült a megállapodást, a megegyezést vagy az egyetértést létrehozni a részt vevő felek között. A második célkitűzés,

⁴⁷ NIKÉTA SZ ABBA: Madár. In *A szent öregek könyve: A szerzetesatyák és szerzetesanyák mondásainak ábécésorrendes gyűjteménye* (BAÁN István ford.). Budapest, 2001. 565. o.

a résztvevők kölcsönös megelégedettsége akkor valósulhat meg, amennyiben mind-egyik fél elismerően és jó érzésekkel gondol a közvetítő támogató és elősegítő tevékenységére, és a saját életében tovább viszi a folyamat során megtanult és elsajátított meglátásokat és hozzáállásokat – még az esetben is, amennyiben a megállapodás talán ezúttal nem is jött létre.

A felsorolt szóba jöhető kimenetek közül a közvetített párbeszédnek a harmadik lehetséges és elképzelhető nagyobb célkitűzése pedig az átalakítás és az ennek nyomában föllépő, emiatt bekövetkező *átalakulás*, mégpedig a személyes és a közösségi szinteken egyaránt. A magunk részéről a közvetített párbeszéd jogintézményét pontosan a hatalmas és erőteljes átalakító (vagyis transzformatív) ereje és a hatása miatt tartjuk olyan érdekesnek és izgalmasnak. Az egyéni avagy a *személyes* szinten a megtörtént találkozás és a kialakult párbeszéd jótékony élménye és előremutató tapasztalata igyekszik a részt vevő felek életszemléletében és világlátásában is jelentős változásokat, akár éppenséggel paradigmaváltást, a gondolkodás rendszerének lassú átformálódását előidézni, mégpedig nem csupán rövid távon, de remélhetőleg sokkal hosszabb léptékekben is, akár az egész emberi életre szólóan. A csoportos, *közösségi* szinten pedig az egész folyamat hozzájárulhat nemcsak a részt vevő közösségek, az érintett hagyományok és a vallások, hanem a jóval tágabb értelemben vett környezet párbeszédese átalakulásához is; ilyen fölfogásban pedig a közvetítésnek és a párbeszédnek – kellő mértékben nagyívűen fogalmazva – *kultúrateremtő* ereje van, akár országos, nemzeti, sőt világméreteken is.

Nem hivatalos igazságszolgáltatás az iszlám világában

Galgóczi István

„Az emberek lusták gondolkodni,
ezért inkább ítélnék.”¹

A tanulmány az iszlám igazságszolgáltatásának nem hivatalos alakjait tárgyalja. Ennek ismertetése viszont elképzelhetetlen bizonyos szinten az iszlám elméleti és gyakorlati bemutatása nélkül. Ezért lényeges röviden kitérni az iszlám vallás önmeghatározására, vagyis arra, hogy miként viszonyul a többi egyistenhívő és többistenhívő valláshoz; valamint Mohamed próféta életére is.

A nem hivatalos igazságszolgáltatás megértése nem nélkülözheti a hivatalos igazságszolgáltatás, a *saría* bemutatását sem. A *sariának*, az örök isteni törvénynek értelmezését a mindennapokban a *mufti* végzi, míg a világi igazságszolgáltatás a népmesékből is jól ismert „bölcshídi” föladata.

Az iszlám jogrendszer, a *saría*, még mindig félreértések forrása, és az iszlám hivatalos igazságszolgáltatása még inkább elítélő, mint helyeslő értékítéleteket szül a nyugati emberek gondolatvilágában. De ez nem a ma szüleménye, már száz évvel ezelőtt is hasonlóan gondolkodtak Európában, ahogy az Severin Lieblein (1866–1933) norvég író regényében is olvasható.

„Itt beavatkozott Róza a beszélgetésbe.

– Azt hallottam – mondta –, hogy önöknél itt [Marokkóban] rémes a büntetés. Igaz-e?

A renegát biccentett a fejével.

– Igaz – felelte. – De én azt érthetőnek tartom. Megesik, hogy a rágalmazónak kivágják a nyelvét s a gyűjtogatónak levágják a kezét. Az is megeshet, hogy a gonosz embernek, főképp azoknak, akik a törvényes uralkodó ellen lázadásra izgatnak, leütik a fejét is. (...) Úgy van, a rendszer szigorú, de rendkívül egyszerű és hatásos. A bűnre hajló emberek megrettennek tőle. Higgye el, szeretetreméltó ifjú hölgyem, nem követnének el Európában oly sok körmönfont gaztettet, ha ott is hasonlóképpen járnának el. De mit tesznek önök? Alkuba lépnek rablóikkal és gyilkosaikkal, elmebajosnak nyilvánítják és életük hátralevő részére intézetben helyezik

¹ Arab közmondás.

el őket. Önök ilyen esetekben emberségesek, roppantul emberségesek. De lássa, rossz helyen alkalmazták ezt az emberiességet. Senki sem ijed meg attól, ha ingyen ellátást kap egy intézetben. Beszéltem én itteni barátainknak az önök büntetésmódjáról. Csodálkozva néztek reám és azt kérdezték: »De hát ki itt az örültebb, a bíró-e, vagy a gonosztévő?« Azt kérdezem én is. És mily esztelenül nem bánnak önök a nagy tolvajaikkal, vagy azokkal, akik ellenállhatatlan vágyat éreznek magukban, hogy tüzet lássanak? Igen, akkor megint az emberiességgel hozakodnak elő. Úgy óvják őket, mintha kiválasztott kedvenceik volnának és kijelentik róluk, hogy érdekesek. »Szegények! Rögeszmések. Nem szabad nagyon kíméletlenül bánni velük, mert hiszen betegek. Az elmeorvosintézetbe velük!« Nagy ég! De a szegény kisfiúval, ki dinnyét, vagy egy fürt szőlőt lop, hogy eloltsa szomjúságát – börtönbe véle! Korbácsolják meg! És az esztelen, szerelmes bolonddal, ki húsz frankot vesz ki más pénztárából, hogy emléket vehessen a kedvesének – a börtönbe véle, kárhoztassatok el minden újságban, juttassatok el az arcképét minden házba, hogy meg legyen bélyegezve, amíg csak él. Nem voltak-e beszámíthatatlanok e szegények is, az egyik a szomjúsága, a másik a szerelme miatt? Miért nem alkalmazták velük szemben is ugyanazon emberiességet? Allahra mondom, az önök törvénykező urai mesteri módon értik, hogyan kell gonosztévőket tenyészteni és aláásni a törvénytiszteletet.”²

Az idézet bizonyítja, hogy az európai ember számára az iszlám igazságszolgáltatása már száz évvel ezelőtt is szigorúbbnak tűnt, mint az európai. Az iszlám nem hivatalos igazságszolgáltatása során alkalmazott közvetítés és az ehhez szorosan kapcsolódó választottbíráskodás (arbitráció) megértéséhez röviden ismertetni kell a *sariát*.³

I. A saria

Bár az iszlám az üzenetét arabul fogalmazta meg, annak megértését és az egyetemes emberi kultúrában elhelyezését gyakran megkönnyíti a zsidóság és a kereszténység, illetve a Szentírás.

Az iszlám mint kinyilatkoztatott egyistenhívő világvallás önmagát úgy határozza meg, mint a zsidóságnak és a kereszténységnek a folytatását és a beteljesítését.⁴ A muszlimok elfogadják az Ó- és Újszövetséget, és azok prófétáit is. Ebből következik, hogy az iszlámnak nemcsak Mohamed a prófétája, hanem Jézus, Mózes, Noé,

² LIEBLEIN, Severin: *Kiszmet*. 1909. 111–113. o.

³ Tanulmányunkban az arab szavakat mindig a magyar kiejtésnek megfelelően írjuk.

⁴ Ezért is nevezi az iszlám Mohamedet a próféták pecsétjének, mert véle zárul le ama prófétai láncolat sora, amelyik Ádámmal kezdődött el.

Ábrahám és Ádám is. Mivel e három világvallásnak a gyökerei közősek – ezért is nevezik őket ábrahámi vallásoknak –, talán nem meglepő, hogy a *sariával* mint szóval az arab nyelvű Szentírásban is találkozunk.⁵

„Mivelhogy hallgatott Ábrahám az én szavamra, és megtartotta a megtartandókat, parancsolataimat, rendeléseimet (*faraidia*) és törvényeimet (*saraiat*).”⁶

„És monda Eleázár pap a vitézeknek, akik elmentek a hadba: Ez a törvény (*as-saria*) rendelése, amelyet parancsolt az Úr Mózesnek.”⁷

„A Jordánon túl, a Moáb földjén, kezdte Mózes magyarázni e törvényt (*as-saria*), mondván...”⁸

Ugyanakkor Jób, aki ember volt, nem alkothatott *sariát*, vele kapcsolatban más igét olvashatunk az arab nyelvű Szentírásban: „Nem tartja meg a gonosz életét, de a szegénynek igaz törvényt (*qadá*) tesz.”¹⁰

Az Újszövetségben már a görög *nomosz* (törvény) szó arabosított változatát olvashatjuk: „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvény (*námusz*) vagy a próféták eltörlésére. Nem azért jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy betöltssem. Mert bizony mondom néktek, míg az ég és a Föld elmúlik, a törvényből (*námusz*) egy jóta vagy egyetlen pontocska el nem múlik, amíg minden be nem teljesedik.”¹¹

„Mikor pedig beteltek Mária tisztulásának napjai Mózes törvénye (*saria Músza*) szerint, föl vitték őt Jeruzsálembe, hogy bemutassák az Úrnak.”¹²

Aki a *sariát* meg akarja érteni, az iszlám alapjaival – Isten és ember kapcsolatával – is tisztában kell lennie. Isten azért teremti az embert, mert föladata van a Földön. És a megszületett embernek kötelezettségei vannak Isten és a többi teremtmény – a növények, az állatok, az emberek, a Föld és a világegyetem – iránt. Ezért az arab *dín* (vallás) szó a „tartozott, kölcsönt adott, elítélt” jelentésű igékből képzett főnév.¹³ Ugyanakkor az előbb csak magyarul említett *saraa* igénél találjuk a szótárban a *saria*, azaz út, utca szót is. Arab gondolkodás szerint az utca (*saria*) hasonlít a törvényhez, hiszen mind a kettő meghatározza az ember útját.¹⁴

⁵ A kérdéskörünket tekintve fontos szavakat zárójelben arabul is közöljük.

⁶ Mózes első könyve 26,5.

⁷ Mózes negyedik könyve 31,21.

⁸ Mózes ötödik könyve 1,5.

⁹ A *qadá* szóból származik a *qádi* mint bíró.

¹⁰ Jób könyve 36,6.

¹¹ Máté evangéliuma 5,17–18.

¹² Lukács evangéliuma 2,22.

¹³ Az arab nyelvben a szóképzés mindig az alapigékből indul ki. Ezekből értelemszerűen születnek a szavak. Egy rövid példa: az „ivott”, mint alapige. Ebből születik az „itatott” és „fölszívódott” igék, valamint az „ital”, „leves”, „bajusz” szavak akárcsak a *masrabíjja*, amely az arab épületek jellegzetes falból kiugró, faragott faablaka. Ezen építészeti megoldás azért kapcsolódik az iváshoz mint igéhez, mert a farácsozat által keletkezett árnyékos helyre, amelyet gyakorta szelek is hűsítene, helyezték a vizeskancsókat.

¹⁴ Szudánban a taxisofőrünk több mint egy órán át bolyongott az éjszakai Khartúmban, mert nem találta az utcát, amelyet mondtunk neki. Végül, miután belébotlottunk a szállásunkba, hogy mentse a becsületét,

A *sariát* gyakorta úgy határozzák meg, mint az iszlám jogrendszerét. Csak részben igaz az állítás, hiszen a *sariába* belétartozik például a helyes viselkedés, az öltözködési vagy az étkezési szokások is, amelyek már nem jogi fogalmak.

Ahol muszlimok vannak, ott általuk él a *saría*. Itt a nagy kérdés, hogy az iszlám ezen elvárásai mennyire egyeztethetők össze egy adott ország joggyakorlatával. A muszlimok sohasem fogják megtagadni a *sariát*, mindig abból indulnak ki, és azt igyekeznek az adott joggal összehangolni.

Mohamed követői számára a *saría* mindig is fontosabb lesz, mint a polgári törvénykönyvek paragrafusai. Ennek legfőbb okai:

- A *saría* isteni törvény, míg a többi emberi.
- A *saría* Isten örök igazsága, míg az emberi törvények egy kisebbség vagy egy többség véleményét tükrözik, ami lehet jó is vagy rossz is, de semmi esetre sem örök érvényű.
- A *saría* az evilág és a túlvilág közötti kapcsolatra épít, míg az emberi törvények csak az evilágra korlátozódnak.
- A *saría* betartásával az ember fejlődik, fölemeli magát Isten felé, az emberi törvényekkel csak az embernek felel meg.
- A *saría* betartásával a jutalom a Paradicsom, míg a másik oldalon a büntetlen élet áll.

A *sariából* levezetett jog a *fikh*. A *saría* tanbéli, gyakorlati és intézkedő rendeletek összessége, amelyeket Isten tett törvénné Mohameden keresztül. A *fikh* a kivenet a gyakorlati vallási kötelezettségeknek, a részletes forrásokból, az emberi értelem keresztül.

II. Mohamed, a közvetítő

Mohamed Mekkában született, egynemű arab, többistenhívő környezetben. Természetesen az ő életét is befolyásolta a hagyományos arab értékítélet, az iszlám sok mindent átvett a tudatlanság (*dzsáhilijja*) korából.¹⁵

Az arab törzsek irányítói, ha az élet úgy hozta, bírói föladatokat is elláttak.¹⁶ A bírói föladat ellátása Mohamed életét is meghatározta. Isten Gábiel arannyal által kinyilatkozott, és Mohamed mint próféta, hadvezér, bíró, közvetítő és

arra hivatkozott, hogy angol útitársam rosszul ejtette ki az utca szót, és ő a *sariát* értette. Persze, mi úgy gondoltuk, egy ilyen vélt vagy valós nyelvtani baki ellenére azért még megtalálhatta volna a keresett *sariát*.

¹⁵ A *dzsáhilijja* jelentése tudatlanság. A muszlim történészek az arabok iszlám előtti történelmét e szóval jelölik, mivel akkor még az arab törzsek a hitetlenség és a tudatlanság korában éltek.

¹⁶ Többféle elnevezésük is volt: *sejk*, *szajjid*, *emír*.

választottbíró közvetített Isten és a földi világ között. Mint hagyományos törzsi vezető ítélkezett a muszlimok között, és megpróbálta a muszlimok közösségét (*umma*) helyesen vezetni. De őt ebben már nem a hagyományos arab szokásjog és értékítélet vezette, hanem az Istentől kapott új törvények.

„Ó, akik hisznek! Engedelmeskedjete Istennek, és engedelmeskedjete a Küldöttnek, és azoknak, akik közületek parancsolhatnak. És ha valamiben nézeteltérés van köztetek, forduljatok Istenhez, és az Ő Küldöttéhez, ha hisztek Istenben és a Végítélet Napjában! Ez számotokra a jobb és a legjobb megoldás!”¹⁷

A próféta az Istentől kapott útmutatást elmagyarázta híveinek, és a cselekedeteivel a gyakorlatba is átültette ezeket (*szunna*).¹⁸ A tudatlanság kori arab törzsi vezetőnek „új szabályok alkotására nem volt fölhatalmazása”, míg velük szemben Mohamed Isten által új közösséget, új jog és szabályrendszert alakított ki.¹⁹

A törzsi vezetők csak a saját közösségükben ítélkezhetek, a jogkörük másokra nem terjedt ki. Velük szemben Mohamed gyakran mondott ítéletet más törzsek gyermekei fölött is, Isten fölhatalmazása által. Ha a törzsek az egymás közötti viszályukat nem tudták békésen megoldani, a háború elkerülése végett gyakran választottbírók (*hakam*) segítségét kérték.²⁰

Miután Mohamed elhagyta Mekkát, az ellenséges várost, Medinában megalapította a muszlimok közösségét (*umma*), így már ő is törzsfőnök volt.²¹ A föladatai kibővültek: már nemcsak egy végidőket is átfogó látomású próféta, hanem hadvezér, államférfi és bíró is, közvetítő és választottbíró.²²

A közvetítés egy szelíd viszálykezelési eljárás, amely ősidőktől fogva létezik.²³ A folyamatot, vagyis a viszályban álló felek közötti tárgyalást a közvetítő vezeti.²⁴ „Az eljárás előnye abban rejlik, hogy sikerül föltárni a felek igazi érdekeit, és ennek

¹⁷ Korán 4,59.

¹⁸ Mohamed mondásait (*hadísz*) a hívei később összegyűjtötték és kiadták.

¹⁹ JANY János: *Klasszikus iszlám jog*. Budapest, 2006. 21. o.

²⁰ A büntetőjogi közvetítés sajátosságairól lásd bővebben NAGYPÁL Szabolcs: A büntetőjogi közvetítés (mediáció) jogelmélete. *Iustum, Æquum, Salutare: Jogtudományi folyóirat*, 2011/1. 14–36. o.

²¹ „There they established the first Muslim community. Under an agreement known as the Charter of Medina, the Prophet was empowered to govern the city and act as a judge, arbitrator, and mediator for its citizens.” <http://businessconflictmanagement.com/blog/2009/12/muslim-law-negotiation-and-mediation-in-a-different-context> (A letöltés ideje: 2015. július 26.)

²² A családjogi közvetítés alapelveiről és sajátosságairól lásd bővebben NAGYPÁL Szabolcs: A családjogi közvetítés (mediáció) alapelvei és sajátosságai. *Családi Jog*, 2011/1. 17–22. o.

²³ A közvetítés folyamatáról és alapelveiről lásd bővebben NAGYPÁL Szabolcs: A közvetítés jogelmélete: a mediáció folyamata és alapelvei. *Jog, Állam, Politika: Jog- és politikatudományi folyóirat*, 2011/2. 41–64. o.

²⁴ A közvetítés résztvevőiről és célrendszeréről lásd bővebben NAGYPÁL Szabolcs: A közvetítés (mediáció) jogelmélete: résztvevők és célrendszer a viszálykezelés során. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*. Tomus XLVII. Budapest, 2010. 171–202. o.

alapján olyan megoldást találni, amely minden érintett számára előnyös. A megállapodást a felek dolgozzák ki, ezért azt készek is betartani.”²⁵

A közvetítővel ellentétben a választottbíró nemcsak közvetít, hanem dönt is, és e döntést a fölhatalmazó felek betartják és elfogadják.²⁶

III. A Kába újjáépítése

A Kábát, a minden arab által tisztelt szentélyt²⁷ a hetedik század elején, 605-ben újjáépítették.²⁸ A falakat lebontották, újakat húztak helyettük, és tetővel látták el az épületet.²⁹ A munkálatokban Mekka minden jelentősebb törzsének a férfiai részt vettek.

Ezek után érthető módon összeszólalkoztak azon, hogy kit és általa melyik törzset érje a megtisztelő szerep, hogy a Fekete Követ behelyezheti az új helyére.³⁰ A vita odáig fajult, hogy a törzsek már szövetségeket kötve háborúra készültek.

Végül egy idős férfi azt tanácsolta, hogy aki legelőször lép a szent körzetbe, az helyezze be a követ a helyére. Mohamed, mivel ő érkezett elsőnek, egy köpenyt kért, arra helyezte a követ, és megkérte a törzsfőnököket, hogy emeljék föl. Mikor azok a megfelelő magasságba emelték, Mohamed levette a szent követ és beillesztette az új, eredeti helyére.

IV. A medinai alkotmány

Mekkával ellentétben Medinában a muszlimok vegyes közösségben éltek. A városban az arab törzseken kívül éltek zsidók is, akik természetesen szintén egyistenhívők voltak. Az iszlám kezdeti korszakában született meg a medinai alkotmány, amely a hívőket, a mekkai és medinai arabokat,³¹ valamint a zsidókat és a hitetleneket kovácsolta egy közösséggé (*umma*).

²⁵ Mediáció, az egységteremtés művészete. Partners Hungary Alapítvány, 2.

²⁶ Pokol Béla: A jog elkerülésének útjai: Mediáció, egyezségkötés. *Jogelméleti Szemle*, 2002/1. <http://jesz.ajk.elte.hu/pokol9.html> (A letöltés ideje: 2015. július 28.)

²⁷ A Kába a Mekkában lévő, fekete lepellel fedett négyszögletes épület, amelynek egyik sarkába van beillesztve a Fekete Kő, az iszlám tanítása szerint Isten létének földi bizonyítéka.

²⁸ <http://www.islampedia.info/7thCentury.php> (A letöltés ideje: 2015. július 27.)

²⁹ Természetesen az építkezés során több csodás jelenség is történt.

³⁰ Az iszlám hagyománya szerint a Fekete Követ egy angyal adta oda Ábrahámnak, aki fölépítette a Kábát, az egyistenhit első földi szentélyét.

³¹ Az iszlám történetírás a Mohamed életében élt muszlimokat két nagy csoportra osztja: *muhádzsirún* és

Az alkotmány meghatározza, hogy Mohamed mint bíró, választottbíró és közvetítő hogyan irányítja a közösség életét.³² „Ha bármilyen nézeteltérés vagy vita merülne föl, amely a későbbiek során gondot okozhatna, hát forduljatok vele Istenhez és az Ő Prófétájához (Isten áldja és vigyázzon Rá), Isten elfogadja azt, ami lelkiségben és jóságban a legközelebb áll Hozzá.”³³

V. Hudajbíjja

Miután Mohamed 622-ben átköltözött az akkori Jathribba, a mai Medinába, a muszlimok és Mekka többistenhívő népe között a vallási ellentét fegyveres összetűzéssé lett. Mekkában állt viszont a Kába szentélye, amely a muszlimok számára is szent hely volt.

628-ban Mohamed úgy döntött, hogy elzarándokol társaival Mekkába. De a muszlimok városba menetelét a várost irányító Kurais törzs nem akarta. A két tábor végül szerződést kötött, amelyet a Kurais részéről Szuhajl ibn Amr írt alá. Bár a tárgyaláson Mohamed személyesen vett részt, mivel nem tudott írni és olvasni, segítőtőre volt szüksége. Ezért írta Ali a szerződést.

A megfogalmazás során a mekkai Szuhajl nem fogadta el, hogy a szöveg a Korán első sorával (a Könyörletes és Irgalmas Isten nevében) kezdődjék,³⁴ ezért azt tanácsolta, hogy csak a hagyományos „Isten nevében” alak szerepeljen.³⁵ Mohamed beleegyezett.

Majd a próféta belekezdett a diktálásba: „Mohamed, Allah küldötte!” Ez megint nem tetszett a mekkai választottbírónak, és kérte Mohamedet, írja azt, hogy „Mohamed, Abdullah fia”. De mire a javaslata elhangzott, Ali már leírta azt, amit a próféta diktált. Ali nem akarta kihúzni a szövegből a „Mohamed, Allah Küldötte” megszólítást, ezért miután megmutatta Mohamednek a szövegben, hogy hol vannak azok a szavak leírva, Mohamed kihúzta azokat, és utasította Ali-t, hogy írja feléjük: „Abdullah fia”.³⁶

anszár. Muhádzsirún vagy egyes számban *muhádzsir* névvel a Mekkában áttért muszlimokat jelölik, akik Mohamedhez hasonlóan elhagyták Mekkát, és megcserélték a *hidzsrát*. A próféta medinai segítői és támogatói pedig az *anszár* elnevezést kapták.

³² A szöveg rendelkezik a vérdíj megszabásáról, a foglyok kiváltásáról, a gyilkossággal kapcsolatos bírói eljárásról, illetve a közteherviselésről is.

³³ *The Medina Charter*. http://www.constitution.org/cons/medina/con_medina.htm (A letöltés ideje: 2015. július 25.)

³⁴ *Biszmilláhi ar-rahmán ar-rahím*.

³⁵ *Biszmilláh*.

³⁶ A hudajbíjja szerződésnek a kérdéskörünket tekintve legfontosabb pontja, hogy a szerződő felek meggyeztek abban, hogy a következő évben (629) a muszlimok elvégezhetik Mekkában a zarándoklatot, és

A szerződő felek megegyeztek abban, hogy ha valaki a gyámja, azaz a család engedélye nélkül megy Mohamedhez, kijelentvén, hogy elfogadja őt mint vezetőt, és általa fölveszi az iszlámot, akkor az illetőt Mohamed visszaküldi Mekkába. De ha valaki elhagyja Mohamedet, és vele együtt az iszlámot, és visszatér a hagyományokhoz, a régi családjába, akkor nem küldik vissza Medinába.

A szerződés megkötése után, bilincsben és vasláncban megjelent Suhajl muszlimmá lett fia, és kérte Mohamedet, hadd csatlakozzék hozzá. Mohamed félrevonta az apját, és kérte, adja nekik a megkínzott, legyöngült, percekkel korábban az apja által bántalmazott ifjút. Suhajl a kérést elutasította, mondván, a szerződés felhatalmazza őt arra, hogy ne is adja oda a fiát. A fiatal sírt, és hangosan könyörgött a muszlimoknak, hogy ne küldjék őt vissza a családjához. De az apa hajthatatlan volt. Ekkor Suhajl két társa, akik a mekkaiak fölhatalmazásával szintén részt vettek a tárgyalásban, tehát többistenhívők voltak, följánlották, hogy elviszik a fiút magukhoz, távol mind az apai haragtól, mind az iszlámtól.³⁷

Egy másik történet szerint egyszer Mohamed mint közvetítő meggyőzött egy hitelezőt, hogy fogadja el adásától az egy összegben kifizetett adósság felét: mert szerinte e pénz még így is többet ér, mint az egész összeg megfizetése részletekben.³⁸

VI. A saría forrásai

Mohamed halála után a muszlimok a hit erejével röpké száz év alatt meghódították a Földközi-tenger déli és keleti medencéjét, az övék lett Irán és Afganisztán, eljutottak Indiába, és Nyugaton csak 732-ben tudta megállítani őket Martell Károly serege, Párizstól délre, Poitiers mellett. A 8. század közepétől Bagdad lett a birodalom központja.³⁹ A hódítások által az iszlám új népeket és szokásokat ismert meg.

Bár a *Korán* a prófétai útmutatásokkal, a *hadíszok*kal és a *szunnával* együtt a tanítás szerint örök és megváltoztathatatlan, az időközben megszülető új kihívásokra a vallás és a vallásjog tudósainak választ kellett adniuk. Az embernek hozzá kellett nyúlania az istenihez.

Még éltek azonban Mohamed családtagjai, legelső követői, a későbbi kalifák, barátai, ismerősei, akiknek személyes emléküik volt róla.⁴⁰ Tudták, hogy mikor mit

ezen időre a Kurais és a szövetségeseik kivonulnak a városból.

³⁷ LINGS, Martin: *Az iszlám prófétája*. Budapest, 2003. 267–269. o.

³⁸ PHILLIPS, F. Peter: Muslim Law: Negotiation and Mediation in a Different Context. *Business Conflict Blog*, 2009/12. <http://businessconflictmanagement.com/blog/2009/12/muslim-law-negotiation-and-mediation-in-a-different-context> (A letöltés ideje: 2015. július 24.)

³⁹ Az alapításának az éve 762.

⁴⁰ Az első mekkai áttértek lesznek később az ortodox kalifák: Abú Bakr, Omár, Oszmán és Ali.

mondott és mit csinált. Közülük az utolsó, akiket az iszlám történetírás a társak (*al-szahába*) néven említ, a 709-ben meghalt Anasz ibn Málík volt.⁴¹

A következő nemzedéknek már nem volt olyan emléke Mohamedről, mint a társaknak. A két leghíresebb Mohamed két unokája, Haszan és Huszein.⁴² De szintén a követők (*at-tábiún*) nemzedékéhez tartozik az egyik szunnita jogi iskolát megalapító Abú Hanífa is, mivel még személyesen ismerte az előbb már említett Málíkot.⁴³ Pedig hatvanhét évvel Mohamed halála után született.

A követők követőinek (*tábi at-tábiín*) nemzedékéhez olyan jelentős muszlimok tartoznak, mint a másik három szunnita jogi iskola megalapítói: as-Sáfi,⁴⁴ Ibn Hanbal⁴⁵ és Málík ibn Anasz.⁴⁶ „A közösségemből a legjobbak a kortársaim, és az azokat követők, végezetül pedig a második nemzedék” – mondta Mohamed.⁴⁷

VII. Az erőfeszítés

Az *idzstihád* szó szerinti jelentése törekvés, erőfeszítés. Aki erőfeszítést tesz (*mudzs-tahid*), az ama nagy tudású vallástudós, teológus és jogász, aki elméleti és gyakorlati tudása által képes arra, hogy úgy változtasson, hogy a lényeg ne változzék. Akkor volt a legkönnyebb a helyzetük, amikor egy adott kérdést illetően megegyezésre jutottak: így lett a *saría* negyedik forrása a közös megegyezés (*idzsmá*).

Gyakran megtörtént azonban, hogy a vallástudós egy már meglévő esetből hasonlóság alapján (*kijász*) igyekezett döntést hozni. A hasonlóság alapján döntésnél már sokkal nagyobb felelőssége volt a sejknek, mint a közös megegyezés során, hiszen egyedül kellett döntenie. De az ötödik jogforrás annyiban segített, hogy föl tudott mutatni egy már megtörtént esetet, tudott valamire vagy valakire hivatkozni. Viszont az önálló vélemény (*ráj*) alkalmával a jogtudós már egyedül döntött, és ezáltal újat alkotott.⁴⁸

Tulajdonképpen a mindennapi életben fölmerült kérdések szülték a szunnita iszlámon belüli négy nagy jogi iskola (*madzhab*) megszületését. Ezért ezen iskolákban

⁴¹ 612-ben született, tehát húszéves volt, amikor Mohamed meghalt. http://en.wikipedia.org/wiki/Anas_ibn_Malik (A letöltés ideje: 2015. július 23.)

⁴² Ali két fia a síita imámláncolat második és harmadik tagja. Az idősebbik Haszan (625–669), a fiatalabbik pedig Huszein (626–680).

⁴³ Pedig Abú Hanífa (699–767) hatvanhét évvel Mohamed halála után született. http://en.wikipedia.org/wiki/Abu_Hanifa (A letöltés ideje: 2015. július 22.)

⁴⁴ Abú Abdulláh Mohamed Ibn Idrisz as-Sáfi (767–820).

⁴⁵ Ahmed Ibn Hanbal.

⁴⁶ Málík Ibn Anász (711–796).

⁴⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Taba_al-Tabi'in (A letöltés ideje: 2015. július 21.)

⁴⁸ Meg kell még említenünk a szokásjogot, amely gyakran az iszlám része lett.

alapvetően nem teológiai kérdésekben van az eltérés, hanem a hétköznapi cselekvések szintjén.

Abú Hanífa az iraki Kúfában született. Nagypja Kabul elfoglalása után mint rabszolga került Irakba, de később felszabadították. A hagyományok mellett az egyéni véleményalkotásra is komoly hangsúlyt helyezett. Érthető, hiszen egy népektől, nyelvektől és vallásoktól nyüzsgő Irakban élt, ahol a muszlim tudósoknak sokszor egyedül kellett dönteniük.

Véle szemben a kortársa és egyben világnézeti ellenfele a próféta városában, Medinában a 796-ban meghalt Málík Ibn Anász. A történet szerint annyira tisztelte Mohamedet, hogy Medinában sohasem ült lóra, hanem mindig mezítláb közlekedett. Véleménye kialakításában döntő hangsúly volt a városa szokásjogának.

Medina híres tudósánál tanult a hagyomány szerint Mohamed kései leszármazottja, as-Sáfi imám, aki Mekkából költözött Medinába. Ő elutasította az önálló véleményt, ugyanakkor elfogadta a hasonlóságon alapuló érvelést. Miután Málík imámnál kitanulta a szakmát, Egyiptomba költözött, és ott halt meg.

Ahmed Ibn Hanbal szinte csak az iszlám ortodox forrásaira hivatkozott. Mélyen vallásos volt, és annyira komolyan vette a hagyományt, hogy csak azért nem evett dinnyét, mert nem talált utalást a próféta hagyományokban arra vonatkozóan, hogy Mohamed mit csinált a gyümölcs héjával.⁴⁹ Ő is elutasította az önálló véleményt, ugyanakkor elfogadta a hasonlóságon alapuló érvelést.

Sokan az ő halálukkal véget ért korszakot ama kifejezéssel illetik, hogy az erőfejtés (*idzstihád*) kapui bezárultak. Azaz már megvan az útmutatás, csak alkalmazni kell. Mások úgy vélik, a folyamat nem fejeződött be, minden nemzedéknek joga van a saját értelmezéséhez.

VIII. A fiqh

„A muszlimok közösségében lévő nézeteltérések Isten ajándékai” – fogalmazott Mohamed.⁵⁰ A *fiqh* az *idzstihád* szülte a *sariából*, de nem *sariából* jött létre önmagától. A vallástudós vállalja, hogy a *saría* értelmének megfelelően „új törvényt” alkot, amely megfelel az ősi, eredeti, isteni, örök és megmásíthatatlan törvénynek. Döntésével megoldja az ember gondját, amely térben és időben is meghatározható. Ezért e jogi iskolák sok kérdésben eltérnek.

⁴⁹ GOLDZIER Ignác: *Az iszlám kultúrája*. Budapest, 1981. I. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. 107. o.

⁵⁰ *Ihtiláf ummati rahma*.

A legtöbb jogi iskola szerint az alkohol fogyasztásáért nyolcvan korbácsütés jár: „Ó, akik hisznek! A bor, a szerencsejáték, az áldozókövek, és a jóslónyilak a Sátán becstelen dolgai közül valók. Kerüljétek el őket, hogy sikeresek lehessetek.”⁵¹

„A Sátán a bor és a szerencsejáték által csupán ellenségeskedést és gyűlölséget akar közzétenek szítani és el akar benneteket fordítani attól, hogy megemlékezzetek Istenről, és az istentiszteletről. Nem akarjátok hát abbahagyni?”⁵²

„Aki bort iszik, korbácsoljátok meg!” – mondta Mohamed.⁵³ A mohamedi mondból levezetve, a málíkita, a hanbalita, és a sáfi iskola minden más alkoholtartalmú italra is vonatkoztatja a mondat. Ugyanakkor Abú Hanífa azt mondja, hogy a nem szőlőből készült alkohol fogyasztása megengedett, ama pontig, amíg nem okoz részegséget.

A hanafiták Mohamed vér szerinti rokonára, a későbbi negyedik kalifára, Alira hivatkoznak, mondván, egyszer Ali alkoholt szolgáltat föl a vendégeinek, és azt mondta: „A büntetés nem az alkoholra vonatkozik, hanem a részegsége.”⁵⁴ Látható tehát, hogy az iskolák között nincs egyetértés az alkoholfogyasztás és a részegség pontos meghatározásában.

Abú Hanífa elfogadottnak tartotta a nem arabnak az anyanyelvén imádkozást,⁵⁵ és nem látott semmi rosszat abban, ha egy nem muszlim bement az iszlám két legszentebb városába, Mekkába és Medinába.⁵⁶ Későbbi társaival ellentétben még az öngyilkosnak is megadja a végtisztességet.

Ugyanakkor Málík számára csak az arab nyelven elmondott imádság volt érvényes,⁵⁷ és a medinai jogtudós véleménye szerint az imádság nem veszít az értékéből, ha közben a muszlim véletlenül beszél.⁵⁸ Abú Hanífa e kérdésben nem ismert kegyelmet: az imádság közbeni szándékos vagy véletlen beszélgetés érvényteleníti az imát.⁵⁹ Amíg Abú Hanífa az imádkozást nem teljesítőre csak testi fenyítést írt elő, addig Ibn Hanbal halállal büntette a nem leborulót.⁶⁰

⁵¹ Korán 5,90.

⁵² Korán 5,91.

⁵³ <http://businessconflictmanagement.com/blog/2009/12/muslim-law-negotiation-and-mediation-in-a-different-context> (A letöltés ideje: 2015. július 21.)

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ GOLDZIER: *Az iszlám kultúrája*. 115. o.

⁵⁶ Uo. 111. o.

⁵⁷ Uo. 115. o.

⁵⁸ Uo. 116. o.

⁵⁹ Uo. 115. o.

⁶⁰ Uo. 110. o.

IX. Közvetítés a Koránban

„Ha attól féltek, hogy szakításra kerül sor közöttük, akkor küldjétek hozzájuk egy választottbíró⁶¹ a férj, egy másikat pedig a nő családjából. Ha mindketten a megbékélést akarják, akkor Isten megbékíti őket.”⁶²

„Engedelmeskedjétek az Istennek, és engedelmeskedjétek a Küldöttnek, és azoknak, akik közületek parancsolhatnak. Ha pedig valamiben nézeteltérés van köztetek, forduljatok Istenhez, és a Küldöttéhez, ha hiszték Istenben és a Végítélet Napjában. Ez számotokra a jobb és a legjobb megoldás.”⁶³

„Ha a hívők két csoportja egymás ellen harcol, békítsétek ki őket. De ha az egyik továbbra is elnyomja a másikat, akkor harcoljatok az elnyomó ellen, amíg vissza nem tér Isten parancsolatához. Ha pedig visszatér, akkor kössetek közöttük igazságos békét, és igazságosan cselekedjétek. Isten szereti azokat, akik igazságosan cselekednek. A hívők testvérek. Teremtsetek hát békét a két testvéretek között, és féljétek Istent, hogy kegyelmet kapjatok.”⁶⁴

X. A sziffini csata

Az arab és az iszlám történelem egyik legfontosabb csatáját nemcsak a fegyverek vívták, hanem a választottbírók is.⁶⁵ Mohamed halála után (632), a harmadik kalifa uralkodása idején (664–656) az idős Oszmán ellen egyre többen lázadtak a megszülető birodalomban. A megválasztásakor már hetvenéves államfő több rossz döntést is hozott. Tisztségbe emelt olyanokat, akiktől Mohamed korábban megvonta a támogatást, visszahívta a meghódított tartományok éléről a helytartókat, akik tulajdonképpen a hódító seregek vezetői voltak, és olyanokat nevezett ki, akik sem emberileg, sem pedig szakmailag nem voltak alkalmasak e tisztségekre. A kalifa elleni elégedetlenség odáig fajult, hogy 656-ban egy kisebb csoport nemcsak megostromolta a házáat, hanem meg is ölte őt.

A gyilkosság után megválasztott Alit, aki mindig is pályázott a vezetői tisztségre, Szíria helytartója, Muávíjja megvádolta, hogy részt vett a rokona meggyilkolásában. A kalifa és a helytartó között kitört a háború a hataloméért.

⁶¹ A Koránban a *hakam* szó szerepel, amellyel a korábbiak során már találkozunk.

⁶² Korán 4,35.

⁶³ Korán 4,59.

⁶⁴ Korán 49,9–10.

⁶⁵ Sziffin völgye az Eufrátesz szír részén található, Rakka város közelében.

Az Eufrátesz szír szakaszán, Rakka városa mellett találkozott a két sereg. Háromnapos küzdelem után a szírek belátták, hogy vesztesre állnak: ekkor cselhez folyamodtak. Tudták, hogy Ali seregében sok mélyen vallásos katona van, olyanok, akik az iszlámért és ama férfiért harcolnak, aki Mohamednek az unokatestvére, kedvenc lányának, Fátimának a férje, és Mohamed két unokájának, Haszannak és Huszeinnak az apja. Ezért Muávíjja katonái a lándzsáikra Korán-lapokat függesztettek, és ezeket tartották ellenségeik elé, mondván, döntsön Isten.

Ali katonái természetesen nem mertek, és nem is akartak a Korán lapjai ellen harcolni. Ezért választottbírókat jelöltek ki. Muávíjját azon Amr ibn al-Ász képviselte, aki ugyan meghódította Egyiptomot, Oszmán mégis hazarendelte. Először Ali mellé állt, de amikor rájött, hogy a kalifa nem támogatja, Damaszkuszba ment. Ali képviselője, Abú Músza al-Asarí az iraki Bászra és Kúfa városok kormányzójaként már közéleti gyakorlattal rendelkezett, de Perzsia meghódításában is részt vett.⁶⁶

A két férfi 658 Ramadán havában találkozott. Abú Músza javasolta, hogy a kalifaválasztást bízzák a népre. Ezt Amr úgy értelmezte, és kimagyarázta ellenfele szavait, hogy Abú Músza alkalmatlannak tartja Alit a kalifaságra, ezért akarja a választást, és gyorsan Muávíjját kiáltotta ki uralkodónak. A két férfi egészen 661-ig küzdött egymással a birodalmon belül; azon évben Ali kalifát meggyilkolták.

XI. A közvetítés napjainkban

A dolgok megbeszélése, az érvelés tudományának egyik leghétköznapiabb helye a bazár, a módszere pedig az alkudozás: „Mi tevékeny hallgatók és beszélők vagyunk.”⁶⁷

A főnti példák bizonyítják, hogy a közvetítés a muszlimok életének szinte minden területén elképzelhető, így a bírói jogalkotás során is. A felperes és az alperes gyakran a hivatalos személy, a bíró előtt beszél meg és ki a nehézségeket. A közvetítés egyik legfontosabb színterei azon jogesetek, ahol a büntetés akár halál is lehet. Ilyenkor a bíró feladata is, hogy a felperest meggyőzze arról: álljon el a hivatalos büntetéstől, és fogadjon el inkább vérdíjat.⁶⁸

⁶⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Abu_Musa_Ashaari (A letöltés ideje: 2015. július 20.)

⁶⁷ IRANI, E. George: Islamic Mediation Techniques for Middle East Conflicts. *Middle East Review of International Affairs*, 1999/2.

⁶⁸ A kérdéssel kapcsolatban néhány példa olvasható az alábbi írásban: ΣΠΙΚΕΙ Levente: *Vérdíj a muszlim ítélezésben: Bizonyos esetekben a bitó alól is megmenekülhet a bűnbánó gyilkos*. http://mno.hu/migr_1834/verdi-az-islam-itelkezesben-387486 (A letöltés ideje: 2015. július 19.)

Az iszlám igazságszolgáltatás ezen nem európai módszere nem elfogadott a nyugati kultúrákban, és ez összetűzéseket szül. Az Európában élő muszlimok gyakran önmaguk között, a nyugati törvényeket figyelembe nem véve igyekeznek ítélni. Előfordul, hogy eltüntetik a bizonyítékokat, hogy a bűnelkövetőt ne lehessen vád alá fogni és bebörtönözni – e jelenségről Joachim Wagner német tudós írt könyvet.⁶⁹ És amíg a muszlimok egy emberséges megoldást látnak a választottbírói szerepben, addig a német tudós inkább a félelmeinek ad hangot: „Az ügyészeknek sokkal erőteljesebben és kitartóbban kellene nyomozniuk a *saría* választottbírói után” – javasolja. „Ezen árnyék-igazságszolgáltatás rendszer ugyanis sokkal fenyegetőbb, mint a becsületbéli gyilkosságok. Már csak azért is, mert veszélyezteti magát a német jogrendet is.”⁷⁰

⁶⁹ Joachim WAGNER: *Richter ohne Gesetz. Parallelljustiz gefährdet unseren Rechtsstaat*. Berlin, 2011.

⁷⁰ SZENTENDREI Lajos: Árnyék-igazságszolgáltatás, muszlim módra. <http://hetivalasz.hu/vilag/a-kozvetito-a-konfliktus-megegyezese-lezarasara-torekszik-47998> (A letöltés ideje: 2015. július 18.)

Viszálykezelés a hindu vallási és jogi kultúrában: Elvek és történelmi példák

Tornóczy Gusztáv (Govardhana dász)

A viszálykezelés kapcsán három szempontból vizsgálom a hindu vallási és jogi kultúra hagyományát: egyrészt a hindu jogi kultúra iránymutatásai, másrészt a hindu vallási hagyomány elvei, és harmadrészt a hindu vallási kultúra egy sajátos területe, az azonos vallási hagyományt követők közötti viszálykezelés tekintetében.

I. A hindu jogi kultúra iránymutatásai

A hindu törvénykönyvek (*Dharma-sásztrák*) közül a legjelentősebb a *Manu-szmriti* (Manu hagyománya), amelynek hivatalos elnevezése: *Mánava-dharma-sásztra*. A *Dharma-sásztra* nem egy mű, hanem több alkotás együttesen, és amely alapján India hagyományos, vallási alapú társadalmi rendszere, a védikus társadalmi élet működik.¹

A *dharma*-fogalom gyökere a *dhr*, amelynek a jelentése fönntartás, a *dharma* pedig az ember létezését tartja fenn. A *dharma* elvei alapján az embernek erkölcsösen és törvénytisztelő módon kell viselkednie, és így kell végeznie a kötelességét is, vagyis kordában kell tartania a benső rosszra hajló késztetéseit: elsősorban a hajlamot az érzékiségre (*káma*), a mohóságot (*lobha*) és a dühöt (*krodha*).

A *dharma* ellentéte az *a-dharma*: aki eszerint cselekszik, az rombol és pusztít. A gyakorlati tanácsok kiemelése előtt röviden ismertetném a védikus szentírások adta hátteret. Maga a *Dharma-sásztra* három részből áll:

1. *Dharma-sásztrák*: törvénykönyvek, amelyek az emberi társadalom kapcsolatait szabályozzák, valamint a gazdasági és a lelki életrendek törvényeit tartalmazzák. Összesen húsz fő *Dharma-sásztrát* tartanak számon, amelyek közül a legfontosabb a *Manu-szamhitá*, mivel e szentírás adja az alapot az összes többi törvénykönyv számára.

A *Manu-szamhitát* a hindu hagyomány szerint maga Krisna (Isten, mindenek teremtője) beszélte el a teremtés egy adott szakaszában Manunak, az emberiség ősatyjának. A *Manu* név közös többől származik az indoeurópai nyelvek *ember*

¹ BANYÁR Magdolna: *Dharma-sásztra II.: Manu-szamhitá*. Budapest, 2011.

jelentésű szavával (*man*). Manu nemcsak az első ember és az első áldozat bemutatója, hanem az első király is, aki a szanszkrit törvénykönyv, a *Manu-szmríti* szerzője.

A hindu szentírások a védák, amelyeken belül e törvénykönyvek (*Dharma-sásztrák*) az *Upángák* részeit képezik, amelyek tulajdonképpen a védákban lefektetett elvek gyakorlati alkalmazásával foglalkoznak.

Tekintsünk meg egy gyakorlati példát: a *Manu-szamhitá* tizenhatodik témája a *Peres ügyekben döntések szabályai*, amely többek között tárgyalja, hogy miként lehet vizsgálni a szemtanúkat, mik a férjre és a feleségre vonatkozó törvények, az örökség törvénye és a szerencsejátékokra vonatkozó törvény.

2. *Artha-sásztrák*: a vezetés és hadviselés részletes tudományának kifejtései királyok és társadalmi vezetők számára. Itt a gyakorlati háborús helyzetek kezelésétől kezdve a békekötési módszerekig nagyon sok gyakorlati módszert találunk. Emellett a társadalmi együttműködés szervezése és az adózás rendszere is ide tartozik.²

3. *Níti-sásztrák*: az erkölcsös élettel és gyakorlati lélektannal foglalkoznak.

A törvénykönyvek „atyja”, a *Manu-szamhitá* maga mondja, hogy az emberi kapcsolatok alapja a köteleességteljesítésből, illetve az egymás iránti felelősségvállalásból eredő érzelem, céljuk pedig az, hogy az ember hasznára legyen másoknak.

A hagyományos védikus társadalmi rendszeren (*varnásramán*) belül az embernek – ha van kedve, ha nincs – kötelessége megtenni bizonyos dolgokat, kizárólag azért, mert másoknak szüksége van rá.

Ha valaki tekintettel van embertársára, az magasabbrendű elv és érzelem, mint ha csak magára gondol, mert az azt jelenti, hogy képes áldozatot hozni másokért – ez egyben a törvénykönyv fő szellemisége.³

Fontos még kiemelni azt is, hogy e szentírás különböző fejlettségi szinteket különböztet meg az egyes ember és a társadalom egésze szempontjából az Istennel fennálló kapcsolatot szem előtt tartva.

Az első szint áll legtávolabb Istentől, és a többi fokozatosan egyre jobb, Istennek tetszőbb, egyre magasabb erkölcsű:

- *anna maja*: itt az érzéki élvezetek a fő érték – kultúra az érzékek szintjén;
- *prána maja*: az erkölcs, a társadalmi együttműködés a fő érték – kultúra az elme szintjén;
- *dzsnyána maja*: széles társadalmi együttműködés. Isten keresése – kultúra az intelligencia szintjén;
- *vidzsnyána maja*: Istennek tetsző életvezetés – kultúra az intelligencia és a lélek szintjén;
- *ánanda maja*: Isten szeretete szívből – kultúra a lélek szintjén.⁴

² A hármas fől sorolás forrása BANYÁR Magdolna: *Dharma-sásztra I.: Varnásrama-dharma*. Budapest, 2011.

³ BANYÁR: *Dharma-sásztra II.*

⁴ BANYÁR: *Dharma-sásztra I.*

Erről azért is fontos beszélni, mert a különböző kulturáltságú személyek – természetesen – más és más értékrenddel és viselkedési alappal rendelkeznek, és ezért nem egyszerű feladat a különböző egyének társadalmi együttélésének az összehangolása.

Maga a *Manu-szamhitá* a korábban második szinten említett *prána maját* jelöli meg, mint a társadalmi együttműködés legalapvetőbb vonatkozását – és maga a törvénykönyv e „közös nevezőn” alapszik.

A fölvezetés után rátérek a védák által említett olyan gyakorlati elvekre, amelyek fontosak a viszálykezelések szempontjából mint vezérfonalak:

- mennél kevesebb szeretet van, annál több erkölcsi szabály és jogi törvény szükséges, hogy szabályozza az emberek érintkezését egymással;
- mindenekelőtt legyen az ember maga jó jellemű;
- az ember elsősorban a családjával és a szűkebb környezetével legyen szeretetteljes;
- a társadalom tagjai kövessék és tartsák be kötelességüket, és éljenek jogaikkal a megadott kereteken belül;
- jó jellemű emberek szülessenek, akik szeretetben nevelkedhetnek.

Az első egység végét a viszálymegelőzés arany szabályaival szeretném zárni, és ez egyben a védák által ajánlott gondoskodó hozzáállás négy vonatkozása. Az egymásról gondoskodásban egyszerre van jelen az alábbi négy tevékenység, amelyek együtt biztosítják a házastársi kapcsolat működőképességét, és bizonyos értelemben az összes többiét is:

- a felek tényleges szolgálatot, vagyis egy megadott gondoskodó indíttatású cselekvést végeznek egymásnak;
- mindig jó szándékkal viseltetnek egymás iránt;
- kedvezően viszonyulnak egymás barátaihoz és rokonaihoz;
- elfogadják egymás hangulatát és életcélját.⁵

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a hindu jogi kultúra foglalkozik a viszálykezelés mindkét vonatkozásával, a megelőzéssel és az utólagos viszálykezeléssel is. Érdekessége, hogy nem pusztán büntetőjogi (bíráskodási) utasításokat találunk benne, hanem meghatározza az irányelveket is, amelyek közös alapot teremtenek a társadalom tagjainak együttműködéséhez, és amelyek megértésével valaki a „jó polgár” életét élheti.

A hindu fölfogásban a viszálymegelőzésnek és az erre nevelésnek van hangsúlyosabb szerepe. Ennek kiindulópontja az egyén személyisége és elsősorban szűkebb környezete, a család, hiszen ha valaki a közvetlen környezetében szeretetteljes, megbocsátó, és képes áldozathozatalra másokért, akkor e begyakorolt viselkedésmintát fogja továbbvinni a szélesebb társadalmi szintre is.

⁵ Uo.

II. A hindu vallási hagyomány elvei

A hindu vallási kultúra viszálykezelésének irányadó elveit és gyakorlati alkalmazásának területeit a védikus szentírások alapján mutatom be. A viszálykezelést két történelmi példával szemléltetem: az első India történelmi eposzából, a *Mahábháratából* származik, itt istenhívő és nem istenhívő ember ellentétén alapul a viszály (a hatalmat gyakorlók között); míg a másik egy középkori szentírás, a *Csajjtanya Csaritámrita* egyik története, ahol más vallású emberek közötti viszály lesz a példa.

1. ISTENHÍVÓ ÉS NEM ISTENHÍVÓ EMBER VISZÁLYA

A *Mahábhárata* című történelmi eposzban leírt, magas erkölcsiséget mutató cselekményben Krisna maga megy „békekövetségbe” egy kitörni készülő háború előtt, amelyet szeretne a felek közötti megegyezés útján megakadályozni.

Ezúttal Krisna viszálykezelési indítékát, hozzáállását és módszerét vizsgálom. Itt egyben a hatalmi helyzet elfoglalása, vagyis a trónöröklés körül kialakult, az istenhívő és a nem istenhívő ember közötti viszályt is látunk.

A *Mahábhárata* negyvenhatodik fejezetének címe: *Krisna békekövetségbe megy*; a fejezetben a következő lépéseket teszi Krisna (a hindu hagyományban Ő Isten, aki eljött az emberek közé):

– A jogos trónöröklésből csellel kizárt félnek, a *Pándaváknak* elmondja, hogy mindent meg akar tenni a harc elkerülése érdekében, ezért békekövetségbe fog menni. A történethez tudnunk kell, hogy a trónra jogtalanul törő fiatal uralkodó, Dúrjódhana eközben úgy várja Krisnát, hogy el akarja fogni meglepetésszerűen, egy merénylet során.

– Vidura, aki Krisna jó barátja a királyi házban, a következőket mondja el figyelmeztetésként a béketeremtésre törekvő Krisnának: „Ó, Késava, Dúrjódhana nem repes az örömtől, hogy idejöttél. Ezen ostoba gazember csúfot űz minden vallásos előírásból. Képtelen hallgatni a jó szóra, és fejfel rohan a falnak. Bölcsnek képzelet magát, pedig nem követ mást, mint saját vágyait. Még a barátaival is ellenséges. Hátat fordított az erénynek, hazugságban él, és az érzékei rabszolgájává züllesztette magát. Biztosra veheted, hogy a te jó tanácsaidat is semmibe veszi majd.”

– Krisna bölcs, megegyezésre törekvő válasza Vidurának a következő: „Bölcsen beszélsz, ahogyan barátnak kell beszélnie a baráttal. Szavaid az erkölcsöt képviselik és a világ javát szolgálják, akár az anya vagy az apa jó tanácsai. Igazad van mindenben, amit elmondtál, de most kérlek, hallgasd meg, hogy miért jöttem ide. Pontosan tudom, milyen ellenséges és rosszindulatú Dúrjódhana, mégis eljöttem. A legjobb tudásom szerint mindent meg fogok tenni, hogy békés megoldásra jussunk. A jelenlegi

válságos helyzet a Kuruk hibájából alakult ki, hiszen Dúrjódhana és Karna indította el az események láncolatát. Aki nem próbálja megmenteni barátját a fenyegető veszélytől, nem nevezhető barátnak. Ha a Pándavák érdekeinek csorbulása nélkül ki tudom harcolni a békét az unokatestvérek között, azzal mindkét félnek jót teszek.”⁶

Folytatásként lássuk a *Mahábhárata* következő, negyvenhetedik fejezetét, amelynek címe: *Dúrjódhana konoksága*. Itt Krisna békét kívánó beszédét olvashatjuk. Krisna az uralkodóhoz, Dritarástrához beszél, aki már idős, és nemsokára tervezi továbbadni az uralkodói feladatokat. A jelenlévők között van fia, az erőszakos Dúrjódhana, és még nagyon sok miniszter és előljáró is.

„– Ó Bhárata (Dritarástra), legyen béke a Kuruk és a Pándavák között! Ne kelljen egyik oldalnak sem elveszítenie hőseit. Ezért jöttem el hozzátok, óh, király! Ez üzenetem lényege. Ó király – folytatta Krisna –, te éppen olyan jól tudod, mint én, hogy minek következtében alakult ki ezen áldatlan állapot. A béke most a te kezében van. Felelősséged fölmérhetetlen. A Kuru uralkodói család tagjai mindig is híresek voltak erényességükről, nemes jellemükről, a szentírások mély ismeretéről, példamutató viselkedésükről, kedvességükről, együttérzésükről, megbocsátásukról és igazmondásukról. Ne engedd, hogy e szép örökség besározdójék.”

Krisna ezután átadja a Pándavák, a jogos trónörökösök üzenetét, akik nyitottak a békés megoldásra. Az őket megillető trón megkapása mellett kezdet nyújtanak és följajánlják Dritarástrának és Dúrjódhanának, hogy ők is éljenek együtt velük a királyi palotában, és továbbra is felelős megbízatásokat tölthetnek be, ezzel is tiszteltetben tartva őket.

Krisna később tovább érvel, és azt tanácsolja, hogy mérlegeljen a király, mit nyerhet és mit veszíthet az egyik vagy másik lehetséges döntése következményeként.⁷

Krisna példája alapján a következő irányadó elveket látjuk egy békekötőre vagy közvetítőre (mediátorra) nézve irányadónak:

A. A vitarendező legyen mindkét fél jóakarója, tartsa szem előtt mindkét fél érdekeit, és ily módon törekedjék arra, hogy mindegyikük elégedett legyen a vitarendezésben, hogy eszményi esetben eredményes megegyezés születhessék.

B. Egy vallásos embernek a végletekig el kell mennie a béketeremtésben és az élet tiszteltetésben: itt ne felejtsük el, hogy Krisna azt is figyelembe vette a trónöröklés körüli vitánál, hogy amennyiben nem tudnak megállapodni, akkor harcra kerül sor, ami olyan emberek életének elvesztésével is jár, akik maguk közvetlenül nem is érintettek a vitában.

C. Ha bármelyik fél egyáltalán nem nyitott a vitarendezésre, akkor az nem is lehet eredményes.

⁶ KRISHNA Dharma: *Mahábhárata*. Berlin, 2008.

⁷ Uo.

2. KÜLÖNBÖZŐ VALLÁSÚ EMBEREK VISZÁLYA

A középkor nagy *vaisnava* (Krisna-hívő) szentje, Csajtanya Maháprabhu kerül viszályba valláshirdetése közben a terület muszlim vezetőjével. Válaszát, gyakorlati lépéseit és végül a személyes találkozását kísérem végig a muszlim vezetővel kötött békés megegyezésig. Itt egy vallások közötti viszályt vizsgállok. A történet a következő:

– Cshand Kazi, a muszlim helyi vezető beront egy házba, leállítja a vallásgyakorlatot, és szigorú büntetést ígér, amennyiben ezt még egyszer meglátja. A megtorlás a következőt jelentené: vagyonekobbzás és kötelező muszlim hitre térés.

– Csajtanya, a helyi hindu közösség vallási vezetője nyílt, közös vallásgyakorlatot hirdet, ami gyakorlatilag tömeges fölvonulást és tiltakozást jelent. Fáklyás fölvonulást szerveznek, ezzel kifejezve egy vallási alapú polgári engedetlenséget.

– A tüntető tömeg Kazi házához megy, Csajtanya és követői nem törnek be a házba, hanem a bejáratnál várják a muszlim vezetőt. Csajtanya illendően fogadja a Kazit, hellyel kínálja, majd együtt leülnek, hogy vezetőkként beszéljenek egymással. Itt még fontos megjegyezni, hogy a fölvonuló tömeg megérkezése előtt, már korábban odaért több hindu Kazi házához, akik elkezdtek a kertjét rongálni, és az épületben is kárt tettek, amikor azonban Csajtanya odaért, azonnal leállította és megfedtte őket.

– A két vezető teológiai párbeszédbe kezd vallásuk szentírásai, a *Védák* és a *Korán* alapján. Az Istennek tetsző életvezetésről, a szabályokról és a vallásgyakorlatról folyik a szó.

– A párbeszéd végén békésen megegyeznek, és a Kazi megígéri: sem ő, sem leszármazottai nem fogják tiltani a *vaisnava* (Krisna-hívő) vallásgyakorlatot. Az eset szépségéről érdemes megjegyezni, hogy a muszlim vezető az ígéretét később teljes mértékben betartotta, és ezt követően egyetlen összecsördülés sem volt. Hindu részről pedig mind a mai napig tiszteletbéli kegyeleti helyként tisztelik Kazi síremlékét.⁸

Irányadó elvek a különböző vallási alapú viszályok kezeléséhez:⁹

A. Az elnyomást a vallásgyakorlásban nem kötelező eltérni, hanem ki lehet fejezni együttesen az egyet nem értést ezzel.

B. Az engedetlenség mindig legyen békés, és irányuljon teljesen a vitát rendezni kívánó tárgyalás kieszközlésére, és semmiképpen se legyen uszítás.

⁸ A. C. BHAKTIVÉDANTA Szvámí: *Srí Csajtanya Csaritamrita*. Bhaktivedanta Book Trust, 2004.

⁹ A vallásközi párbeszéd vallástudományi elveit egyébként jól összefoglalja az alábbi kötet: NAGYPÁL Szabolcs: *Párbeszédünkör: A vallásközi találkozások módszertana*. Budapest, 2013. (Vallástudományi Könyvtár 7.)

C. A tárgyalás folyamán ne ellenségesen viszonyuljunk egymáshoz, hanem közös megegyezésre törekvő felekként, akik ki is fejezik, hogy tiszteletben tartják a másik felet, még ha nem is értenek egyet föltétlenül az álláspontjával.

D. Elvekről vitázzunk, és ne személyeskedjünk.

E. Ha végül sikerül megegyeznünk, akkor tartsuk fenn egymás megbecsülését a továbbiakban is.

F. Egy hívő számára a viszályok békés kezelésének képessége a közös megegyezés módszerével egyik eszköze a szeretetben gyarapodásnak.

III. Azonos vallású emberek közötti viszálykezelés

Bár tematikailag a második kérdéskör alpontja lenne, fontossága miatt külön pontban foglalkozom az azonos hindu hagyományt követő hívek közötti viszálykezelés gyakorlati tanácsaival.

Itt a *vaisnava* (Krisna-hívő) hittársak közötti viszálykezelés kapcsán mutatom be a szentírások viszálymegelőzésre és a kialakult viszály utólagos kezelésére vonatkozó iránymutatásait.

Mindez azért is különösen fontos, mert a hindu fölfogás értelmében – ahogy azt már az első egységben leírtam –, ha nem tudunk a szűkebb környezetünkben és a közösségünkben megfelelő érettséggel viszonyulni a többiekhez, akkor erre a szélesebb társadalmi szintereken sem leszünk képesek.

Ezenkívül a viszálykezelés egy sajátos területe ez, ami az azonos vallási közösségen belüli nehézségekkel foglalkozik. De egyáltalán: miért is fordulhat elő viszály az azonos hitet gyakorlók között?

1. A LELKISÉGBEN ELŐREHALADÁS KILENC LÉPCSŐFOKA

A *vaisnava* (Krisna-hívő) szentírások azon elvet adják nekünk az embertársainkhoz hozzáállásunkra vonatkozóan, hogy tekintsünk mindenkire a lelki mivoltának megfelelően, minthogy mindannyian Isten gyermekei vagyunk (persze más élőlények is a testvéreink a lelki mivoltukban).

„Ha egy önmegvalósított lélek igazi tudásban részesít, nem esel többé ilyen káprázatba, mert e tudás révén látni fogod, hogy minden élőlény a Legfelsőbb része, vagyis az Enyémek ők.”¹⁰ – mondja Krisna Ardzsunának mint egyik alapvető tanítását.

¹⁰ Az idézet a *Bhagavad-gítá* negyedik fejezetének harmincötödik verse: A. C. BHAKTIVÉDANTA Szvámí: *Bhagavad-gítá: úgy, ahogy van*. Bhaktivedanta Book Trust, 2007.

A végkövetkeztetésnek megfelelően tehát mi, az emberiség tagjai testvérek vagyunk – a hittestvérek pedig az általánosnál még bensőségebb, még közelebbi kapcsolatban állnak egymással.

E közös látásmód és Istenben fönnálló érdekközösség miatt a hívőknek elvileg egymással összhangban, és különösebb gondok és nehézségek nélkül kellene tudniuk egymáshoz viszonyulniuk.

Hogyan lehetséges akkor mégis, hogy kisebb-nagyobb nehézségek lépnek föl az egymással érintkezés folyamán? A szentírások a hívő lelki útját folyamatként írják le, a hit ébredésétől (a megtéréstől) a teljes istenszeretet (a *Krisna-préma*, vagyis az egyén teljes önátadása Istennek a szeretet által) eléréséig.

A lelkeségben előrehaladásnak kilenc lépcsőfokát különböztetjük meg, amelynek során a lelki gyakorló egyre jobban ragaszkodik Krisnához, és egyre kevésbé lesz önközpontú, aminek következtében a szíve megtisztul a kedvezőtlen tulajdonságoktól, mint például a büszkeség, az irigység vagy az anyagi ragaszkodások.

Ennek fényében láthatjuk, hogy az már egy fejlettebb lelki tisztultsági állapot tükröz, amikor valaki mentes e kedvezőtlen emberi gyöngeségektől, és a szíve immár ellágyult a szeretettől.¹¹

Következésképpen könnyen belátható, hogy a hívők között az emberi gyöngeségek miatt viszályok fognak kialakulni. Tehát a valóságban nehézségeik adódhatnak egymással, amit megfelelő módon kezelni szükséges.

2. A VISZÁLYMEGELŐZÉS VAISNAVA ELVEI

A továbbiakban szeretném kifejteni a *vaisnava* hagyománynak a viszálymegelőzésre, illetve az utólagos viszálykezelésre vonatkozó tanításait és elveit. A viszálymegelőzésre vonatkozó tanácsok a következők:

A. Mindegyik hittársunkat tiszteljük, függetlenül, attól hogy milyen fokon áll a közelségben Istenhez, illetve az istenszeretethez. A Krisna-hívő hagyomány három fejlettséget különböztet meg a hívők között.

Az első a kevésbé fejlett, az anyagi törekvésekkel még rendelkező hívő (*kanistha adhikári*), a második az Isten iránti odaadás középső szintjén lévő hívő (*madhyama adhikári*), a legfejlettebb pedig a Krisnát teljes szívből szerető hívő, aki teljesen átadja magát Néki (*uttama adhikári*).

Természetesen sokkal könnyebb fölnézni ama hittársunkra, aki nagyon fejlett, és tele van kedvező tulajdonságokkal, mint amilyen az alázat, a tisztelettudás, az együttérzés, a szeretet magas foka.

¹¹ VISVANÁTHA Cakravartí Thákura: *Mádhúrja Kádambiní* (Tóth Zoltán ford.). Budapest, 2003.

Nehezebb azonban tisztelni ama hittestvérünket, aki még az első szinten gyakorolja a lelki életet, és még van benne büszkeség, vágy a tiszteletre, önzés vagy irigység. Éppen ezért a *vaisnava* szentírások figyelmeztetnek bennünket, hogy ne viselkedjünk sértően a különböző fejlettségi fokon lévő társainkkal.¹²

B. A hittársainkat ne külsődleges szempontok alapján ítéljük meg, ezért ne bíráljuk és ne szóljunk meg őket. A bírálat fajtái lehetnek: az egyén bőrszíne, a társadalmi ranglétrán elfoglalt helye, az alkalmi lelki gyöngesége, a megtérése előtti előélete, a hite gyakorlása közbeni alkalmi visszaesése (amilyen például a szabályozó elvek vagy fogadalmak be nem tartása).¹³

C. Előremutató viselkedésként ápoljunk szeretetteljes kapcsolatokat a közösségünk tagjaival, és a szeretetünket a gyakorlatban is fejezzük ki egymás felé. „Ajándékozás és annak elfogadása, az elme bizalmas föltárása, bizalmas érdeklődés, az Istennek följánlott étel (*praszáda*) kínálása és elfogadása, ezek a hívek (*bhakták*) közötti szeretet jelei.”¹⁴

A Krisna-hívő hagyomány elsősorban a hittársak közötti előremutató és kölcsönös megbecsülésen alapuló, szeretetteljes kapcsolatok ápolásában látja a viszálymegelőzés gyakorlati megvalósulását.

Az ilyenfajta kapcsolatok az őszinte, Krisna kegyét kereső emberek között biztosítékaik lehetnek a lelki sikernek, és ezek ápolásával egyben el is kerüljük a hátráltató és másokat megbántó viselkedésmintákat.

D. Mindig a jót lássuk egymásban. A *vaisnava* szentírások sok helyen leírják a helyes jellemű hívő tulajdonságait. E tulajdonságok közül egy tulajdonság a fő és elsődleges, és az összes többi az ennek következtében kialakuló másodlagos.

Az elsődleges tulajdonság az, hogy a hívő szívből meghódol Ura előtt (*Krisna éka saranam*); míg a másodlagos tulajdonságokból több van: ilyen az alázat, a békétűrés, a megbocsátás, a türelem, az együttérzés vagy a lemondás.¹⁵

Ez egyben iránytű arra vonatkozólag, hogyan viselkedjünk hittársainkkal, akikben az Istenhez közeledést kell elsősorban értékelni, amikor törekednek Krisna előtt minél teljesebben meghódolni.

Még ha kevésbé látjuk is bennük a másodlagos tulajdonságokat, akkor is tiszteletre méltóak, mivel törekednek Isten felé, és ennek következtében fokozatosan meg fognak jelenni majd bennük a másodlagos és nagyon nemes jellemvonások, amelyeket az előbb már említettem.

¹² A. C. BHAKTIVÉDANTA Szvámí: *A tanítások nektárja*. Bhaktivedanta Book Trust, 1990.

¹³ BHAKTIVINÓDA Thákura: *Srí Harināma Cintāmanī* (Tóth Zoltán ford.). Budapest, 2006.

¹⁴ A. C. BHAKTIVÉDANTA Szvámí: *A tanítások nektárja*.

¹⁵ BHAKTIVINÓDA Thákura: *Srí Harināma Cintāmanī*.

3. A VISZÁLYKEZELÉS VAISNAVA ELVEI

Nézzük most végezetül azon esetet, hogy pontosan mit tegyünk akkor, amennyiben megsértettük a hittársunkat.

A. Először is, mindig magunkban kell fölismerni, hogy helytelenül cselekedtünk, és el is kell ismernünk ezt.

B. Ezt követően, minél hamarabb bocsánatot kell kérnünk személyesen ama hittársunktól, akit megbántottunk. Fontos itt megértenünk, hogy nem egyszerű elnézés-kérésről van szó, mert a megbántódást, amelyet okoztunk, nem olyan egyszerű helyrehozni.

A kulcsszó a kiengesztelődés. Addig kell folytatnunk a hibáink helyrehozását, amíg a megbántott fél teljesen meg nem enyhül, és vissza nem áll a kapcsolatunk legalább a korábbi szintre (persze annál még akár sokkal jobb is lehet).

C. Akit megbántottak, ama személy bocsásson meg annak, aki vétett ellene. Egy hívő a természeténél fogva nem haragtartó, hanem alázatos; ezért ha vétenek ellene, hajlandó azt megbocsátani.¹⁶

D. Ha a megbántott féltől nem kérnek bocsánatot, akkor ő jelezheti ezt közvetlenül az elkövetőnek. Ha ezek után sem sikerül a kettejük között rendezni a viszályt, akkor forduljon a megbántója lelki vezetőjéhez, aki ösztönözni fogja a tanítványát, hogy hozza mielőbb helyre az esetet.

E. Ha viszály támad a vallási alá- és fölérendeltségen belül eltérő helyzetben lévő személyek között, akkor azt először megkísérlik egymással megbeszélni, ha pedig ez nem sikerül, akkor a rangban fölöttük állók segítségét kérik.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a Krisna-hívő hagyomány a viszály kialakulását és kezelésének a szükségességét az élet természetes velejárójának látja, hiszen ez az életünknek a része.

A különböző alapú viszályok még maguk a félisteni lények között is előfordulnak, nem is szólva az emberi társadalmakról – mindezt jól szemlélteti a *Srímád Bhágavatam* egyik lényeges idézete:

„Az Úr Brahma azt is elmondta nekik, hogy az Úr Síva olyan hatalmas, hogy dühével képes egy szempillantás alatt elpusztítani a bolygókat és azok fő irányítóit. Azt is a tudtukra adta, hogy az Úr Síva nagyon szomorú, mert nemrég veszítette el kedves feleségét, és Daksa durva szavai is nagyon bántották. Az Úr Brahma azt javasolta, hogy ilyen körülmények között a legjobb, ha azonnal elmennek hozzá és bocsánatot kérnek tőle.”¹⁷

¹⁶ A felsorolás első három pontja a következő műből származik: BHAKTIVINÓDA Thákura: *Srī Harināma Cintāmanī*.

¹⁷ *Srímád Bhágavatam*. 4. ének, 6. fejezet, 6. vers.

A viszályt és a vitákat kezelni kell, mégpedig a lehető leghamarabb azok megtörténte után és a körülményeket figyelembe véve. A döntő hangsúly azonban azon van, hogy a Krisnával fönnálló kapcsolat ápolásával a szeretet is folyamatosan fejlődjék, és abban gyarapodjunk.

Mindez a viszályok kialakulását, valamint azok magas erkölcsi szinten kezelését és megoldását is a lehető legkedvezőbb módon segíti. Ezt jól szemléltetik a következő versek, amelyeket Krisna mond a *Bhagavad-gítában*, utalva az embertársainkhoz fűződő viszonyra is:

„Aki nem irigy, hanem minden élőlény kedves barátja, nem képzei tulajdonosnak magát és mentes a hamis éntől, boldogságban és boldogtalanságban egyaránt kiegyensúlyozott, türelmes, mindig elégedett, önfegyelmezett, nagy elszántsággal végzi az odaadó szolgálatot, valamint elméjét és értelmét Rám szögezi, és az Én hívem – az nagyon kedves Nékem.

Aki nem okoz gondot senkinek sem, akit senki nem zavar, és aki boldogságban és boldogtalanságban, félelemben és aggodalomban egyaránt rendíthetetlen – az nagyon kedves Nékem.”¹⁸

¹⁸ *Bhagavad-gíta*. 12. fejezet, 14–15. vers.

Viszálykezelés a buddhizmusban

Cser Zoltán

Először röviden szeretnék szólni a vallásokról, a vallások céljáról, majd kitérnék Buddha életére, hiszen a tanításait, amelyeket ma buddhizmusnak nevezünk, nem érthetjük meg az élete meghatározó élményeinek ismerete nélkül.

Majd ezután röviden és tömören ismertetném a *Buddha Dharmát*, azaz Buddha tanításait (*Dharma*: jelenség, tan, törvény), amelyeknek a legfőbb célja a szenvedés megszüntetése, vagy úgy is hívhatjuk, hogy a viszály kezelése.

Továbbá szólnom kell még a szerzetesi életről, hiszen igazából itt kerülnek elő a jogalkotás és joggyakorlás buddhista elképzelései és módjai, valamint a vétkek megtorlásának különféle gyakorlatai.

Végül szeretnék kitérni arra is, hogy Buddha miképpen kezelte a világi életben fölmerülő különböző viszályokat. A szanszkrit (szkr.) és páli kifejezések a tanulmányban magyar átírásban szerepelnek.

I. A buddhizmus célja

Minden vallás alapvető célja, hogy emberi létezésünket értelmessé, boldogabbá és szabadabbá tegye, hiszen az ember nem érti, honnét ered, van-e a világnak és akár magának az embernek Teremtője, továbbá nem érti, hogy miért vannak a szenvedések, a megpróbáltatások, a külső és a belső kényszerek.

A legtöbb vallás a kérdést fölülről közelíti meg, azaz egy Teremtő lénytől eredezteti a világot (ez az *edény*) és abban az étellel megáldott lényeket (ez a *tartam*). A buddhizmus azonban nem így jár el.

Buddha kétezer-ötszáz évvel ezelőtt India egyik fölvilágosult, köztársaság jellegű fejedelemségében született, méghozzá a fejedelem egyetlen fiaként. A leírások szerint rendkívül tehetséges volt, és olyan dolgokra is emlékezett, amelyeket csak korábbi testet öltéseiben sajátíthatott el (például emlékezett a hindu hagyományok legszentebb írásaira, a *Védákra*).

Rendkívüli jólétben élte életét, amíg egy napon megrázó tapasztalatként élte meg, hogy a lét kikerülhetetlen szenvedésekkel van teli. Szembesült az öregséggel, a betegséggel és a halállal, a lelki kínokkal, és azontúl minden energiáját annak

szentelte, hogy fölfedje azok értelmét, valamint hogy rájöjjön, miként lehet végérvényesen megszabadulni tőlük.

Természetesen nem egy életben gondolkodott, és természetesen nem csak a saját életére gondolt, ezért is beszélünk létről, a lét szenvedésteli mivoltáról. Egy tanítóval való találkozása után elhagyta a királyi jólétet, és önmegtagadó (aszкета) életet kezdett, hogy eljusson a szenvedések forrásáig.

A jóga, valamint az elmélyedés (*bháváná*) gyakorlatával sem érte el a célját, így egyéni gyakorlásba kezdett. Fölismerzte a szélsőségek szenvedést teremtő természetét, és úgy mondjuk, hogy „fölfedezte a Középutat”. A középut gyakorlása révén érte el végül a megvilágosodást, azon élményt, amely miatt *Buddhának* nevezzük, azaz *Fölbredettnek*.

Buddha tanításainak a célja ugyanaz, mint magának Buddhának a megvilágosodása előtt, azaz hogy megértsük a szenvedéseink természetét, és eljussunk azok okáig, majd – fölszámolva az okokat – a befelé fordulás, az elmélyedés, valamint a mélyreható megismerés, a bölcsesség (*pradzsnjá*) által megszüntessük a szenvedést, és elérjük a szabad, boldog és értelmes létezést.

Erről szól a Buddha első tanítása, a *Négy Nemes Igazság*, amely szerint a létezés természete a szenvedés, a szenvedés legfőbb oka a nem tudás, a nem tudás megszüntetése a szenvedés megszűnéséhez vezet, végül pedig a szenvedés megszűnése a *Nemes Nyolcrétű Ösvény* által érhető el.

Látható tehát, hogy a buddhizmus nem a Teremtő és a teremtés tanításaiból indul ki, hanem hétköznapi tapasztalataink vizsgálatából, ezért nevezhetjük alulról megközelítő és belátáson alapuló vallásnak.

A szenvedéseink legfőbb okaként Buddha a tévedést vagy az alapvető nem tudást (*ávidja*) nevezte meg; ennek fontosságát mutatja az is, hogy a buddhista *páli kánon* első műve a *Tévedések hálója* (*Brahmadzsála szutta: A nézetek mindent fölölő hálója*), amely hatvankét, nehezen fölismerhető, finom nézetről, tévedésről és elhomályosulásról szól.¹

A páli nyelven írt hatalmas szöveggyűjteményt az ötödik században állította össze Buddhagósa. A páli kánon fordításai például a burmai és a thai kánon. Létezik még a kínai és a tibeti kánon is, amelyek eltérnek a pálitól, valamint ezek fordításai rendre japán, illetve mongol nyelven.

A buddhizmusban éppen ezért a viszály és a viszály kezelése lényegi fontosságú, bár hozzáállásában eltér az általános fölfogástól, ahol magát a viszályt kezelik, nem pedig annak okait. Buddha tehát a föntiek szerint minden viszály okául a tévedést jelölte meg, ezért is annyira fontos a buddhizmusban az oktatás, elsősorban az önmagunk megismerése, a befelé fordulás révén.

Továbbá az is világosan látható a tanításokból, hogy minden külső viszály valójában belső viszályból fakad, a viszály csak egy tünet és következmény, amelynek megoldásához befelé kell lépnünk, eljutni annak okáig, végleges megoldás csak e szinten történhetik meg.

Röviden ennyit lehetne mondani Buddha szerint a viszály természetéről; most pedig tekintsük át, hogy mindez miként is nézett és néz ki ma is a megvalósulás során, a mindennapi gyakorlatban.

II. A szerzetesi életmód

Talán sokan nem tudják, de a szerzetesi életmód, amelyet ma annak ismerünk, Buddha „találmánya”, előtte olyan nem létezett, hogy valaki fiatalon föladja minden világi törekvését, elhagyja családját, és egy olyan közösség részévé válik, ahol egész életében csak a gyakorlás a cél; és többé vissza se térjen a világba.

Ez azért is volt igen nehéz helyzet, mert a családok egyáltalán nem vették jónév, hogy fiaik, később pedig a lányaik is szerzetesnek álljanak, kizárva a család és a világi érvényesülés későbbi lehetőségeit, valamint a szerzeteseknek sem volt könnyű, hiszen a szerzetesi világban csak egyetlen eredmény és siker lehetséges: a megvilágosodás.

Buddha tanítványai azonban nemcsak szerzetesek voltak; a világiak számára is adott útmutatásokat, ráadásul egyfajta függő viszonyt alakított ki a világi követők és a szerzetesek között, hiszen a világiak látták el a szerzeteseket élelmiszerekkel, később pedig ruhával is. Azután a szerzetességen belül is voltak olyanok, akik hosszabb elvonulásba kezdtek, jögi életmódot folytattak.

Mik is voltak tehát a szerzetesi életmód alapelvei? A napot két részre osztották: az első felében lehetett találkozni a világiakkal, ekkor mentek a szerzetesek (*bikkhu*) és szerzetesnők vagy apácák (*bikkhuni*) koldulni, majd a dél beállta után már nem ehetek, és nem kerülhettek kapcsolatba világi dolgokkal, nem metsződhetek a világgal. Ez azt jelentette, hogy nem találkozhattak világi személyekkel, hanem a közösségi vagy az egyéni gyakorlataikat kellett végezni.

Látható tehát a szerzetesi életmód révén, hogy miként próbálta Buddha a szélsőségeken át a középutra nevelni a tanítványait. A szerzetessé szentelésnél, a rendi avatás során tulajdonképpen egy csere történik.

A csere lényege, hogy a világi neve helyett az avatandó kapott egy szerzetesi nevet, a világi öltözete helyett halott emberek levetett ruháiból varrt köntöst, a világi szerepe helyett a haját levágták, és a gyakorlás lett a szerepe.

Továbbá a világi családjá helyett a Közösség (*Szangha*) lett a családja, a világi vagyona helyett csak néhány, az életmódhoz nélkülözhetetlen tárgyval rendelkezhetett,

¹ BOODHI BHĪKKHU: *Brahmadzsála szutta*. (PRESSING Lajos ford.). Budapest, 1993.

mint amilyen az alamizsnácsész, a papucs, az öv, a vízszűrő, a gyógyszer, a borotva, a köntös; valamint az otthona az otthontalanság lett.

Természetesen mivel a szerzetesek nem rendelkeztek azon tapasztalatokkal, amelyek révén érthették volna a Középút fontosságát, lépten-nyomon áthágták a szerzetesi életmód kereteit, így ezért, valamint a közösség növekedése miatt is, szükségessé vált a szabályok megalkotása.

III. A szabályok születése: a jogalkotás

Az összes szerzetesi szabály eredete egy eset, amely Buddha tudomására jutott. Hol a saját szerzetesei, hol pedig a vetélkedő iskolák tagjai vagy világiak révén. Csak egy példát ragadunk most ki a kétszázhuszonhárom szerzetesi szabály történetéből.

Szavátthi-ban egy bizonyos céh megvendégelni készült a közösséget, ruhaajándékozással együtt, érdemszerzés reményében. Hat szerzetes azonban kérte őket, hogy adják az összes ruhát nekik.

A céhmesterek szabadkoztak, hiszen évente csak egyszer szerveznek ilyen adakozást a közösségnek. A hatok nem tágítottak, mire megkapták, amire vágytak. A közösség tagjai azt hitték, hogy önékik jár a fölajánlás, és rákérdeztek, hogy mi történt.

A céhmesterek elmondták, hogy a hatok elvittek mindent. A szerény szerzetesek ezen megrökönyödtek, és amikor az eset Buddha tudomására jutott, a következő szabályt hozta: „ha egy szerzetes tudatosan a Közösségnek szánt nyereséget a saját céljára fordítja, azt el kell tőle kobozni, és vétke a közösség előtt megvallandó”.²

Ez a szerzetesi szabályzat, *A vallomás szavai: Pátimokkha* hatodik fejezetében, a *Nissaggi-já-pácsittijá-dhammá* (NP), azaz az elkobzást maguk után vonó megvallandó vétségek harmadik szabálya.

Hasonlóan születtek szabályok az étkezésre, az alamizsnálkodásra, a ruházkodásra, az elvonuló helyek építésére, a nemi élet tilalmára, a lopásra vagy a rágalmazásra. Látható tehát, hogy a szabályok alkotása a mintaként használt korábbi eset alapján történt, a céljuk pedig a helyes életmód betartása, valamint az ártás kerülése és az önuralom volt.

Buddhának a gyakorlásról szóló útmutatását a következő idézet foglalja össze: „Nem követni el semmi vétket, de tenni, ami erényes, és megtisztítani a tudatot: ez a buddhák tanítása.” („Szabbapápassza akaranam, Kuszalassza upaszampadá, Szacsittáparijodapanam, Etam buddhána szászanam.”)³

A buddhista képzés alapja az erények gyakorlása és a vétkek kerülése; ez teszi lehetővé azután az elmélyedés gyakorlását, a szellem megfegyverezését; és a szellem fölötti uralom révén érhető el a mélyreható bölcsesség, amely megnyitja a kaput a megvilágosodáshoz. A háromszintű képzés tehát az erény (*síla*), az elmélyedés (*szamádhi*) és a bölcsesség (*pradzsnjá*).

IV. A joggyakorlás kérdései, a gyónás és a büntetések

Tekintsük át belülről kifelé a vizzálykezelés módszereit a buddhista tanítások szerint. Az emberen belüli vizzály esetén az első lépés, hogy meg kell tudnunk figyelni azt, el kell fogadnunk, hogy létezik, majd fölismerni annak okait, a különféle szenvedélyeket, a ragaszkodást és a tévedést.

Az okokat már lehet kezelni, megtisztítani, megvallani, és gátat szabni a fölmerülésüknek. Majd érdemdús tetteket kell elkövetnünk, üdvös állapotokat gyakorolni, mint a szelídség vagy az odafigyelés, így a belső vizzály elcsitul.

A Közösségen belül is a föntihez hasonlóan kezelték a különféle visszás vizzályhelyzeteket. Álljon itt egy idézet a *Pátimokkhá*-ból: „Tiszteletreméltók, most föl sorolom az ügyek elrendezésére vonatkozó hét szabályt az időről időre fölmerülő ügyek elrendezésekor, és a döntéshozatalkor:

Először is, a feleknek jelen kell lenniük; továbbá, az esetre pontosan kell emlékezniük; harmadszor, az elkövetőnek józan ítélőképességgel kell rendelkeznie; negyedszer, az ítélet legyen egyértelmű.

Ötödször, ha az összegyűlték képtelenek határozni, akkor sorsolással kell egy feddhetetlen és félelmet nem ismerő szerzetest választani, aki eldönti az ügyet; hatodszor, az elkövető előtt világosan föl kell tárni a vétkét; végül pedig: ahogy a földet benövi a fű, úgy kell elrendezni az ügyet; hogy többé ne legyen felőle vita.”⁴

Havonta kétszer, teliholdkor és újhholdkor tartották a nyilvános gyónási ünnepet, ahol a Közösség közösen szavalt a végig ünnepélyesen a szerzetesi szabályokat. A vétkek csoportokba vannak osztva, minden csoport végén a szertartást vezető föltette háromszor a kérdést, hogy „tiszták vagytok-e, szerzetesek?”

Ha senki sem szólt, akkor továbbhaladt a következő fogadalomcsoportra. A szabályzat súlyossági sorrendben hét nagy csoportból áll. A legsúlyosabb vétkek, mint az ölés vagy a lopás, a Közösségből kizárást vonták maguk után.

² *A vallomás szavai: Pátimokkha* (FARKAS Pál ford.). Budapest, 2004.

³ *Dhammapada*. 183. vers.

⁴ Az ügyek elrendezésére vonatkozó szabályok: Adhikara a-szamatha (AS). In *A vallomás szavai: Pátimokkha*. 8. fejezet.

Az enyhébb vétkeknél, mint például ha valamely szerzetes hat mondatnál többet váltott egy ellenkező neművel, akkor elkobzás; a legenyhébbeknél pedig egyszerűen csak megrovás és megfeddés volt a büntetés.

Mindenképpen érdemes most megemlítenünk az *öt azonnali hatással járó* vétket, amelyekről általában azt tartották, hogy az elkövetőjük a halála után közvetlenül a pokoli létformák egyikébe zuhan.

Ide tartozott az apa- és anyagyilkosság, egy szent életének elvétele, a Buddha vérének ontása, valamint megdöböntő módon ugyanezen kategóriába sorolták a *viszálykeltést* a Közösségen belül.

Buddha szerint ha valaki képes a vétkét nyilvánosan megvallani, akkor valóban belátta annak káros voltát, és ez indokolta a gyónást. Az enyhébb vétkeknél a „hatal több” szabályt alkalmazták.

Ez azt jelenti, hogy ahány napig nem vallotta be valaki a tettét, annyi, és még hatál több napig volt megfosztva a szerzetesi rangjától, a szertartásokon a hátsó sorba kellett ülnie, addig nem tartózkodhatott éjjel együtt a fölavatott szerzetesekkel, valamint kijelöltek mellé egy idősebb szerzetest, aki minden cselekedetét ellenőrizte. Minden nap újra meg kellett gyónnia vétkét a Közösség előtt.

Amikor azonban a büntetési időszak lejárt, akkor minden rangját visszakapta, és ha bárki csak utalt is a korábbi tetteire, az vétkezett (erről szól a viszályok kezelésének hetedik pontja: „ahogy a földet benövi a fű, úgy kell elrendezni az ügyet, hogy többé ne légyen fölöle vita”), azaz később már nem lehetett fölhánytorgatni a tettét.

Ez azt jelenti, hogy a büntetés megszüntette a tettet, és nem létezett a „büntetett előélet”. A büntetés célja sohasem a megfelelés volt valamilyen külső erkölcsi előírásnak, hanem mindig is üdváni volt, vagyis a szenvedést eredményező állapotok fölismerése, és az azoktól elfordulás képessége.

Sohasem büntettek gyakorlattal, sem pedig elzárással, hiszen a szerzetesek eleve a világtól elvonulva éltek, tulajdonképpen elzárva attól. Az elmélyedés vagy akár az ünnepélyes szavalás sem jelenthette a büntetést, mivel az éppen a fölszabaddulásra, a megvilágosodásra való.

Ha később egy bevádolt szerzetes ártatlansága kiderült, akkor a Közösség újratárgyalhatta az ügyet. És fordítva, ha egy szerzetes tudta, hogy az ártatlannak tartott szerzetes valójában vétkes, és nem szólt, maga is vétket követett el.

Az általános szabály kimondja, egy szerzetes mindaddig ártatlan, amíg nem bizonyul vétkesnek. A vezérfonal mindig az volt, hogy az ártatlan ne bűnhődjék; ha pedig a vétkes nem bűnhődik, vagyis nem derül ki, hogy mit tett, a buddhista tanítások szerint a *kamma* következményeit úgysem kerülheti el.

A *kamma* jelentése tett, de a buddhizmuson belül a tettek és a szándékok visszahatását és következményét is jelenti, ilyen értelemben pedig sorsnak vagy végzetnek is fordítható. Minden káros, beszűkült, nem tudáson alapuló, ártó szándékú tett következménye szenvedés.

Buddha szerint a vitára okot adó kérdés föltétele előtt a szerzetesnek mérlegelnie kell a következőket. Először is, hogy megfelelő ideje van-e a vitának; másodszor, hogy igaz-e, amivel foglalkozik; harmadszor, hogy a célhoz vezet-e.

Negyedszer, hogy vajon olyan szerzeteseket tudhat-e majd maga mellett, akik a Tant és a fegyelmet tekintik elsődlegesnek; végül pedig, hogy vajon a kérdés vitához, veszekedéshez vagy szakadáshoz vezethet-e. Kizárólag akkor veheti elő a kérdést, ha az első négy kérdésre igennel, az ötödikre pedig nemmel válaszolhat.

A közösségi döntések egyetértés alapján születtek. Ez azt jelentette, hogy addig, amíg mindenki nem értett egyet egy javaslattal, legyen az egy szerzetes büntetése, vagy éppen egy terület vásárlása, az ügy állt, viszont havonta újra kellett tárgyalni.

Ha már egy döntés ilyen módon végre megszületett, akkor azt viszont többé nem bolygatták (a „fű benőtte”). Most nézzük meg, hogyan történt a viszályok kezelése a legkülső körön, a világiak színterén.

V. Buddha viszálykezelő módszerei

Egy nap két szomszédos királyság összeveszett azon, hogy a határt képező folyó pontosan kinek is a tulajdona. A helyzet annyira kiélezetté vált, hogy a seregeiket fölsorakoztatták a folyó két partján, készen akár a harcra is.

Ekkor keresték meg Buddhát, hogy kíséreljen meg közvetíteni a két fejedelem között. Buddha összehívta az ellenfeleket, és a következő, igen egyszerű kérdést intézte hozzájuk: „Mi az értékeesebb, a vér vagy a víz?”

A két fejedelem belátta a szűklátókörűségét, és megegyeztek, hogy mindkét királyságnak egyaránt fontos az éltet adó víz. „A mások felé irányuló együttérzéssel belátod, hogy mindenki szereti az életet és féli a halált. Aki ezt tudja, az nem támad másokra, és másokat sem készítet támadásra.”⁵

A történet ismét jól példázza, hogy a viszályok megoldásában Buddha szerint a legfontosabb szerep a belátáson és a megértésen van. Egyébiránt a tanításaiban mindig azt tanácsolta, hogy ha lehet, kerüljük a viszályokat, forduljunk el tőlük: de ha nem lehet, akkor viszont viseljük méltósággal őket.

Amikor egyszer arról kérdezték, hogy egy országot milyen elvek alapján érdemes vezetni, a következő pontokban foglalta össze válaszáat: gyakran és rendszeresen kell gyűléseket tartani; a döntéseknek teljes egyetértésen kell alapulniuk.

Továbbá, nem szabad a régi, jó, már elfogadott döntéseket bolygatni; tisztelni kell a tapasztalt öregek tanácsát; a nemzetség lányait nem szabad elvinni az

⁵ MUNINDÓ Ácsán: *Dhammapada-vizsgálódások*. Budapest, 2009. 230. vers.

otthonukból; a szentélyeket és a templomokat becsülni kell; végül pedig, a szenteknek oltalmat kell biztosítani.

A föntiek könnyen átfogalmazhatók akár a jelenkorra is, de ugyanezen elveket tartotta követendőnek a szerzetesi Közösség esetében is, csupán annyi módosítással, hogy az asszonyok a vágyakat jelképezik, tehát nem szabad a vágyakat szabadon engedni; a szentélyek pedig a magányos elvonuló helyeket jelentik.

Például a szegénység mint a viszályok egyik fontos tényezője kapcsán az adást említette, mint ellenszert; tehát szerinte egy király földadata, hogy adjon, serkentse a gazdasági mozgást, valamint hogy védelmezze az embereket, az állatokat és a növényeket, egyszóval mindent, ami él.

Ezen elvek megelőző módszerek a viszályra, és nem engedik, hogy azok fölbukkanjanak. Ha viszont a viszály már megjelent, akkor a visszás ügyek kezelésére az alábbiakban felsorolt módszereket tartotta követendőnek.

Először is, egy jól irányzott kérdés képes elfűjni a kedvezőtlen érzelmi állapotokat, és rányithatja a felek szemét az igazságra. Azután a viszályok kezelésénél fontos elv volt, hogy első lépésként el kellett ismerniük a vitázó feleknek egymás értékes tulajdonságait.

Tehát eleve egy olyan alapról kezdték a párbeszédet, amelyre építeni lehet; továbbá képesnek kellett lenniük elfordulni a saját káros ítéleteiktől, és a másik előremutató tulajdonságai felé fordulni.

Kerülni kellett azt is egy helyzet elemzésénél, hogy a dolog vagy fehér, vagy fekete, tehát mindig átmenetet jelentenek a helyzetek, nincsen csak jó vagy csak rossz. Elemezni kellett egy állapot vagy helyzet üdvös, valamint nem üdvös vonatkozásait, tehát fontos volt az érzelmi töltet nélküli tisztánlátás és rálátás a helyzet lehetőleg minden vonatkozására térben és időben. A viszályok kezelésénél továbbá fontosabb volt a belső jó, mint a külső látszólagos megegyezés.

Kívül mindig a hosszú távú megoldásokat kellett keresni, nem pedig a rövid és csak látszólag hasznos eredményt, tehát kerülni kellett a szellemileg beszűkült ítéleteket, ehelyett nyitottságot kellett gyakorolni a tárgyalásoknál: „Egy önkényes döntés nem jelent igazságos ítéletet. Megfontolva az érveket mellette és ellene: a bölcs így dönt a kérdésben.”⁶

Egy alkalommal Buddhát meghívta Kószala királya. Praszenadzsit. hogy költse el nála az ebédet. Buddha el is fogadta a meghívást, és meglepetten látta, hogy a király felesége nem ül az asztalhoz.

Amikor megkérdezte ennek az okát, azt a választ kapta, hogy a király nincs beszélőviszonyban a nejevel, és büntetésből nem vehet részt a díszebéden. Buddha, miután főlsgolgálták az ételt, nem nyúlt hozzá, mondván, hogy addig nem eszik, amíg a király ki nem békül a hitvesével.

⁶ Uo. 256. vers.

„Gyűlölettel sohasem győződ le a gyűlöletet, csak ha kész vagy kizárólag szeretni: ez az örök törvény.”⁷ „Alakítsd át a haragot kedvességgel, a gonoszsgot jóssággal, a kapzsiságot nagylelkűséggel, és a hazugságot tisztességgel.”⁸

A buddhizmus tanításaiban a legfontosabb szempont a belső ösvény járása, a viszálykezelés módszereiben is éppen ezért alapvetően a belső módszerek alkalmazása révén nyílik lehetőség a külső viszályok kezelésére.

Buddha első tanításában a létezésünk természetét kibillentséggként írja le, ami azt jelenti, hogy önmagában a létezésünk viszályokkal terhelt, de e viszályok csak addig léteznek, amíg azokat egy nekik megfelelő ok fönn tartja.

Az okok több szinten értelmezhetők, a legmélyebb rétegekben azonban mindig az emberi működés területein rejtőző tévedés és a léthez vagy az énhez ragaszkodást találjuk. A buddhizmus módszerei a fönti két ok megszüntetését tűzik ki célul, így majd azok következményei, a viszályok is megszűnnek.

A viszálykezelés tehát alapvetően ezen oksági viszonyok fölismerésén és a belső világunk kezelésén, a nem-ártásnak és az önuralom elveinek az alkalmazásától függ. Természetesen ennek külső vetülete is a föntiek alapján már könnyen megfogalmazható.

A jelentőségét pedig talán csak azzal lehetne érzékeltetni, hogy a Közösségben szított viszályról az írások úgy beszélnek, mint az öt azonnali következménnyel járó tett egyikéről, amely a halál után rögtön és közvetlenül pokoli létformát eredményez.

⁷ Uo. 5. vers.

⁸ Uo. 223. vers.

III. Viszálykezelés és jogtudomány

Az érzelmek jelentősége a bűnözésben és a bűnözéskezelésben

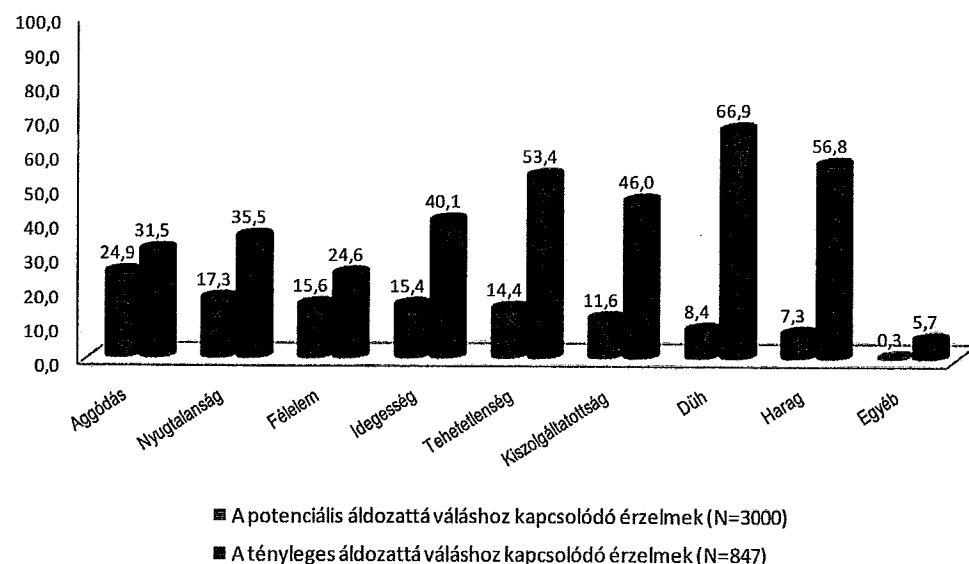
Kerecsi Klára

A kriminálpolitika azon tudományterület, amely sokat tud az érzelmek kulturális és társadalomlélektani vonatkozásairól: élhet és visszaélhet érzelmekkel, fölkorba-csolhat indulatokat, de ki is használhatja például az erkölcsi pánik keltette társadalmi fölháborodás érzelmi kifejezőerejét. Több évvel ezelőtt olvastam egy 68 éves asszony vallomását, aki rendőrségi följelentést tett a sérelmére elkövetett utcai rablás miatt – írja Willem de Haan. „Egy kb. 22 éves fehér férfi követett, és utolért. A kezében egy 20 cm-es kést tartott, és azt mondta nekem: »Add a pénzt, vagy megszúrlak.« Kivettem a pénztárcám a kabátom baloldali zsebéből, és megmutattam neki, hogy csak két db 10 dolláros és egy 25 dolláros bankjegy van nálam, és odaadtam neki a 45 dollárt. A nyakláncomat is akarta, de azt mondtam neki, hogy ez disznóság. Ekkor nekidőlt a falnak, sírni kezdett, és azt mondta: »Soha nem tettem ilyen korábban, de kell 100 dollár az anyámnak.« És visszaadta a pénzemet. Ekkor adtam neki 20 dollárt, és bementem a lakásomba.”¹

I. A tettes és az áldozat érzelmei

Természetesen ritkábban találkozunk ennyire érzelemdús rablással a gyakorlatban, de az nem tagadható, hogy az érzelmek és a bűnelkövetés szoros kapcsolatban vannak egymással. Ezen érzelmi kapcsolat többféle viszonylatban is értelmezhető: 1. az elkövető oldaláról, 2. a sértett oldaláról, valamint 3. az állam, az állampolgárok, pontosabban a közvélemény oldaláról. Valószínűleg az előbb említett esetben leírt érzelmi állapot jellemzi az összes elkövetőt akkor, amikor az első bűncselekményt elköveti. A későbbiek során az érzelmi viharok csitulnak. Magam – sokszor beszélgetve fiatalos bűnelkövetőkkel – szomorúan tapasztalom, hogy a szabályszegéshez kapcsolódó érzelmi viharok már régen lecsengtek náluk. Az esetek többségében érzelm nélkül, közömbösen gondolnak vissza a cselekményre és a sértett

¹ HAAN, Willem DE – LOADER, I.: On the Emotions of Crime, Punishment and Social Control. *Theoretical Criminology*, 2002/3. 243. o.

1. ábra. A lehetséges és a tényleges áldozattá váláshoz kapcsolódó érzelmek megoszlása (%)²

személyére. Hogy az áldozati oldalon is érzelmek kavarnak a bűncselekmény kapcsán, az Országos Kriminológiai Intézet (OKRI) által 2003-ban lefolytatott nagymintás lakossági megkérdezés eredményei is igazolják.

Jól látható, hogy másfajta érzelmeket hív elő a tényleges áldozattá válás, mint az áldozattá válás lehetőségének elképzelése. Az érzelmek kézzelfoghatóbbá, úgy is fogalmazhatunk, hogy célzottabbá válnak: az általános aggodás és nyugtalanág helyét átveszi a kifejezett düh, harag és kiszolgáltatottság érzése. A képet tovább árnyalja, hogy a ténylegesen áldozattá vált személyeknél az érzésekbe kibogozhatatlanul beleépülhetnek az intézményrendszer működésével kapcsolatos kedvező és kedvezőtlen tapasztalatok. Johnson az USA évente fölvetett áldozattani kutatásának adatai alapján igazolta, hogy a bűnelkövetés miatt érzett düh és a büntető szankciók alkalmazásának igénye között szoros kapcsolat van. Mint bemutatja, a bűnözéssel kapcsolatban érzett düh a legbiztosabb előrejelzője a büntető hozzáállások létezésének, és e változó jobban jelez, mint a faji előítéletesség, a félelem a bűnözéstől vagy a közéleti világnézetek.³

A bűncselekmények kapcsán sokszor nem az elszenvedett anyagi kár a legjelentősebb sérelem, mely az áldozatokat éri. Nem kérdéses, hogy még a vagyon

elleni bűncselekmény áldozatává válás is erős érzelmi hatásokkal jár, ahol a sértett a félelem, a kiszolgáltatottság érzéseit is megtapasztalhatja. A köznap hiedelmekkel ellentétben, melyek csak a félelemérzet megélését feltételezik, a sértetté válással kapcsolatos érzelmek sokfélék. Az Áldozatsegítő Szolgálat hatékonyságvizsgálatával kapcsolatos kutatás is foglalkozott a bűncselekmény kapcsán a sértett oldalán megjelenő érzelmekkel.⁴

1. táblázat

Érzelem	Érzett-e %		Nem válaszolt %
	Igen	Nem	
Aggódást	59	39	2
Dühöt	65	32	3
Félelmet	60	39	1
Haragot	63	35	2
Idegességet	80	19	1
Kiszolgáltatottságot	78	20	2
Nyugtalanágot	70	29	1
Tehetlenséget	79	19	2
Egyebet	18	77	5

E kutatás is jelzi, hogy nem a félelemérzet a legjellemzőbb érzelem a bűncselekményekkel kapcsolatosan: az idegesség, a tehetetlenség és a kiszolgáltatottság vezetik a gyakorisági rangsort. A bűncselekmények után az áldozatokban leggyakrabban fölmerülő kérdés: „Miért éppen én?” „Miért vélem történt?” S ezután rögtön megjelenik a tehetetlenség, a kiszolgáltatottság érzése: nincs segítség, nem lehet visszafordítani és meg nem történné tenni a dolgot.

Az érzelmi állapotok – az öröm, a félelem, a szomorúság, az undor, a lelki furdalás, a neheztelés, a szégyen, a büntudat – vizsgálata sokféle módon föl bukkan a kriminológiai kutatásokban. Megjelenhetnek mint az elkövető indítéka, a gyűlölet-bűncselekmények vagy a családi erőszak dinamikájában, a bűnözési félelem következményeinél, a nagy nyilvánosságot kapó súlyos bűncselekmények bemutatásánál a sajtóban, vagy a megfélemlített átlagpolgárnak a rend utáni igényében. Nem is nagyon lehet elképzelni a bűncselekmény és az igazságszolgáltatás lefolytatását az érzelmek figyelembevétele nélkül. Amint Norbert Elias is rámutat: „Minden olyan vizsgálat, amely

² Lásd az *Áldozatok és vélemények* c. kutatás eredményeit, bár a sértettek érzelmeivel kapcsolatos kérdések földolgozásának megjelentetésére nem került sor. In Irik Ferenc (szerk.): *Áldozatok és vélemények*. I-II. Budapest, 2004.

³ JOHNSON, Devon: Anger about Crime and Support for Punitive Criminal Justice Policies. *Punishment & Society*, 2009/1. 51–66. o.

⁴ KEREZSI Klára – KÓ József: *Az Áldozatsegítő Szolgálat hatékonyságvizsgálata*. Budapest, 2008. 36. o. http://www.kriminologiaitdk.hu/download/Az%20Aldozatsegito%20Szolgalat%20hatekonysagvizsgalata_2008.pdf. (A letöltés ideje: 2015. július 15.)

csak a cselekvő tudatosságát vizsgálja, az okokat vagy az eszméket, miközben megfedkezik az ösztönző erők, az emberi tényezők és szenvedélyek vizsgálatáról, csak korlátozott értékű következtetésekre ad lehetőséget.”⁵

Ezra Pound szellemes megfogalmazása szerint, ha a 18. század a felvilágosodás, a 19. század pedig a tapasztalat korának, akkor a 20. század az érzelmek korának nevezhető.⁶ Az érzelmeinket bántó számos bűncselekmény szerepel a hatályos Btk.-ban is, e körbe tartoznak az emberi méltóságot sértő bűncselekmények, például a becsületsértés vagy a kegyeletsértés. A büntetőjogban használatos fogalmaink tele vannak érzellemmel. Már maga a megtorlás mint a büntetés szerepe sem tekinthető érzelmentesnek. A törvényi tényállás elemeiben is megjelöljük az érzelmeket, például a célzat megfogalmazásánál, és bizonyos bűncselekményeknél az aljasság minősítő körülménnyé emelésével. Ugyanakkor a jog megköveteli az eljáró hatóságok képviselőitől az elfogulatlanságot, az előítéletesség tilalmát, vagyis hogy – legalábbis az ügyfelek jelenlétében – érzelmeiktől mentesen ítékezzenek vagy hozzanak határozatot. Mi, ha nem az érzelmek kifejeződése az eljárásjogban az elfogultságra épülő kifogás szabályozása? Szintén érzelmeket megmozgató kérdés: van-e hátrányos megkülönböztetés az igazságszolgáltatásban? Végül miként, ha nem érzelmeire hatásként értelmezzük a kriminálpolitikában a „három csapás” szabályozását, s a zero tolerancia fölbukkanását? Hatalmas érzelmek szabadulnak föl a másik oldalon is, például a bűnözési félelem megfogalmazódásában, az erkölcsi pánik kifejeződésre jutásában, vagy a „cigánybűnözés” szóhasználatának terjedésében.

Igaz-e tehát, hogy a bűnözéskezelés semleges, és az érzelmeknek nem lehet szerepük a jogban? S ha mégis szerepet kapnak, mekkora szerepük és terepük lehet? Nem véletlen tehát, hogy az érzelmek elemzése egyre nagyobb teret nyer az elméleti kriminológia vitáiban.⁷

II. Az érzelmek jogi jelentősége

Sajó András azt mondja, hogy az „érzelmek helyet kérnek maguknak a jogban”, és az érzelmek jogi jelentőségét a szégyenérzetnek a kortárs személyiségi jogok

⁵ Idézi HAAN-LOADER: *On the Emotions of Crime, Punishment and Social Control*. 243–253. o.

⁶ Idézi MORRIS, Norval: *Crime, the Media, and our Public Discourse*. Perspectives on Crime and Justice 1996–1997. Lecture Series Volume I., U.S. Department of Justice, NIJ Research Report, 117. o.

⁷ HAAN-LOADER: *On the Emotions of Crime, Punishment and Social Control*. 243–253. o.; KARSTEDT, Susanne: *Emotions and Criminal Justice. Theoretical Criminology*, 2002/3. 299–318. o.; SHERMAN, Lawrence W.: *Reason for Emotion: Reinventing Justice with Theories, Innovations and Research – The American Society of Criminology 2002 Presidential Address. Criminology*, 2003/1. 1–37. o.

kialakulásában játszott szerepével szemlélteti.⁸ Sajó ugyan a személyiségi jogokkal foglalkozik az írásában, a helyreállító igazságszolgáltatás kérdésköre viszont, amelyen én foglalkozom, természetesen nem magánjogi – bár azt is látnunk kell, hogy bizonyos területeken határozott jogági közeledések is megfigyelhetők.⁹ Mindemellett úgy tűnik, hogy az érzelmek és a jog kapcsolatának megértéséhez mindkét jogágban hasonló kiindulópont választható: a szégyen. Mint Sajó is hangsúlyozza, a szégyen közreműködik az erkölcsi ítéletalkotásban, és alapvetően három eleme azonosítható: a szégyenérzet, a büntudat és a feszélyezettség. Sajó azon álláspontra helyezkedik, hogy a „büntudat affektív-kognitív hibrid, és további érzelmek – különösen félelem – is kimutathatók benne”.¹⁰ Fontos szempont, hogy a szégyenérzetnek társadalmi vonatkozásai is vannak, s ez a társadalmi leértékeléshez kapcsolódik.

Mint írja, ellentmondásos módon a szégyenérzet segítségével megőrizhető az önbecsülés. A büntetőjogi jogsértés és az igazságszolgáltatás szempontjából a szégyenérzet és a büntudat megkülönböztetésének van jelentősége. Williams a megelőlegezett társadalmi válasz szempontjából tesz közöttük különbséget: „Büntudatot ama tett vagy mulasztás vált ki a cselekvőben, amely másokat jellegzetesen fölháborít, megbotránkoztat, zavarba hoz. Ilyen esetekben a cselekvő valamilyen jóvátételt kínálhat föl, félelem tölti el a büntetéstől vagy magát büntetheti. A szégyen jellegzetes forrása az, ami másokból megvetést vált ki, gúny tárgya, vagy ami miatt kerülni fogják.”¹¹ Sajó a szégyen és a büntudat közötti különbséget alapvetően nem a megsértett szabály jellegzetességében látja, mivel ama különbséget, hogy a szégyenérzet a társadalmi közmegegyezés megsértéséhez, a büntudat pedig az erkölcsi szabálysértéshez kapcsolódik, a cselekvő nem érvényesíti. A szerző saját okfejtésében nagyobb jelentőséget tulajdonít a szégyennek, amelyben a társadalmi leértékelődés és az ahhoz kapcsolódó tudati viszonyokat is elhelyezi. Mélyen egyet lehet érteni a megállapításával, hogy a szégyen az önuralom eszköze, s mint ilyen a társadalmi ellenőrzés is föl tudja használni. A szégyen előremutató cselekvési irányokat is kiválthat, különösen akkor, ha a megszegés befogadó és nem kirekesztő. A helyreállító igazságszolgáltatásban, illetve a jóvátételi eszközök megjelenésénél a hagyományos igazságszolgáltatásban is jelentősége van a megfigyelésnek, hogy a szégyenérzet kifejezése segíti a közösség s jogsértő tagja közti bizalom helyreállítását, az együttműködést.

Egy adott bűncselekmény – az arra hivatott szervek hivatalos eljárása mellett – érzelmi választ is kivált a közösségben, amely aztán nem hivatalos büntetésben nyilvánul meg: ez a szégyenkeltés eredendően kirekesztő eljárása. A büntetőpolitika

⁸ SAJÓ András: *Érzelmek a jogintézményekben: a személyiségi jogok és a szégyen kapcsolata*. In *Liber Amicorum, Studia Lajos Vékás Dedicata*. Budapest, 2009. 249. o.

⁹ Lásd KEREZSI Klára: *Kontroll és támogatás: az alternatív szankciók dilemmája*. Budapest, 2006.

¹⁰ SAJÓ: *Érzelmek a jogintézményekben*. 250. o.

¹¹ WILLIAMS, Bernard: *Shame and Necessity*. Berkeley, 1993. 82. o. Idézi SAJÓ: *Érzelmek a jogintézményekben*. 251. o.

célja hosszú időn keresztül az volt, hogy ezen érzelmi eljárásokat semlegesítse, a büntetést pedig szakmaivá tegye. A szégyen fogalmát a helyreállító igazságszolgáltatási megközelítés helyezte új megvilágításba. A szégyenkeltésnek Braithwaite szerint két formája van. Az egyik a visszafogadás (reintegráció), ahol a „közösség rosszallását (...) a jogkövető polgárok közösségébe visszafogadás mozzanata követi”.¹² A másik a megbélyegzés (stigmatizáció), amely a szabálysértő cselekmény elkövetőjét hosszú távra, a visszafogadás szándéka nélkül a deviáns státuszába helyezi.¹³ Az egyik esetben a rosszallás tárgya inkább a magatartás, nem az ember, a másik esetben maga az elkövető személye. A szankció mindkét alakja határozottan kifejező erejű, érzelmmel teli és nyilvános. A különbség nem a büntetés erejében van: a visszafogadó szégyenkeltés is lehet kegyetlen vagy gonosz.¹⁴ A visszafogadó szégyenkeltést a kirekesztés tartama (véges) és ama szándék megléte különbözteti meg a megbélyegzéstől, hogy az elkövető a közösség tagja maradjon.¹⁵

Vizsgálандó az is, hogy van-e helyük az érzelmeknek a bűnözéskezelésben, kaphatnak-e az érzelmek helyet az egyes jogintézmények működésében. Ha a büntető igazságszolgáltatás elveit nézzük, akkor „nem” a válasz, hiszen a tettarányosság, a független és pártatlan bíróság és egyéb elvek mellé nehezen képzelhetők el az érzelmek. Ne haladjunk azonban ilyen gyorsan, hanem lépünk vissza a hazai szak- és jogirodalom területére, annak ellenőrzésére, hogy valóban annyira érzelmentes-e az igazságszolgáltatás, mint amennyire első pillanatban gondoljuk.

Ha a büntetés értelmét a jogi megismerés számára közvetlenül adott olyan osztályozásként értelmezzük, amelyet a büntetőjog készen vesz át az erkölcsstanból, akkor nem szorul igazolásra – mondja Bibó István.¹⁶ A „büntetés becsületbe vágó szankció, szemben minden más jogi következménnyel” – szögezi le Szabó András.¹⁷ A megtorlást „határozott és félreismerhetetlen emocionális jellege különbözteti meg az egyéb, nem büntető jogterületek által alkalmazott hátrányos jogkövetkezményektől” – írja Bibó István. A megtorlás, tehát a „jogi eljárások racionalizált és intézményekbe merevített formájában is fölháborodástól izzó jogkövetkezmény. Ezért nem vagyunk képesek elfogadni egy olyan büntetési rendszert – folytatja Bibó –, amely pusztán a célszerű védekezésre van beállítva: közömbösnek érezzük a cselekménnyel szemben. hiányzik belőle a sértett ember, a sértett közösség fölháborodásával szolidaritás”.¹⁸ Csökkenthető-e a büntetési rendszer megtorló jellege? – kérdezhetjük.

¹² BRAITHWAITE, John: *Crime, Shame and Reintegration*. New York, 1999. 55. o.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 101. o.

¹⁵ GYÓRY Csaba: Egy pragmatikus Idealista: John Braithwaite. *Jog, állam, politika*, 2009/1. 108–128. o.

¹⁶ BIBÓ István: Etika és büntetőjog. In GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára (szerk.): *Deviancia, emberi jogok, garanciák*. Budapest, 1993. 24. o.

¹⁷ SZABÓ András: Megelőzés és arányos büntetés. In GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára (szerk.): *Deviancia, emberi jogok, garanciák*. Budapest, 1993. 99. o.

¹⁸ BIBÓ: Etika és büntetőjog. 26. o.

s válaszolhatunk is Bibó Istvánnal: „csak ott és annyiban lehet csökkenteni, ahol és amennyire a társadalomnak a fölháborodásra és megtorlásra készsége csökkent”.¹⁹

III. Igazságszolgáltatás és szégyenérzet

Sajó korábban hivatkozott tanulmánya számos párhuzamot kínál a büntető igazságszolgáltatás határán kereső helyreállító igazságszolgáltatási eszközök értelmezéséhez is. A helyreállító igazságszolgáltatás másként viszonyul az érzelmekhez, mint a hagyományos igazságszolgáltatás. Mint Sajó igazolja, az újkori jogban „olyan jogintézmények születtek, amelyek a jog eszközeivel orvosolják a szégyenérzetet”.²⁰ A magánélet védelmének megfogalmazódásakor a középpontban a testiség lelepleződése miatti szégyen áll, vagy állt – írja Sajó – amíg az önismádo és magamutogató kultúra a testi lelepleződés jelentőségét nem csökkentette. A kultúrában, amelyben az érzelmek a magánélet területére tartoznak, lelepleződésük szégyent kelt. Megváltozott azonban a viszony az érzelmekhez, illetve azok elrejtésének követelménye. Nagy valószínűséggel az érzelmekhez fűződő viszony általános megváltozása mellett jelentősége van annak is, hogy különbözőképpen alakult az egyes társadalmi rétegek viszonya az érzelmekhez. Mint Sajó írja, a személyiségvédelem látványos fordulatát a fénykép terjedése váltotta ki, ugyanis ez tette lehetővé, hogy valakinek a képmása szélesebb körben is hozzáférhetővé váljék. Sajó úgy értelmezi Warren és Brandeis indokait – akik először javasolták az USA-ban, hogy a *common law* ismerjen el valamiféle kereseti jogot a magánélet megsértésére –, hogy a felsőbb osztályok tagjai szégyent éreznek, amikor az alsóbb osztályok igényeit kiszolgáló bulvársajtó megsérti a magánéletük területét.

Könnyen lehet, hogy a magánélet védelmének fölmerültekor tényleg ez volt a helyzet. A folyamat későbbi szakaszait én azonban másképp értelmezem – mégpedig azért, mert alapvető jelentőséget tulajdonítok a műszaki ismeretek fejlődésének a folyamatban. Valóban a fénykép megszületése vethette föl a képmás és a magánélet területe védelmének szükségességét. Azóta viszont a műszaki fejlődés hatalmas lépéseket tett, s számos olyan új eszköz született, amely alkalmas a magánélet területének sértésére. Behoznék azonban a folyamat értelmezésébe egy további elemet is: az eszközök elterjedtségének jelentőségét. És ez az a szempont, amely lehetővé tette, hogy társadalmi rétegek szerint eltérő legyen a viszony a magánélet területének fontosságához. Amíg az emberek többségére az írástudatlanság jellemző (és a műszaki ismeretek sem

¹⁹ Uo. 27. o.

²⁰ SAJÓ: *Érzelmek a jogintézményekben*. 256. o.

változnak), addig kódexmásolás útján születnek a könyvek és terjed a tájékoztatás. Amikor a műszaki fejlődés létrehozza a könyvnyomtatást, és évszázadokkal később az emberek többségét az írni-olvasni tudás jellemzi, akkor szükségszerűen jelenik meg a ponyva, hogy azok olvasási szokásaihoz is igazodjék a kínálat, akik olvasnak ugyan, de a „magas művészeteknek” nem fogyasztói. Hasonló folyamatot figyelhetünk meg a tévé elterjedésével is. Amíg a tévével ellátottság kevesek kiváltsága, addig lehet a műsorokban a „magas művészetet” közvetíteni. Amikor viszont minden háztartásban megtalálható a tévékészülék, akkor meg kell találni a „megértési közös küszöböt”, amelyhez a műsorok színvonala és tartalma illeszkedhetik. Nyilvánvaló, hogy e közös nevező nem a magas művészetek szintje lesz, hanem a tömegigényt kielégítő, mindenki számára érthető bulvár, amely bizony napjainkban azt is jól mutatja, hogy társadalmi rétegek szerint eltérő lehet a viszony a magánélet fontosságához, az emberi méltóság tiszteletben tartásához, illetve a megszegés okaihoz. Sajó is említi, hogy a becsület elvesztése is lehet a megszegés forrása – a társadalmi helyzet elvesztésének értelmében. Úgy vélem, hogy itt találhatjuk meg ama tényezőt, amely jobban megértetheti velünk a bulvár működését. Az alsóbb társadalmi csoportok tagjai számára a magánélet megsértése, a lelepleződés és szégyen nem a társadalmi helyzet elvesztésével járó veszélyt jeleníti meg. Cserébe megkapják a tizenöt perc hírnevet, melyre Andy Warhol szerint mindenki szert tehet.²¹ Napjainkban ismét mérföldkőhöz érkeztünk: a világháló egy olyan műszaki vívmány, amely átértékelte a viszonyt a magánülethez, az emberek ugyanis önként mondanak le a magánéletük területének tiszteletben tartásáról.

Tökéletesen egyetértek Sajó Andrással abban, hogy jelenleg éppen annak vagyunk tanúi, hogy átíródnak a szégyen kulturális határai. A szégyen igazolási alapjának megkérdőjelezése aláássa a szégyenhez kapcsolódó erkölcsi érzelmek jogi hatását – mondja Sajó. S bár máshonnan indultunk, és Sajó gondolatmenetét csak olyan párhuzamként tudom használni, ahol mondandónk időről időre összekapcsolódik, úgy érzem, hogy hasonló fontosságot tulajdonítunk az érzelmek megjelenésének és a szégyen jelentőségének a jogban. A helyreállító igazságszolgáltatás mibenlétéről azonban másként gondolkodunk. Sajó az említett művének 263. oldalán szereplő lábjegyzetben a megszegés büntetőjogi büntetések kapcsán maga is megemlíti a helyreállító igazságszolgáltatási kezdeményezéseket – bár igen leegyszerűsítve azt írja, hogy az „elkövetőt megszegéssel próbálják visszavezetni a társadalomba”. Remélem, az olvasót meg tudom győzni arról, hogy e leegyszerűsítő kijelentés mennyire méltánytalan a helyreállító igazságszolgáltatás szándékait illetően. Sajó szükségképpen nem dolgozik egy fogalommal, amellyel

²¹ A kifejezés Andy Warhol 1968-as nyilatkozatából származik: „In the future, everyone will be world-famous for 15 minutes.” A tömegtájékoztatás korában bárki szerezhethet 15 perc hírnevet, csak egy megdöbbentő mutatvány kell hozzá.

nekem – a büntető igazságszolgáltatás új fejleményeiről írva – mindenképpen kell. E fogalom: a bűnbánat.

A bűnelkövetés hagyományos fölfogásában a bűn valamilyen kivételes esemény, cselekmény, amelynek nincs köze a napi élet viszállyaihoz, és a büntetés is „valahonnet fölülről” jár és jön érte. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy az emberek egy része a bűnelkövetésért járó büntetést csak „szenvadás-viszonzásként” tudja elképzelni, amely tökéletesen kirekeszti a sértett szempontjainak érvényesítését a rendszerből. A büntetés és bűnhődés viszonylatában a keresztény vallás hisz abban, hogy a bűnre adott válasz nem föltétlenül „arányos”, hiszen bizonyos bűnökért elfogadja a bűnbánatot mint a bűnbocsánat elnyerésének föltételét. Nyilván azért, mert az az alapfeltetelezése, hogy a bűnbocsánatért esedező valóban megbánta a tettet, és szeretné elnyerni az elkövetett bűn megbocsátását. Úgy látom, hogy a hagyományos büntető igazságszolgáltatásból éppen az az alapfeltetelezés hiányzik, hogy a lelkiileg és lelkiismeretileg „ellenálló” – értsd: a bűnét be nem látó – tettesben is különféle ráhatások következtében kialakítható a tett következményeinek orvosolni akarása. Abban (is) áll a helyreállító igazságszolgáltatás újdonsága, hogy e „lelkiismereti és lélektani elemet” erősíti a büntetésben. Abban bízunk, hogy föl lehet kelteni a tettesben az elkövetett tett miatti szégyenérzetet, és a bűnbocsánat elnyerésének őszinte szándékát. A jogi elemek helyett tehát a lélektani elemekre helyezi a hangsúlyt. Jól illeszkedik azon igényhez, amely az emberi érzelmek és a bűncselekmény, a büntetés, illetve a társadalmi ellenőrzés közötti kapcsolat fontosságát hangsúlyozza. Az emberi érzelmek – mint a düh, az öröm, a megelégedettség, a szomorúság, a szégyen, a büntudat – a kriminológiai kutatások számos területén kaptak helyet már korábban is: az elkövető indítéka, a gyűlöleti bűncselekmények, a családi erőszak, a félelem a bűnözéstől, a sértetté válás következményeinek vizsgálatánál, vagy a tömegtájékoztatás szerepének elemzésénél a bűnözés bemutatásában.²²

IV. Megszégyenítés és szankció

Tudjuk, hogy bármiféle megszegés igazságszolgálati az elkövetőnek a szankció alkalmazójához s általában a társadalomhoz fűződő kötelekeitől függ,²³ bár a büntetőjogi szankciók visszafogadó, de megszegéssel s kirekesztő módon is alkalmazhatók.²⁴ A visszafogadó szankció társadalmi megszegésvisszafogadást alkalmaz a magatartásra,

²² HAAN-LOADER: On the Emotions of Crime, Punishment and Social Control. 243–253. o.

²³ SCHEFF, Thomas J. – RETZINGER, Suzanne M.: *Emotions and Violence: Shame and Rage in Destructive Conflicts*. Idézi SHERMAN, Lawrence W.: *Kriminológia és kriminallizálás: Dac és a büntető szankcionálás tudománya*. In: *A társadalmi-politikai változások és a bűnözés: A XXI. század kihívása*. Budapest, 1994. 35. o.

²⁴ BRAITHWAITE: *Crime, Shame and Reintegration*. Idézi WATTS, Rob: John Braithwaite and Crime Shame and

de nem különbözteti meg hátrányosan az elkövetőt, szemben a megbélyegző szankcióval, mely az elkövetőt utasítja el. Ennek megfelelően a visszafogadó megszügyenítés csökkenti a későbbi bűnelkövetés valószínűségét, míg a megbélyegzés fokozza azt.

A sértett megjelenése a büntető igazságszolgáltatás szereplői között segít tehát abban, hogy a bűncselekményt ne csak mint az állam büntető hatalmának érvényesítésére alkalmas eseményt határozzuk meg, hanem egy személyt ért kárként, sérelemként is. Ez teremti meg a lehetőségét annak, hogy értelmet kapjon a bűncselekmény elkövetésében megnyilvánuló viszály, és a kezelő rendszer e viszályra (is) válaszolhasson az alkalmazott jogkövetkezménnyel. Ahogy Bianchi érvel: a „bűncselekményt a szenvedés és a vita fogalmaiban kell értelmezni. A büntetőjogot a helyreállító joggal kell helyettesíteni. E folyamat kevésbé figyel az ellenőrzésre, a megelőzésre és a büntetésre, viszont képessé tesz és fölhatalmaz a helyreállításra.”²⁵ Willem de Haan *orvoslás* (*redress*) fogalma hasonló tartalmú. Kiterjeszti a „jótett, az elszenvedett rossz helyreállítása” fogalmakkal jellemezhető alaki meghatározást, olyannyira, hogy abba beléferjen a „javítás, a megváltoztatás, a megújítás, vagy a fölhagyás a rossz, illetve hibás cselekedetekkel”. Ez a kapu, amelyen de Haan kilép a társadalmi nehézségekkel és viszályokkal (mint például a bűnözés) foglalkozás területére, s ahol a szomszédságnak nagyobb szerepe van, mint a hivatalos büntető igazságszolgáltatásnak. A folyamat célja szerinte a megbékélés, a kiegyezés, és nem a bűnössé nyilvánítás.²⁶ Duff szerint a helyreállító igazságszolgáltatás – bármennyire is a *helyreállítás* a központi fogalma – elsősorban azzal a kapcsolattal foglalkozik, amely a jogsértő és az általa elkövetett bűncselekmény között van. A válasz sem arra a következményre felel, amelyet a bűncselekmény okozott, hanem inkább a jogsértő személyére. Álláspontja szerint ezért a jogsértőnek az általa elkövetett cselekményhez fűződő viszonya a központi kérdés, annak érdekében, hogy az elkövetőben fölébresszék a kár össze elismerésének képességét, annak fölismerését, hogy ezzel sérelmet okozott, és fölkeltsék benne a helyreállítás szándékát. Csak e folyamat képes ugyanis arra – mondja Duff –, hogy az elkövető viszonyulását megváltoztassa, nem csupán a sértetthez, de a közösség többi tagjához is.²⁷

Reintegration: Some Reflections on Theory and Criminology. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 1996/2. 124. o.

²⁵ BIANCHI, Herman: Pitfalls and Strategies of Abolition. In BIANCHI, Herman – VAN SWAANINGEN, Rene (eds): *Abolitionism: Towards a Non-Repressive Approach to Crime*. Amsterdam, 1986. Idézi MUNCIE, John: *Decriminalising Criminology*. In MAIR, George – TARLING, Roger (eds): *The British Criminology Conference: Selected Proceedings*. British Society of Criminology, 2000. III. <http://britsoccrim.org/volume3/010.pdf> (A letöltés ideje: 2015. július 14.)

²⁶ HAAN, Willem de: *The Politics of Redress*. London, 1990. Idézi MUNCIE: *Decriminalising Criminology*.

²⁷ DUFF, Antony: *Restorative Punishment and Punitive Restoration*. Paper presented at the Fifth International Conference „Positioning Restorative Justice”. Sept. 16–19., 2001. Leuven, Belgium.

Az elkövető viszonyulását legjobban az érzelmei fejezik ki. A hagyományos igazságszolgáltatás azonban nem nagyon kíváncsi az érzelmekre, vagy ha igen, megelégszik azok udvarias kifejeződésével. Az érzelmek az ember tudati viselkedésszerkezetéhez tartoznak, és a sértettnél is és az elkövetőnél is mozgásban vannak, változnak. E jellegzetesség „kihasználatlanul” marad a hagyományos igazságszolgáltatásban. Fogadjuk el tehát, hogy az érzelmek átjárják a büntető igazságszolgáltatást. Szerzte a világon a „jog érzelmentelítettsége” vagy az „érzelmesség visszakövetelése a jogban”²⁸ tapasztalható, és ez meghatározó módon változtatta meg a büntető igazságszolgáltatás működését. Érzelmek korábban is kapcsolódtak a büntető igazságszolgáltatáshoz – elég csak a középkorban néptünepélyként megszervezett eretnekégetésekre gondolnunk. Azon érzelmek azonban, amelyeknek megnyilvánulását manapság érzékeljük az igazságszolgáltatásban, mintha hasonló irányok fölbukkanására utalnának. Természetesen kérdéses lehet, hogy az érzelmek „visszatérése” az igazságszolgáltatás területére nem jár-e orvosolhatatlan következményekkel az igazságszolgáltatás működésére. Nem mindegy ugyanis, hogy az igazságszolgáltatásban megjelenő érzelmek a lektűrrodalom vagy Dosztojevszkij szintjén fogalmazódnak meg.

A bűnözéshez való viszonyban a düh, a fölháborodás, a szégyen megjelenése akár tekinthető a társadalmi erkölcsiséget érzékelő légnomásmérőnek is. Az érzelmek megjelenése alapvetően két alakban érzékelhető a büntető igazságszolgáltatás és a kriminálpolitika területén. Egyrészt jelzi ezt a bűnözésről és az igazságszolgáltatásról zajló közbeszéd érzelmekkel és indulatokkal telítettsége, másrészt a szankciók végrehajtásának új jellemzői. Nem elképzelhetetlen ugyanis ma már, hogy egy büntetőjogi szankció sérti az emberi méltóságot – ez ugyanis még akkor is előfordulhat, ha ebbe az elítélt beleegyezett. A – különösen a nemi – bűncselekmény miatt elítéltek jelentkezési kötelezettsége, adott esetben a szomszédok értesítése a szabadulásukról (*Megan's Law*) mind azt mutatja, hogy a közösségi érzelmek kifejezésének nagyobb teret enged a kriminálpolitika. Az USA-ban a bíróság elrendelte, hogy az elkövető olyan trikót viseljen, amelyre azt írták, hogy „tolvaj vagyok”. Egy fiatal korú bűnelkövetőnek térdén állva kellett bocsánatot kérnie úgy, hogy a helyi közösség tagjai is jelen voltak.²⁹ A szégyen, a lealacsonyítás és a megbélyegzés közötti megkülönböztetés fontosságáról mintha egyre kevésbé akarna tudomást venni a jogalkotó és a jogalkalmazó.

Mondhatnánk, hogy nincs új a Nap alatt: megszügyenítő szankciókkal korábban is találkoztunk a történelemben. A szökött rabszolga fejét leborotvtázták, a tolvaj kezét levágták, a rabra lábbilincset csatoltak, a közszemlére tett elítéltet kalodába zárták. A civilizáció előrehaladásával az újkori társadalmakban úgy tűnt, hogy

²⁸ LASTER, Kathy – O'MALLEY Pat: Sensitive New-Age Laws: The Reassertion of Emotionality in Law. *International Journal of the Sociology of Law*, 1996/1. 21–40. o.

²⁹ KARSTEDT: Emotions and Criminal Justice. 299–317. o.

mérséklődtek az indulatok, melyek a bűnelkövetők megbélyegzését kívánták. Úgy tűnt, hogy az emberi jogok megfogalmazódása még a „szőnyeget is kihúzta” a megbélyegző szankciók alól, s a jóléti állam sikerrel állt ellen a megtorlás kísértésének. Természetesen nem mondhatjuk, hogy a jóléti állam idején nem kapcsolódtak érzelmek az igazságszolgáltatáshoz, de ezek ellenőrzés alatt tartását – e szempontból – józan kriminálpolitika biztosította.

Az érzelmek szabadjárá engedése az elmúlt két évtizedben vált jellemzővé a büntető jogalkotásban és az igazságszolgáltatásban. Az Egyesült Királyságban különösen a fiatalkorúakkal kapcsolatosan alkalmazható jogkövetkezmények körében tapasztalhattuk a jelenséget, amelyet a „Nincs több kifogás” (*no more excuses*)³⁰ jelmondata is jelzett, s ez lett – nyilván nem véletlenül – annak a minisztériumi anyagnak is a címe, amely a fiatalkorúakkal kapcsolatos új politikát megfogalmazta. A semlegesítés kriminálpolitikai elvére épülő és a hatékonyabb bűnözéskezelés szolgáló „rovás-törvények”³¹ nyitottak új fejezetet az bűnözéskezelés és az érzelmek kapcsolatában. A „rovás törvényei” azonban már túlléptek a megtorlás bölcséletén, és már nem a megsértett jogrend helyreállítását tűzték célul a bűncselekmény súlyához illeszkedő arányos büntetés alkalmazásával, hanem a tetтарыosságon messze túlterjeszkedve közömbösíteni, semlegesíteni akarják a bűnelkövetőt.³² Az érzelmek „eleresztése” a bűnelkövetők demonizálásának folyamatába illeszkedik. Ezt szolgálja – a tömegtájékoztató számára igen jól használhatóan – az élettani eredetű címkék alkalmazása is. Tudjuk, hogy a címkézésnek nagy a hatalma, gondoljunk csak a *soft on crime* jelmondatra, amellyel a szabadelvű bűnözéskezelést illetik, vagy a *juvenile predator* címkére, amely a fiatalkorú bűnelkövetőknek jár napjaink Amerikájában,³³ de ide tartozik a hazai „cigánybűnözés” címke használata is. Még egy program elnevezése is milyen beszédes tud lenni! A Philadelphiában indított

³⁰ HOME OFFICE: *No More Excuses: A New Approach to Tackling Youth Crime in England and Wales*. Cm 3809, London, 1997.

³¹ A *three strikes* kifejezést a 3. rovas fogalmával jelöltem. A kifejezés pontosabb fordítása a hiba, ugyanis az amerikai baseball szabálya szerint, ha az adogatójátékos (*pitcher*) képes az ellenfél ütőjátékosa (*batter*) mellett úgy eldobni a labdát, hogy az közvetlenül az ütőjátékos melletti *strike*-területen halad el, és az ütőjátékos nem képes beleérni, akkor hibapontot kap. E hibapontot nevezik a baseballban *strike*-nak, és három ilyen hibapont után az illető kiesik a játékból. A rovas azonban a magyar nyelvben nagyon érzékletesen kifejezi e szabálysértési hibát, erre utal a „sok van a rovasán” kifejezés is. Ennek ellenére a hazai jogirodalomban a „három csapás” vagy a „három dobás” szóhasználat kezd általánossá válni.

³² Lásd részletesen a folyamatot KEREZSI Klára: *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája*. Budapest, 2006.; BORBÍRÓ Andrea: *Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 2011.

³³ Ez sem előzmény nélküli: Rieder írja, hogy New York Canarsie-ban a középosztálybéli és munkásosztálybéli fehér lakónegyedekben azon szegény feketék megjelölésére, akikkel szemben erősen elfogultak voltak, az „elem” és az „állat” szavakat használták. Lásd RIEDER, Jonathan: *Canarsie: The Jews and Italians of Brooklyn Against Liberalism*. Cambridge, Mass., 1985. Idézi GANS, Herbert J.: *The War against the Poor: The Underclass and Antipoverty Policy*. New York, 1995. 13. o.

közérdekű munkaprogramot – amelynek keretében a csekély súlyú bűncselekményt elkövetők a közterületeket tartják tisztán – mozaikszóval „könnyed pofonnak” nevezték el (*SLAP: Sheriffs Labor Assistance Program*).³⁴

V. Az érzelmekhez viszonyulás történeti változása

Valóban nem léphetünk kétszer ugyanazon folyóba, és ma nem ugyanolyan a hatása az érzelmeknek a büntető igazságszolgáltatásban, mint a középkorban. A kalodába zárt embert látta a közösség (falu, város), de a hír ennél tovább nem terjedt. Napjainkban a kortárs műszaki eszközök fölerősítik az érzelmek hatását. A mai fejlett műszaki megoldások egy pillanat alatt röpitik a hírt szerte a világon, s úgy tűnik, hogy büntető jogalkotás és a kriminálpolitika tudatosan dolgozik az érzelmekkel és nagy jelentőséget tulajdonít a nyilvánosságnak. Ahogy Kleinman mondja: „Ne csak üsd a követ, beszélj is róla!”³⁵ Jó példát hoz Karstedt is: „Mikor megkérdeztem egy filmrendezőt, hogy az emberek miért sírnak a moziban, és a színházban miért nem, a válasza pontos volt és egyértelmű: a „közelképek miatt”.³⁶ A műszaki eszközök tehát „közel hozzák”, fölnagyítják, és ezzel fel is erősítik az érzelmek hatását. E helyzetben a büntető igazságszolgáltatás feladata jelentősen leegyszerűsödhetik: az áldozatoknak szolgáltatott igazság azt jelenti, hogy az elkövetőt a lehető legkeményebb büntetéssel kell sújtani.

Korábban úgy gondoltam, hogy a rossz helyzetű társadalmi csoportok tagjaitól nincs mit elvenni, csak a szabadságukat, ha bűncselekményt követnek el. Később rájöttem, hogy van még valami kincsük: az emberi méltóságuk. A siker hagyományos lehetőségei ugyanis nem állnak számukra rendelkezésre, de a bűnelkövetés mint törvénytelen, de nagyon hatékony eszköz a pénzszerzésre: létezik. A műszaki fejlődés pedig megnyitotta előttük a másik főlemelkedési csatornát is: a tömegtájékoztató szennyműsorait. E műsorok a siker egyetlen lehetőségét kínálva hívják őket, és így önként adják föl méltóságukat. Fiatal lányok és fiúk (tíz)ezrei jelentkeznek önként, számításba sem véve a megalázás, a méltóság elvesztésének lehetőségét.

Borbíró Andrea a doktori értekezésében igazolta, hogy a bűnmegelőzés mint önálló kriminálpolitikai célkitűzés a jóléti állam időszakában döntően a büntető igazságszolgáltatáson keresztül megvalósuló egyéni megelőzés alapján értelmezhető.

³⁴ DILULIO, John J.: *Reinventing Parole and Probation*. *Brookings Review*, 1997/2. 40–42. o.

³⁵ KLEIMAN, Mark A. R.: *Getting Deterrence Right: Applying Tipping Models and Behavioral Economics to the Problems of Crime Control*. In *Perspectives on Crime and Justice: 1998–1999 Lecture Series*. Vol. III. NIJ, 1999.

³⁶ KARSTEDT: *Emotions and Criminal Justice*. 299–318. o.

Mint írja, az „általános társadalmi boldogításból kimaradtak végső soron a büntetőrendszeren keresztül kerültek be az állami gondoskodás alá, ahol aztán az akár kényszerrel is véghezvitte ember- és társadalomjobbító szándékait”.³⁷ Voltaképpen napjainkban is erről van szó. Az állam most is az állami büntetőrendszert használja arra, hogy ellenőrzés alá hajtja az ellenőrizhetetleneket. A „munkavégzés”, a „dolgozó” ugyanis mint a nap szervezője, illetve a „vallásosság” visszaszorulása olyan tényezők, amelyek évszázadok óta szervezték a napot, és biztosították a személyek fölötti társadalmi ellenőrzést. Ma viszont a népesség jelentős része mindkettőből kimarad: egyikből munkanélküliként, másikkal vallását nem gyakorlóként. Ily módon szabadidő-felhasználását nem szorítja a hagyományos korlátok és határok közé sem a munkavégzés, sem a vallásgyakorlás. Az állami büntetőrendszer mellé tehát szükségszerűen sorakozott föl a bűnmegelőzés eszközrendszere, amely a tudományos fejlődés eredményeként alkalmassá és hihetetlen módon tevékenyebbé vált a felügyelet és ellenőrzés feladatainak teljesítésében.

VI. A láthatatlanul létező és a közösségi érzelmek

Az érzelmeknek – mint minden testi működésnek – élettani alapjai vannak. Az orvos- és az idegtudományok fejlődésével egyre többet tudunk az érzelmek ideglélektanáról. A lélektan területén az érzelmek sokféle csoportosítása létezik, de abban nagyjából megegyezésre jutottak, hogy hat olyan – élettanilag meghatározott – alapérzelem ismert, amely minden kultúrában egyetemesen jelen van (öröm, bánat, harag, félelem, meglepetés, undor). Az érzelem mindig is a közléscsere egy módja volt, de mivel a közösségek a hat alapérzellemmel kapcsolatosan azonos érzéseket írnak le, az érzelmek „beemelése” az igazságszolgáltatásba nem társadalom- vagy jogrendszerfüggő. Vannak természetesen olyan érzelmeink, amelyek ugyan nem élettani meghatározottságúak, mint az alapérzelmeink, mégis minden közösségben jelen vannak. Ilyen érzés a szeretet, a szerelem, a büntudat, a szűgyen, a zavar, a büszkeség, az irigység és a féltékenység. E tudati érzelmeknek a kialakulási helye az új agykéreg (*neocortex*), ezért erősebb bennük a tudatosság, de nagyobbak a kulturális különbségek is az értelmezésükkel kapcsolatosan. Az indulati állapotokért az új agykéreg (a kéreg és elsősorban a homloklebény) felelős, mely szervezi az agyműködések három nagy alrendszerének együttműködését. Az állati és emberi magatartáskutatások eredményei igazolják, hogy az új agykéreg kialakulása és növekedése az egyes fajok társas szokásainak fejlettségével függ össze. Az új agykéreg az agyi tartományok egységbe foglaló területe, amely összegezi,

³⁷ BORBÍRÓ: *Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban*.

összerendezi, értelmezi és kezeli az ősbibb agyi területekről érkező adatokat, és ezeket egyesíti a társas és társadalmi indíttatású üzenetekkel.³⁸

A társadalom működését vizsgáló és a kérdéskörünk szempontjából jelentős megállapításokat tévő elméletalkotók közül Durkheim és Elias tulajdonított kiemelt jelentőséget az érzelmeknek. Mindketten fölismerték, hogy a büntetőjog szoros kapcsolatban van a társadalom érzelmi kultúrájával, és bonyolult összefüggésrendszeren keresztül kapcsolódik a társadalom szerkezeti és intézményi mintáihoz. Következésképp a társadalmi „erkölcs” (Durkheim) és a „lelki alkat” (Elias) meghatározó változásai összhangban vannak a büntetőjog és a büntetés történeti formáinak alakulásával, a büntető igazságszolgáltatás működésének átalakulása utal a társadalom érzelmi kultúrájában bekövetkezett fordulópontokra is. Nem véletlen, hogy a hagyományos társadalomból az újkori társadalomba vezető utak történelmi változásait mindkét elméletalkotó úgy értelmezte, mint egy olyan ösvényt, amely folyamatosan és kitartóan korlátozza és alakítja az érzelmek szerepét a közösségi élet területén, s ennek eredményeként módosítja a büntetőjog s a büntetés különböző formáit.³⁹

Egy adott társadalom érzelmi kultúrája tehát sokféle tényezőtől függ. Érdekes szempontra hívja föl a figyelmet Karstedt, amikor az *érzelmek láthatatlanságáról* beszél. Mint írja, Luther Márton 95 pontjának egyharmada azzal foglalkozik, hogy nincs szükség semmilyen intézményre, amely közvetít az egyéni bűnbánat, a szűgyen és a büntudat között. Azzal érvel, hogy csak Isten tudhatja, hogy az ember érzelmei igazak voltak-e vagy sem. Ez alapján Karstedt úgy gondolja, hogy Luther tisztában volt az érzelmek láthatatlanságával, és azzal, hogy ez milyen nehézséget jelent a velük foglalkozó intézményeknek.⁴⁰ Ez a szempont a kérdéskörünk szempontjából különösen érdekes lehet. Az érzelmek láthatatlanságának ugyanis a helyreállító igazságszolgáltatás területén különös jelentősége van. Számtalan esetben merül föl ugyanis az igazságszolgáltatásban, hogy lehet-e hinni a megbánásnak. Igaz-e bűnbocsánat kívánása, valóban szűgyent érez-e az elkövető a helyreállító igazságszolgáltatás különféle eljárásaiban, és így tovább. Úgy tűnik tehát, hogy nem csupán az érzelmeknek, de az érzelmek hitelességének is jelentősége lehet az újkori társadalomban. Fontos kérdés annak vizsgálata is, hogy az érzelmek megjelenése az igazságszolgáltatásban vajon milyen hatást gyakorol az elkövetők jogainak érvényesülésére. Robinson, Smith-Lovin és Tsoudis kutatása is azt jelzi, hogy az elkövetőhöz fűződő viszonyt és az alkalmazott következményeket jelentősen meghatározza, hogy a tettes milyen érzelmeket mutat az elkövetett

³⁸ HAVAS Péter: *Az iskolai tanulás motivációjáról*. http://tap-ir.ultraweb.hu/tap/tanulasi_tech/cikkek/havaspeter.doc (A letöltés ideje: 2015. július 13.)

³⁹ KARSTEDT: *Emotions and Criminal Justice*. 299–318. o.

⁴⁰ Uo.

cselekményhez.⁴¹ A kutatásban egyetemi hallgatók különböző csoportjai egy-egy olyan tettes cselekményét ítélték meg, akik halálos közúti balesetet okoztak, s az egyikük nagyon megbánta a tettét, a másik nem mutatott érzelmet. Az eredmények azt mutatták, hogy az egyetemi hallgatók sokkal enyhébben ítélték meg ama tettes cselekményét, aki láthatóan felelősséget érzett az általa elkövetett cselekményért. Hasonló jelentősége volt a sértettek érzelmeinek is. Azaz a bánatos sértett szigorúbb büntetés alkalmazására sarkallja a jogalkalmazót, a bűnbánó tettes pedig enyhébb szankcióval megússza.

A jogalkotás, a jogalkalmazás és a kriminológia mind az egyéni, mind a közösségi érzelmeknek jelentőséget tulajdonít.⁴² Nemkívánatos közösségi érzelmeinek megjelenését szankcionálja például a büntetőjog a gyűlölet-bűncselekmények megfogalmazásával, a football-huliganizmus, a garázdaság vagy a rendbontás szankcionálásával. Úgy tűnik, hogy az újkori társadalmakban a büntetőjog s büntető igazságszolgáltatás rendszere tökéletesen tükrözi az érzelmeinek kettős természetét: részben nagyobb teret enged az egyéni érzelmeinek kifejeződésének, részben folyamatosan válaszol a közösségi érzelmeinek megjelenési formáira. Nem véletlen tehát, hogy a szégyen (megszégyenítés, megszégyenülés) kiemelt szerepet kapott, jól kifejezi ugyanis az érzelmeinek kettős kötöttségű jellegzetességét.

A büntető anyagi és eljárásjogban alapvetően az érzelmeinek tudati megközelítése az uralkodó. A felelősségre vonás eljárásrendje ama szabályok érvényesülését biztosítja, amelyekben az igazság és a méltányosság szempontjai érvényre juthatnak. Az eljárási szabályok feladata annak megelőzése is, hogy az áldozatban a bosszú, a visszavágás érzése alakuljon ki, hogy úgy érezze, a „saját kezébe kell vennie az igazság szolgáltatását”. Az eljárási szabályok feladata annak erősítése is, hogy mind a tettes, mind a sértett fogadja el a jogi döntést s erkölcsi értéktételt, melyet a jogalkalmazó meghozott. Az Áldozatsegítő Szolgálat hatékonyságvizsgálatával kapcsolatos kutatásunkban tártuk föl, hogy a hazai állami áldozatsegítő rendszer elsősorban a jogi segítségnyújtásra összpontosít, miközben elfeledkezik az együttérzés kifejezéséről, a támogatásról, a lelki, lélektani segítségnyújtásról, erre ugyanis a szolgálat nincs főkészítve.⁴³ „Elengedhetetlen – írjuk –, hogy az áldozattá válás pszichikai és mentális részét is képes legyen látni az áldozatsegítési ügyekben eljáró ügyintéző.” A felmérés eredményei azt jelezték, hogy az áldozatok leggyakrabban idegességet, tehetetlenséget s kiszolgáltatottságot éreznek a bűncselekmény

⁴¹ ROBINSON, Dawn T. – SMITH-LOVIN, Lynn – TSODIS, Olga: Heinous Crime or Unfortunate Accident? The Effects of Remorse on Responses to Mock Criminal Confessions. *Social Forces* 1994/1. 175–190. o.

⁴² SKILLEN, Anthony J.: How to Say Things with Walls. *Philosophy*, 1980/5. 509–523. o.; PRATT, John: Emotive and Ostentatious Punishment: Its Decline and Resurgence in Modern Society. *Punishment and Society*, 2000/4. 417–441. o.; FREIBERG, Arie: Affective versus Effective Justice: Instrumentalism and Emotionalism in Criminal Justice. *Punishment and Society*, 2001/2. 265–278. o.

⁴³ KEREZSI-KÓ: Az Áldozatsegítő Szolgálat hatékonyságvizsgálata.

kapcsán, s ezt követi az érzelmi rangsorban a nyugtalanság, a düh és a harag. De az utóbbiak levezetésére nem képes sem a család, sem a baráti közeg, s a büntetőeljárás során sincs mód ezen érzelmeinek megjelenítésére. Ha viszont az indulatok semmilyen módon nem oldódnak föl, és nem is vezetődnek le, nem szublimálódnak, ez rendkívül káros következményekkel járhat. Egyéni szinten testi és lelki tüneteket okozhat, ami egyéb szervi bajok kialakulásához is vezethet, társadalmi szinten pedig a közösség mutat olyan testi és lelki tüneteket, mint például a közvélemény megerősödő megtorlási hajlandósága.

Napjaink műszaki, földtermészettani és társadalmi erői alapvetően átalakították az ember környezetének működését. Ezen erők között kiemelt szerepe van a világhálónak, a világméretű környezeti változásoknak és a különböző társadalmi helyzetű, nemzetiségi vagy vallási csoportok közötti mélyülő szakadékoknak. A vizsgált téma szempontjából különösen fontos kérdés, hogy a világméretű változások miként alakítják át az emberek közötti kapcsolatokat és a mindennapi környezetüket. Van-e jelentősége az érzelmeinek, pontosabban az érzelmeinek megnyilvánulásának nemzetközi szinten, és mit tudnak kezdeni a helyzettel a nemzetközi szervezetek. Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa (UN ECOSOC) által 2002-ben elfogadott *Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters* hatalmas lökést adott a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök elterjedésének.⁴⁴ Ezen elvek arra ösztökélik az ENSZ tagállamait, hogy a büntető igazságszolgáltatási rendszerükben nagyobb súlyt biztosítsanak a helyreállító igazságszolgáltatási eszközöknek. A helyreállító igazságszolgáltatási eszközök alkalmazása – mind az elmélet, mind a gyakorlati alkalmazás tapasztalatai szerint – jelentős mértékben túlterjeszkedik a büntető igazságszolgáltatás területén, és a magánjogi területeken, az oktatásban, a munkaügy területén vagy az egészségügyben is alkalmazzák. A helyreállító megközelítés jelentős szerepet kapott olyan átmeneti társadalmi helyzetben lévő országokban is, ahol a demokratikus átalakulás során a korábbi tömeges jogtiprások következményeit kellett kezelni (például Ruanda, Dél-Afrika, Bosznia). Az érzelmeinek kézzelfogható formáinak megjelenéséhez az igazságszolgáltatásban ismernünk kell az érzelmeikhez kapcsolható válsághelyzeteket, illetve a viszályok kezelésében jelentőséggel bíró rítus- és katarziszfogalmait és jelentőségüket. E fogalmak átvezetnek bennünket az embertan, a társadalomkutatás és a társadalomlélektan területére.

⁴⁴ Lásd: United Nations Economic and Social Council, E/CN.15/2002/5/Add. A helyreállító igazságszolgáltatás témája 1997-től folyamatosan az ENSZ Büntetőeljárás és Büntető Igazságszolgáltatási Bizottságának napirendjén szerepel. Önálló kérdéskör volt a Bűnözéssel és a Bűnelkövetők kezelésével foglalkozó X. és XI. ENSZ-gyűléseken. 2002-ben az ECOSOC kiadta a helyreállító igazságszolgáltatási programokkal kapcsolatos alapelveket, nyilvánvalóan ama céllal, hogy ezeket minél több tagállam beillesse a rendszerébe. A 2005-ben Bangkokban megrendezett ENSZ-gyűlésen elfogadott nyilatkozat megerősítette a helyreállító igazságszolgáltatás előnyeit, és ismét arra szólította föl a tagállamokat, hogy alkalmazzanak ilyen programokat.

VII. Krízis és rítus

Csányi Vilmos azt mondja, hogy a szabálykövetés újfajta viselkedés a törzsfejlődés során, és hozzájárult az ember állati mivoltának levedléséhez. Mint mondja, a szabálykövetés legősibb alakjának a rítusok tekinthetők, amelyek egy-egy közösség számára fontos, érzelmekhez kapcsolt cselekmény lezajlását alakították. A rítusok nemzedékeken keresztül biztonságot, állandóságot adtak a közösség számára. Ha a társadalomban több nemzedéken keresztül állandóság uralkodik, megjelenik a szabálykövető viselkedés magasabb rendű alakja, az erkölcsös viselkedés, amely nem pusztán törvény- és szabálykövetés, hanem egy olyan képesség, amely az esetekben is megtalálja a törvény egészének megfelelő egyéni viselkedést, amelyeket nem is szabályoznak meghatározott módon. A viselkedést nem a jutalom vagy a büntetés lehetősége irányítja, hanem a fölsimert jó.⁴⁵

A krízis, rítus, katarzis fogalmak tehát nem csupán a helyreállító, de a hagyományos igazságszolgáltatás fogalomtárában is helyet érdemelnek – bár tagadhatatlanul kevésbé hangsúlyosan, mint a helyreállító igazságszolgáltatásnál. Nem szabad megfedkezünk arról, hogy még a hagyományos büntetőeljárás is egy olyan eljárásrend, amelynek folyama számtalan példával szolgál a rituális viselkedésre: a bírósági tárgyalóteremben zajló drámától az elkövető elszemélytelenítéséig például a büntetés-végrehajtási hospitalizáció során, vagy a befogadás vagy a kirekesztés következményével járó beavatási szertartásig a börtönök világában. Az elterelés támogatói „főképpen a csaknem rítusszerű, erősen formalizált és stigmatizáló, mert a terhelt bűnösségét nyilvánosan deklaráló verdiktrel végződő bírósági eljárás elkerülését szorgalmaz[t]ák” – hívja föl Bárd Károly egy másik szempont érvényesülésére a figyelmet.⁴⁶

Mint korábban említettem, a helyreállító igazságszolgáltatás a lélek jelenségeire figyel, legyen az a sértett, az elkövető vagy az egész társadalom lelke. Úgy vélem, a helyreállító igazságszolgáltatás meg is találta és ki is dolgozta azokat a kereteket és formákat, amelyek ki tudják fejezni a változást, a megújulást és a megtisztulás rítusait. Igazolásul embertani, társadalomkutató és lélektani szerzőket hívok segítségül. Az embertan az emberi élet fontos átmeneteinek segítéseként foglalkozik a rítusokkal, illetve az „átmenet rítusaival”. E megtisztító, megerősítő rítusok hatásával azonos értékű élménynek tartom a helyreállító igazságszolgáltatás rítusait, s amelyeknek – csakúgy, mint az embertan tudománya által leírt átmeneti

rítusoknak – szintén három fő fázisuk van: az elválasztás, amely az elhagyandó állapotból vezeti ki az egyént; a várakozás, amely az átmeneti, várakozó állapot a megérkezés előtt; és a befogadás, vagyis az új állapotba megérkezés.

VIII. A rítusok

1. A RÍTUSOK ÉRTELMEZÉSEI ÉS TÖRTÉNETISÉGE

A rítus eredetileg vallási intézkedést, szokást, szertartást jelölt. Célja a kiismerhetetlen, félelmetes, kiszámíthatatlan erők befolyásolása volt. Később a helyesnek tartott viselkedés társadalmilag szabályozott lefolyását célozta. Az egyéni vagy közösségi élet meghatározó fordulópontjaihoz kapcsolódó szertartásrend alakul a vallási rendszerekben kultusszá, a népi kultúrában pedig szokásokká. A rítus tartalma a hit, s e fogalom mindig tartalmaz egyfajta közösségi élményt és találkozást, akár Istennel, akár a közösség tagjaival. E tartalmat pedig színpadias formák közvetítik és erősítik: álarc, zene, párbeszéd, cselekmény. A *rítus* kifejezés használata még a néprajztudományban sem következetes, érthető alatta csupán a vallásos és mágikus szokáscselekmény, de akár mindenféle társadalmilag megszabott hagyományos szokáscselekmény is (például a katonaság, a közélet, a jog rítusai). Én magam is ez utóbbi, szélesebb értelemben használok a rítus fogalmát. Általánosságban szólva a rítus két fő összetevőből áll: egy *láthatatlan erkölcsi szükségletből* valamilyen lényeges értéktartalmú kérdés megválaszolására, és egy *látható ünnepi tevékenységből*, amely külső eszközként szolgál e cél elérésére. Az erkölcsi szükséglet és a társadalmi ünneplés rendkívül szoros kapcsolatban áll egymással, egymás meghosszabbításai.⁴⁷

A rítus az emberi társadalmak legkorábbi alakulataiban is központi szerepet játszott. A születéstől a házasságig, az idegenekkel való békés kapcsolattartástól a háborús előkészületekig, a gyógyítástól a közös jólét ünnepléséig, a korhatárok átlépésétől a foglalkozási vagy közéleti szerepekbe való beavatásig, a vezetők felavatásától az évfordulók megünnepléséig a kiemelt társadalmi folyamatokat a társadalmak legkorábbi alakulataiban is szertartásos, jelképes közléscsere kísérte.⁴⁸ Alexander a rítusokat a kulturális közléscsere ismétlődő és leegyszerűsített mintáinak tekinti, amelyeknek a jelképes közléscsere révén egységesítő szerepük van, azaz a rítus maga is kötődéseket hoz létre, közösségi önazonosságot teremt.

⁴⁵ CSÁNYI Vilmos: Hatalom és erkölcs: Kentaurbeszéd. Népszabadság, 2010. november 27. http://nol.hu/velemeny/20101127-hatalom_es_erkolcs-896011 (A letöltés ideje: 2015. július 11.)

⁴⁶ BÁRD Károly: A büntetőhatalom megosztásának buktatói. Budapest, 1987. 106. o. Idézi BÁRD Péter: Helyreállító igazságszolgáltatás. In KEREZSI Klára – BORRÓ Andrea (szerk.): A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve. I. Budapest, 2009. 191–221. o.

⁴⁷ CSÁSZI Lajos: A média rítusai: A kommunikáció neodurkheimi elmélete. Budapest, 2002.

⁴⁸ ALEXANDER, Jeffrey C.: A társadalmi performansz kulturális pragmatikája: ritualitás és racionalitás között. In HORVÁTH Kata – DEME János (szerk.): Társadalmi performansz. Budapest, 2009.

„A nagy emocionális töltéssel rendelkező rituális cselekvések megteremtik a közösség szimbólumait és identitását, és transzkontextuális közvetítő föladatot töltenek be” – mondja Császi. „Egyfelől adott fizikai térben és időben játszódnak, másfelől viszont a fizikai világ történéseit a szimbolikus térben és időben játszó mítoszokhoz kapcsolják hozzá. E transzfiguráción keresztül a rítusok a társadalmi jelenségeknek kulturális értelmet adnak, miközben a szimbólumokat társadalmi jelentéssel töltik föl. A rítusok így aktívan közvetítenek a szakrális és a profán, a rendkívüli és a mindennapi, a tiszta és a tisztátalan között. A rítusok feladata ezen ellentétes princípiumok átmeneti összekapcsolása a mítoszok történeteinek a segítségével, ama célból, hogy a résztvevők kognitív, morális és érzelmi átalakuláson menjenek keresztül, azaz a rítus után másként érezzék, lássák, kezeljék a világot – és benne magukat –, mint előtte tették. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a rítusok a résztvevőknek nemcsak az »igazság« fölismerésének kognitív föladatához nyújtanak segítséget, hanem a közvetlen kapcsolat az értékekkel közvetlen érzelmi erőforrásként és bizonyosságként is szolgál számukra” – folytatja Császi.⁴⁹ A rítus hatása és érzelmi telítettsége a szándékok és tartalmak közös értelmezésére és a kölcsönhatás saját, belső érvényességére épül. A rítus energiával tölti fel a résztvevőket, kötődéseket hoz létre köztük, növeli azonosulásukat a közléscsere jelképes értelmével, illetve fokozza a kapcsolat mélységét a résztvevők, a jelképes tartalmak és a közönség, vagyis általában a teljes „közösség” tagjai között.⁵⁰

Durkheim szerint semmilyen társadalom – így az összetett újkori társadalmak sem – létezhetnek az általánosan elfogadott és mindenki számára kötelező erkölcsi rend egységesítő szerepe nélkül. Durkheim ezért különleges jelentőséget tulajdonított a rítusoknak. A rítus fogalma alatt ugyanis nem egyetlen fajta cselekvést értett, hanem végtelen számú, fajtájú és szerepű cselekvést, amelyek szervesen kapcsolódtak a társadalmi élet különböző elvárásaihoz.⁵¹ „A durkheimi fogalmi rendszerben – írja Durkheim egy 1899-ben írott cikkét elemezve Némédi – a vallás volt ama hely, ahol a különböző társadalmi területek között kapcsolatot lehetett létrehozni.”⁵² Ezen értelemben a durkheimi vallásszociológia érdekes magyarázatot kínál az egyéni erkölcs által megoldatlan kérdésekre, mert Durkheimnél a vallásos rítusok lehetővé teszik az egyén összekapcsolódását a közösséggel. A rítusoknak a társadalom belső mozgásában betöltött szerepével kapcsolatban azzal érvelt, hogy

⁴⁹ CSÁSZI: A média rítusai.

⁵⁰ ALEXANDER: A társadalmi performansz kulturális pragmatikája.

⁵¹ ALEXANDER, Jeffrey C.: A társadalmi performansz kulturális pragmatikája: ritualitás és racionalitás között. *Színház és Pedagógia*, 2009/2. 26–69. o.

⁵² NÉMEDI Dénes: Change, Innovation, Creation: Durkheim's Ambivalence. 162–175. o. In ALLEN, N. J. – PICKERING, W. S. F. – WATTS MILLER, W. (eds): *On Durkheim's Elementary Forms of Religious Life*. London, 1998. Idézi Császi: A média rítusai.

például a büntetés sem közvetlenül a visszatartandó vagy megváltoztatandó egyén ellen irányult, sokkal inkább azt akarta elérni, hogy a megsértett közösségi rend helyreálljon. Maruna érthetetlennek találja, hogy a kriminológia és a társadalomkutatás eddig miért nem fordított nagyobb figyelmet a rítusokra, hiszen a vizsgálendő kérdést már az alapvető szerzők is fontosnak találták. Maruna szerint az sem igaz, hogy az újkori világ a bizalom és a közösségi érzés csökkenése miatt kevésbé fogékony a rituálékra. Mint mondja, az USA-ban átlagosan 30 ezer dollárt költenek esküvői ünneplésre. A futballszurkolók, a rockbandák rajongóinak viselkedése, de a születésnap bulik gyakorlata sem azt mutatja, hogy az emberek ne lennének fogékonyak a rituálékra.⁵³ Valóban, akár életkori sajátosságnak is tekinthetjük a kamaszok vonzódását a rituálék iránt, amikor találkozáskor bonyolult rituális kézfogással, öleléssel üdvözlnek egymást, amely üdvözlési mód a csoport tagjait is megkülönbözteti a kortársaiktól. Felnőttek körében is elterjedt – valamely kis siker rituális megerősítésére –, hogy „Adj egy ötöst!” fölkiáltással egymásnak ütik a tenyerüket. Nem kérdéses, hogy a rítusok és rituálék összetartó kapcsolatot jelentenek és szerepük a közléscsereben továbbra is működik.

Collins a rítusokat olyan működési módként határozza meg, amely a kölcsönös érzelmekre és figyelemre épül, a valóság átmeneti megosztását hozza létre, s ezáltal a közösségvállalás és a csoporttagság érzetét kelti.⁵⁴ A sikeres rituálék az „érzelmek átalakítói”, s ez az érzelmi energia biztosítja a résztvevőknek lelkiileg, társadalmilag és a lelkiségükben az erőt és a bizalom érzését – mondja. Shadd Maruna szerint, ahogy a bűnelkövetés, úgy a rítus is kötődéseket hoz létre, közösségi önazonosságot teremt.⁵⁵ A rítus az érzelmek fölébresztésében is lényeges szerepet játszik. „A rítus ama közösségi jelképes ünnepélyes forma, amelynek segítségével a közösség a zűrzavarból rendet teremt. (...) A jelképes cselekvések – mint például a rítusok – sokkal többet tesznek, mint hogy csak tükrözik az adott társadalmi elrendeződést: sokkal inkább újraszervezik, megalkotják azokat” – hivatkozik Moore és Meyerhoff megállapítására Urbán Csilla is.⁵⁶ Császi szerint a rítusok feladata annak elérése, hogy a résztvevők tudati, erkölcsi, érzelmi átalakuláson menjenek keresztül, s a rítus után másként érezzék, lássák, kezeljék a világot – benne magukat –, mint előtte.⁵⁷

Erikson társadalomlélektani elméletéből a személyiség fejlődésében beálló fejlődési kríziseket és föloldásuk módját használhatjuk. Erikson lélektani szempontból

⁵³ MARUNA, Shadd: Reentry as a Rite of Passage. *Punishment & Society*, 2011/1. 3. o.

⁵⁴ COLLINS, Randall: *Interaction Ritual Chains*. Princeton, 2004. Idézi MARUNA: Reentry as a Rite of Passage. 7. o.

⁵⁵ MARUNA: Reentry as a Rite of Passage. 3–28. o.

⁵⁶ MOORE, Sally Falk – MEYERHOFF, Barbara: Introduction: Secular Ritual: Forms and Meaning. In MOORE, Sally Falk – MEYERHOFF, Barbara: *Secular Ritual*. Amsterdam, 1977. Idézi URBÁN Csilla: Rendszerváltás és szimbolikus kommunikáció. *Médiakutató*, 2009/3.

⁵⁷ CSÁSZI: A média rítusai. 18. o.

értelmezi a folyamatot, a lélekelemző elmélet fejlődési szakaszaiból indul ki, de kibővíti azokat: azt mondja, hogy a személyiség fejlődése a születéstől a halálig tartó folyamat. A személyiség alakulására hatást gyakorló összetevők közül a hangsúlyt nem az élettani tényezőkre, hanem az élet során megtapasztalt környezeti és társas jelenségekre helyezi.⁵⁸ Erikson önazonosság-krízisként azonosítja az egy-egy fejlődési szakasz végére megbomló egyensúlyi állapotot, mely ugyan testi, lelki és társadalmi nehézségekkel jár, de szükséges ahhoz, hogy a további fejlődés bekövetkezhesse. A fejlődési krízis tehát fordulópont, oly sorsdöntő életszakasz, melyben nagyfokú sérülékenység azonosítható, de az óriási fejlődési lehetőségek időszaka is egyben. Minden életkorban vannak enyhébb vagy súlyosabb krízisek, de krízishelyzet kapcsolódik minden oly fordulponthoz, mely az élet új állomásait jelzi, s melyre a személynek nincs s nem is lehet előző tapasztalata. A krízisben ható indítóerők vezetnek el a válság megoldásához, melynek eredménye, nyeresége egy újabb tudás, az önazonosság újabb eleme, a fejlődés magasabb szintje – mondja Erikson.⁵⁹ Ilyen fordulópontnak gondolom a bűncselekmény elkövetését, ha az arra adott válasz képes kihasználni a krízis nyújtotta lehetőségeket.

Fontos szempontot hangsúlyoz Paul Hill, a *National Rites of Passage Institute* alapítója: „az önazonosság, a közösség, a történelem, a lelkiség és a környezet mindegyike szerepet játszik abban, hogy a fiatalok hogyan lépnek át a felnőttkorba. Akár az újkori, akár a természeti társadalmakat vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a fiatalok mindig bizonyítaniuk kell férfiasságukat és bátorságukat. (...) Az újkori városi kultúrában, amely a bevándorlás, a szegénység, vagy akár a régi szabályok meggyöngyülése miatt elveszítette régi gyökereit, a fiatal férfiaknak a megmérettetéssel kapcsolatosan hasonló szükségleteik vannak, és meg fogják találni a formákat e szükségletek kielégítésére. Ahol hiányoznak a rítusok, ott teremteni fognak ilyeneket. (...) A városi bandák vizsgálata azt mutatja, hogy ezen csoportok új és szigorúan kidolgozott rítusokat alakítanak ki – amelyek aztán megerősítik őket abban, hogy a legjobb módja egy másik banda legyőzésének, ha jobb, gazdagabb, több rituáléval összefonott csoportot hoznak létre.”⁶⁰

Számos kutatás jelzi, hogy a börtönbüntetés maga is rítusképző folyamat a hátrányos helyzetű fiatal férfiak számára. Szabadságvesztésre ítélt fiatalok körében végzett interjúkészítés során magam is tapasztaltam, hogy a rítusoknak és a rituáléknak kitüntetett szerepük van e korcsoport életében. Mivel fogva tartott fiatalokkal úgy börtönben, mint javítóintézetben beszélgettem, az elmúlt évek kedvezőtlen és aggodalomra okot adó jelenségét tudtam azonosítani:

⁵⁸ Révész György: Személyiség, társadalom, kultúra – a pszichoszociális fejlődés eriksoni koncepciója. In Gyöngyösiné Kiss Enikő – Oláh Attila (szerk.): *Vázlatok a személyiségről: A személyiség-lélektan alapvető irányzatainak tükrében*. Budapest, 2007. 224–243. o.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ MARUNA: *Reentry as a Rite of Passage*. 3–28. o.

a fiatalok kisebbségi vagy rossz helyzetű bűnelkövetők számára a szabadságvesztés letöltése embertani erejű beavatási szertartássá vált. Magyarországon hagyományosan a sorkatonai szolgálat szolgálta a fiatalok és a felnőttkor közötti elválasztó határ kijelölését: a „katonaviselt ember” házassághoz, belépett a felnőtt férfiak világába. Mivel évekkel ezelőtt megszűnt a sorkatonai szolgálat, növekvő aggodalommal figyelem, hogy a roma fiatal férfiak között a börtönbüntetés kezd betölteni a beavatási szertartás azon antropológiai szerepét, amely igazolja, hogy férfivá vált, hiszen „kiállta a próbát”, letöltötte a szabadságvesztés-büntetést a tököli börtönben. Ezen értelmezést támasztja alá az is, hogy a javítóintézeti nevelésnek – noha az is szabadságelvonás – távolról sincs ilyen „beavatási szertartás” jellege. A gyakorlati szakemberek eközben jól érzékelik a fiatalok bűnelkövetők körében jellemző keményfiús viselkedésmintát, melyet a filmek, reklámok, számítógépes játékok is erősítenek. Találónak nevezi e jelenséget Tony Jefferson keményfiú-kontextusnak,⁶¹ utalva arra, hogy a fiatalok bűnelkövetők a maguk számára a hátrányos helyzet elemeit a keménység fogalmaiban értelmezik. Ezen értelmezési keret azért lehet oly jellemző a – jellemzően hátrányos helyzetű – fiatal férfiakra, mert nincs valódi társadalmi hatalmuk, hisz képzetlenek s munkanélküliek, de egy oly kultúrában élnek, mely az apajogú hatalom értékeit közvetíti a számukra.

Amikor egy társadalom összetettebbé válik, olyan társadalmi terek nyílnak meg, amelyekben a társadalmi folyamatok esetlegesebbé válnak, és sokkal nyitottabbak lesznek a viszályra és a vitára. Ha van olyan kulturális változás, amely megkülönbözteti a mai, nagyléptékű és összetett társadalmakat a korábbi társadalmi szerveződésektől, az a rítusok központi szerepének megváltozása. A kortárs társadalmakban olyan viszályok keletkeznek, amelyek kimenetele nyitott, résztvevőknek nem föltétlenül azonos a hitük, gyakran nem fogadják el egymás szándékainak érvényességét, és sokszor nem értenek egyet cselekedeteik leírásában sem.⁶² Ugyanakkor az önmegfigyelő és megosztott társadalmakban is tapasztaljuk, hogy az ésszerűsítő folyamatok nem arattak teljes győzelmet, mivel továbbra is létezik egy megismételt és egyszerűsített tudati és erkölcsi kereteken alapuló jelképes telíttség – hivatkozik Goffmanra Alexander.⁶³

Victor Turner volt az, aki több mint harminc évvel ezelőtt bevezette a társadalomtudomány szótárába a *társadalmi dráma* fogalmát.⁶⁴ A társadalmi dráma nem egy másik formája a rítusnak, hanem a rítus utódja. A világi előadások célja – a színpadon és a társadalmi nyilvánosságban – ugyanaz marad, mint ami a szent

⁶¹ JEFFERSON, Tony: „Gyere ki a hóra”: Mike Tyson és a destruktív férfivágyak. <http://www.c3.hu/scripta/thalassa/96/1/06jeff.htm> (A letöltés ideje: 2015. július 10.)

⁶² ALEXANDER: A társadalmi performansz kulturális pragmatikája: ritualitás és racionalitás között. In HORVÁTH-DÉME: *Társadalmi performansz*.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

rítusoké volt. Az előadás sikere azon múlik, hogy sikerül-e a lélektani azonosulást és a kulturális kiterjesztést létrehozni. A cél az, hogy egy szakmai és meghatározható előadáson keresztül megvalósuljon a közönség azonosulása a szereplővel és a szöveggel, és ezáltal megteremtődjenek azok a föltételek, amelyek között az előadás kulturális jelentéseket közvetíthet a közönség számára. A sikeres előadásban a jelek valóban azzá válnak, amit jelentenek: a jelképek és jelöléseik eggyé lesznek. A forgatókönyv, rendezés, szereplő, háttérkultúra, színrevitel (*mise-en-scène*), hallgatóság, jelképteremtés eszközei – az előadás mindezen különálló elemei szétválaszthatatlanná s láthatatlanná válnak. A színész Hamletté válik, az esküt tévő ember pedig elnökke.⁶⁵ Szívesen folytatom úgy a sort, hogy a bűnelkövető pedig jó (vagy legalábbis jobb) emberré válik.

Voltaképpen ebben látom a helyreállító igazságszolgáltatás és a rítus kapcsolatának erejét. Garfinkel már az 1950-es években úgy tekintett a büntetésre, mint a „státuszdegradáló ceremóniára”.⁶⁶ A rituális kölcsönhatások folyamán a személy az „állampolgári helyzet” helyett egy teljesen eltérő azonosságot kap – a „tettes” vagy a „bűnöző” beosztását. A bűnelkövetés mint dráma ugyanis szakaszolható. Az első a viszály, azaz a bűnelkövetés (amely a szabály által vezérelt társadalmi viszonyok megbomlását is jelzi). A második szakasz a helyzet meghatározása válságként, azaz különleges kilengésnek, rendszeridegen tettek és nem szokászerű viselkedésként lehet értelmezni a bűnelkövető magatartást. A harmadik rész a helyreállítási törekvés segítése, ösztökélése és végül az egység újrateremtése, a be- és visszafogadás bemutatása. Durkheim szerint a mindennapi életben állandóan összekeverednek a szent és a hétköznapi (profán) elemek, ezért állandóan szükség van arra, hogy a rítusok segítségével a közösség rendet teremtsen köztük. A rítusok végső soron a szent és a hétköznapi (erkölcsileg a Jó és a Rossz, jelképesen a Tiszta és a Tisztátalan, kozmológiailag a Rend és a Zűrzavar) megkülönböztetésére és elhatárolására szolgálnak. Ezért használható a rítus fogalma az újkori társadalmak vizsgálatakor is. Ha viszont a jogalkotó elképzelései nem kiforrottak a „jó” és a „rossz” határvonalairól, akkor az egységesítő rítusok is a szerepüket veszíthetik. Ekkor ugyanis a korábbi számkivetett visszafogadása nem képes elérni azt a megtisztulást, hogy „helyreállt a rend... megbocsátott a vétek”, mivel nem is mindenki gondolja úgy, hogy a vétek valóban vétek volt, a veszély (például a személyben rejlő) elhárult, az erkölcsi rend helyreállt. Ráadásul a társadalmi visszafogadás folyamatának nem azonosíthatók jól meghangszerelt ismerős rituáléi sem. A helyreállító igazságszolgáltatás rítusai azt a hiányzó formát kínálják, amely azonosíthatóvá teszi a társadalomba visszafogadás folyamatát és egyes állomásait, illetve közösséget vállal mind a szabályszegés

következményeit elszenvedőkkel, mint a szabályokat megszegőkkel. A rítusoknak ezért tulajdonítok magam is különös jelentőséget a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerében.

2. A VISSZAFOGADÁS RÍTUSAI

A visszafogadás rítusainak nemcsak az igazságszolgáltatásban, de a társadalmi élet bármely területén jelentősége van. Ahmed és Braithwaite bangladesi diákok körében készült fölmérése a megszégyenítés, a megbocsátás és a szégyenkezés változóit vizsgálta az iskolai erőszak és kihasználás előrejelzésére. Az eredmények azt mutatják, hogy a „visszafogadó megszégyenítés” és a megbocsátás vezetett a jelenség csökkenéséhez. A lealacsonyító megszégyenítés és a gyöngye szégyenkezés átalakulása mások hibáztatásával szintén az iskolai erőszak mértékének csökkenésével járt. Az a diák, aki szerette az iskoláját, jobban védve volt az iskolai erőszakkal szemben, még akkor is, ha a) a befogadó megszégyenítés kisebb mértékű volt nála, vagy b) megszégyenítették otthon. Hasonlóan, annál a diáknál is, aki ugyan nem szerette az iskolát, de a befogadó megszégyenítés mértéke nagyobb volt nála, illetve kevésbé megbélyegzően szégyenítették meg otthon, az iskolai erőszakkal érintettség kisebb mértéke volt tapasztalható. Különösen érdekes eredménye a kutatásnak, hogy a megbocsátás volt a legnagyobb hatást elérő tényező a diákok között, sokkal nagyobb hatású, mint a befogadó megszégyenítés. A kutatók ebből arra a következtetésre jutottak, hogy a megbocsátás a legerősebb módszer, amelyet a helyreállító igazságszolgáltatásban alkalmazni lehet, hatásában még a befogadó megszégyenítésen is túltesz.⁶⁷

A sikeres reintegráció a büntető igazságszolgáltatás rendszerében is többoldali erőfeszítéseket kíván: fontos a bűncselekményt elkövető vagy a börtönből szabaduló személy hozzáállása (szándék a bűnismétlés elkerülésére, megbánás), de hasonlóan elengedhetetlen a környezet és a helyi közösség válasza is (megbocsátás, lehetőségadás). Ugyanakkor nem könnyű a büntető igazságszolgáltatás gyakorlatát a megbélyegzéstől a társadalomba visszafogadás felé elmozdítani. Az új-zélandi és ausztráliai közösségi csoportkonferenciák gyakorlatának két szerkezeti jellemzője vezethet el a befogadó megszégyenítéshez: 1. a személyek kiválasztási szempontjainak pontos körülhatárolása, azaz olyan személyeket kell választani, akik többsége segítő szándékkal fordul az elkövető felé (a társadalomba visszafogadáshoz vezető elem) és 2. a sértettel szembesítés biztosítása (a megszégyenítéshez vezető elem). Az elkövető és a sértett társadalomba visszafogadását célzó közösségi

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ GARFINKEL, Harold: Conditions of Successful Degradation Ceremonies. *American Journal of Sociology*, 1956/5. 420. o. Idézi MARUNA: Reentry as a Rite of Passage. 3–28. o.

⁶⁷ AHMED, Eliza – BRAITHWAITE, John: Bullying. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 2005/3. 298–323. o.

csoportkonferencia sikertelenségével és eredményeivel kapcsolatos vizsgálatok 14 olyan körülményt azonosítottak, amelyek a sikeres visszafogadási szertartások elengedhetetlen feltételei.⁶⁸ Az érzelmek és a jelképek elemzése központi szerepet tölt be a visszafogadás sikerének elemzésében. Scheff úgy látja, hogy az „emberi tapasztalatokkal kapcsolatos azon elméletek, amelyek kizárják az érzelmeket, eredményezik is és okozzák is az elfojtást.”⁶⁹ Braithwaite szerint az igazságosság nem egyszerűen egy észszerű eszköz, sokkal inkább egy olyan intézmény, amelyben a társadalmi értékek körülhatárolása és a lelki energia fejeződik ki.⁷⁰ Mindez azt mutatja, hogy a sikeres rítusok érzelmileg magasan telített események, amelyben az „érzelmi energiák” a bizalom érzésére és a résztvevőkkel kapcsolatos őszinteségre irányulnak. A rituáléknak tehát egyfajta katartikus, érzelmileg átítatott állapotot kell elérniük, amelyben a transzcendens és az evilági keveredik.

IX. Katarzis

„Ellenállhatatlan igény él az emberekben a katarzisa – mondja Hankiss Elemér.⁷¹ Arra a hitre, illúzióra, hogy bármennyi baj s szenvedés van is a világban, végül mégis minden jóra fordul, mégis van remény. E hit vagy illúzió nélkül nehezebb volna az élet. Hinni akarunk abban is, hogy a jóság, a tisztesség, a szépség, a teremtés, az élet végül diadalmaskodik a gonosz, a romlás, a rútság, a rombolás, a halál fölött. És ebben a hitben megerősít minket a tragikus katarzis is.”

Mi kell ahhoz, hogy létrejöjjön a katarzis? A finn kutató, Henrik Elonheimo írja az egyik kutatási beszámolójában: „A helyreállító igazságszolgáltatás elmélete valóban csodálatos. Mi több, a nemzetközi szakirodalomban is gyakran hivatkoznak a helyreállító igazságszolgáltatás olyan sikeres rituális ceremóniáira, amelyben a bűncselekménnyel érintett felek találkoznak, és megtapasztalják, hogy milyen eljutni a gyűlölet érzésétől a beleérzésig és az együttműködés érzésének megtapasztalásáig. Sikeresen elérték a »nyertes–nyertes« helyzetet, tehát mindkét fél győzött.”⁷² Az említett finn kutatás megállapításai nagyon hasonlatosak a közve-

⁶⁸ BRAITHWAITE, John – MUGFORD, Stephen: Conditions of Successful Reintegration Ceremonies. *British Journal of Criminology*, 1994/2. 139–171. o.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ GARLAND, David: *Punishment and Modern Society: A Study in Social Theory*. Oxford – New York, 1990. 32. o.

⁷¹ Katarzis-igény és szereplő: Interjú Hankiss Elemérrel. *Színházi Esték*, 2002/45. http://swszl.szkp.uni-miskolc.hu/szinhasz/estek/archivum/szinhasz_estek_45./36.html (A letöltés ideje: 2015. július 10.)

⁷² ELONHEIMO, Henrik: Restorative Justice Theory and the Finnish Mediation Practices. In *NSF's Research Seminar Proceedings on the Book "Crime and Crime Control in an Integrating Europe": 3rd Annual Conference of the European Society of Criminology*. 27–30 August 2003, Helsinki.

títés körében lefolytatott vizsgálat hazai eredményeihez.⁷³ A finn fölmérés is azt mutatja, hogy nagyon sok előnye van a közvetítésnek: megszületik a megegyezés és a felek elégedettek. Az elkövetők helyre akarják állítani az okozott kárt. A feleknek hangja lesz, és van lehetőségük arra, hogy elmondják a történet általuk igaznak tartott változatát. A kezdeti feszültség valóban mérséklődik, és az állam érdekeinek érvényesülésével szemben a sértetti jogoknak jut elsőbbség. Ugyanakkor – jegyzi meg Elonheimo – azt is le kell szögezni, hogy ellentét van az elmélet és a gyakorlat között. Nehéz a fiatalok elkövetőit igazán bevonni, és az érzelmek sem mindig őszinték. A bűncselekmény maga, és a hozzá kapcsolódó kérdések erkölcsi vetülete jórészt érintetlenül marad, mert a legnagyobb figyelem a megegyezés elérésre irányul. Az előkészítő eljárásnak és a támogató személyek részvételének nem sok látható jelentősége van, mi több, a megállapodások sem túlságosan ötletesek. A jóvátétel szinte kizárólagosan anyagi jellegű, és a közvetítés lefolyása jórészt egyetlen gyakorlati szakember hozzáállásán múlik, a közvetítőén. Ilyen körülmények között még a finn helyzetben sem nagyon várható, hogy egy ellaposodó, kevésbé ötletes helyzet olyan megtisztulás-élményt nyújtson, amely megváltoztatja a bűnelkövető viszonyulását addigi életéhez, illetve a bűncselekményhez.

Az azonban nem kétséges, hogy a helyzet kulcsa a katarzis élményében van, a megrendült, emelkedett, megtisztult lelkiállapotban és az erkölcsi megtisztulásban. A dráma kialakulása elválaszthatatlan a megtisztító szokásoktól, etikai és esztétikai közösségi jellegétől. Igen a drámától, mert a bűnelkövetés dráma, és mindenki számára az: a sértettnek, az elkövetőnek és a közösségnek is. Nem esztétikai, hanem erkölcsi katarzisa van szükség, amelyben a szubjektum megrázkódtatása, önbírálata, az egyénből a nembéliségbe emelkedése következik be. Ugyanakkor felszabadítóan kell lennie az aktusnak, hiszen csak ez eredményezi majd a társadalmi visszafogadást. Valami hasonlóról ír Bibó az erkölcsen és a büntetőjog összefüggéseit elemző tanulmányában: „Nem vagyunk képesek elfogadni egy olyan büntetési rendszert, amely pusztán a célszerű védekezésre van beállítva: közömbösnek érezzük a cselekménnyel szemben, hiányzik belőle a sértett ember, a sértett közösség fölháborodásával szolidaritás.”⁷⁴

Arisztotelész olyan műként határozza meg a tragédiát, amely a félelem (*phobosz*: rettegés, jajongás) és a részvét (*eleosz*: siralom) fölkelésén keresztül tisztít meg (*katharszisz*) az indulatokról. Platón az erkölcsi megtisztulást nevezte katarzissnak, Lessing és a marxista szépségtan az erkölcsi hatás fontosságát hangsúlyozza benne. Pszichológiai és pszicho-esztétikai irányzatok pedig a megtisztulás személyiséglelektani vonatkozásaira tértek ki. A katarzis az „esztétikai reakció törvénye: olyan

⁷³ IVÁNYI Klára (szerk.): *A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon*. Budapest, 2008. 258. o.

⁷⁴ BIBÓ: Etika és büntetőjog. 24. o.

affektusokat tartalmaz, amely két ellentétes irányban fejlődik, és végpontjában, mintegy rövidzárlat formájában semmisül meg” – ismerteti Vigotszkij álláspontját Vitányi.⁷⁵ Lukács György az, aki a legmélyebben foglalkozott a katarzis jelenségeivel, és kései esztétikájában kidolgozta a katarzis átfogó elméletét.⁷⁶ Lukács egyetemes érvényre emelte a katarzist, mivel az lényege szerint a műalkotás által keltett élményre, a műalkotás „utánjára” vonatkozik. Lukács szerint a katarzis lényegét abban jelölhetjük meg, hogy általa az ember fölüllemelkedik mindennapi korlátozottságán, fölismeri létének egyetemes összefüggéseit, életének egységében és részlegességében fölismeri a társadalmi értelemben vett lényegét (részlegesség, nembéliség). Lukács meggyőzően hangsúlyozza, hogy a katarzis – mint a szépségtan minden nagy osztályozása – az élet osztályozása is. Vagyis nemcsak a művészet okozhat katarzist, hanem az élet bizonyos személyesen átélt eseményei is. Akkor beszélhetünk katarzistról – mondja Vitányi –, mikor az embert oly élmények érik, melyek életvitelének teljes (vagy legalábbis részleges, de hathatós) megváltoztatására (vagy ugyanolyan erőteljes megerősítésére) szólítják föl, nemcsak értelmileg, hanem érzelmileg is.⁷⁷

A fogalom mai értelme a katarzist elsősorban esztétikai értelemben fedi le, amelyben a katartikus művészi hatás erkölcsi és szépségtani értelemben egyszerre következik be. A katarzis legáltalánosabb értelemben olyan élményként fogalmazható meg, amely a mindennapok emberét a műalkotást befogadni tudó teljes emberré változtatja át. Kérdéskörömmel kapcsolatosan ez talán úgy fogalmazható, hogy a katarzis egy olyan élmény, amely a bűnelkövető embert a mások szempontjait figyelembe vevő, mások jogait és érdekeit tiszteletben tartani akaró emberré változtatja át – mivel az elkövetés során éppen e szempontot mulasztotta el figyelembe venni. Az kérdés természetesen, hogy katarzis kell-e, vagy elég a kognitív belátás? Katarzis helyett utánagondolást és racionális belátást várunk-e, amely maga is elegendő lehet az emberek döntéseinek és tetteinek megváltoztatására. Úgy gondolom, mindkettőre szükség van. A bűnözésre adott válasznak a helyreállításról (is) kell szólnia, olyan alakban, amelyet a résztvevők megfelelőnek tartanak. A sérelem ugyanis nemcsak a jog nyelvén, de sokféle módon fogalmazható. A helyreállító igazságszolgáltatás az érzelmekkel teli párbeszéd lehetőségét nyújtja a feleknek. A párbeszéd során kifejezhetik érzelmeiket, megfogalmazhatják az őket ért sérelmeket, hangot adhatnak a megbánásnak, s ezzel mérsékelni tudják a viszály körül kavargó érzelmek erősségét is.

⁷⁵ VITÁNYI Iván: A katarzis mint a művészetpszichológia legfontosabb kategóriája. In VITÁNYI Iván: *A zene lélektana*. Budapest, 1969. 66–86. o.

⁷⁶ LUKÁCS György: *Az esztétikum sajátossága*. Budapest, 1975. 790. o.

⁷⁷ VITÁNYI: A katarzis mint a művészetpszichológia legfontosabb kategóriája. 66–86. o.

A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység kihívásai

Barabás A. Tünde

Magyarországon 2007. január 1. óta alkalmazható a közvetítői eljárás, vagy más néven mediáció a büntetőügyekben. A korábban sokak által vitatott helyreállító (resztoratív) eszköz lehetőségének megteremtése a büntetőeljárásban a kétségek ellenére már a kezdetekkor jó eredményeket mutatott. Tény azonban, hogy alkalmazása elmúlt négy évében számos nehézséget kellett legyőzni, és bizonyosan van még teendő a jogi szabályozás és a gyakorlati megvalósítás területén egyaránt.

Az alábbiak során a címben foglalt kihívásokat több szempontból közelítem meg: a jogi gondolkodás, a szabályozás, a jogalkalmazói hozzáállások, az eljárás szereplői és a gyakorlati megvalósítás szempontjából vizsgálom a közvetítést érintő kérdéseket.

A büntető közvetítéssel kapcsolatos első és egyben legnagyobb kihívás maga a jogi lehetőség megszületése volt hazánkban. A közvetítés során a két, büntetőügyben ellentétes oldalon álló fél, a sértett és az elkövető önkéntes közvetítő (mediátor) segítségével zajló párbeszéde a megbékélés és a jóvátétel lehetőségét teremti meg. E gondolatkör meglehetősen távol áll a törvényesség (legalitás) elvén, az állami büntetőigény érvényesítésén alapuló kontinentális jogrendszerünkétől, különösen, hogy a felek közötti egyetértés csökkentheti vagy kiválthatja az egyébként irányadó szankciót. E rendszerre az jellemző – Nils Christie megfogalmazásában –, hogy az állam a viszályt (konfliktust) kisajátítva kivette a sértett kezéből a döntési jogát a saját ügye felett.¹ Ezen alapállásból azután nehezen enged a későbbiek során.

A büntetési elméletek az elmúlt évszázadokban a tettet vagy tettét állítva a középpontba, elsősorban a megtorláson alapuló (retributív), a további bűncselekményt megelőző (preventív), illetve a bűnelkövetőt a társadalomba visszavezető (reszocializációs) eszméket képviseltek. Az 1960-as évek végén, az elkövetővel kapcsolatos kezelési (*treatment*) elmélet csődjével egyidejűleg a sértettel foglalkozó áldozattan (viktimológia) önálló tudománnyá válása irányította a figyelmet az áldozatra. Részben ennek köszönhető a helyreállító szemlélet térnyerése, amely a büntetőeljárásban a sértett igényének, szempontjainak érvényesítését helyezte középpontba, szemben a korábbi büntetési elméletekkel, amelyek az elkövetőkre összpontosítottak: őket akarták elszigetelni, megváltoztatni, átnevelni,

¹ CHRISTIE, Nils: Conflicts as Property. *British Journal of Criminology*, 1998/17. 1–15. o.

visszavezetni; a társadalmat tőlük megvédeni, bűnüket megtorolni. A helyreállító szemlélet a bűncselekményt viszályként értelmezve adja vissza a helyzet rendezésének lehetőségét a közvetlen érintettek, vagyis a sértett és az elkövető kezébe. Célja az is, hogy az elkövetőket felelősségvállalásra ösztönözze. A szemlélet egyszerre kínál előremutató megoldást mindkét érintett számára, hiszen a megbánás és a jóvátétel megvalósulásával nemcsak a sértett helyzete javul, de növekednek az elkövető társadalomba visszavezetésének esélyei is, szemben például a börtön kirekesztő, elszigetelő és megbélyegző (stigmatizáló) hatásával.

A közvetítés büntetőügyekben való alkalmazásáról több mint egy évtizede zajlottak viták Magyarországon. A mellette érvelő szakemberek körében is vitatott kérdés volt azonban, hogy a büntetőeljárásan belül vagy azon kívül kell-e működnie.² E vitákat zárta le a 2006. évi LI. számú törvény, amelyet 2006 februárjában fogadtak el – az utolsó előtti pillanatban –, hiszen az Európai Unió (EU) Tanácsának határozata e lehetőségnek a megteremtését 2006. március 22-i határidővel írta elő.³

I. A jogi szabályozás és anomáliái

A közvetítői eljáráshoz szükséges változásokat a 2006. évi LI. törvény szabályozta, amely több ponton módosította a Büntetőeljárás törvényt (Be.) és a Büntető törvénykönyvet (Btk.), aminek alapján azután 2007 januárjától lehetővé vált a bűncselekmény elkövetőjének és áldozatának megegyezése a büntetőeljárás *belül*.

Eszerint az egyezségi eljárás (a közvetítés) elsősorban a bírósági ügyszakot megelőzően, a vádemelésig lehetséges, ha az elkövető a bűnösségét beismerte. Az eljárást az ügyész, a felek, illetve képviselőik egyaránt kezdeményezhetik, és amennyiben a törvényi feltételek fennállnak, valamint a sértett és a gyanúsított beleegyeznek, az

² Az ellenzők érvel között szerepelt az, hogy a büntetőjog és jogalkalmazás szerepétől és céljától, a magyar lakosság, illetve a jogalkalmazók lelkiületétől, vagy akár a magyar jogintézmények megoldásaitól idegen a közvetítés. Amennyiben a büntetés célja a tetartányos megtorlás, úgy a kiegyezés kínálta mentesülés a további joghátrányok alól semmiképpen sem építhető be a büntető jogalkalmazásba. A tetartányosság szükségességének nézetét képviseli például Szabó András. Erről lásd Szabó András párhuzamos véleményét a 23/1990. (X. 31.) AB határozatban. A kiegyezési eljárás és a büntetőeljárás különválasztásának szükségességét képviseli Király Tibor. Erről szól a *Büntetőpolitika időszaki kérdései* című összefoglaló elhangzott előadásában, ahol a helyreállítás gondolata kapcsán a kételyét fejezte ki, hogy vajon joga van-e a sértettnek, illetve az államnak lemondani a büntetőjogáról a jóvátétel esetén.

³ Az európai uniós csatlakozását követően Magyarország számára kötelezővé vált az Európai Unió Tanácsának 2001. március 15-én kelt kerethatározata. Ennek tizedik cikkelye szerint törekedni kell a büntetőügyekben a közvetítés elősegítésére az erre alkalmas bűncselekmények esetében, valamint figyelembe kell venni a közvetítés során elért megállapodást a büntetőeljárásban [10. cikk (1)–(2)]. A közvetítést érintő nemzetközi nyilatkozatokról részletesen lásd GÖRGÉNYI Ilona: *Kárjótétel a büntetőjogban, közvetítés a büntetőügyekben*. Budapest, 2006.

ügyész legfeljebb hat hónapra fölfüggesztheti az eljárást a kiegyezés lebonyolítása céljából. Amennyiben azonban valamilyen okból a közvetítés lefolytathatóságának kérdése csak később, a bírói szakban merül föl, akkor ezen eljárási szakaszban is lehetséges a közvetítés.

A közvetítői eljárásnak azonban vannak törvényi korlátai: a szabályozás szerint ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő, személy elleni (Btk. XII. fejezet I. és III. cím), közlekedési (Btk. XIII. fejezet), illetőleg vagyon elleni (Btk. XVIII. fejezet) bűncselekmények esetén van lehetőség a közvetítői eljárás alkalmazására, amennyiben az ügyész az eljárást fölfüggeszti, és közvetítő elé utalja a feleket. Ennek feltétele, hogy a Btk. 36. §-a szerint (tevékeny megbánás) az ügyben az eljárás megszüntetésének van helye, vagy a büntetés korlátlanul enyhíthető.

Emellett a Btk. 36. §-a, vagyis a tevékeny megbánás szabályozása is több esetben tartalmaz kizáró okokat: így például a közvetítés alkalmazásának nincs helye, ha az elkövető többszörös vagy különös visszaeső, a bűncselekményt bünszervezetben követte el, illetve a bűncselekménye halált okozott.

Látható tehát, hogy az előremutató törekvések ellenére az alkalmazhatóság köre meglehetősen szűk mind az elkövetett bűncselekmény, mind annak súlya, mind az elkövető előélete szempontjából. Valójában nem is olyan könnyű az évi mintegy százhuszezer ismertté vált bűnelkövető közül olyat találni, akinek ügye közvetítésre alkalmas.

A felnőttek körében egyébként eredményes közvetítés esetén, ha az elkövető büntethetősége megszűnik, az ügyész az eljárást megszünteti, más esetben pedig vádat emel. A három évet meg nem haladó büntetéssel fenyegetett cselekmény esetén a vádemelést egy évtől két évig terjedő időre elhalasztja, ha a gyanúsított a teljesítést megkezdte. A fiatalkorúak esetében egységesen az ötéves büntetési tételkeret a lehetséges felső határ.

A közvetítéssel kapcsolatos másik lényeges jogszabály a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló 2006. évi CXXIII. törvény (Bktv.), amely a közvetítők tevékenységét, feladatait és más, ehhez kapcsolódó gyakorlati kérdéseket szabályoz.

E törvény szerint a felek közötti közvetítést hivatásos *közvetítő* végzi, aki az ügyész mellett a közvetítés sikerének másik kulcsfigurája. Büntetőügyekben először – 2007. január 1-jétől – az Igazságügyi Hivatal e feladatra átképzett pártfogó felügyelője járhatott el, majd 2008-tól – a korábbi elképzeléseket fölülírva – ügyvéd is lehet közvetítő, a közvetítői tevékenységről szóló törvény 3. §-a alapján. Az eljárás ügyvéd esetében is ugyanaz, mint a pártfogó közvetítő esetében.

Sajátos, hogy a közvetítői eljárás célját a két fenti jogszabály eltérő módon határozza meg; mintha a jogalkotó maga előtt sem tisztázta volna, mit is akar voltaképpen. A 2006-os Be.-módosítás szerint ugyanis a közvetítői eljárás *célja, hogy a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a gyanúsított jövőbeni jogkövető magatartását*

elősegítse. A közvetítői eljárásban arra kell törekedni, hogy a gyanúsított és a sértett között – a gyanúsított tevékeny megbánását megalapozó – megállapodás jöjjön létre. A Bktv. szerint ezzel szemben a közvetítői eljárás a bűncselekmény elkövetésével kiváltott viszálykezelő eljárás, amelynek *célja*, hogy a büntetőeljárást lefolytató bíróságtól, illetőleg ügyésztől független, harmadik személy (közvetítő) bevonásával a sértett és a terhelt közötti viszály rendezésének megoldását tartalmazó, a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a terhelt jövőbeni jogkövető magatartását elősegítő – írásbeli – megállapodás jöjjön létre. Vagyis ez utóbbi jogszabály gyakorlatilag az eszközt jelöli meg célként. Szerencsére az eddigi gyakorlatban a közvetítők, helyesen értelmezve feladatukat, nem a felek közötti megállapodások kierőszakolását helyezték középpontba tevékenységük során.

Az egyezségi eljárás valódi célja – a törvényi szabályozás sajátosságai ellenére – kettős irányú. Egyrésztől *hatni kíván a bűncselekmény elkövetőjére*, hiszen a sértettel való találkozással és beszélgetéssel, a számára adandó jóvátétellel elő kívánja segíteni az őszinte megbánást, és ezzel a jövőben a tartózkodását a hasonló cselekedetektől. Ugyanilyen súllyal esik emellett latba – a magyar büntetőeljárásban eddig egyedülálló módon – a sértett szándéka és akarata az egyezségi eljárásban részvételét illetően, és a tekintetben is, hogy kíván-e, és ha igen, milyen formában találkozni a személlyel, aki sérelmét okozta, meghallgatni őt, valamint arról egyezkedni véle, hogyan kaphatna jóvátételt. Vagyis a másik fő irány a *sértetti igény megfogalmazása és érvényesítése* az elkövető önkéntes teljesítésével, és mindezzel a felek megbékélésének elősegítése.

II. Alkalmazás a gyakorlatban: ügyek és sértettek

A büntetőeljárás nagy vesztese az áldozat, akinek sérelme elindítja az ügyet. Ő az ugyanis, aki alultájékozottan, tényleges jogi és lélektani támogatás nélkül, sokszor alapvető jogainak semmibevételével bolyong a büntetőeljárás számára áttekinthetetlen útvesztőiben. Kellemtelen, ám szükséges résztvevőként, a legtöbb esetben tanúként jelenik meg. Az elkövető-központú bírósági eljárásban csekély szerephez jut a sértett érdekeinek képviselete. Nem kérdezik igényeiről, érzéseiről, és arról, mit gondol, hogyan kellene büntetni az elkövetőt. Az elsőfokú eljárást követően már „nincsen szükség rá”, így sokszor arról sem értesül, vajon elítélték-e, és ha igen, milyen büntetést kapott végül az elkövető.

Magyarországon a hivatalos statisztikák szerint évente több mint négyszázezer bűncselekményt jelentenek, és több mint kétszázezer természetes személy sértettet vesznek nyilvántartásba.⁴

⁴ Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENYÜBS).

A természetes személy sértettek által jelentett esetek túlnyomó része vagyon elleni bűncselekmény, ezt követik a személy elleni; a házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni; illetve a közlekedési bűncselekmények. Ez azt jelzi, hogy elvileg tág esélye lenne a közvetítés alkalmazásának. Legalábbis a sértettek érdeke az lenne, hogy minél szélesebb körben nyílják meg a lehetőség a jóvátétel iránti igényük érvényre juttatására.

A jogszabályi korlátok miatt azonban már a szóba jöhető ügyek szempontjából csorbul a sértettek körében az egyenlő bánásmód elvének érvényesülése. Hiszen nem mindegy, hogy aki ellenük bűncselekményt követett el, visszaeső-e, vagy csak megtévedt első bűntényes. Továbbá hogy milyen jellegű bűncselekményt követett el, és milyen súlyosan büntethető.

A hivatalos statisztikai adatok szerint az alkalmazás első évében az összes sértett több mint egy százalékát érintette a közvetítés.⁵ Az Igazságügyi Minisztérium (IM) az első évben eredetileg ötszáz lehetséges ügygel számolt, amihez képest kiváló eredmények születtek, hiszen több mint kétezer-négyszáz közvetítői eljárást folytattak le az Igazságügyi Hivatalok. Ezeknek közel kétharmadát az ügyészségek utalták közvetítésre. Az esetek többsége (több mint hetven százalék) „egysértettes”, azaz egyszerűbb ügy volt. Összesen több mint ezerötyszáz megállapodás született. Ezek kétharmada anyagi jellegű volt, míg huszonegy százalékban nem anyagi (immateriális) jellegű megállapodás született, vagyis bocsánatkérésre került sor. Az esetek csupán tizenöt százalékában végződött eredménytelenül a közvetítői eljárás.

A következő években a közvetítés folytatta sikertörténetét. 2010-ben már több mint háromezer ügyben történt közvetítés. Mint az alábbi *táblázatból* is kitűnik (forrás: KIM), az alkalmazás negyedik évében a 2007-es alapévhez képest negyvennégy százalékkal nőtt az ügyek száma. A közvetítésben érintett sértetteknek az összes sértetthez viszonyított aránya azonban csak fél százalékkal növekedett.

1. táblázat

Közvetítői eljárások	2007	2008	2009	2010
Összes beérkezett ügy	2451	2976	3158	3532
Bíróságról beérkezett	922	540	453	375
Ügyészségtől beérkezett	1529	2436	2705	3157
<i>Fiatalkorú terhelt ügyében összesen</i>	299	355	360	398

Az már az első év során kiderült, hogy az országban a közvetítői eljárás alkalmazásának aránya megyénként meglehetősen eltérően alakul, vagyis igen nagy

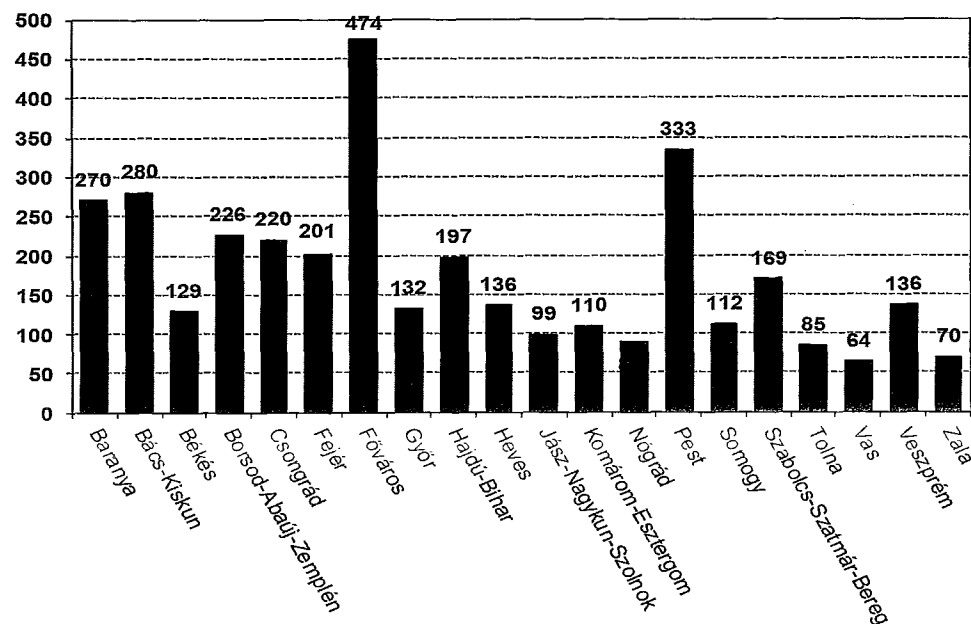
⁵ E vizsgálatról, illetve az egyéb eredményekről lásd IVÁNYI Klára (szerk.): *A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon*. Budapest, 2008.

különbségek mutatkoztak az ügyek számát illetően az egyes területeken. E helyzet, bár a megyei sorrendek évente változtak, alapvetően fennmaradt: azaz, továbbra is jelentősek az esetszámok közötti eltérések, ami arra utal, hogy az alkalmazási kedvet az emberi tényezők is jelentősen befolyásolják. Ezt ábrázolja az alábbi *grafikon* (forrás: KIM).

A közvetítői eljárásra utalt ügyek *bűncselekményi összetétele* nem változott jelentősen az évek során. Az ügyek csaknem felét vagyon elleni bűncselekmények (nagyobb számban lopás, rongálás, csalás és sikkasztás), az egyharmadát közlekedési bűncselekmények (elsősorban közúti baleset gondatlan okozása), az egyötödét pedig személy elleni cselekmények (elsősorban testi sértés és zaklatás) teszik ki. Az alkalmazási terület jellege szintén összefüggést mutat az eljárás helyszínével.

Az országon belüli ügymegoszlás egyenetlensége arra utal, hogy korántsem mindegy a sértett szempontjából, hol zajlik az eljárás. 2010-ben például Budapesten érezhette leginkább szerencsésnek magát a sértett, legalábbis ama szempontból, hogy itt jó esélye volt az ügy egyezségi eljárásra utalásának. Ezzel szemben az ország egyes megyéiben, ugyanilyen ügyben, ez szinte teljesen esélytelen volt.

A 2010-ben befejezett 3275 ügy közül a közvetítői eljárás során a tevékeny megbánást megalapozó megállapodás 2634 esetben, tehát az összes befejezett ügy nyolcvan százalékában jött létre.⁶ Ezek több mint kilencven százalékban teljesül-

1. ábra. A 2010-ben érkezett közvetítői ügyek száma megyénként

⁶ Forrás: KIM.

tek is, hasonlóan a nemzetközi tapasztalatokhoz. A teljesítések magas aránya jelzi, hogy a megállapodások tartalma jellemzően valószínű, és egyaránt tekintetbe veszi a sértetti igényt és a terhelt teljesítőképességét.

Sajnálatosan ritkán alkalmazzák e megoldást a *fiatalkorúak* ügyeiben, ahol pedig az eredmények szerint különösen hatékonynak mutatkozik. Itt ugyanis az adatok szerint 2010-ben háromszázötvenhét befejezett ügyből háromeztizennégy esetben jött létre megállapodás (nyolcvannyolc százalék), amelyek kilencvennégy százaléka teljesült, négy esetben pedig vádemelés elhalasztására került sor.⁷

E szám azonban nem tűnik olyan rossznak, ha összevetjük a fiatalkorú bűnelkövetők arányával, amely nagyjából hasonlóan alakul éves szinten. Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi gyakorlattal szemben – ahol a közvetítést éppen a fiatalkorúak ügyeiben tartják igen hatékony módszernek, illetve a jogintézmény bevezetésekor elsőként az ő eseteikben alkalmazták – a hazai jogalkalmazók nem részesítik előnyben a fiatalkorúak ügyeiben a közvetítői eljárást.

III. Kérdések és kételyek

A közvetítés tehát négy év alatt – a lehetőségekhez mérten – sikeres utat járt be a magyar igazságszolgáltatás történetében. A korábbi ellenérzések dacára a közvetítői eljárás mint helyreállító módszer jól működik hazánkban, és évente több mint háromezer esetben zárul sikerrel.

Az Országos Kriminológiai Intézet (OKRI) kutatói 2008–2009-ben, fókusz-csoportos vizsgálattal, az ügyészeti gyakorlat oldaláról kísérték végig a közvetítői eljárás tapasztalatait.⁸ Ennek során megfogalmazódtak ama nehézségek, amelyek szerepet játszottak az eltérő megyei gyakorlatok kialakulásában. Az is világossá vált, hogy *minden olyan nehézség, amely a közvetítés alkalmazását nehezíti, gyakorlatilag sérti az áldozatok azon jogát, hogy azonos módon „szolgáltassanak igazságot”* ügyükben Magyarország különböző területein.⁹ Ez egyébként korántsem kirívó eset, hiszen más vizsgálatok hasonló anomáliákat találtak az igazságszolgáltatás további területein is.¹⁰ Az alábbiakban ama kérdésekkel foglalkozom,

⁷ Forrás: KIM.

⁸ Lásd BARABÁS Tünde – WINDT Szandra: Az ügyész szerepe a mediációban: Az első év tapasztalatai. In VIRÁG György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok*, 46. Budapest, 2009. 132–168. o.

⁹ A szolgáltatott igazság kérdéseiről lásd bővebben GÖNCZÖL Katalin: *A szolgáltatott igazság. Élet és Irodalom*, 2005/40.

¹⁰ Lásd például FLECK Zoltán: *Bíróságok mérlegen*. Budapest, 2008.; valamint BENCZE Máttyás: *A magyar felsőbírósági gyakorlat jellemző problémái*. In FLECK Zoltán (szerk.): *Bíróságok mérlegen II*. Budapest, 2008. 185–268. o.

amelyek kihatással vannak a sértett ügyének alakulására, illetve befolyásolják a közvetítés elrendelését.

Az alkalmazás eredményességének legfőbb letéteményesei maguk az eljáró hatóságok. Így például ha az ügyész, akinek a közvetítéshez szükséges lépések megtételében kiemelkedően jelentős szerepe van (hiszen indítványozhat, kezdeményezhet és tájékoztat) nem ért egyet az intézmény céljával, avagy kétségei vannak vele kapcsolatban, akkor nem fogja szorgalmazni a közvetítést, amely így nem fog működni az adott területen. Ilyen kétséget jelent az ügyészi munkában a tett-arányos büntetés érvényesítésének szükségessége, és ennek kapcsán az, hogy mi számít valóban megfelelő jóvátételnek. Sokan nem értenek egyet azzal például, hogy elégséges lehet egy bocsánatkérés testi sértés vagy komolyabb vagyoni kár okozása esetén. Bár a jóvátétel mértéke megfelelőségének vizsgálata egyértelműen kikerült az ügyészek feladatköréből a 2009-es Btk.-módosítás alapján, az ügyészek egy része továbbra sem alkalmazza szívesen a közvetítést, mert ebben az ügyészi hatókör csökkenését látja. (A szabályozás következtében ugyanis – függetlenül az ügyész véleményétől – a sértett akarata a mérvadó a megállapodások során, így annak megfelelőségét nem kell az eljáró ügyésznek vizsgálnia.) E kétely indokolatlanul csökkentheti a sértettek lehetőségét arra, hogy az egyébként alkalmas esetekben igénybe vegyék a közvetítést.

Eltérő emellett annak megítélése is, hogy milyen ügyekben megfelelő eszköz megoldásként a közvetítői eljárás. Így például a családon belüli erőszak eseteinél többen megkérdőjelezik egyrészt a sértett önkéntességét az eljárásban, másrészt a létrejövő egyezségek tartalmának komolyságát, és éppen a sértett érdekeinek védelmében utasítják el a közvetítést. Más szempontok alapján ugyan, de szintén értelmetlennek látja a jogalkalmazók egy része a közvetítés lefolytatását családtagok között olyan esetben, amikor például a súlyos testi sértést okozó közlekedési balesetben elkövetőként a férj, míg sértettként a baleset során mellette ülő felesége vesz részt az eljárásban. E kérdések valóban kevésbé tisztázottak, és a nemzetközi tapasztalatok is igen eltérőek ezzel kapcsolatban. Ausztriában például évek óta sikeresen működtetik a közvetítést a családon belüli erőszak eseteiben.¹¹ Tény azonban, hogy itt a közvetítő munkáját fölkészült szakmai csapat segíti.

A fiatalokkal kapcsolatos eljárásokban kételkedők a jogalkalmazók abban, hogy mit nyújthat nekik, és mennyire van jó hatással rájuk a szembesülés a tettükkel és magával a sértettel. Éppen ezért a fiatalok elkövetőknél más elterelési módokat jobb eszköznek tartanak az ügyészek, mivel a közvetítői eljárás eredményeként nem látják biztosítottak a fiatal jó útra terelését. Tapasztalataink szerint ez elsősorban

azzal áll összefüggésben, hogy az elrendelők (köztük is elsősorban az ügyészek) a pártfogó felügyelet támogató, a társadalomba visszailleszkedést elősegítő hatásáról nem szívesen mondanak le a fiatalok terheltek eseteiben – ami a közvetítői eljárás során nem rendelhető el). Ez ismét a sértetti érdekek csorbulását eredményezi, hiszen egy korábbi, a vádemelés elhalasztásával kapcsolatos kutatás rámutatott arra, milyen kevésbé alkalmazott feltétel vádelhalasztás esetén a jóvátétel elrendelése a sértett részére.¹² Mindezek azt mutatják, hogy az elrendelések gyakoriságát erősen befolyásolja a jogalkalmazói hozzáállás és a megoldatlan támogatói háttér.

A gyakorlati tapasztalatok szerint igen ritkán kerül sor a *súlyos* (legfőlegbb öt évig terjedő büntetéssel fenyegetett) cselekmények körében közvetítői eljárásra utalásra, vagyis a jogalkalmazók elsősorban az enyhébbnek tűnő esetekben javasolják, és nem tartják jó eszköznek a súlyosabb eseteknél, ahol pedig a nemzetközi, elsősorban belga eredmények szerint kiemelten eredményes lehet az érintettek találkozása, és sokban segíti a sértett számára a történetek feldolgozását.

A közvetlen érintettek oldaláról egyéb körülmények is befolyásolják a közvetítés alkalmazását. A jelenlegi gazdasági helyzetben jellemzőbb, hogy a sértettek anyagi jóvátételt kérnek, és ezen esetekben előnyben részesítik elsősorban a megegyezést. Eközben az elkövetői oldalon sem jellemző a jó anyagi háttér, vagyis a sértett részéről igényként fölmerülő jóvátételi összeg megfizetése gyakran lehetetlen. A megbocsátás elfogadása elsősorban ott merül föl, ahol hozzátartozó a gyanúsított.

A sértettek sokszor kevésbé vagy egyáltalán nem ismerik a közvetítést, mellette sokszor kívánnák az elkövető megbüntetését, vagy közben gondolják meg magukat, azt érezve, hogy éppen a számukra nehezedik az eljárás. A vizsgálatok szerint az ország egyes, erősen leszakadó térségeiben, a sértettek a hagyományos eljárási formákat részesítik előnyben a megbocsátással szemben, ezt tekintik komoly büntetésnek. Ugyanitt különös gond az, hogy az elkövetők az egyezkedés során könnyen ígérnek, de azután nem kerül sor tényleges teljesítésre. Ez részben teljesítőképzetlenségükkel és kilátástalan helyzetükkel is összefügg.

IV. A változtatás irányai

2007 eleje óta több mint tizenháromezer ügyben folyt közvetítői eljárás. A résztvevők, akik elégedettségi kérdőívet töltenek ki az eljárást követően, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Igazságügyi Szolgálat (KIMISZ) elemzése szerint

¹¹ Erről lásd PELIKAN, Christa: Victim–Offender–Mediation in Domestic Violence Cases: A Comparison of the Effects of Criminal Law Intervention: The Penal Process and Mediation. *Doing Qualitative Research Forum: Qualitative Social Research*, 2002/3.

¹² BARABÁS Tünde – MÉSZÁROS Ádám – WINDT Szandra: A vádelhalasztás eredményessége és feltételei 2006-ban: Aktafeldolgozás, különös tekintettel a megelőzés és az individualizálás szempontjaira. In VIRÁG György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok*, 45. Budapest, 2008. 193–238. o.

nagyon elégedettek, mert: 1. önként vehetnek részt a közvetítési eljárásban; 2. tevékeny részesei, alakítói a folyamatnak; 3. a sértett gyorsabban és egyszerűbben juthat a neki megfelelő jóvátételhez; 4. az elkövető szembesül tettének következményeivel, bocsánatot kérhet, és saját vállalásának megfelelő jóvátételt nyújthat; 5. a sértett számára a találkozás az elkövetővel segít a bűncselekmény okozta lelki sérülés feldolgozásában, megszűnik, vagy csökken a félelemérzet; 6. a sértett megismerheti a bűncselekmény elkövetésének okait, ez segíti az újabb áldozattá válás megelőzését; 7. az elkövető vagy elkerülheti az eljárás folytatását, és nem válik büntetett előéletűvé, vagy a kiszabandó büntetése korlátlanul enyhíthető; 8. a közvetítői eljárás átlagosan három hónapot vesz igénybe, és a büntetőeljárás a közvetítést követő mintegy három hónapon belül befejeződhetik.¹³ Vagyis az adott szerepvállalás, a saját ügyben való döntés lehetősége, a sértetti kérdések megválaszolása (például: „Miért pont én?” „Mit tettem volna ellene?”), és az eljárás gyorsasága mind-mind előremutató következményei a részvételnek a közvetítésben. Ezek egyben arra utalnak, hogy lenne igény a közvetítői eljárás hatókörének szélesítésére, amely segíthetne abban is, hogy a büntetőeljárás során a sértetteket érő másodlagos és harmadlagos áldozattá válás (viktimizáció) esélye csökkenjen, és a bűncselekmény miatti sérülések feldolgozhatóak legyenek. Erre egyébként jelenleg a hazai áldozatsegítség rendszere más formában nem is képes.¹⁴

Mindeközben jelenleg sem kiaknázott a közvetítői eljárás lehetőségének igénybevétele, a közvetítés csak bizonyos ügyekben működik aggálytalanul. Ilyen eszményinek tűnő eset: ha lehetőleg a sértett maga vagy az elkövető kezdeményezi az eljárást; a cselekmény vagyon elleni; van anyagi jellegű kár (ami azonban nem túl nagy); a sértettnek nem lesz elég egy bocsánatkérés; az ügyben nem volt több sértett, illetve több elkövető; illetve az elkövető nem követett el egyidejűleg más bűncselekményeket is. Ezen első olvasatra hosszúnak tűnő felsorolás azonban folytatható lenne. Az mindenestre látható, hogy a közvetítés szempontjából az ismérvek milyen bonyolult rendszerének kell megfelelnie nemcsak az eszményi sértettnek, hanem az elkövetőnek és az ügynek is.

A közvetítői eljárás alkalmazása során arra kellene törekedni, hogy a felek szabad döntésén túlmenően csak a jogszabályi feltételek vizsgálata legyen elsődleges szempont, és az eljáró hatóságok fogadják el, hogy az ügyben a továbbiakban

a közvetítő felügyeli az eljárás jogszerű folyamatát és a felek érdekeinek érvényesülését.

A közvetítés sikeres alkalmazásának feltétele a közvetítés lehetőségének elfogadtatása a közvetlen érintettekkel: a tétlessel és az áldozattal. Miközben az e kutatási területtel foglalkozó szakemberek az egyetemeken, illetve a szakmai továbbképzéseken különböző formában már évek óta oktatják a közvetítés alapkérdéseit, a nem szakmabéli polgárok felvilágosítása érdekében igen kevés történt, és a közvéleményt, amelyet már a jogszabály megalkotása előtt ismerni kellett volna, nem vizsgálta senki. Néhány hazai kutatás az elmúlt évek során érintette a lakosság közvetítéshez való viszonyulásának kérdéseit. Ezek azt mutatták, hogy a lakosság egésze, illetve a vizsgált területek polgárai nem utasítják el az egyezség gondolatát, de körükben nagyfokú a bizonytalanság.¹⁵

Fontos lenne ezért, hogy a szélesebb közvélemény is tájékozódjék e jogintézményről, hiszen a tény, hogy az ügyek nagy többségét eddig hivatalból küldték közvetítésre, arra enged következtetni, hogy sem a sértettek, sem a terhelték nem rendelkeznek elegendő tájékoztatással. A tisztességes sértetti tájékoztatás azért is lényeges, mivel az elkövetők ügyvédi segédlettel jóval hamarabb értesülnek e lehetőségről, és így az áldozatok kellő tájékoztatás hiányában hátrányos helyzetbe kerülhetnek.

A sértetti jogegyenlőség elvének érvényesítése érdekében mindenképpen meg kellene oldani a kártalanítani kívánó, ám teljesítésre képtelen helyzetben lévő elkövető jóvátételének elősegítését. Erre megoldás lenne egy *kármegelőlegezési alap* létrehozása, amely a nehéz anyagi helyzetben lévő elkövetők számára megelőlegezné a kártalanítás összegét, mint ahogyan ez például Belgiumban meg is valósul. Az elkövető szerződést kötne az alappal arról, hogy milyen formában, módon, részletekben fizeti vissza az összeget, vagy esetleg valahogyan ledolgozza azt. Ez egy egyenlőtlen és igazságtalan helyzetet oldana meg akár az elkövetői, akár a sértetti oldalon.

A jelenlegi jogszabályi lehetőségek mellett úgy tűnik, hogy némileg emelkedhet még a közvetítői eljárások száma, de lényeges bővülés nem várható. Mivel semmilyen komoly érv sem szól a közvetítés alkalmazásának szélesítése ellen, érdemes lenne a megegyezés lehetőségét a bűncselekmények minden olyan esetében megengedni, ahol erre sértetti igény mutatkozik. Azaz nem volna szabad, hogy kizáró okot jelenthessen például a cselekmény jellege vagy az elkövető előélete vagy akár a cselekmény súlya. Így elképzelhető lenne a sértett és az elkövető megbékélése akár a büntetés-végrehajtási szakaszban, börtönkörülmények között

¹³ <http://kimisz.gov.hu>

¹⁴ A 2005 óta hatályos, a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXCV. törvény értelmében a segítségnyújtás a következő területekre terjed ki: a tájékoztatásra, az érdekérvényesítés elősegítésére, az azonnali pénzügyi segélyre, a szakjogászai segítségre és az állami kárenyhítésre. A lélektani és egyéb, nem anyagi természetű segítségnyújtás nem szerepelt az állami, intézményes föladatak között. SÖMJÉNI László – ZSÉGER Barbara: Az állami áldozatsegítség rendszere és értékelése. In BORBIRÓ Andrea – KISS Anna – VELEZ Edit – GARAMI Lajos: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.* Budapest, 2009. 73–94. o.

¹⁵ Az eredmények megerősítették a tényt is, hogy a sértettek megbocsátási hajlandóságát, a kárhelyreállítás mint a büntetés helyettesítése eszközének elfogadását igen sok körülmény befolyásolja. Mindezek ellenére biztató jel, hogy a megkérdezetteknek csak körülbelül a fele utasította el a helyreállító megoldást saját esetében. Erről lásd BARABÁS Tünde: Vélemények a büntetésről és a kiegyezés lehetőségéről. *Belügyi Szemle*, 2007/12. 74–89. o.; valamint TAMÁSI Erzsébet (szerk.): *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében.* Budapest, 2006.

is.¹⁶ Erre is jó példákat találhatunk Belgiumban, ahol a közvetítést akár a legsúlyosabb bűncselekmény érintettjeinek esetében is alkalmazzák. Európa más országaiban körbenézve, kísérleti program formájában lehetséges az elkövető és áldozata közötti találkozó, például Nagy-Britanniában vagy Németországban is. A kérdés csupán az, megengedi-e magának az állam, hogy nagyobb teret engedjen a sértett igényérvényesítésének. Papíron elvileg szélesednek a sértetti jogok, jó lenne, ha így történnék ez a valóságban is.

Alternatív vitarendezés az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága és más nemzetközi szervezetek gyermekeket érintő ajánlásaiban

Herczog Mária

Az alternatív vitarendezés lehetőségének széles körű elfogadásához, alkalmazásához jelentősen hozzájárul, ha a gyerekeket közvetlenül érintő viták esetén a kialakult probléma békés és konstruktív megoldásán túl jelentős segítséget nyújtanak a felek a gyerekek számára egy követhető magatartási minta elsajátítására. A gyerekek nem abból tanulnak, amit mondanak nekik, hanem abból, ahogyan a körülöttük élők – elsősorban a szüleik és a tanáraik – viselkednek velük és másokkal.

Más oldalról, a gyermeki jogok érvényesítésének kiemelkedően jó lehetősége az alternatív vitarendezés eszköztárának fölhasználása a gyerekek bevonásával. Ez részben azt jelenti, hogy minden, őket érintő kérdésben meghallgatják a véleményüket, és figyelembe is veszik azt, így cselekvő résztvevői lehetnek a vitarendezésnek. Kortárs közvetítőként maguk is vezethetnek efféle megbeszéléseket, és így egészen kicsi koruktól módjuk nyílik elsajátítani az erőszakmentes, békés viszálykezelési módszereket, és meg tapasztalni azok eredményességét, hatékonyságát.

A gyereknevelés, a fegyelmezés, a jutalmazás és a büntetés módszereinek változásával kiemelt jelentőséget kap az egyenrangúság a gyerekek és a felnőttek viszonyában. Egyrészt a gyerek, aki azt tapasztalja, hogy méltóságát és önérzetét nem sértik, nem bánnak vele megalázó módon, erőszakosan, nemhogy nem él ezzel vissza, hanem éppen ellenkezőleg, megtanulja, hogy nemcsak ő értékes és fontos, de mások is azok, és azt is, hogy a kölcsönös tisztelet, egymás érdekeinek figyelembevétele segíti a vesztesmentes megoldásokat. Másrészt amennyiben bajt, fájdalmat, kárt okozott, akkor az ezért vállalt felelősség és a megérdemelt büntetés nem haragot és erőszakot, hanem megbékélést és megelégedést eredményezhet.

Annak érdekében, hogy a gyerekek részvétele és az alternatív vitarendezés legkülönbözőbb formáinak tanítása és alkalmazása elterjedjen, részben megfelelő jogi környezetet kell teremteni, részben meg kell ismertetni ezeket minden érdekelttel – ide értve a gyerekeket, a szülőket és a szakembereket –, valamint a szélesebb közvéleménnyel is. Ehhez föltétlenül szükségesek azon nemzetközi eszközök, amelyeket a különféle emberi jogi szervezetek, illetve intézmények képesek biztosítani, segítő a nemzeti programokat és a nemzetközi együttműködést,

¹⁶ BARABÁS Tünde: Megbékélés és helyreállítás a börtönben? In BARABÁS Tünde – FELLEGI Borbála – WINDT Szandra: Felelősségvállalás, kapcsolat, helyreállítás. Budapest, 2011. 22–63. o.

tapasztalatcserét, illetve szükség esetén a nyomásgyakorlást is az érvényes, illetve a jövőbeni döntések alkalmazásának érdekében.

A különféle nemzetközi emberjogi szervezetek kiemelt figyelmet szentelnek az alternatív vitarendezés kultúrájának elterjesztésére, hiszen ez minden érintett, védelemre szoruló csoport esetében javítja a megoldás és megegyezés esélyét. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Gyermekjogi Bizottsága is így tesz, mert ez jelentősen hozzájárulhat a gyermeki jogok tiszteletben tartásához és alkalmazásához, a lehetséges leg szélesebb értelemben.

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül bemutatjuk, hogy a Bizottság különféle állásfoglalásaiban a megnyilvánulásai során hogyan segíti az alternatív vitarendezés megerősödését, emellett az Európa Tanács (ET) és az Európai Unió (EU) gyerekeket közvetlenül érintő néhány ajánlását, szabályozását is ismertetjük.

I. A Gyermekjogi Bizottság munkájáról

Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Gyermekjogi Bizottsága sokféle formában ismerteti álláspontját a gyerekek jogaival összefüggő kérdésekben. A részes államok számára megfogalmazott záró észrevételekben, átfogó magyarázataiban, éves vitanapjain, illetve a más szervezetekkel – így például az Egyesült Nemzetek Gyermekalapjával (UNICEF), a Gyermekjogi Egyezmény végrehajtásához kapcsolódó nem kormányzati csoportjával,¹ illetve más emberjogi bizottságokkal – közös tevékenysége során.

A Gyermekjogi Egyezmény a világ legszélesebb körben ratifikált emberi jogi egyezménye,² amelynek megfelelő alkalmazását kíséri figyelemmel a Bizottság. A tizennyolc tagú testület Svájcban, Genfben ülészik, évente három alkalommal, és az ennek során a részes államokkal és civil szervezetekkel, egyre gyakrabban a gyerekekkel folytatott párbeszéd egyik eredményeképpen záró észrevételeket fogalmaz meg.³ Ezek között rendszeresen szerepelnek az alternatív vitarendezésre vonatkozó ajánlások, összhangban az Egyezmény betűjével és szellemiségével. Az alábbi területeken fogalmazott meg a Bizottság javaslatokat az alternatív vitarendezésre ez ideig:

– családi viták, válsághelyzetek, válás, gyermekelhelyezés, családon kívüli elhelyezés (szakellátás), illetve vizsgálódozás esetén közvetítést, családi csoportmegbeszélést;

¹ NGO Group for the Convention on the Rights of the Child.

² Egyesült Nemzetek Gyermekalapja: Egyezmény a gyermek jogairól: <http://goo.gl/5YKYHF>. (A letöltés ideje: 2015. július 10.)

³ Committee on the Rights of the Child: <http://goo.gl/Yh3MMY>. (A letöltés ideje: 2015. július 10.)

- iskolai viszályok, intézményi erőszak megelőzése és kezelése érdekében közvetítést, helyreállító módszereket;
- gyermek- és fiatalkorú elkövetők ügyeiben helyreállító módszereket, családi csoportmegbeszélést;
- szakmai, szakmaközi viták, közösségi viszályok, kisebbségek, őslakosok és a többségi társadalom közötti viták esetén közvetítést, csoportmegbeszéléseket;
- háborús, fegyveres összetűzések, illetve azokat követő válságos közéleti helyzetek esetén békítési módszereket, egyeztetést, gyógyítóköröket javasol.

A Bizottság rendszeresen állít össze átfogó magyarázatokat az egyes cikkelyek jobb megértése és alkalmazhatósága érdekében.⁴ A tagok a magyarázatok elkészítése során arra törekcszenek, hogy a gyermekjogok különböző vonatkozásainak olyan vitatott, vagy kevésbé egyértelmű részleteit tisztázzák, amelyek elősegítik a szülők, a szakemberek és a közvélemény jobb tájékozódását, segítik a részes államokat a gyermeki jogok minél szélesebb körű alkalmazásában. E magyarázatok sajnos magyar nyelven még nem elérhetőek, pedig jelentős módszertani segítséget jelenthetnének a képzésben, a szakmai viták során, és elősegíthetnék annak megértését, milyen sokrétű felelősségeket és föladatait jelent a gyermeki jogok alkalmazása.

A záróészrevételekben foglaltak elemzését időről időre különféle nemzetközi szervezetek és szakértők végzik, akik az egy-egy részterületen megfogalmazottakat vizsgálják és értékelik. Az alternatív vitarendezéssel kapcsolatosan nem született még ilyen kutatás, itt csak néhány jellegzetes véleményt emelek ki, mintegy jelzésként más kérdéskörök vizsgálatából, amelyek témánkat is érintik.

II. Nemzetközi szervezetek a vitarendezésről

A Bizottsággal folytatott párbeszéd során Franciaország és Németország esetében is fölmerült a vallásos jelképek használata, illetve az iskolai viselet kérdése. Más országokban is vitákat váltott ki, hogy mennyiben tekinthető a demokrácia és a többféle kultúrájú közösségi élet (multikulturalizmus) részének, ha az egyéni emberi jogokat sértő módon korlátozzák ezek viseletét, használatát, miközben bizonyos szokások, viseletek súlyosan sérthetik az érintett gyerekek jogait, és a családi, nemzeti, vallási hagyományok és szokások ellenére ezt nem lehet támogatni.

A Bizottság kifejtette abbéli aggodalmát, hogy például az öltözködési szokások – a kendő viselete vagy a tornaruhára és a fürdőruhára vetkőzés tilalma – sok esetben nem a gyerek legfőbb érdekét védik, illetve ezek akadályozhatják jogát az

⁴ Committee on the Rights of the Child: *General Comments*: <http://goo.gl/8ecWim>. (A letöltés ideje: 2015. július 10.)

oktatáshoz, a játékhoz és közösségi élethez. A nehézségek föloldására azt javasolta a Bizottság, hogy a helyzet széles körű értékelésével, a gyerekek, a családtagok és a közösségek bevonásával, és ha kívánatos, közvetítés igénybevételével tisztázzák, hogy mi a legjobb arány az iskolák világi jellegének megőrzés és az egyéni szabadságjogok gyakorlásának összehangolására, ami erősíti a gyermeki jogok érvénysülését és a kirekesztődés megelőzését.

A Nemzetközi Fiatalkorúak Igazságszolgáltatásával foglalkozó Ellenőrző szervezet (IJJC) az Európai Bizottságnak (EB) az Európai Unió (EU) elzárással kapcsolatos igazságszolgáltatási szabályozását leíró Zöld könyvéhez⁵ kapcsolódóan kifejtette, hogy számára meglepő módon a nemzetközi *emberjogi* szervezetek ellenőrző munkájuk során kevés figyelmet szentelnek annak, hogy a gyerekeknek a formális igazságszolgáltatástól elterelésére alkalmas eszközöket fejlesszenek, noha e tekintetben az utóbbi időben erősödtek a törekvések. Ezt segítheti, hogy a Gyermekjogi Bizottság ilyen értelmű ajánlásokat tett Ausztria és Németország számára a nemzetközi egyezmények és gyakorlat által elfogadott módszerek alkalmazására. Románia esetében bírálta, hogy kevés gyerek részesül elterelésben, és fejlesztésre szorul a rendszer minden tekintetben, Görögországban az alternatív lehetőségek bevezetését szorgalmazta, hasonlóan Luxemburghoz, ahol az előzetes letartóztatás kiváltására javasolta az alternatív lehetőségeket, és Magyarország, Litvánia, Írország és Lettország részére is ezt ajánlja.

A záró ajánlások keretében ugyancsak felsorolják a szabadságelvonás alternatíváinak összegzésekor:

Az elterelés, az alternatív szankciók és a helyreállító igazságszolgáltatás nem csak kisebb súlyú és első bűncselekményt elkövetők esetében használandó lehetőségek. A Nemzetközi Fiatalkorúak Igazságszolgáltatásával foglalkozó Ellenőrző szervezet (IJJC) kiemelten javasolja a közvetítés és a kárhelyreállító lehetőségek kiterjesztését.

A Nemzetközi Fiatalkorúak Igazságszolgáltatásával foglalkozó ellenőrző szervezet (IJJC) sürgeti, hogy az EU kiemelt módon terjessze az alternatív lehetőségeket, amelyek a szabadságelvonás helyett alkalmazhatóak, így a helyreállító eljárásokat a fiatalkorúakat érintő igazságszolgáltatás minden területén.

⁵ The International Juvenile Justice Observatory in collaboration with the Academic Section of its European Council for Juvenile Justice: *European Commission Green Paper on the Application of European Union (EU) Criminal Justice Legislation in the Field of Detention*: <http://goo.gl/eCg0kR>. (A letöltés ideje: 2015. július 11.)

III. Átfogó magyarázatok (kommentárok)

Az átfogó magyarázatok (kommentárok) többféle módon és összefüggésben emelik ki az alternatív vitarendezés fontosságát és alkalmazásának szükségességét, a tárgyalt cikkelytől függően.

A 2. számú átfogó magyarázat a független nemzeti emberi jogi intézmények szerepéről című (CRC/GC/2002./2.), 13. és 19. pontjában az országokban megvalósítandó egyéni panasztételi jogról és annak kivizsgálásáról szólva ajánlja a közvetítés és megbékélés elősegítését, lebonyolítását a felek között, illetve a bírósági út megelőzése, valamint elkerülése céljából minden, gyermekekkel összefüggő kérdésben.⁶

A Bizottság 10-es számú átfogó magyarázatában a gyermeki jogok és a fiatalkorúak igazságszolgáltatásáról így fogalmaz: „A fiatalkorúak igazságszolgáltatásában a többi között lehetővé kell tenni mások mellett az elterelés és a helyreállító igazságszolgáltatás használatát, ami lehetőséget ad az országok számára, hogy a törvénnyel összeütközésbe került gyermekek esetében hatékony módon szolgálja nemcsak a gyermek legfőbb érdekét, hanem a társadalom egészének rövid- és hosszú távú érdekeit.”⁷

Egy másik pontban így érvel: „A gyermekek legfőbb érdekének védelme például, hogy a büntető igazságszolgáltatás hagyományosan megtorló és elnyomó módszereivel szemben utat nyisson a társadalomba visszavezetés és a helyreállító igazságszolgáltatás módszereinek a gyermek- és fiatalkorú elkövetők ügyeiben hozott döntések keretében.”⁸

Az IJJC a 12. számú átfogó magyarázatban, amely a gyermekek meghallgatásának szükségességét, illetve az ehhez kapcsolódó jogukat tárgyalja minden őket érintő kérdésben, is szerepel az alternatív vitarendezés:

„Az Egyezmény 2. §-a kiemeli, hogy a gyermek számára különösen olyan jogi vagy hivatalos eljárás során kell biztosítani a meghallgatáshoz fűződő jogot, amely érinti a gyermeket. A Bizottság kiemeli, hogy e lehetőségek kivétel nélkül minden gyermeket megilletnek. (...) Mindenféle eljárás esetén a folyamat magában foglalhatja az alternatív vitarendezés különféle formáit, mint a közvetítés és a választott bíráskodás.”⁹

A válasról és a különélésről szóló részben ugyanerről így szól: „Válás és különélés esetén, a kapcsolatból származó gyermekek egyetemlegesen érintettek a bíróság

⁶ *For Every Child Health, Education, Equality Protection: Advance Humanity: General Comments of the Committee on the Rights of the Child in Europe and Central Asia*: <http://goo.gl/IJ31p8>. (A letöltés ideje: 2015. július 12.)

⁷ *Children's Rights in Juvenile Justice*: <http://goo.gl/CHnEbk>. 3. (A letöltés ideje: 2015. július 13.)

⁸ *Children's Rights in Juvenile Justice*: <http://goo.gl/QmQHK4>. 5. (A letöltés ideje: 2015. július 14.)

⁹ *The Right of the Child to be Heard*: <http://goo.gl/nM9Bwk>. 9., 12. (A letöltés ideje: 2015. július 15.)

döntésében. A gyerekek ellátása, felügyelete és elérhetősége a bírói döntéstől függ, akár a bírósági eljárásról, akár a bíróság által irányított közvetítésről legyen szó.”¹⁰

A büntetőjogi elterelésről szólva megállapítja: „Elterelés esetén – ideértve a közvetítést is – a gyermeknek legyen lehetősége, hogy szabadon és önkéntesen egyezzen bele a részvételbe, és jogosult a jogi és másfajta tanácsra és segítségre, hogy eldöntesse, hogy a javasolt elterelési mód megfelelő és kívánatos-e a számára.”¹¹

A legújabb átfogó magyarázat, a 13., a gyermekek jogáról a védelemre az erőszak minden formájától, ugyancsak foglalkozik az alternatív vitarendezéssel a bántalmazást elszenvedett gyermekek gyógyításával összefüggésben: „Rendelkezésre kell állnia egy sor szolgáltatásnak, így a családi csoporttalálkozóknak és más hasonló lehetőségeknek.”¹²

IV. Kiegészítő jegyzőkönyvek

A Gyermekek jogi Egyezmény 1989. november 20-i elfogadásának kihirdetése óta eltelt időben egyértelműen kiderült, hogy az egyezmény szövege időtálló, ugyanakkor számtalan olyan szempont és kérdéskör merült föl azóta, amelyek megkívánják további szövegek elkészítését. Így eddig két kiegészítő jegyzőkönyv készült, a gyermekek részvételéről fegyveres összetűzésben, illetve a gyermekek eladásáról, a gyermekprostitúcióról és a gyermekpornográfiáról szóló.¹³ A fegyveres összetűzések megelőzésében és rendezésében a különféle alternatív vitarendezési lehetőségeknek tág tere nyílik, és ezt a Bizottság az ajánlásaiban gyakran meg is jegyzi, míg a gyermekkereskedelem, a gyermekprostitúció, a gyermekmunka, a gyermekek kizsákmányolása olyan büntetőjogi cselekmény, ahol nem nagyon lehet e módszerekre hagyatkozni.

A Gyermekek jogi Bizottság harmadik kiegészítő jegyzőkönyvét a panaszbenyújtási lehetőségről az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Közgyűlése 2011. december 11-én fogadta el.¹⁴ Ennek keretében is fontos lesz, hogy a gyerekeket ért sérelmek vizsgálata során a közvetítés különféle formáinak alkalmazásával mód nyílhat a panaszok orvoslására. A panasz eljárás módjának kialakítására csak

a jövőben kerül majd sor, hiszen még a törvénybe iktatásra is csak 2012 márciusától nyílik lehetőség, de a többi emberi jogi bizottság, elsősorban a nők és a fogyatékkal élők elleni hátrányos megkülönböztetéssel foglalkozó bizottságok tapasztalatai jól alkalmazhatók lesznek.¹⁵

V. Sajátos esetek

A fölmerülő lehetőségek kérdésében általában egyetértés van abban, hogy az alternatív vitarendezés hatékony, gyors és olcsó megoldás, amely jelentős mértékben hozzájárulhat a gyermekek cselekvő részvételéhez, a véleményük meghallgatásához, az erőszakmentes, kulturált és építő jellegű vitához és viszálykezeléshez. Vitát vált ki ellenben, elsősorban a nőmozgalmak képviselői részéről a kérdés, hogy lehetséges-e az alternatív vitarendezés bármely formájának használata családon belüli erőszak és a partner általi erőszak esetében, ami nagyon sokszor érinti a gyerekeket is. A magyarországi nők elleni erőszakkal foglalkozó civil szervezetek képviselői több alkalommal hivatkoztak a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény (CEDAW) végrehajtását ellenőrző bizottság tiltó állásfoglalására. Erőteljesen felszólították a magyar jogalkotókat és jogalkalmazókat, illetve az alternatív vitarendezéssel foglalkozó szakembereket és szervezeteket, hogy ezen esetekben lehetőleg ne javasolják és ne használják a közvetítést.

A közelmúltban megjelent és CEDAW-tagok által is írt, az élettársi erőszakról szóló kiadványban több helyen elemzik a szerzők az alternatív vitarendezés lehetőségeit és korlátait. Leszögezik: „Ahol lehetőséget ad a jogszabály a közvetítésre, a megállapodásra és a megbékélésre, ott megfelelő biztosítékok kellenek a túlélő áldozat biztonságának és helyzetének a biztosítására, és arra, hogy ne fenyegetse őt veszély.”¹⁶

Egyértelmű az állásfoglalás, a könyv több fejezetében is foglalkoznak a közvetítéssel a dél-kelet-ázsiai országok jogrendszerét és gyakorlatát elemezve. Nyilvánvaló ugyanakkor a félreértés forrása, ők ugyanis csak kisebb részben beszélnek a hagyományos közvetítésről, illetve tettes-áldozat közvetítésről, a csoportmódszerekről pedig egyáltalán nem. A közvetítés valóban nem alkalmas a nem egyenlő helyzetű felek közötti egyeztetésre. Ezen esetekben nem is erről van szó, hanem éppen olyan módszerek alkalmazásáról, amelyek elősegítik a helyzet foltárását, átláthatóvá

¹⁰ *The Right of the Child to be Heard*: <http://goo.gl/8cGv73>. 15. (A letöltés ideje: 2015. július 16.)

¹¹ *The Right of the Child to be Heard*: <http://goo.gl/9vellb>. 16. (A letöltés ideje: 2015. július 17.)

¹² Committee on the Rights of the Child: *General Comments*: <http://goo.gl/H5qKNo>. 20. (A letöltés ideje: 2015. július 18.)

¹³ *A Gyermekek jogairól szóló Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Egyezmény kiegészítő jegyzőkönyvei*: <http://goo.gl/Uj6lJR>. (A letöltés ideje: 2015. július 19.)

¹⁴ *Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a Communications Procedure*: <http://goo.gl/Jkaywq>. (A letöltés ideje: 2015. július 20.)

¹⁵ *Communications Procedure*: <http://www.crin.org>. (A letöltés ideje: 2015. július 21.)

¹⁶ *Domestic Violence Legislation and its Implementation*: <http://goo.gl/UEcf2a>. XIV. (A letöltés ideje: 2015. július 22.)

tételét és az áldozatok védelmét, az elkövető felelősségvállalását és a szükséges változást, illetve a fenyegetettség megszüntetését. Ezeket sajnos a kívánnatosnak tartott rendőri beavatkozások és a bírói út nem tudják megoldani, legfőleg az azonnali veszélyt elhárítani.

A UNWOMAN – az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) újjáalakított nőképviseleti szervezete – által fölkért szakértők javaslatai szerint meg kellene tiltani a közvetítést a jogi eljárás minden szakaszában,¹⁷ mert értelmezésük szerint a „közvetítést a büntető igazságszolgáltatási vagy családjogi eljárás helyett ajánlják a nők elleni erőszak esetében számos országban. Annak ellenére, hogy többféle nehézséget is fölvet, ha nők elleni erőszak eseteiben használják. Ellehetetleníti a jogi pontosságot, föltételezi, hogy egyenlő erőviszonyok mellett vitázó felekről van szó, és azt is föltételezi, hogy mindkét fél azonos mértékben felelős az erőszakért, ezért csökkenti az elkövető számonkérhetőségét. Egyre több országban tiltják meg a közvetítés használatát a nők elleni erőszak eseteiben.”¹⁸

A tettes-áldozat közvetítés, a családi csoporttalálkozó ezzel szemben megfelel a kívánnatos föltételeknek, hiszen éppen a családtagok és a támogatók jelenléte teszi lehetővé, hogy az erőszak ne maradjon titokban, a fenyegetettség megszűnjék, és olyan megoldás szülessék, amelynek végrehajtása sikerrel kecsegtet, és az ismételt elkövetés esélye jelentősen lecsökken. Ez sajnos a büntetőeljárás során kiszabott büntetések esetén nem jellemző.¹⁹

VI. Az Európai Unió (EU) ajánlásai

„Az Európai Unió (EU) erőteljesen érdekelt az alternatív vitarendezés alkalmazásában és terjesztésében. 2002 áprilisában az Európai Bizottság (EB) egy vitaanyagot tett közzé, 2004 júliusában pedig hivatalosan is bemutatta a közvetítők működési szabályzatát, amelyet korábban széleskörű szakmai tanácskozás keretében fogadtak el, majd megszületett egy első változat a közvetítési irányelvről is.²⁰ A cél az, hogy

a tagállamok minél szélesebb körben használják a közvetítés különböző formáit, ami a szabadságot, a biztonságot és az igazságosságot erősítheti, és javíthatja a hozzáférést az igazságszolgáltatáshoz. Emellett világos ama pénz, idő és energia megtakarítása is, amelyet az elhúzódó és nem mindig kielégítő bírósági eljárás jelentene.

Mivel nincs egységes szabályozás a tagországokban, célszerűnek látja az Európai Bizottság (EB), hogy a közvetítők képzésén és a működési szabályzat átvételén keresztül hangolják össze a gyakorlatot, és ez segíti a határokon átnyúló ügyek sikeres megoldását is. Számtalan korábbi szöveg is foglalkozott már az alternatív vitarendezéssel, de ezek döntően fogyasztóvédelmi és kereskedelmi vonatkozásúak voltak, míg a családi viszonyokat rendező, illetve a büntető igazságszolgáltatással kapcsolatosak viszonylag újnak tekinthetők. A 2003-ban elfogadott irányelv célja, hogy az anyagi nehézségekkel küzdőknek lehetőségük legyen olcsó, bírósági eljáráson kívüli formában rendezni a viszályaikat. Noha ez nem hangzik nagyon vonzóan, hiszen úgy tűnhet, hogy a jobb módúak jobb színvonalú megoldásokat találhatnak a bírói út igénybevételével, valójában mindenki számára – így a tőkeerős nagy cégek esetében is – szempont a költség, de nyilvánvalóan nem ez a legerősebb érv.

A gyermekjogok érvényesítése szempontjából nagy jelentősége van annak, hogy a társadalmi helyzet nem lehet az akadály a megfelelő viszálykezelési módszerek használatának. A 2201/2003-as rendelet értelmében a házassági és szülői felelősséggel összefüggő kérdések közvetítői rendezését elő kell segíteni.²¹

Az európai közösség 2008. május 21-én fogadta el a rendeletet, amely kötelezi a tagállamokat, hogy 2013-ig vezessék be a nemzeti jogrendbe a közvetítés intézményét, nemcsak kereskedelmi kérdésekben, hanem a családjog területén is. Ez azt jelenti, hogy szemben a jelenlegi magyar gyakorlattal, amikor nagy a bizonytalanság a bírók körében, hogy szabad-e, kell-e és szükséges-e családjogi vitákban alternatív vitarendezést javasolni, e rendelet kifejezetten szorgalmazza, hogy a bírók tegyenek javaslatot e lehetőségre az eljárás során. Persze a legjobb esetben ez meg is előzheti, és többnyire elkerülhetővé is teheti a bírósági megoldásokat.²²

Az Európai Unió (EU) alapvetően két területen erősítette meg az alternatív vitarendezés lehetőségét a gyerekeket közvetlenül érintő kérdésekben. Az egyik a szülők válása, illetve az ezzel összefüggő elhelyezési és láthatási kérdések, a másik pedig a bűncselekmények áldozatává, illetve elkövetőjévé váló személyek, köztük a gyerekek esetében.²³ Ez utóbbi vonatkozásban ki kell emelni a gyermekbarát igazságszolgáltatás megerősítése érdekében megkezdett programot, amely

¹⁷ United Nations (UN) Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women: <http://www.unwomen.org>, UN Women Magyarország: <http://www.facebook.com/UNWomenHU>. (A letöltés ideje: 2015. július 23.)

¹⁸ United Nations (UN) Division for the Advancement of Women United Nations (UN) Office on Drugs and Crime: *Good Practices in Legislation on Violence against Women*: <http://goo.gl/OKYHqR>. 43. (A letöltés ideje: 2015. július 24.)

¹⁹ Family Violence Prevention Fund, the Child Welfare Policy and Practice Group: *Family Team Conferences in Domestic Violence Cases: Guidelines for Practice*: <http://goo.gl/MBFI9H>. (A letöltés ideje: 2015. július 24.) JOANKNECHT Lineke, *Family Group Conference and Domestic Violence*. CNF Quarterly Journal 2004/2. <http://goo.gl/gPGNvs>. (A letöltés ideje: 2015. július 25.)

²⁰ European Code of Conduct for Mediators: <http://goo.gl/OfWZsr>. (A letöltés ideje: 2015. július 26.)

²¹ A Tanács 2201/2003/EK Rendelete (2003. november 27.) a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, illetve az 1347/2000/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről: <http://goo.gl/uOnzLr>. (A letöltés ideje: 2015. július 27.)

²² Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on Certain Aspects of Mediation in Civil and Commercial Matters: <http://goo.gl/6bLzum>. (A letöltés ideje: 2015. július 28.)

²³ Rights of the Victim: <http://goo.gl/Wsxgzs>. (A letöltés ideje: 2015. július 29.)

az európai gyermekjogi program részeként került nyilvánosságra 2011. február 15-én.²⁴ Ebben kitüntetett szerepet kap az Európa Tanács (ET) Gyermekbarát Igazságszolgáltatásról szóló ajánlása, amelyet irányadónak kell tekinteni.²⁵

Az iránymutatás hangsúlyosan jelzi a 24. pontjában: „Az alternatív eljárásokat, mint a közvetítést, az elterelést és az alternatív vitarendezést szorgalmazni kell minden esetben, amikor ez a gyermek legfőbb érdeke. Az elterelő utak használata ugyanakkor nem lehet akadálya annak, hogy a gyermek számára elérhető legyen az igazságszolgáltatás.” A 26. pontban pedig azt írja: A bírósági eljárás elterelő útjainak esetében azonos jogbiztonságot kell biztosítani. A gyermeki jogok tiszteletben tartását az útmutatóban leírtak szerint kell biztosítani, mind a bírósági, mind pedig az azon kívüli megoldások esetén.”

A gyermekrablások és a törvénytelen elvitel nehézségeit is érinti az iránymutatás, és ebben is kiemelt helyen szerepel a gyermekek joga a meghallgatáshoz és a véleménynyilvánításhoz, az elhelyezésükhöz, illetve a lakóhelyükhöz.

Az *Eurochild* nevű, európai gyerekekkel foglalkozó vagy részvételükkel dolgozó szervezeteket és szakembereket tömörítő ernyőszervezet állást foglalt az európai gyermekjogi programról, amelynek előkészítésében is cselekvően részt vett. Eszerint az Európai Unió (EU) tagországainak többségében a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszere megerősítésre szorul a gyerekek védelmének biztosítása érdekében (jog a magánélethez, biztonság, titoktartás) és az érintettek, akár az elkövetők, akár más gyerek résztvevők, tanúk támogatása terén. A lehetőségek megismertetése és a képzés a szakemberek számára elengedhetetlen, az alternatív viszálykezelés biztosítása, az elzárás és az intézményes elhelyezés területén csak úgy, mint ahogy az adatgyűjtés, a kutatás és az ellenőrzés esetében is.²⁶

Az Európai Parlament (EP) nemzetközi gyermekrablási ügyekért felelős közvetítői megbízatását 1987-ben hozták létre, Lord Plumb javaslata alapján. Ennek célja, hogy segítse azon helyzetek rendezését, ahol a gyerekek két különböző állampolgárságú szülő kapcsolatából születtek, és akiket a kapcsolat fölbomlását követően az egyik szülő magával vitt a saját hazájába vagy harmadik országba. A közvetítők feladata, hogy biztosítsák a gyerekek jogát mindkét szülőhöz csak úgy, mint a gyerek legfőbb érdekét. A cél ezért a felek önkéntes megállapodása, és bármelyikük kérheti az alternatív vitarendezést. E szolgáltatás része a törekvésnek, hogy az Európai Unió (EU) tagországaiban az alternatív vitarendezés különféle formáit minél szélesebb körben

használják, vizsgált témánk szempontjából elsősorban a gyerekeket érintő kérdésekre irányítva figyelmünket.

VII. Az Európa Tanács (ET) ajánlásai és határozatai

Az Európa Tanács (ET) rendkívül nagy számú ajánlása és határozata foglalkozik gyerekeket közvetlenül, illetve közvetetten érintő kérdésekkel, ezen belül a családdal, a gyerekek jogaival, az őket veszélyeztető különféle élethelyzetekkel, amelyek során az alternatív vitarendezést viszonylag ritkán említik. Főképpen családi ügyekben és bűncselekmények elkövetésével összefüggésben kerül elő.

Az Európa Tanács (ET) miniszteri tanácsa 1998-ban fogadta el a családjogi ügyekben alkalmazandó közvetítéssel összefüggő teendőket.²⁷ Az ajánlás szerint családi viszályok esetén a nemzetközi egyezményeknek megfelelően kell figyelembe venni az érintett felek jogait, minden területen kiemelt figyelemmel a gyermek legfőbb érdekére. Ennek értelmében a válás és elválás esetén nagy jelentősége van a gyerek felügyeletének, a gyámságának, az elhelyezésének és a láthatásnak, amely kérdésekben a gyerek véleményét ki kell kérni és meg is kell fontolni. A közvetítés során a gyerek jelenléte, illetve bevonása a közvetítésbe sokféle körülménytől függ, és ezt nyilvánvalóan nem szabályozza az ajánlás, erre az adott országban és élethelyzetekben kell megoldást találni.

Az európai gyermekjogok gyakorlását szabályozó egyezmény alapján, kiemelten a 13. cikkelyre figyelemmel, a gyermekek részvételére és érintettségére a közvetítés során kiemelt figyelmet kell fordítani, és erre biztatni kell a szülőket is, hiszen az ő elsődleges felelősségük, hogy gyerekeik jóllétét biztosítsák, számukra a kellő tájékoztatást megadják, és megkérdézzék a véleményüket e kérdésekben is.²⁸

A *Közvetítés eredményesebb alkalmazásáért az Európa Tanács (ET) tagországaiban* című összefoglalóban az 1998-as ajánlás mellett szerepel a büntetőügyekben folytatandó közvetítés [No. R(99)19.], a polgári kérdésekben folytatott közvetítésről elfogadott ajánlás [Rec(2002)10.], illetve a bírósági eljárás elkerülő útjairól a hatóságok és magánszemélyek között [Rec(2001)9.].²⁹ Valamennyi foglalkozik gyermeket érintő kérdésekkel, kiemelve a gyermek legfőbb érdekének figyelembevételét, és a gyermek bevonását, ahol ez lehetséges.

²⁴ A European Union (EU) Agenda for the Rights of the Child: <http://goo.gl/2aKzz8>. (A letöltés ideje: 2015. július 30.)

²⁵ Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child Friendly Justice: <https://goo.gl/dq5iTo>. (A letöltés ideje: 2015. július 31.)

²⁶ Eurochild's Response to the Consultation on the European Commission's Communication on the Rights of the Child (2011–2014): <http://goo.gl/NjcQKq>. (A letöltés ideje: 2015. július 15.)

²⁷ Recommendation No. R (98)1 of the Committee of Ministers to Member States on Family Mediation: <https://goo.gl/Jt1bp8>. (A letöltés ideje: 2015. július 16.)

²⁸ European Convention on the Exercise of Children's Rights (1996): <http://goo.gl/rxerJ5>. (A letöltés ideje: 2015. július 17.)

²⁹ Better Implementation of Mediation in the Member States of the Council of Europe (CE): <http://goo.gl/L9XOQi>. (A letöltés ideje: 2015. július 18.)

Az ajánlás, amely a valódi szülőséget tagállami szakpolitikákkal is támogatni javasolja, a gyermeki jogokkal foglalkozó hatodik fejezetében is tanácsolja mások mellett, hogy a kormányok készítsenek olyan átfogó útmutatókat és sajátos programokat, amelyek a különféle élethelyzetekben, a viszályok és az indulatok kezelése során az erőszakmentes megközelítéseket és a közvetítési módszereket ismertetik meg a szülőkkel.³⁰

A tapasztalatok alapján elmondható – noha e területen nemigen áll rendelkezésre európai vagy más kutatási eredmény –, hogy a szakemberek, a szülők és a gyerekek fölkészítése meghatározó jelentőségű. Hogy egy adott országban vagy közösségben elfogadottak-e és széles körben használatosak-e a családi viták, a válás, a gyermekelhelyezés, vagy az iskolai összeütközések során az alternatív vitarendezés lehetőségei, az sokban függ a jogalkotáson túl az érintettek ismeretein és a döntéshozók, a jogalkalmazók személyes meggyőződésén, valamint a tömegtájékoztatás hozzáállásán is.

A büntető közvetítés, akár a büntethetőségi korhatárt el nem érő vagy már büntethető gyerekekről van szó, sokszor inkább a közhangulattól, a világnézeti, a közéleti megfontolásoktól vezérelt, semmint a szakmaiság, az észszerűség, a gazdaságosság, az igazságosság, az eredményesség szempontjaitól. Az alternatív vitarendezés alkalmazásának hatása a különféle területeken összeadódik: minél inkább ismert, és bizonyította a hasznosságát, annál inkább várható az elfogadottsága, sőt remélhetően a gyerekek, akik kora gyermekkoruktól megtanulják a használatát, csak e megoldásokat tudják majd elfogadni.

Az államközi viszályok és a nemzetközi jog

Kardos Gábor

Minden vitában eljön az a pillanat,
amikor az egyik fél – vagy mind a kettő –,
gazembernek vagy idiótának nézi a másikat.

(Ludwig Wittgenstein)

A nemzetközi közösség létformája kettős: konfliktus (viszály) és együttműködés, így kívánják ezt az államok érdekei. A területi igények, a politikai félelmek vagy gazdasági okok miatt létrejövő konfliktusok mögött mindig valamilyen meghatározott kérdésre vagy kérdésekre irányuló vita húzódik meg, és az érintett államok közötti ellentmondás folyamatosan újratermelődik. Az államok konfliktusainak okai összefügghetnek az államok belső politikai rendszerével, illetve a nemzetközi kapcsolatok szerkezetében elfoglalt helyével. Hiszen – például – a lakosságukat elnyomó államok a nemzetközi porondon is erőszakosabbak, illetve a vezető állam egyeduralmának megkérdőjelezése vagy az alárendelt helyzetből kitörés kísérlete összeütközéshez vezet.

I. Az államok közötti érdekellentétek

A nemzetközi érdekellentétek és nézeteltérések rendezésük elmaradása esetén egy egész térség társadalmi és gazdasági fejlődését hátráltathatják, de államok közötti fegyveres összeütközésekhez is vezethetnek. Ahogyan a társadalmak életében sem jöttek létre az erőszakot teljesen kiiktató feltételek – és meglehetősen kétséges, hogy valaha is létrejöhetnek-e –, a nemzetközi kapcsolatokban sem jelentek meg ilyenek. Voltak, akik abban bíztak, hogy a katonai technika fejlődése lehetetlenné és értelmetlenné teszi a háborúk megvívását. Ilyen ábrándokat keltett a korábban elképzelhetetlen pusztításra képes fegyverek megjelenése, így például a középkorban azt gondolták, hogy a számszerű föltalálása véget vet minden további háborúnak. Másokban az államok közötti kapcsolatok átalakítása váltott ki hasonló várakozást: ama gondolatot, hogy az államok közötti gazdasági és egyéb kölcsönös függések rendszerével a konfliktusok fegyveres megoldása nem fér össze. Napjainkra az is világossá vált, hogy a hidegháború vége sem iktatta ki az államközi viszonyokból az erőszakot.

³⁰ Recommendation Rec(2006)19 of the Committee of the Ministers to Member States on Policy for Positive Parenting: <https://goo.gl/ZdFuqm>. (A letöltés ideje: 2015. július 19.)

Következésképpen az érdekütközések szabályok, intézmények és eljárások útján való kezelése maradt járható útnak. E megközelítés ama szabadelvű ihletésű politikaelméleti előfeltevésre épít, hogy az érdekellentétek és nézeteltérések párbeszéddé oldhatók. A másfajta előfeltevésekkel¹ szemben nincsenek tehát természetes ellenségek és föloldhatatlan konfliktusok, azaz az államközi viták politikamentessé tehetők és semlegesíthetők. A konfliktusban érintett államok érdekeik alátámasztására és megjelenítésére a nemzetközi jogot használják, a nemzetközi jog nyelvén fejezik ki azokat. Ilyen módon az érdekütközések jogvitává (is) alakulnak.

Az érdekek megjelenítése a nemzetközi jog nyelvén azon előnnyel jár, hogy a nyilvánvalóan jogszerűtlen követelések – például a gyarmatosítási igény vagy béke idején a tengerzár fönntartása – nem fogalmazhatók meg rajta. Az igények megfogalmazása a nemzetközi jog nyelvén lehetővé teszi azok észszerűsítését, és elvileg arra is alkalmas, hogy korlátozza a vitát, eltávolítva a mögöttes konfliktustól.²

A nemzetközi jog mögött – a belső jogtól eltérően – nem áll a végső jogalkalmazási döntés függetlenségét és pártatlanságát biztosító bírói szerv. Az államok jogvitáiban eljáró nemzetközi bírói szervek ugyan léteznek, de eljárásukhoz az érintett államok valamilyen formában adott előzetes beleegyezésére van szükség. Az esetek többségében az államok a saját ügyeikben bírák. Így az ENSZ Nemzetközi Bíróságának ítélkezése államközi ügyekben, csakúgy, mint a nemzetközi választottbíróságok eljárása, kivételnek tekinthető.

A nemzetközi jogban tehát főszabályként – a saját ügyében nyilvánvalóan nem pártatlan – sértett állam maga jár el a felelősnek tartott állammal szemben. Ezt önszegélynek hívják. Ennek egyik fajtája az ellenlépés (*retorzió*): a jogsértő állammal szembeni valamilyen jogszerű, de barátságtalan lépés, például egy szerződés aláírásának elhalasztása bizonytalan időre vagy a diplomáciai kapcsolatok megszakítása. A másik fajtája a megtorló intézkedés (*represszália*), ilyen esetben a sértett állam egy önmagában jogszerűtlen lépéssel válaszol, amelyet válaszjellege tesz jogszerűvé. Ilyen lehet egy szerződésnek vagy egy részének a fölbontása. A represszáliának az elkövetett jogsértéssel arányosnak kell lennie, és szükségesnek is a tekintetben, hogy a jogsértő az ilyen magatartását abbahagyja, és felelősségét elismerje.

Bár a mai nemzetközi jog legfontosabb szabálya az erőszak alkalmazásának és az azzal való fenyegetésnek a tilalma, nincs az államoktól független, azt kikényszerítő

¹ Ilyen például a marxizmuson alapuló előfeltevés, amely szerint az osztályharc kibékíthetetlen államközi szembenállást eredményez, vagy Carl Schmitt politikai teológiai látomása, amely szerint Isten természetes ellenséget állít az államok elé, amely a viszálykodásuk lényegét adja. Szerinte az ellenség egzisztenciálisan valami más, a viszály vele nem dönthető el előzetes előíró szabályozással és nem hagyható harmadik fél ítéletére. TAKÁCS Péter: *Államtan. Fejezetek az állam általános elmélete köréből*. Budapest, 2010. 51. o.

² VALKI László: *A nemzetközi jog társadalmi természete*. Budapest, 1989. 178–179. o.

központi hatalom, amely egyúttal az általános rendfenntartó szerepét is eljátszaná. A belső jogban az állam intézményrendszere és – végső soron – az erőszak kizárólagos gyakorlására följogosított intézmények erről gondoskodnak. Ugyanakkor a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetése, megszegése, támadó cselekmények esetében az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Biztonsági Tanácsa (BT) rendelhet el központosított szankciót. Az ilyen döntés azonban az állandó tagsággal rendelkező nagyhatalmak egyetértésén múlik, csakúgy, mint a határozat kikényszerítése fegyveres úton.

A béke érdekében a nemzetközi jogrend kivételesen lehetővé teszi az erőszak alkalmazását, ha az a korábban alkalmazott erőszakra adott válasz. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Alapokmánya az erőszak általános tilalmával, de a támadó állammal szembeni önvédelem megengedésével és vele szemben fegyveres szankció kilátásba helyezésével a nemzetközi jogban különbséget tesz az önkényes és a jogszerű erőszak között. Ugyanakkor nem tartalmaz megfelelő biztosítékot a tekintetben, hogy az elvileg jogszerű erőszakról függetlenül és pártatlanul döntsenek, hiszen arról, hogy egy állam önvédelmi helyzetben van-e vagy sem, elsődlegesen maga dönt, ha pedig az ügy a Biztonsági Tanács (BT) elé kerül, az a „nemzetközi békéért és biztonságért viselt felelősség” jegyében valójában a közös nagyhatalmi érdekek szerint jár el.

II. A jogi és politikai ellentétek

A nemzetközi jogi szabályok, elvárásokat teremtve, erősítik az államközi kapcsolatok szilárdságát, hiszen – szabálykövetés esetén – előreláthatóvá teszik a partnerállam magatartását. A kiszámíthatóság csökkenti az érintett államok közötti súrlódás lehetőségét. A nemzetközi jog, amikor szabályokat állít föl, adott kérdésben kimerevíti az államok közötti egyetértést. Az idő múlásával azonban kikophatik az egyetértés a szabály mögül, egyes államok érdekei megváltozhatnak. Ilyen körülmények közepette döntő jelentősége van a változások üteme és a szilárdság igénye közötti kényes egyensúly megteremtésének. A nemzetközi jog a fennálló jogi helyzetet védi, és csupán korlátozottan enged utat a változtatás igényének. A rugalmas szilárdság követelményéből inkább a második elemnek, a szilárdság megőrzésének felel meg. Jól mutatja ezt, hogy a nemzetközi szerződések joga alapján milyen nehezen lehet egy nemzetközi jogi kötelezettségtől szabadulni a szerződéskötés-kori körülmények alapvető megváltozására hivatkozással. Kétségtelen, hogy a fennálló helyzet (*status quo*) erőszakos megváltoztatásának tilalma a változást a leghatékonyabb, de egyúttal legpusztítóbb eszköztől fosztja meg.

A nemzetközi jog tudományában vitatott kérdés, hogy az államközi konfliktusok kettéválaszthatók-e jogi, illetve politikai konfliktusokra. Egy ilyen csoportosításnak az lenne az értelme, hogy az előbbiekkal a nemzetközi bírói szervek (a Nemzetközi Bíróság, illetve a választottbíróságok), míg az utóbbiakkal az olyan politikai intézmények, mint a Biztonsági Tanács (BT) foglalkoznának, vagy egyéb diplomáciai úton kísérelnék meg a megoldásukat. A jogi és a politikai konfliktusok szembeállítását azonban hamis. A jogi vetület minden konfliktus szükség-szerű része, anélkül, hogy annak lényegét adná. Az érintett államok maguk is hatalmi-politikai, illetve gazdasági konfliktusoknak tekintik a vitáikat, amelyeket a saját érdekeik szerint szeretnének rendezni, és ehhez keresnek nemzetközi jogi érveket. Emellett, mivel a jog, és így a nemzetközi jog lényege sok tekintetben a különféle kommunikatív folyamatok értelmezése, a nemzetközi jog a jogszerű és a jogszerűtlen bináris kódja alkalmazásával hozzájárul a mögöttes konfliktus rendezéséhez érvelő párbeszéd útján.³

Hans Morgenthau német-amerikai tudós szerint a konfliktus és a nemzetközi jogi szabályozás viszonya alapján az előbbi két nagy csoportra osztható: vitákra és feszültségekre. A *vita* jellemzője, hogy a felek álláspontja kifejezhető a nemzetközi jog keretein belül. Például, „A” állam egy nemzetközi szerződés megszegésével vádolja „B” államot. E jogi igénnyel szemben „B” állam azt állítja, hogy nem történt szerződésszegés, mivel a szerződést először „A” állam szegte meg, és „B” állam lépése jogszerűen alkalmazott represszália volt.

Feszültség esetén viszont nem egy ellentét eltérő nemzetközi jogi értelmezéséről van szó, hanem arról, hogy az egyik fél a fennálló nemzetközi jogi szabályozást kívánja fönntartani, a másik viszont annak megváltoztatására törekszik.⁴ Például, az államok többsége a geostacionárius égi pályát – amely az Egyenlítő fölött negyven-ezer kilométerre található, és különösen alkalmas műholdak elhelyezésére – a fennálló nemzetközi jogi szabályozás alapján mindenki által szabadon használható területnek tartja. Ezzel szemben az Egyenlítő alatt fekvő államok szuverenitásuk alá tartozónak nyilvánították, mert ez alapon díjat szedhetnének a használatáért. Tekintettel a nemzetközi jog rugalmasságára és az eltérő érdekek kifejezhetőségére a fönntálló szabályozás keretei között, a vita a gyakorlatban sokkal gyakoribb, mint a fegyveres összeütközés.

Ha a vita bírói szerv elé kerül, akkor a döntés az esetek túlnyomó többségében a fennálló nemzetközi jogi helyzet alapján születik meg. Ha diplomáciai úton próbálják meg rendezni – például a felek közötti közvetlen tárgyalás vagy *közvetítés*

³ KARÁCSONY András: *Jogfilozófia és társadalomelmélet*. Budapest, 2000. 158–165. o.

⁴ MORGENTHAU, Hans: *Die Internationale Rechtsflege, ihr Wesen, ihre Grenzen*. Leipzig, 1929. 73–84. o. Idézi KOSKENNIEMI, Martti: *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law (1870–1960)*. Cambridge, 2001. 442. o.

révén –, a nemzetközi jog szerepe más. Ezen esetekben a vitaalap a kiindulópont szerepét tölti be, illetve érveket szállít a felek álláspontjának igazolására; a megoldásban pedig csupán az egyik tényező a gazdasági, politikai, megbecsültségi és egyéb szempontok mellett.⁵

Az államok általában előnyben részesítik a konfliktusok diplomáciai rendezését a bírói megoldással szemben. Milyen okai vannak a nemzetközi jog alapján döntő, független és pártatlan intézményekkel szembeni gyanakvásnak? Elsősorban az, hogy a döntés fölötti ellenőrzés átengedését az államok hatalmuk csökkenéseként értelmezik, ugyanis így az tárgyilagossá és befolyásolhatatlanná válik. A nemzetközi jog döntő szerepbe kerül, és a bírói eljárás a vitát kiszakítja a részes államok összetett viszonyrendszeréből. A döntés során egy bírói szerv nem értékelheti a két állam gazdasági kapcsolatainak jelentőségét, a közös szövetségi rendszeren belül a két államot ért külpolitikai befolyásolást, a két miniszterelnök közös pártcsaládhoz tartozásából eredő hatásokat, és így tovább, csupán a nemzetközi jogi helyzetet. Az is fontos, hogy a nemzetközi konfliktusok diplomáciai rendezése mindig lehetőséget nyújt arra, hogy a kialakult megoldást mindkét fél kormányzata győzelemként mutassa be a hazai közvéleménynek. Egy bíróság, még ha igyekszik is salamoni döntést hozni, akkor is mindenképpen győztest és vesztest teremt, és ez belpolitikailag kockázatos lehet az államok számára.

A konfliktusmegoldás másik – a tárgyalás melletti – fő diplomáciai formája, a *közvetítés* esetében pedig az ilyen szerepet játszó nagyhatalom biztosítékokat nyújthat a rendezés szilárdságának megteremtésére, és szolgáltatásokat nyújthat a feleknek, amelyek kiegyenlítik az esetlegesen a megegyezésből eredő veszteségeket. Ezeket egy bírói ítélet nem nyújthatja. Ugyanakkor a hidegháború befejeződése óta föllendülés tapasztalható a bírói vitarendezést illetően, amely nem annyira a rendezés fölötti ellenőrzés elvesztésétől félelem csökkenésével magyarázható, mint inkább a nemzetközi joguralom eszméje iránti elköteleződés kimutatásának szándékával függ össze.

Már a *Briand–Kellog-paktum* (1928) levonta a háborúnak mint a nemzeti politika eszközének az eltiltásából ama következményt, hogy tehát az államközi konfliktusokat békésen kell rendezni. A viták békés elintézése alapszabályának föllállításával az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Alapokmánya (1945) folytatta a sort, és ugyanezen tanulságot vonta le az erőszak tilalmának alapszabályából.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Alapokmánya első cikkének harmadik pontja megállapítja: „A Szervezet összes tagja köteles a nemzetközi viszályait békés eszközökkel és oly módon rendezni, hogy a nemzetközi béke és biztonság, valamint az igazságosság ne kerüljön veszélybe.”

⁵ BRAGYÓVA András: A nemzetközi jog szerepe a nemzetközi viták rendezésében: A nemzetközi jogi vita és típusai. *Állam- és Jogtudomány*, 1987–1988/3–4. 596. o.

Ha tehát erőszakkal tilos, akkor békésen kell a konfliktusokat elintézni. A rendezési kísérletek sikertelensége nem vezethet erőszakos megoldáshoz. Erre utal az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Közgyűlésének az államoknak az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Alapokmányával összhangban lévő baráti kapcsolatokat és együttműködését szabályozó nemzetközi jogi elvekkel kapcsolatos nyilatkozatáról szóló 2625. (XXV.) sz. határozata: „A vitában félként érdekelt államok és más államok is kötelesek minden olyan cselekménytől tartózkodni, amely annyira kiélezheti a helyzetet, hogy az a nemzetközi béke és biztonság fenntartását veszélyezteti.”

Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Alapokmánya a rendezés békés jellege mellett ama kötelezettséget is fölállítja, hogy annak során a nemzetközi béke és biztonság, valamint az igazságosság ne kerüljön veszélybe. E megfogalmazás arra utal, hogy a rendezés ne legyen alapja egy újabb konfliktusnak, és ehhez szükséges annak igazságos jellege is. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Alapokmánya megszületésének idején még élénken élt a nemzetiszocialisták által kiváltott csehszlovák konfliktus nyomán megszületett 1938. évi müncheni egyezmény emléke, amely egyértelműen alárendelte az igazságosságot a béke fenntartásának.

A rendezés során az érintett államok maguk választják meg, hogy milyen békés eljárással törekednek a megoldásra. Amint az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Alapokmányának harmincharmadik cikkének első bekezdése megállapítja: „Minden olyan viszály esetében, amelynek elhúzódása a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetésére vezethet, a felek mindenekelőtt közvetlen tárgyalás, kivizsgálás, közvetítés, békéltetés, választottbírói vagy bírósági eljárás, regionális szervek vagy megállapodások igénybevétele vagy általuk választott egyéb békés eszközök útján tartoznak megoldást keresni.”

A rendezési eljárás kiválasztását illetően a feleknek arra kell törekedniük, hogy e kérdésből ne keletkezzék másodlagos jogvita. A feleknek olyan diplomáciai vagy bírói vitarendezési eljárást kell választaniuk, amely megfelel a vita körülményeinek és jellegének.

A viták békés rendezése alapszabályának a konfliktusban érintett államok csupán együtt tehetnek eleget. Egy állam akkor jár el így, ha jóhiszeműen, a rendezés valódi szándékával, úgy törekszik a rendezésre, hogy mindent megtesz annak érdekében, főként és elsősorban tartózkodik az erőszaktól vagy az azzal való fenyegetéstől.

Már az államok közötti konfliktus valódi észlelése is az érintett felek közötti közvetlen tárgyalás útján történik, tudniillik először tisztázni kell, hogy az egyes vitát sejtető egyoldalú nyilatkozatoknak mi a pontos célja és tartalma. Lehetséges, hogy az alapkérdések máris világossá váltak, a részletek és az indítókok tisztázása azonban elengedhetetlen. Így, ha nem is föltétlenül a megoldásra, de az álláspontok

tisztázására irányuló akár írásbeli, akár szóbeli közvetlen tárgyalás megelőzi a többi vitarendezési eljárást. Ezt követően lehetséges, hogy az érintett államok megmaradnak a közvetlen tárgyalás mellett – ilyenkor meg kell állapodniuk azok napirendjéről –, de az is lehetséges, hogy más rendezési eljárást választanak.

III. A közvetlen tárgyalás a nemzetközi jogban

A felek közötti közvetlen tárgyalást a következők jellemzik:

1. A vitában érintett valamennyi államot be kell vonni a tárgyalásokba. Erre egyébként a gyakorlatban sokszor nem kerül sor, attól függően, hogy a konfliktusból lehasítható-e egy olyan szelet, amely kevesebb állam között könnyebben megoldhatónak tűnik.
2. A közvetlen tárgyalás a rugalmas diplomáciai eljárások között is a legrugalmasabb, mindenféle formakényszer nélkül alkalmazható, hiszen „kandalló előtti megbeszélések” formáját is öltheti. Az államközi tárgyalások helyszíne, körülményei, az államokat képviselők rangja mindig politikai üzenetet közvetít. Döntő jelentőségű a fölhatalmazottság mértéke, a kényes kérdéseket illetően csupán a széles felhatalmazással bíró politikai döntéshozóktól – államfő, kormányfő, külügyminiszter – tárgyalásaitól várható megoldás.
3. Az ilyen tárgyalások elvileg minden külső, harmadik állam befolyásától mentesen zajlanak, így elméletileg itt érvényesülhetnek leginkább a felek érdekei. A háttérben azonban az érintett felek közötti tárgyalások menetét és végeredményét gyakran befolyásolják a térségben szerepet játszó nagyhatalmak.
4. A tárgyalásra vonatkozó legfontosabb nemzetközi jogi követelmény, hogy azt jóhiszeműen kell folytatni. Ez egyrészt azt jelenti, hogy megegyezésre, és nem időhúzásra vagy a közvélemény megnyugtására kell törekedni. Másrészt, ha nem is mindenben, de egyes kérésekben engedni kell, hiszen akkor van értelme a tárgyalásnak, ha a felek hajlandók változtatni eredeti tárgyalási álláspontjukon, állapítja meg a Nemzetközi Bíróság az Északi-tengeri kontinentális talapzat elhatárolása ügyében.⁶ Elvileg így jöhet létre kölcsönös engedményekből a megegyezéssel megoldás.
5. Ha egy nemzetközi összetűzés vagy azzal fenyegető kérdés megoldásában az államok széles köre érintett, akkor diplomáciai találkozót szerveznek a tárgyalások lebonyolítására.

⁶ A Nicaragua elleni katonai és katonai akciók ügye (Nicaragua v. Amerikai Egyesült Államok). ICJ Report, 1986.

IV. A nemzetközi jogi közvetítés

A közvetítő a tárgyalások során a megoldás érdekében tett javaslatait nem köteles indokolni, ugyanakkor eljárása során pártatlannak kell lennie. A felek nem nemzetközi jogi iránymutatást várnak el tőle. A sikeres közvetítőnek föl kell ismernie, hogy mi a felek legfőbb célja, és melyik ama megoldás, amely egyik alapvető célt sem sérti. A közvetítő feladata olyan javaslatcsomag összeállítása, amely elfogadható a felek számára, és ennek érdekében az egyik fél számára előnyös elemeket a másik félnek kedvező felvetésekkel egyenlíti ki. A közvetítő akkor jár el e követelménynek megfelelően, ha a vita során változó szövetségeket alkot a szembenálló felekkel.

A közvetítő javaslatait a vitában érintett felek elutasíthatják. Ugyanakkor a közvetítés egyik előnye, hogy egy pártatlan féltől érkező javaslatot könnyebb elfogadni. Ugyancsak ez a helyzet, ha a másik oldal javaslatát a közvetítő is támogatja. Mindezt megkönnyíti, hogy a közvetítő általában könnyebben meggyőzhető. A közvetítő az esetre, ha az általa támogatott megoldást a felek elfogadják, kiegészítő szolgáltatásokat is nyújthat, például pénzügyi segítyt vagy a végrehajtás ellenőrzését. Mindez lehetőséget teremt a közvetítő állam számára, hogy a saját érdekeit is érvényesítse.

Ha a nemzetközi szabályok, intézmények és eljárások szerepét értékelni kívánjuk a világ békés működtetésében, akkor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy mi a valódi természetük. „Egy szabály nem más, mint egy jelzőtábla, Eloszlat-e egy jelzőtábla minden kétséget arról, hogy milyen úton kell mennem?”⁷ Az államközi konfliktusok erőszak alkalmazása nélküli elintézése sokkal többet feltételez: olyan békés konfliktuskultúrát, amelyben egy pillanatra sem homályosulhat el a politikai döntéshozók fejében, hogy a „háború abszurd; mi több, erkölcstelen; végül pedig, nem is éri meg”.⁸

A választottbíráskodás elfogadottságának alakulása Magyarországon: Privatizált bíráskodás és állami érdekek

Varga István

I. A választottbíráskodás elfogadottságának rétegei és jelentősége

Mind az alternatív jogvitamegoldás elsődleges eszközének, azaz a magánjogi (kereskedelmi) választottbírássági rendszernek, mind pedig az államnak érdeke, hogy a magánjogi jogviták választottbírássági elintézése a jogalkotás és az állami bírósági jogalkalmazás részéről megnyilvánuló lehető legnagyobb támogatás és koordináció, és természetesen ugyanakkor megfelelő minőségbiztosítás mellett valósuljon meg.

Ennek megfelelően alakul a nemzetközi kereskedelemben mértékadó módon részt vevő, de tágabb körben is mindazon államok választottbírássági eljárásjoga és az azokhoz kapcsolódó nemzeti bírósági gyakorlat, amely államok az UNCITRAL mintatörvénye alapul vételével alakították ki szabályozásukat.¹ A támogatásra, koordinációra és a minőségbiztosításra való kiegyensúlyozott törekvés a mindenkor törvényszöveg felépítésében nyilvánul meg elsődlegesen.

Ennek megfelelően tipikus a nemzetközi gyakorlatban az a szabályozás, amely a választottbírássági útra tartozhatóság (szubjektív és objektív arbitrabilitás) terjedelmét nagyvonalúan és lényegében a privátautonóm cselekvés hatáiraival azonosan határozza meg. Jellemzőnek mondható ezért, hogy a magánjogi jogviszonyok alanyává váló jogalanyok (akár az állam, annak szervei, illetőleg annak meghatározó vagy kizárólagos részesedésével működő vállalatok) minden további nélkül elkerülhetik az állami bírósági jogvitarendezést, és kiköthetik magánbírásság, azaz akár eseti, akár intézményes választottbírásság eljárását olyan jogvitákban, amelyeknek tárgyáról a magánjog szabályai szerint szabadon rendelkezhetnek.

⁷ WITTGENSTEIN, Ludwig: *Philosophical Investigations*. New York (NY), 1953. 85. o.

⁸ TROMP, Hylke: *On Peace and Peace Research*. Gmunden, 1987. 1. o.

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szöveg nagyrészt követi az előzményéül és alapjául szolgáló konferenciaelőadás szabadabb stílusát.

A támogatás és koordináció további megnyilvánulása általában a választottbíró eljárása során nyújtott sokrétű jogsegély. Tág értelemben ide tartozik a keresetlevél idézés kibocsátása nélküli elutasítása érvényes választottbíróági kikötés esetén, az eljáró választottbíró megalkotása során nyújtott jogsegély, az ideiglenes jogvédelem területén nyújtott állami bírósági jogsegély, valamint a bizonyítási eljáráshoz nyújtott jogsegély.

A támogatás, a koordináció és a minőségbiztosítás közös határán található végül a pozitív hatásköri döntés állami bírósági felülvizsgálata, a választottbíró ítéletének állami bírósági ítélethez fűződő jogerőhatással való ellátása és ennek megfelelő végrehajtási jogcímként definiálása, végül a szűk körben megvalósuló sajátos jogorvoslat az érvénytelenítési per alakjában.

E szabályozókhoz járul ideális esetben a *favor arbitri* talaján álló állami bírósági joggyakorlat, amely nem utolsósorban a választottbíráskodáshoz fűződő nemzetgazdasági érdeket felismerve teremt egyensúlyt a neki szánt támogató és minőségbiztosító funkció között.

A jelzett egyensúlyi viszonyrendszer mind a jogszabály, mind pedig az ahhoz kapcsolódó bírósági gyakorlat szintjén rendkívül érzékeny. Az egyensúly tipikusan megbomolhat a (szubjektív és/vagy objektív) arbitrabilitás indokolatlan szűkítésével, valamint a kifejezetten kivételes jogorvoslati eszköz (érvénytelenítési per, illetve annak analógiájára a végrehajtás-megtagadási okok) tartalmilag rendes perorvoslattá minősítésével.

Az előbbi esetben elsikkadnak azok a jogi, kulturális és gazdasági érvek, amelyek az állami rendes bírósági per derogálhatóságát végső soron legitimálják: a mindenkori külföldi fél idegenkedése a belföldi fél saját állami fórumától, az állam perbeli részvétele esetén az idegenkedés a jogvita ugyanazon állam képviselője általi eldöntésétől, valamint az adott jogvitára szabott tényleges döntéshozói szakértelem felek által meghatározott jellemzők szerinti adottsága.

Az utóbbi esetben pedig, tehát lényegében az érvénytelenítési per fellebbezési résztartalommal való feltöltése esetén, szintén nem tud ténylegesen érvényesülni az állami bírósági eljárás privátautonóm derogálása, hiszen az állami jogorvoslati fórum tag tartalmi döntéshozatali jogot kap. Az egyensúly megbomlása egy sor kedvezőtlen hatást vált ki, amelyek közül kiemelendő a nemzetközi befektetésvédelmi környezet elbizonytalanodása és az előrelátható igényérvényesítési lehetőség, és ezzel végső soron a jogbiztonság relatívvá válása. Az alábbiakban kiemelt szimptomatikus példák arra engednek következtetni, hogy Magyarországon mind a jogalkotás, mind pedig a jogalkalmazás elmozdult a fönt leírt egyensúly nem kis veszélyeket rejtő megbontása irányába.

II. A választottbíráskodást érintő jogszabályi környezet legújabb változásai

2011 májusában az Országgyűlés által T/3522. számon tárgysorozatba vett törvényjavaslattal vette kezdetét, majd szeptemberben a T/4276. számon tárgysorozatba vett javaslattal vett új lendületet az a jogalkotási folyamat, amely végül újabb – és az eredetiekhez képest kétségtől jelentősen átalakított – tervezetek elfogadásával 2012 első felében azzal zárult, hogy a hatályos magyar szabályozás nemzetközi összehasonlításban párját ritkítva szűkíti a választottbíróági út kiköthetőségét.

Az eredeti törvényhozói elképzelés szerint a választottbíráskodásról szóló 1994. évi LXXI. törvény (a továbbiakban: Vbtv.) a szubjektív és az objektív választottbíróági útra tartozhatóság vegyes korlátozását valósította volna meg azzal, hogy a kiemelt jelentőségű polgári perekben (400 millió forint pertárgyérték fölött) kizárta volna a választottbíróági eljárást olyan ügyben, amelyben „bármelyik fél a Magyar Állam, helyi önkormányzat, költségvetési szerv, központi államigazgatási szerv, illetve közvetlenül vagy közvetetten ezek többségi tulajdonában vagy vagyonkezelésében, illetve többségi befolyásában álló gazdálkodó szervezet”.

A módosítás lényegében kizárta volna, hogy a fent említett szervek 400 millió forintot meghaladó pertárgyértékű ügyei választottbíró elé kerüljenek, amit a közbizalom kiemelt védelmével indokolt az előterjesztő. E cél valóban minden eszközzel támogatandó, ám az említett módosítás ebben a formában az alábbiak szerint semmiképpen sem szolgálta volna az elérni kívánt célt.

Az elérni tervezett jogpolitikai cél, mindenfajta „káros mellékhatás” nélkül, az előterjesztés időpontjában hatályos jogszabályi környezetben, a Vbtv. módosítása nélkül is biztosítható lett volna. A nemzeti vagyon magasabb szintű védelme leginkább azzal biztosítható ugyanis, ha a szerződő állami szereplő a szerződéses jogviszony létesítésekor egyedileg határozza meg a vitarendezés alkalmazandó módját, a másik szerződéses féllel egyetértésben.

Az állami szereplőnek magánjogi cselekvőként módjában áll az alternatív vitarendezési módokat akár el is vetni, vagy a szerződéses tárgyalások eredményeként a vitarendezés eljárási szabályainak megalkotásával, illetve a jogvitát eldöntő személyek kijelölésével a vitarendezési eljárást az adott jogviszonyhoz illeszkedő módon egyénileg meghatározni.

Az állami szereplők körében szervezati irányítási és felügyeleti eszközökkel minden további nélkül biztosítható, hogy a szerződő állami szereplők a vitarendezési eljárásnak mindig a leginkább hatékony módját válasszák. Ennek keretében belső utasításokon keresztül a hatályos jogszabályi környezetben is megtiltható az alternatív vitarendezési eljárások alkalmazása, kikötése – beleértve a választottbíróagot is.

Másrészt viszont anticipált pertaktikai/igényérvényesítési stratégiai hiba lenne a választottbíróvási út állami szereplők felé történő általános kizárása, ugyanis esetről esetre dönthető csak el az adott ügy körülményeinek mérlegelése során, hogy nem éppen a választottbíróvási út nyújt-e kedvezőbb vitarendezési feltételeket az állami vagy önkormányzati szereplő részére.

Előre jelezhető például egy ilyen előny egy olyan – a törvényalkotó által láthatólag kevésbé szem előtt tartott – esetre, amikor az állami szereplőnek van igénye külföldi befektetővel szemben, tehát felperesi helyzetben lenne az állami szereplő. Alapvető szabályként ilyenkor a választottbíróvási út kizártsága miatt újra szerephez jutó joghatósági szabályozók miatt a külföldi alperes államának bíróságai előtt kellene perelni (*actor sequitur forum rei*), tehát idegen állami bíróságok előtt. A törvényalkotó pedig ezt feltehetőleg éppúgy (ha nem még inkább) elkerülendőnek tartotta, mint a választottbíróvási utat.

A fentiekhez járul, hogy a nagyberuházások joga jellemzően olyan jogterület, ahol a választottbíróvási út kikötése történetileg és nemzetközileg elismert módon a mindenkor ügylet alapvető része. A nagyberuházások olyan polgári jogi jogviszonyokat ölelnek föl, amelyekben a felek a jogaik és kötelezettségeik fölött szabadon rendelkeznek, vagyis az azokat érintő jogvitákat fogalmilag szabadon választottbíróvási útra terelhetik.

E kitétel jellemző módon alapvető részét képezi az ilyen beruházásokkal kapcsolatos szerződéseknek. Ennek lehetősége, vagyis a mindkét fél által jól kiszámítható vitarendezési út igénybevétele hiányában statisztikailag kimutatható módon arányában csökken és egyúttal drágábbá, valamint egyéb tartalmi feltételeiben a befogadó állam számára kedvezőtlenebbé válik a szerződéskötés az érintett körben.

Továbbá a választottbíróvási kikötések törvényből fakadó mellőzése nem eredményezi automatikusan a magyar bíróságok joghatóságának megalapozását sem. A választottbíróvási kikötés lehetősége sok esetben éppen a „kiemelt jelentőségű ügyekben” biztosította azt, hogy a felek úgy „szerződjenek ki” a magyar rendes bíróságok eljárása alól, hogy az esetleges vitás kérdések rendezését mégis Magyarországon, magyar testületek (kamarák által működtetett választottbíróvási) előtt végezzék.

A választottbíróvási kikötések alkalmazásának fő oka, hogy a jellemzően külföldi befektető túlzott kockázatként tekint a számára idegen, csak jelentős erőforrások igénybevétele által átlátható belföldi állami rendes bírósági rendszer alkalmazására. Ez különösen jelentősen érvényesül, amikor a szerződő fél és ezzel az egyik potenciális peres fél a befektetést befogadó állam. E viszonyuláson a választottbíróvási kikötés lehetőségének hiánya önmagában nem változtat.

A külföldi befektetők továbbra is keresni fogják a vitarendezésnek a felek számára egyenlő esélyeket kínáló formáit. Fönnáll a veszélye annak, hogy a külföldi szerződéses felek választottbíróvási kikötési lehetőség hiányában törekedni fognak külföldi

székhelyű választott-, illetve állami bíróságok eljárásának, illetve joghatóságának kikötésére.

Továbbmenve: ilyen kikötések hiányában is a hatályos joghatósági szabályok (Nmjtv. 54. §, Brüsszel-I. rendelet 2. cikk) az esetek tetemes részében automatikusan is külföldi joghatóságra fognak mutatni. E gyakorlat eredményeként a törvényjavaslat jogpolitikai céljával ellentétesen, a magyar bíróságok térnyerése helyett éppen a külföldi fórumok előretörése jelezhető előre.

A főt említetteken kívül további alkotmányos, nemzetközi és európai jogi aggályok is felmerültek a törvényjavaslattal kapcsolatban, amelyeket – a főt említett szempontokkal együtt – felismerve a jogalkotó végül elállt a nevezett törvényjavaslatok eredeti formában való elfogadásától.²

A jogalkotási folyamat azonban végül a szakma várakozásaival szemben mégsem zárult le itt. A jogalkotó mind a belföldi, mind pedig a külföldi érintetteket némileg meglepve, a 2011. december 23-án elfogadott, december 30-án kihirdetett és az itt releváns részében 2012. január 1-jén hatályba lépett, nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. sarkalatos törvény záró rendelkezései között található 17. § (3) bekezdésével nemzetközi összehasonlításban is egyedülálló paradigmaváltást valósított meg.

A törvény elnevezésében megjelenő – megkérdőjelezhetetlenül helyes – célt az annak elérésére még érintőlegesen sem alkalmas, a választottbíróvási útra tartozhatóságot korlátozó szabállyal kívánja elérni: „Magyarország határa által körbezárt területen lévő nemzeti vagyonra vonatkozó polgári jogi szerződésben a nemzeti vagyonnal rendelkezni jogosult irányadóként kizárólag a magyar nyelvet, valamint a magyar jog alkalmazását, és jogvita esetére kizárólag a magyar bíróság – ide nem értve a választottbíróvási joghatóságát kötheti ki. A nemzeti vagyonnal rendelkezni jogosult e jogviták eldöntésére választottbíróvási eljárást nem köthet ki.”³

E törvényhellyel szemben változatlanul érvényesek a fentebb kifejtett és a törvényalkotási folyamat korábbi szakaszaiban előhozott szakmai érvek. Kiemelendő különösen is ennek a szabálynak egy a választottbíróvási út 2012. január 1-jét követő kiköthetőségének kizártságán túlmutató, legalább ilyen súlyú, immanens kihatása.

A választottbíróvási útra tartozhatóság kizárása a nemzeti vagyon mint pertárgy körében olyan választottbíróvási ítéletek magyarországi elismerésére és végrehajthatóságára is hátrányos kihatással lesz, amely ítéletek a törvény hatályba

² Lásd ezekre részletesen a vezető nemzetközi magánjogász és polgári eljárásjogász egyetemi tanárok által aláírt alakban a miniszterelnöknek elküldött hatáselemzést. Kecskés László – LUKÁCS Józsefné: *Választottbírók Könyve*. Budapest, 2012. 190–196. o.

³ E rendelkezést ismétli, illetőleg erősíti meg végül a Vbtv. 2012. június 13. óta hatályos, újrafogalmazott 4. §-a is.

lépése előtt még a tilalom hiányában kikötött választottbíróági eljárások eredményeként születnek a jövőben. A szabály e hatása nyilvánvalóan tovább ronthatja a Magyarországra érkező befektetői hangulatot.

A vonatkozó végrehajtási jogi szabályokból ugyanis egyértelműen az következik, hogy az *exequatur* területén a szabály időbeli és térbeli korlátok nélkül magyarországi végrehajthatatlanságot eredményez: magyar választottbíróági ítéletek esetén a Vbtv. 59. § a) pontja értelmében a bíróság megtagadja a választottbíróági ítélet végrehajtását, ha úgy ítéli meg, hogy a vita tárgya a magyar jog szerint választottbíróági útra nem tartozik.

Ugyanilyen szabály érvényesül a külföldi választottbíróági ítéletek magyarországi végrehajthatóságának megítélése körében. Az 1962. évi 25. törvényerejű rendelettel kihirdetett, a külföldi választottbíróági határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló, New Yorkban 1958. június 10-én kelt Egyezmény V. cikkének 2. a) pontja értelmében a külföldi választottbíróági határozat elismerése és végrehajtása abban az esetben is megtagadható, ha azon ország illetékes fóruma, amelyben az elismerést és végrehajtást kéri (esetünkben Magyarország), megállapítja, hogy ennek az országnak a joga szerint a vita tárgya választottbírói útra nem tartozhatik. A választottbírói útra tartozhatóság hiányának megítélésére pedig mind a Vbtv., mind a New York-i Egyezmény esetében a végrehajtás kérelmezésének időpontja az irányadó. Az immár hatályos jogszabályi korlátozás egy egyértelmű tünete a választottbíráskodás támogatásától eltávolodó, *disfavor arbitri*ként is jellemezhető etatista szemléletnek, amely igen erősen a bevezetőben jelzett kényes egyensúly megbontásának irányába hat.

Ama remény kifejezésre juttatása mellett, hogy Magyarország rövidesen e tekintetben visszatér a meghatározó nemzetközi és külföldi szabályozók szabálytartalmához – amelyek egyébként teljes fedésben vannak saját, magyar jogi hagyományainkkal is –, nem szabad elhallgatni néhány olyan előzményt, illetőleg sajátos magyar választottbíróági eljárásjogi adottságot, amelyek függetlenül az itt leírt jogalkotási folyamatától és annak előzetes végeredményétől már korábban is etatista irányban torzították a nemzetközileg elfogadott, tág értelemben vett *favor arbitri* elvet.

Ez a tendencia már korábbi, tartósan érvényesülő és a hazai jogászság által komolyan még meg nem kérdőjelezett jogszabályi tabukban, illetőleg helyenként szintén az etatizmus irányába mutató bíróági (ideértve a kúriai és alkotmánybíróági) jogalkalmazásban öltött testet. Az alábbiakban ezek – kizárólag példálózó – fölvilágítására kerül sor. Ezen szimptomatikus példák azt mutatják, hogy a jelen pontban bemutatott jogalkotási folyamat messzemenően nem előzmény nélküli. Annak etatista tartalma sokkal inkább már régen jelen van – ha nem is tudatosan – a hazai jogalkotó és jogalkalmazó gyakorlatban.

III. Az etatista szemlélet régi gyökerei jogszabályi szinten

A fentiekben említetteknek megfelelően nem minden előzmény nélküli a 2011–2012 fordulóján lezajlott jogalkotásnak a választottbíróági útra tartozhatóság korlátozásában megnyilvánuló etatizmusa. Az UNCITRAL Választottbíróági Eljárási Mintatörvény átültetését megvalósítani hivatott Vbtv. 46. § (3) bekezdése már megalkotása és hatálybalépése (1994) óta tartalmazza azt a szabályt, amely szerint nemzetközi választottbíróági ügyekben – ha törvény eltérően nem rendelkezik – állandó választottbíróágként a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara (MKIK) mellett szervezett állandó választottbíróág jár el.

Az MKIK Választottbíróóságának ilyen törvényi előnyben részesítése már a törvény keletkezése idején is kizárólag gyakorlati, semmiképp sem dogmatikai érvekkel volt igazolható. A legfontosabb gyakorlati érv az volt, hogy a megelőző évtizedek alatt felgyülemlett, más intézmények által nehezen pótolható tapasztalatra és a kamarai választottbíróág megszilárdult gyakorlatára támaszkodva lehet nagyobb fokú ítélkezési minőségbiztosítást elérni.

Ha ezen – akkoriban vitathatatlan – gyakorlati érven túl azonban a szabályozást dogmatikailag értelmezzük, akkor megmutatkozik, hogy itt nincs másról szó, mint egy „választottbíróági kizárólagos illetékességi” szabályról. A jogalkotó számára – egy magától értetődőnek tűnő etatista szemlélettől vezérelve – láthatólag nem vált az tudatossá, hogy a választottbíráskodás kikötése a tisztán magánautonóm cselekvés alapján megvalósuló „kiszereződés” az állami igazságszolgáltatási rendszerből.

A „kiszereződés” alapvető és központi célja, hogy a döntéshozó fórumot, annak minden minőségi jellemzőjét, az összetételtől az eljárási részletszabályokig, a felek maguk határozzák meg. Az állami bírósági szervezetrendszerből való kiszereződés, vagyis az állami bíráskodás mint olyan általános kikerülése nem jelent mást, mint a teljes joghatósági, hatásköri és illetékességi szabályrendszer kikapcsolását.

A felek e szabályozók hatóköréből lépnek ki a választottbíróági kikötéssel, az állam pedig ezt a kilépést elfogadja a választottbíráskodás jogszabályi elismerésével. Az államilag elismert – és ideális esetben ösztönzött – privátautonóm döntés utólagos keretekbe szorítása egy az állami bírósági szervezetrendszerre emlékeztető kizárólagos illetékességi szabállyal azt jelenti, hogy a jogalkotó nem veszi komolyan a privátautonómiát. Ellenkezőleg: egy, a saját bírósági rendszerének paradigmájáról mintázott illetékességi szabállyal „utánanyúl” a feleknek, és ezzel viszonylagossá változtatja, illetőleg központi részében semmissé teszi a magánautonóm fórumválasztási jogot, ami a választottbíráskodás értelme. A szabályozás idestova két évtizede változatlanul hatályos, kordokumentumot szolgáltatva ezzel a választottbíróági eljárás magyar szabályozásának mélyen gyökerező etatizmusára.

IV. A választottbíráskodást érintő állami bírósági gyakorlat

A választottbíráskodás jogrendszerbeli elfogadottságának rétegei között a jogalkotás mellett meghatározó jelentőségű a bírósági jogalkalmazás. Így kifejezetten a *favor arbitri* talaján álló jogszabályi környezet sem képes a tényleges elfogadottságot biztosítani, ha a magánjogi alternatív vitarendezési módnak az állami bíróságok ellenséges hozzáállásával kell megküzdenie.

Fordítva pedig, egy kiegyensúlyozott, együttműködésben és kölcsönösségben gondolkodó bírói kar nagyban hozzásegítheti a választottbíráskodást a társadalmi-jogrendszerbeli elfogadottság magasabb fokához. A bevezetőben is már részben előre jelzett tény, hogy a magyar jogalkalmazási gyakorlat hajlamos inkább a negatív irányba való elmozdulásra, több felsőbbbírósági döntvény tartalmával is alátámasztható. Ezek közül itt – hasonlóan a jogalkotási szint nehézségeinek csupán példálózó jelzéséhez – csak egyet emelünk ki.

A 2003/506. számon közzétett határozatában a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a „fizetési meghagyásos eljárás – fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelemmel induló – nemperes eljárás. Az idézett jogszabályi rendelkezések megfelelő értelmezésével az állapítható meg, hogy a peres eljárás helyett választottbírói eljárást kikötő felek az általános szabályok szerinti nemperes eljárás igénybevételének a lehetőségét jogszerűen ki sem zárhatták volna. Az elsőfokú bíróság ezért a választottbírói eljárás kikötésére alapítva lényeges eljárási szabályt sértve utasította el – a Vbt. 8. §-a (1) bekezdésére alapítottnak – a jogosultnak a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmét, az adott esetben ugyanis van helye bírósági eljárásnak. A Legfelsőbb Bíróság az előzőekből következően az elsőfokú bíróság végzését a Pp. 259. §-a szerint irányadó Pp. 252. §-a (2) bekezdésének értelemszerű alkalmazásával hatályon kívül helyezte, és az elsőfokú bíróságot a fizetési meghagyásos eljárás folytatására utasította.”⁴

A döntésben ugyanaz az etatista szemlélet jelenik meg, mint a fentebb ismertetett jogalkotásban. A legfelsőbb bírói fórum – ellentétben a dogmatikailag kifogástalanul döntő elsőfokú bírósággal – figyelmen kívül hagyja az alternatív vitarendezés, a választottbírói eljárás lényegadó ismervét: a felek azon ügyleti akaratát, hogy a jövőben felmerülő jogvitájukat az állami igazságszolgáltatási rendszeren kívül akarják kihordani.

⁴ E végkövetkeztetést megerősítette a Legfelsőbb Bíróság 2005. október 12-i Tanácselnöki Értekezlete is: „Az érvényes választottbírói szerződés hatálya nem zárja ki, hogy a választottbírói kikötéssel érintett jogvitából eredő igényét bármelyik fél fizetési meghagyás útján érvényesítse.” Az értekeztet emlékeztetője megjelent: BH 2006, 1.

A választottbírói kikötésben (szerződésben) megnyilvánuló ezen ügyleti akarat logikailag kényszerítő módon arra (is) irányul, hogy az állami igazságszolgáltatási szervezetrendszeren belül érvényesülő eljárás- és ügyelosztási vagy egyéb feladatallokációs mechanizmusok az ő ügyükre ne kerüljenek alkalmazásra. Az állami igazságszolgáltatás választottbírói klauzulával történt kizárása *per definitionem* kizárja azt is, hogy az állami igazságszolgáltatási szervek közötti viszonyra megállapított hatásköri és illetékességi szabályok érvényesüljenek.

Ilyen értelemben a Legfelsőbb Bíróság idézett határozata – megint csak egy magától értetődőként kezelt etatista szemlélettel – funkcionálisan ugyanazt teszi jogalkalmazási szinten, mint a Vbtv. 46. § (3) bekezdése: a felek magánautonóm ügyleti akaratát áttörve visszahúzza őket ama jogvita-rendezési paradigmába, amelyből – éppen a Vbtv. által megengedett módon – kiszereződtek.

A helytelen bírósági jogértelmezéssel szemben immár a logikailag egyetlen helyes megítélést tükrözi – de helytelen megközelítéssel és nyilvánvalóan még mindig a Legfelsőbb Bíróság félreértéséből kiindulva – a Polgári perrendtartás (Pp.) új 314. § (3) bekezdésében foglalt – „nagyvonalúan” megengedő – utolsó fordulat, amely megállapítja, hogy a fizetési meghagyásos eljárás kötelező jellege⁵ az igény választottbírói eljárásban történő érvényesítését nem zárja ki.

A szabály ennyiben feltehetőleg a választottbírói eljárás téves minősítésén alapul, ezért értelmetlen, és nem is alkalmazható. A választottbíráskodás és a fizetési meghagyásos eljárás egymáshoz való viszonyában nem eljárásfajták fölcserélhetőségéről van szó. Választottbírói kikötés esetén az állami (tagállami) polgári bírósági igazságszolgáltatás (így többek között a fizetési meghagyásos eljárás) általános kizárására kerül sor.

Miután a felek – megengedett módon – jogvitájuk eldöntését elvonják az állami igazságszolgáltatástól, perjogi dogmatikailag és logikailag föl sem merülhet, hogy egy az állami igazságszolgáltatási rendszeren belül, az ott meghatározott eljárásfajták egymás közötti viszonyában érvényesülő kizárólagossági szabály bármilyen kihatással legyen a rendszeren kívül álló választottbíráskodásra.

Az ismertetett példán túl egy általános tendencia érdemel még említést, amely hasonlóan az előzőekhez, a választottbíráskodás egyensúlyi viszonyainak és ezzel integritásának megbontása irányába hat. Ahogyan azt fentebb kifejtettük, az egyensúlyi viszony állami bíróságok részéről történő megbontásának veszélye leginkább az érvénytelenítési per rendes perorvoslati (fellebbezési) tartalommal való megtöltése útján megvalósuló felvizeződése esetén áll fenn. Az utóbbi néhány évben láthatóvá válik egy – a Vbtv. hatályba lépése utáni években még elképzelhetetlennek tartott – tendencia, amely a Vbtv. 55. §-ában foglalt érvénytelenítési okok egyre liberálisabb kezelését mutatja.

⁵ Pp. 314. (1) bek.: egymillió forint lejárt pénzkövetelés-értékig.

Éves szinten statisztikailag mérhetően megnőtt az érvénytelenített választottbíróági ítéletek száma, és ami még elgondolkodtatóbb, az érvénytelenítések többször a nehezen megfogható közrendi kikötésre, vagy nehezen bizonyítható választottbírói összeférhetetlenségi szabályokra lettek alapozva (így például egy lehetséges – de az adott választottbíró által csekély jelentősége miatt a felek elé nem tárt – kizárási okot értékelt a feltáratlanság miatt olyan súlyosnak a bíróság, hogy az alapjául szolgálhatott egy érvénytelenítési döntésnek, annak ellenére, hogy a bíróság feltehetőleg tudta, hogy a választottbíró kizárására irányuló indítvány elutasításra került volna a nemzetközi gyakorlatnak és standardoknak megfelelően).⁶

E tendenciával szemben a nemzetközi gyakorlatban általánosan elismert, hogy az érvénytelenítési kereset egy teljesen kivételes, a kirívó eljárás jogsértések kiküszöbölésére szolgáló eszköz, amely – éppen a jogerőt áttörő jellegére is tekintettel – nagyon óvatosan kezelendő, és semmiképp nem valósíthat meg rendes perorvoslati funkciót, de azon túl általános igazságérzet-kielégítési igények kielégítésére sem alkalmazható.

A felek állami bírósági szabályozók közé történő visszaterelése egyrészt, az érvénytelenítési okok nagyvonalú kezelése másrészt jogalkalmazási szinten ugyanazon eredményre vezet, mint az etatista választottbíróági eljárási jogalkotás: az eljárásjogi jogbiztonság viszonylagossá válásához és az ezzel gazdasági összefüggésben szükségszerűen együtt járó befektetői elbizonytalanodáshoz Magyarország mint befogadó állam vonatkozásában.

V. A választottbíráskodás értelmezése az Alkotmánybíróság gyakorlatában

Végül megállapítható, hogy az eddigiekben kimutatott etatista és ezért a választottbíráskodás lényegét félreértelmező gondolatvilág az alkotmánybírósági gyakorlatban is meghatározóan jelen van. Az Alkotmánybíróság (AB) a működésének megkezdése óta egy egyértelmű, töretlen, de helytelen álláspontot foglalt el a magánjogi választottbíráskodással kapcsolatban.⁷

⁶ INTERNATIONAL BAR ASSOCIATION (IBA): A nemzetközi választottbíróági eljárásokra kidolgozott irányelvek (IBA Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration). *Európai Jog*, 2008/2. 34–43. o. Vö. ehhez a Fővárosi Törvényszék Gfv.X.30.141/2010/24. számú határozata (a határozat azonosítója: 1-H-GJ-2010-161). Továbbá: SCHLOSSER, Peter: *Das Recht der internationalen Schiedsgerichtsbarkeit*. Tübingen, 1975. 454. skk. o., különösen a 460. o., 464. bekezdés.

⁷ Vö. részletesen VARGA István: 57. § [Bíróági eljárási garanciák] 6.1.5.10 Magánjogi választottbíráskodás. In JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. Budapest, 2009. 2119–2120. o.

E gyakorlata szerint az Alkotmánybíróság az egyértelműen nem állami eredetű döntésnek számító magánjogi választottbíróóságok határozataival, illetőleg az azokkal szemben csak nagyon szűk keretek között rendelkezésre álló jogorvoslati lehetőséggel kapcsolatban alkalmazza a korábbi Alkotmány 57. § (5), illetve jelenleg már az Alaptörvény XXVIII. cikk (7) bekezdésében meghatározott mércét.

Megállapítható azonban, hogy a jogorvoslati jog mint alapjog az állammal szembeni biztosíték, orvoslási lehetőség az állami szervek jogsértéseivel szemben. Ezzel szemben az Alkotmánybíróság a 604/B/1990. AB határozat óta a jogorvoslat-hoz való jog önrendelkezési jogból fakadó lemondhatóságából kiindulva legitimálja azt a szabályt, amely szerint a felek a választottbíróági kikötéssel egyben lemondanak a rendes jogorvoslat jogáról.

Az Alkotmánybíróság a kezdetek óta töretlenül követi abbéli gyakorlatát, hogy a választottbíróági eljárások sajátosságait az Alkotmány 57. § (1) és (5) bekezdése alapján támadó indítványokat a szerződési szabadságra és az említett alapjogok negatív oldalára, azok lemondhatóságára hivatkozva utasítja el. Egyértelműen téves az Alkotmánybíróság okfejtése.

Az alapjogról való lemondás lehetősége tényleg következik a szerződési szabadságból, ezen érvelés azonban csak az Alkotmány 57. § (1) bekezdésében [Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bek.] foglalt bírósághoz való fordulás jogával szemben állja meg a helyét. A választottbíróági kikötéssel ugyanis a felek úgy döntenek, hogy a jogvitájukat nem az állami bírósági szervezetrendszeren belül, hanem azon kívül álló „magánbíróági” eljárás útján kívánják rendezni.

E döntésükkel ténylegesen lemondanak az Alaptörvény által biztosított bírósághoz való fordulás jogáról, ugyanis az Alaptörvény értelemszerűen csak az állami bíróságokról beszélhet. Abban a pillanatban azonban, amint e lemondás útján a jogvita eldöntése az állami bírósági szervezetrendszeren kívül kerül, már nem alkalmazhatók az Alaptörvény „bíróági” (illetve hatósági) eljárásokra és határozatokra vonatkozó rendelkezései.

Másként fogalmazva: az Alaptörvényben említett „bíróág” kifejezés logikusan megáll az állami bíróságoknál, és tartalma, szabályozási köre értelemszerűen nem fogja át a nem állami bíróságokat, amelyekhez éppen az állami bírósághoz fordulás jogáról való lemondás útján került az ügy. A választottbíróági eljárásnak immanens eleme a jogorvoslat hiánya, de továbbmenve: ez a meg nem lévő jogorvoslat nem az a jogorvoslat, amelyről az Alaptörvény XXVIII. cikk (7) bekezdése beszél.

Az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlatának megváltoztatásával az indítványok elutasításakor azt kellene tehát következetesen kimondani, hogy az Alaptörvényben foglalt jogorvoslathoz való jog nem hozható alkotmányos összefüggésbe a választottbíróági eljárással, az ott kizárt, illetve korlátozott jogorvoslattal.

A korábban elmondottak fényében talán nem meglepő már a jelen utolsó alpont végkövetkeztetése: azon értelmezés, amellyel az Alkotmánybíróság töretlenül

a jogorvoslati jog adottságából és lemondhatóságából vezeti le a fellebbezés választottbírói eljárásbeli hiányának igazoltságát, itt is egy alapvetően etatista gondolatmeneten nyugszik.

A magánjogi választottbíráskodással kapcsolatban mind a hatályos eljárásjogunkban, mind az ehhez kapcsolódó rendes bírósági jogalkalmazásban, mind pedig az alkotmánybírói gyakorlatban félreismerhetetlenül és meghatározóan jelen van egy etatista, paternalisztikus szemlélet. E szemlélet tételes jogi és jogalkalmazásbeli megnyilvánulásai összeegyeztethetetlenek mind a választottbírói eljárás hagyományos dogmatikájával, mind az ezen nyugvó hatályos nemzetközi és külföldi szabályozókkal.

Az összeegyeztethetlenség Magyarországot egy rossz értelemben vett unikális jogrendszer színében tünteti föl, ami pedig kimutatható gazdasági versenyhátrányokat idéz elő. Az érintett eljárási jogterület nagy mennyiségű felhalmozott nemzetközi tapasztalataira, valamint nemzetközi összehangoltságára tekintettel megoldást jelenthet a Vbtv. és a kapcsolódó pontszerű jogszabályi rendelkezések újrakodifikálása, amely az itt kimutatott és további jogszabályi nehézségek kiküszöbölésével egyidejűleg egyértelmű iránymutatást adna a jogalkalmazó számára is.

ELTE Jogi Kari Könyvsorozat

ELTE Jogi Kari Jegyzetek

ISSN 2060 5986

1. DEZSŐ Márta – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán (szerk.): *Alkotmányjogi alapok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2008. 130 o., ISBN 978 963 284 044 4
2. KOVÁCS Árpád: *Közpénzügyek*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 379 o., ISBN 978 963 312 004 0
3. PRINCZINGER Péter: *Sportjog I*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 264 o., ISBN 978 963 312 009 5
4. MARGITÁN Éva (szerk.): *Büntetőjog*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 461 o., ISBN 978 963 312 010 1
5. RÉTI Mária: *Szövetkezeti jog*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 410 o., ISBN 978 963 312 020 0
6. PRINCZINGER Péter (szerk.): *Sportjog II*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 405 o., ISBN 978 963 312 033 0
7. SZEIBERT Orsolya: *Családi jog*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 323 o., ISBN 978 963 312 224 2
8. FÖLDI András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012. 643 o., ISBN 978 963 312 130 6
9. KÉPES György (szerk.): *Magyar alkotmány- és közigazgatás-történet a polgári korban. A hatalommegosztás államszervezete, 1848–1949*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 233 o., ISBN 978 963 312 156 6
10. FERENCZ Jácint – GÖNDÖR Éva – GYULAVÁRI Tamás – KÁRTYÁS Gábor: *Munkajogi alapismeretek*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 213 o., ISBN 978 963 312 159 7
11. GYULAVÁRI Tamás – HÖS Nikolett – KÁRTYÁS Gábor (szerk.): *Munkajogi feladatok és jogesetek*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 185 o., ISBN 978 963 312 174 0
12. HOFFMAN István: *Bevezetés a területfejlesztési jogba*. Második, átdolgozott kiadás, 2015. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 138 o., ISBN 978 963 312 193 1
E-Book: <http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/hoffman-istvan-bevezetes-a-teruletfejlesztesi-jogba-2-atdolgazott-kiadas/>

13. FLECK Zoltán (szerk.): *Jogszociológiai előadások.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 196 o., ISBN 978 963 312 196 2
14. HACK Péter (szerk.): *Büntetőeljárás jog.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 262 o., ISBN 978 963 312 198 6
15. BÖLCS Ágnes: *Italiano giuridico.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 206 o., ISBN 978 963 312 208 2
16. KIRÁLY Miklós (szerk.): UNIDROIT – *Nemzetközi Kereskedelmi Szerződések Alapelvei 2010.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 121 o., ISBN 978 963 312 213 6
E-Book: <http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/unidroit/>
17. KEDVES Imre: *A különleges titkosszolgálati eszközök alkalmazásának története.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 107 o., ISBN 978 963 312 210 5
E-Book: <http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/kedves-imre-a-kulonleges-titkos-szolgálati-eszkozok-alkalmazasanak-tortenete/>
18. KÁRTYÁS Gábor (szerk.): *Bevezetés a közszolgálati munkajogba.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 177 o., ISBN 978 963 312 222 8
19. FILÓ Mihály (szerk.): *Büntetőjog. Általános rész.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 219 o., ISBN 978 963 312 235 8

ELTE Jogi Kari Tankönyvek

ISSN 2060 6494

1. BOROS Zsuzsanna – SZABÓ Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944).*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2008. 402 o., ISBN 978 963 284 043 7
2. VARGA István (szerk.): *A polgári nemperes eljárások joga.*
Második, átdolgozott kiadás.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 1093 o., ISBN 978 963 284 152 8
3. KARDOS Gábor – LATTMANN Tamás (szerk.): *Nemzetközi jog.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 494 o., ISBN 978 963 312 022 4
4. MENYHÁRD Attila: *Dologi jog.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 448 o., ISBN 978 963 312 030 9
5. KIRÁLY Miklós (szerk.): *Az Európai Unió gazdasági joga I. A belső piac és a közös kereskedelem politika.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 290 o., ISBN 978 963 312 032 3
6. SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 387 o., ISBN 978 963 312 072 9

7. GYULAVÁRI Tamás (szerk.): *Munkajog.*
Harmadik, átdolgozott kiadás.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 578 o., ISBN 978 963 312 207 5
8. MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga.*
Nyolcadik, átdolgozott kiadás.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 557 o., ISBN 978 963 312 131 3
9. BERKE Barna – PAPP Mónika: *Az Európai Unió gazdasági joga II. Az Európai Unió versenyjoga.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 285 o., ISBN 978 963 312 165 8
10. FAZEKAS Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész III.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 344 o., ISBN 978 963 312 177 1
11. FAZEKAS Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész I.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 362 o., ISBN 978 963 312 192 4
12. FÖLDI András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet.*
Második, átdolgozott kiadás.
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 677 o., ISBN 978 963 312 206 8

ELTE Jogi Kari Tudomány

ISSN 2060 9361

1. MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 488 o., ISBN 978 963 284 065 9
2. GÁRDOS Péter: *Az engedményezés.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 462 o., ISBN 978 963 284 087 1
3. HOFFMAN István: *Önkormányzati közszolgáltatások szervezése és igazgatása. Az elmélet és a gyakorlat tükrében.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 395 o., ISBN 978 963 284 088 8
4. FILÓ Mihály: *Az eutanázia a büntetőjogi gondolkodásban.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 353 o., ISBN 978 963 284 104 5
5. GÁBOR HAMZA: *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 826 o., ISBN 978 963 284 095 6
6. FLECK Zoltán (szerk.): *Igazságszolgáltatás a tudomány tükrében.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 237 o., ISBN 978 963 284 127 4

7. ROZSNYAI Krisztina: *Közigazgatási bíráskodás Prokrusztész-ágyban.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 281 o., ISBN 978 963 284 129 8
8. NYIKOS Györgyi: *A PPP finanszírozási technika és az EU fejlesztési támogatásai a közcélú beruházások megvalósításában.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 270 o., ISBN 978 963 312 007 1
9. SZABÓ Máté – PÉTERFALVI Attila (szerk.): *Európai ombudsman-intézmények.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 291 o., ISBN 978 963 312 008 8
10. FUGLINSZKY Ádám: *A polgári jogi felelősség útjai vegyes jogrendszerben. Québec, Kanada.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 518 o., ISBN 978 963 312 024 8
11. SOMODY Bernadette: *Az ombudsman típusú jogvédelem.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 158 o., ISBN 978 963 312 031 6
12. NAGY Marianna: *Interdiszciplináris mozaikok a közigazgatási jogi felelősség dogmatikájához.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 214 o., ISBN 978 963 312 029 3
13. MIKLÓS KIRÁLY: *Unity and Diversity: The Cultural Effects of the Law of the European Union.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 304 o., ISBN 978 963 312 045 3
14. MEZEY Barna (szerk.): *A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 595 o., ISBN 978 963 312 054 5
15. ERDEI Árpád: *Tanok és tévtanok a büntető eljárásjog tudományában.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 359 o., ISBN 978 963 312 061 3
16. SZÉKELY László: *A személyiségi jogok hazai elmélete.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 191 o., ISBN 978 963 312 079 8
17. BALÁZS József GELLÉR: *Legality on Trial. A Theoretical Analysis of the Legality of Substantive Criminal Norms.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 303 o., ISBN 978 963 312 085 9
18. KISFALUDI András (szerk.): *Versenyjogi jogsértések – magánjogi következmények.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012. 235 o., ISBN 978 963 312 142 9
19. GELLÉR Balázs József: *Legálitás a vádpadon.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 317 o., ISBN 978 963 312 154 2
20. TAMÁS SZABADOS: *The Transfer of the Company Seat within the European Union.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 253 o., ISBN 978 963 312 144 3
21. BÁNYAI Ferenc – NAGYPÁL Szabolcs (szerk.): *Közvetítés és vitarendezés a jogi és a vallási kultúrákban.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. ISBN 978 963 312 202 0

22. GOSZTONYI Gergely: *Alternatív (?) média. A közösségi média jogi szabályozásának vetületei.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 262 o., ISBN 978 963 312 194 8
23. SIKLÓSI Iván: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 452 o., ISBN 978 963 312 200 6
24. SZEIBERT Orsolya: *A házasság Európában a jogegységesítő törekvések tükrében.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 260 o., ISBN 978 963 312 201 3
25. NAVRATIL Szonja: *A jogász hivatásrendek története Magyarországon.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 180 o., ISBN 978 963 312 209 9
26. TÖKEY Balázs: *Az egészségbiztosítási szerződés.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 345 o., ISBN 978 963 312 221 1
27. KOÓSNÉ MOHÁCSI Barbara: *A szabadságelvönés határai.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 317 o., ISBN 978 963 312 220 4
28. FEKETE Balázs – FLECK Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 343 o., ISBN 978 963 312 223 5
29. KAJTÁR Gábor: *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 561 o., ISBN 978 963 312 226 6
30. HOFFMANN István: *Gondolatok a 21. századi önkormányzati jog fontosabb intézményeiről és modelljeiről.*
Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 297 o., ISBN 978 963 312 231 0
31. KISFALUDI András: *Tanulmányok a bizalmi vagyonkezelés jogi szabályozásának elméleti alapjairól.*
ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 340 o., ISBN 978 963 312 229 7

X 270320

A szelíd viszálykezelés a viták olyasfajta rendezését jelenti, amely nem a bírósági utat részesíti előnyben az érdekérvényesítés során, hanem a nehézségek föloldását a párbeszéd módszerével kísérli meg. A párbeszéd kibontakozása azonban a legtöbbször természetesen nem megy magától, hanem egy közvetítő vagy egy választottbíró segítségével van szüksége a részt vevő feleknek.

A jelen kötet fejezetei azon kérdéssel foglalkoznak, hogy a kulturális háttér milyen szerepet játszik a viszályok fölmerülésében, elmérgesedésében és megoldásában. A tanulmányok nyomán áttekintjük, hogy a nagy világvallások hagyományában a szelíd vitarendezésnek milyen jelentősebb fajtái alakultak ki eddig a történelemben. Továbbá megismerhetjük, hogy a magyarországi jogrendszer egyes jogágaiban miként jelennek meg a nem bírósági utat választó, hanem a párbeszédet elősegítő vitaoldás módszerei.

Jelen könyv neves jogtudósok és vallási gondolkodók tanulmányait tartalmazza – egyszerre lényeges hozzájárulás a kultúraelmélethez, a vallás-közi párbeszédhez, valamint a szelíd viszálykezelés jogtudományához.

AL SZABOLCS (SZERK.)
GI ÉS A VALLÁSI KULTÚRÁKBAN

X 270320

340

K93

KÖZVETÍTÉS ÉS

KÖZVETÍTÉS ÉS VITARENDEZÉS A JOGI ÉS A VALLÁSI KULTÚRÁKBAN

SZERKESZTETTE:
BÁNYAI FERENC – NAGYPÁL SZABOLCS

ELTE EÖTVÖS KIADÓ
EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

ISBN 978-963-312-202-0

9 789633 122020

